پێشهاتە سیاسییەکانی
دەڤەری بارزان لە ماوەی ساڵانی
١٩٠٢ - ١٩٣٢

د. مستەفا محەمەد کەریم

دەستەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان

٢٠٢٢

- **ناوی کتێب:** پێشهاتە سیاسییەکانی دەڤەری بارزان لە ماوەی ساڵانی ١٩٠٢ - ١٩٣٢
- **نووسینی:** مستەفا محەمەد کەریم
- **هەڵەچنی:** دەستەی ئینسکلۆپیدیای (پ.د.ک.)
- **دیزاینی ناوەوە:** دەستەی ئینسکلۆپیدیای (پ.د.ک.)
- **دیزاینی بەرگ:** دەستەی ئینسکلۆپیدیای (پ.د.ک.)
- **ساڵی چاپ و شوێن:** ٢٠٢٢ – هەولێر
- **چاپخانە:** ڕۆکسانا
- **تیراژ:** ٢٠٠٠

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان/ هەرێمی کوردستان ژمارەی سپاردنی (٢٨٢٩) ساڵی ٢٠٢١ پێدراوە.

پێشکەشە بە:

• گیانی پاکی شەهید عەبدولسەلام بارزانی، هەڵگری دروشمی سەربەخۆیی کوردستان و شێخ ئەحمەد بارزانی.

• هەموو ئەوانەی بە درێژەدان بە خەباتی ڕزگاریخوازی کورد لە قۆناغە جوداکاندا مێژووی پڕ سەروەری کوردستانیان نەخشاندووە.

پێڕست

بابەت	ل
پێشەکی و شیکردنەوەی سەرچاوەکان	١ - ٦
بەشی یەکەم هەڵکەوتەی جوگرافی و بارودۆخی کۆمەڵایەتی و ئابووری ناوچەی بارزان	
تەوەری یەکەم: هەڵکەوتەی شوێنی جوگرافی ناوچەی بارزان	٩ - ١٧
تەوەری دووەم: بارودۆخی کۆمەڵایەتی دەڤەری بارزان	١٨ - ٢٤
تەوەری سێیەم: بارودۆخی ئابووری دەڤەری بارزان	٢٥ - ٢٨
بەشی دووەم ژیان و خەباتی شێخ عەبدولسەلامی دووەم	
تەوەری یەکەم: سەرنجێك لەڕەچەڵەکی بنەماڵەی شێخانی بارزان	٣١ - ٤٠
تەوەری دووەم: کورتەیەکی مێژوویی لە ژیانی شێخ عەبدولسەلامی دووەم	٤١ - ٤٧
تەوەری سێیەم: پەیوەندی شێخ عەبدولسەلام لەگەڵ کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردییەکان	٥٨ - ٥٧
تەوەری چوارەم: شێخ عەبدولسەلامی دووەم و بیری نەتەوایەتی	٥٨ - ٦٣
بەشی سێیەم لەشکرکێشی ئیتیحادیەکان و لەسێدارەدانی شێخ عەبدولسەلامی دووەم	
تەوەری یەکەم: کودەتای ١٩٠٨ ی ئیتیحاد و تەرەقی	٦٧ - ٧٥
تەوەری دووەم: لەشکرکێشی ئیتیحادیەکان بۆ سەر دەڤەری بارزان	٧٦ - ٩٢
تەوەری سێیەم: سلێمان نەزیف و لەسێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام بارزانی	٩٣ - ١٠٣

بەشی چوارەم شۆڕشی یەکەمی بارزان ١٩٣١ – ١٩٣٢	
تەوەری یەکەم: ڕەوشی سیاسی باشووری کوردستان پێش شۆڕشی یەکەمی بارزان	١٠٧ - ١٢٣
تەوەری دووەم: ژیان و خەباتی شێخ ئەحمەد بەر لەهەڵگیرسانی شۆڕشی یەکەمی بارزان	١٢٤ - ١٣٥
تەوەری سێیەم: هەوڵە سیاسی و سەربازییەکان بۆ لاوازکردنی پێگەی شێخی بارزان	١٣٦ - ١٤٨
تەوەری چوارەم: ڕەوشی بارزان لە(٩ تا ١٢)ی کانوونی دووەمی ١٩٣١	١٤٩ - ١٦٥
تەوەری پێنجەم: خامۆشکردنی شۆڕشی یەکەمی بارزان ودەرئەنجامەکانی	١٦٦ - ١٨٢
لیستی سەرچاوەکان	١٨٥- ٢٠٧
پاشکۆکان	٢١١ - ٢١٦

پێشەکی و شیکردنەوەی سەرچاوەکان

دەڤەری بارزان یەکێکە لە ناوچە سەرەکییەکانی باشووری کوردستان کە تا ئەمڕۆش سەرەڕای هەموو قۆناغە سەختەکانی مێژوویی کەپێیدا تێپەڕیوە، بەڵام وەك قەڵایەکی پۆلاین ماوەتەوە و توانیویەتی بەردەوامی بدات بەژیان و چالاکییەکانی، بێگومان ئەم تایبەتمەندیەش لە ناوچەکانی تری کوردستان جیای دەکاتەوە.

مێژووی زیاتر لەسەدەیەکی گەلی کورد، خاوەنی چەندین قارەمانی نەتەوەیی و نیشتمانپەروەر و مرۆڤدۆست و ئازادیخواز بووە، خانەوادەی شێخانی بارزان بەشێکی دیار و سەرەکی ئەم مێژوویە بەدرێژایی زیاتر لەیەك سەدە.

ڕۆڵی جوامێرانەی نیشتمانی بارزانییەکان کە شوێن و پێگەیەکی دیار و بەرچاویان هەبووە لە دەستپێشخەری گشت جووڵانەوەیەکی شۆڕشگێڕی لەسەرجەم پارچەکانی کوردستان، هەروەها سەرقافڵەی هەموو ئەو ڕاپەڕین و شۆڕشە یەك لە دوای یەکەکان بوون، کە مێژووی پڕ سەروەری کوردیان نەخشاندووە لە قۆناغە جیاوازەکانی فەرمانڕەوایەتی هەر یەکە لە"فەرمانڕەوایەتی عوسمانییەکان و سەردەمی پاشایەتی لە عێراق (١٩٢١ – ١٩٥٨) و سەردەمی کۆماری" ڕۆڵێکی گرنگ و بەرچاویان گێڕاوە لە ژیانی سیاسی لە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد لە باشووری کوردستان بەتایبەتی و پارچەکانی دیکە بەگشتی.

نووسینەوەی مێژووی ئەم دەڤەرە لە ساڵانی ١٩٠٢ – ١٩٣٢ لەڕووی سیاسی، ئابووری، کۆمەڵایەتی و هزری، گرنگیدانە بەماوەیەکی گرنگ لە مێژووی کورد لە باشووری کوردستان، کە چەندین گۆڕانکاری و پەرەسەندنی سیاسی، کۆمەڵایەتی، ئابووری و هزری لە خۆدەگرێت، کە بە ساڵی (١٩٠٢/١٩٠٣) دەستپێکی ڕێبەرایەتی شێخ عەبدولسەلامی دووەم وەك شێخی تەکیەی بارزان وەك خاڵێکی وەرچەرخان دەست پێدەکات و بە خامۆشکردنی شۆڕشی یەکەمی بارزان لە ساڵی ١٩٣٢ کۆتایی دێت.

سنووری ئەم لێکۆلینەوەیە گرنگی خۆی هەیە، چونکە هەر لە دەستپێکەوە تا کۆتاییەکەی دەکەوێتە نێوان چەندین ڕووداوی دیاری وەك کودەتای ١٩٠٨ ئیتیحادییەکان و بەرپابوونی جەنگی یەکەمی جیهانی و هەڵوەشاندنەوەی دەوڵەتی عوسمانی و دووبارە کێشانەوەی نەخشەی سیاسی سەرجەم ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و دروستکردنی چەند قەوارە و دەوڵەتی سیاسی وەك عێراق و ئوردن......، لەهەمان کاتدا بێ بەشکردنی کورد لە مافە

نەتەوەییەکانی کە کاریگەری ڕاستەوخۆی هەبووە بەسەر ژیانی سیاسی، کۆمەڵایەتی و ئابووری کوردستان بەگشتی و دەڤەری بارزان بەتایبەتی.

ئەم کتێبە جگە لە پێشەکی لە چوار بەش پێکهاتووە، سەبارەت بە بەشی یەکەمی کتێبەکە تیشکخراوەتە سەر هەڵکەوتەی شوێنی جوگرافی و بارودۆخی کۆمەڵایەتی و ئابووری دەڤەری بارزان کە تێیدا جەخت لەسەر تۆبۆگرافی ناوچەکە کراوە، هەروەها دیاریکردنی کارەکتەرە جوگرافییەکان بۆ مانەوەی ئەو ناوچەیە لە بەرامبەر شاڵاوی داگیرکاران، لەگەڵ جەختکردنەوە لەناوی بارزان لە لایەن سەرچاوە جیاوازەکانی مێژوویی، هەروەها تیشکخستنە سەربارودۆخی کۆمەڵایەتی و ئابووری دەڤەرەکە و ڕۆڵی شێخانی تەکیەی بارزان لە مانەوەی بارزان لەسەر ئەو ڕێچکەیەی کە قبوڵی ژێر دەستەیی و چەوسانەوە نەبێتە فەرهەنگیان بەرامبەر هەموو ئەو گوشارانەی کە لە لایەن دەسەڵاتداران لە قۆناغە جیاوازەکان ڕووبەڕوویان بووەتەوە.

بەشی دووەم تیشك دەخاتە سەر ژیان و خەباتی شێخ عەبدولسەلامی دووەم کە لەچوار تەوەر پێکدێت، تەوەری یەکەم "سەرنجێك لە ڕەچەڵەکی شێخانی بارزان" بە تیشك خستنە سەر ڕەچەڵەکی ئەم ماڵباتە و دەرکەوتنیان لەمیرانی میرنشینی ئامێدی تاکو شێخ عەبدولسەلامی دووەم کە تێیدا جەخت کراوەتەوە لە دەرکەوتنی شێخ تاجەدین و پاشان دامەزراندنی تەکیەی بارزان و ڕۆڵ و کاریگەرییەکانی شێخانی تەکیەی بارزان لەڕووی ئاینی و سیاسی و هەڵوێستییان لە بەرامبەر ناوچەکانی دەورووبەر و دەسەڵاتی عوسمانی، تەوەری دووەم خستنەڕوویێکە لەبارەی کورتەیەك لەژیان و خەباتی شێخ عەبدولسەلامی دووەم. سەرەتا تیشکخراوەتە سەر ئەو چاکسازییانەی کە شێخ عەبدولسەلامی دووەم ئەنجامی داوە لەو ناوچەیەی کە هەڵی دەسووڕاند، لەگەڵ جەختکردنەوە لە پەیوەندییەکانی شێخی بارزان لەگەڵ ئاغا و دەرەبەگەکانی ناوچەکە و کاریگەرییەکانیان لە نانەوەی پشێوی و ئاڵۆزی لەنێوان تەکیەی بارزان و حکومەت لە مووسڵ، تەوەری دووەمیش دەرخستنێکە لەبارەی پەیوەندی شێخ عەبدولسەلام لەگەڵ کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردییەکان و ڕۆڵی شێخی تەکیەی بارزان لەو جووڵانەوە سیاسی و ڕۆشنبیریانە و کاریگەرییەکانی لەسەر دەڤەری بارزان، لە تەوەری چوارەم و لە کۆتایی بەشەکەشدا تیشکخراوەتە سەر"شێخ عەبدولسەلام و بیری نەتەوایەتی" کە تێیدا باس لە ڕۆڵی شێخ عەبدولسەلامی دووەم کراوە لە کۆبوونەوەی بەهاری ساڵی ١٩٠٧ و ناردنی یاداشتنامەیەك بۆ دەسەڵاتدارانی عوسمانی کە تێیدا جەخت کرابووەوە لە زمان و شوناسی نەتەوەیی، هەروەها چڕکردنەوەی

هەوڵەکانی لەگەڵ وڵاتانی ڕۆژئاوا بە مەبەستی بەدیهێنانی مافەڕەواکانی گەلی کورد.

بەشی سێیەم "لەشکرکێشی ئیتیحادییەکان و لە سێدارەدانی شێخ عەبدولسەلامی دووەم" دابەش دەبێتە سەر سێ تەوەر، سەبارەت بەتەوەری یەکەم تیشك دەخاتە سەر کودەتای ١٩٠٨ی ئیتیحاد و تەرەقی، تێیدا باس لە ڕەوت و پەرەسەندنەکانی کودەتای ١٩٠٨ و لادانی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم لە دەسەڵات کراوە، لەگەڵ جەختکردنەوە لەپەیوەندی کورد و ئیتیحاد و تەرەقی، تەوەری دووەم دەرخستنێکە لەبارەی لەشکرکێشی ئیتیحادییەکان بۆ سەر دەڤەری بارزان، تێیدا تیشکخراوەتە سەر هۆکارەکانی لەشکرکێشیەکە و ڕەوت و پەرەسەندنەکانی بەتایبەت ڕۆڵی فازیل پاشا داغستانی لەو هەڵمەتە و بەرئەنجامەکانی لەنێوان ساڵانی ١٩٠٩ – ١٩١٢، پاشان جەختکردنەوە لەڕۆڵی پارتی "حوریەت و ئیتیلاف" و گەڕانەوەی ئارامی بۆ ناوچەی بارزان، دوای دوورخستنەوەی ئیتیحادییەکان لە دەسەڵات، لە تەوەری سێیەم و کۆتایی بەشەکەشدا تیشکخراوەتە سەر "سلێمان نەزیف و لە سێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام بارزانی" کە تێیدا جەختکراوەتە سەر دووبارە گەڕانەوەی ئیتیحادییەکان بۆ دەسەڵات و هەڵوێستی دوژمنکارانەیان بەرامبەر بە تەکیەی بارزان لەگەڵ خستنەڕووی سیاسەتی سلێمان نەزیف بەرامبەر بە شێخی بارزان و لەشکرکێشییەکانی بۆ سەر دەڤەری بارزان، پاشان سەردەمی ئاوارەیی شێخ عەبدولسەلام و هەوڵەکانی بۆپەیداکردنی پاڵپشتی بۆ دۆزی کورد لە تاراوگە بەتایبەت "ڕووسیا" پاشان تیشکخستنە سەر پیلانی دەستگیرکردنی شێخ و دیاریکردنی هەڵوێستی سلێمان نەزیف بەرامبەر بە شێخی بارزان و لە سێدارەدانی.

لەبەشی چوارەم لێتوژ هەوڵ دەدات " شۆڕشی یەکەمی بارزان ١٩٣١ – ١٩٣٢ " بخاتەڕوو، کە پێکدێت لەپێنج تەوەر، تەوەری یەکەم تیشك دەخاتە سەر ڕەوشی سیاسی باشووری کوردستان پێش شۆڕشی یەکەمی بارزان، بەتایبەت ڕووخانی دەوڵەتی عوسمانی و دووبارە کێشانەوەی نەخشەی سیاسی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و دروست بوونی چەندین قەوارە و دەوڵەتی سیاسی نوێ لە ناوچەکە و ڕۆڵ و سیاسەتی بەریتانیا بەرامبەر بە مافە نەتەوەییەکانی گەلی کورد، لەگەڵ خستنەڕووی هەڵوێستی کورد لە باشووری کوردستان لە پێشهاتە سیاسییەکانی عێراق لە نێوان ساڵانی ١٩٢١ تا ١٩٣٠.

تەوری دووەم خستنەڕوویێکە لەبارەی ژیان و خەباتی شێخ ئەحمەدی بارزانی بەر لەهەڵگیرسانی شۆڕشی یەکەمی بارزان کە تێیدا باس لە ڕۆڵ و هەڵوێستی شێخ ئەحمەدی بارزانی کراوە لە بەرامبەر داگیرکاری بەریتانیا و پشتگوێ خستنی مافە ڕەواکانی گەلی کورد،

لەگەڵ تیشکخستنە سەر هەوڵەکانی بۆ پێشکەش کردنی یارمەتی و هاوکاری بۆ بزاڤ و ڕاپەڕینەکانی کورد لە ناوخۆی کوردستانی باشوور و پارچەکانی دیکەی کوردستان، هەروەها ڕێگری کردن لە سیاسەتی بەریتانیا لە نیشتەجێ کردنی ئاسووریەکان لە دەڤەری بارزان، سەبارەت بەتەوەری سێیەمی بەشەکەش جەخت کراوەتەوە لە هەوڵە سەربازی و سیاسییەکان بۆ لاوازکردنی پێگەی شێخ ئەحمەدی بارزانی چ لەڕووی سەربازی یاخود پڕۆپاگەندەی ڕێکخراو، چونکە بەریتانیا و حکومەتە دەستکردەکەی بەغدا هەردەم دەڤەری بارزانیان بە بەرستێکی دژوار دادەنا بەرامبەر جێبەجێ کردنی سیاسەتەکەیان لە ناوچەکەدا، بۆیە دەستیانکرد بەهاندانی هۆزەکان دژ بە تەکیەی بارزان بە بیانووی بابەتی ئاینییەوە، جگە لەمانەش تیشکخراوەتە سەر گوزارشت و ڕەهەندە دەرەکییەکان و کاریگەریان لەسەر لاوازکردنی پێگەی شێخی بارزان کە بەریتانییەکان ڕۆڵی بەرچاویان گێڕاوە لەم بابەتەدا، هەرچی تەوەری چوارەمە تیشك دەخاتە سەر ڕەوشی بارزان لە (٩ تا ١٢) کانونی دووەمی ١٩٣١ کە تێیدا باس لە ناکۆکی نێوان بارزانییەکان و برادۆستەکان دەکات، لەگەڵ خستنەڕووی شاڵاوەکانی برادۆست بۆ ناوچەی شێروان و پاشان هەوڵە نێوەندگیرییەکانی حکومەت بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان کە لەبنەڕەتدا هەوڵەکان فێڵێکی سیاسی و سەربازی هەریەکە لە بەریتانیا و عێراق بووە بە مەبەستی داگیرکردنی بارزان، چونکە لەو ماوەیەدا هەڵمەتە سەربازییەکەی سوپای عێراق و بەریتانیا کراوەتە سەر دەڤەرەکە بە سەرکردایەتی بەرقی بەگ، پاشان جەخت کراوەتەوە لە شۆڕشی ئاراڕات و دیاریکردنی هەڵوێستی تورکیا لە یارمەتییەکانی تەکیەی بارزان بۆ ئەم شۆڕشە و کاریگەرییەکانی لە پەیوەندییەکانی نێوان عێراق و تورکیا. تەوەری پێنجەم و کۆتایی بەشەکە خستنەڕوویێکە لە خامۆشکردنی شۆڕشی یەکەمی بارزان و دەرئەنجامەکانی کە تێیدا تیشکخراوەتە سەر بیانووەکانی حکومەتی عێراقی بۆ سەپاندنی دەسەڵاتیان بەسەر ناوچەکە و پاشان ئامادەکارییەکانی بە مەبەستی ئەنجامدانی لەشکرکێشی، دواتر جەخت کراوەتەوە لە ڕەوت و پەرەسەندنەکانی شەڕ لە ناوچەکە و دیاریکردنی ڕۆڵی بەریتانییەکان لە پاڵپشتیکردنی هێزەکانی عێراقی لە ڕێگای هێزی ئاسمانی، لەگەڵ تیشکخستنە سەر بەرگرییەکانی هێزی بارزان و دوا هەوڵەکانیان بۆپارێزگاریکردن لە دەڤەرەکەیان، پاشان پەنا بردنیان بۆ ناو خاکی تورکیا.

لێتۆژ پشتی بەستووە بە ژمارەیەکی زۆری سەرچاوەی جۆراوجۆر بەچەندین زمانی جیاواز لەسەرووی هەمووشیانەوە بەڵگەنامەکان کە بێگومان سوود وەرگرتن لە بەڵگەنامەکان بۆ نووسینی هەر توێژینەوەیەکی مێژوویی پێویستیەکی زانستیە، ئەو

بەڵگەنامانـەی کـە بـۆ ئـەم توێژینەوەیـە بـەکارهاتوون بەڵگەنامـە بڵاوکراوەکـان، بەتایبـەت لەوبارەیەوە سوود لە کتێبە بەڵگەنامەیەکان وەرگیراوە، لەم رووەوە کتێبە بەلگەنامەییـەکانی هەریەکە لە خلیل علی مراد، عبدالفتاح علی البوتـانی، بەناوونیشـانی "صـفحات مـن تـاریخ الکرد و کوردستان الحدیث فی الوثائق العثمانیة (١٨٤٠ – ١٩١٥)، هەروەها کتێبەکەی نجدە فتحـی صـفوە، لـەژێر ناوونیشـانی "العـراق فـی الوثـائق البریطانیـة سـنە ١٩٣٦"، هـەروەها "ڕاپەڕینەکانی بارزان لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی هەردوو حکوومـەتی فـەرەنسـا و بـەریتانیادا ١٩٣١ – ١٩٤٩".

سەبارەت بە نامە زانکۆییەکان بەڕادەیـەکی کـەمتر تـوانراوە سـوودیان لـێ وەربگیرێـت، بەڵام بەشێکی سەرەکی لەسەرچاوە بەکارهاتووەکان لەم لێکۆڵینەوەیەدا بریتین لـە کتێبـەکان کە بەزمانەکانی کوردی، عەرەبی، ئینگلیزی و فارسی سوودیان لێوەرگیراوە.

سـەرچاوە کوردییـەکان پانتاییـەکی فرەوانـی کتێبەکـەی لـەخۆ گرتـووە، کـە بەشـێکیان بەڕەچـاوکردنی ڕێبـازی زانسـتی لەنووسـینەوەی مێـژوو نـووسراون، بـەڵام هەنـدێکیان دوور لەڕێبازی زانستی زانیارییەکانیان تۆمار کردووە، ئەوانەی زۆر سوودیان لێوەرگیراوە کتێبەکـەی "سـێ قوربانییەکـە (شـێخ سـەعید بـەرزنجی، شـێخ عەبدولسـەلام بـارزانی، شـێخ زاری ئەلزەوبەعی)" عەبدولمونعیم غولامی، کەتێیدا باس لـەژیان و خـەبات و لەسـێدارەدانی شـێخ عەبدولسەلام بـارزانی دەکـات، هـەروەها کتێبەکـەی "چەنـد ڕاسـتییەکی مێژوویـی لـەبارەی شۆڕشی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی و شۆڕشەکانی دیکەی بارزان تـا ١٩٤٥ " مەنسـور شـێخ ڕەئووف بەرزنجی، کەتێیدا سوود وەرگیراوە لەژیان و خەباتی شـێخ عەبدولسـەلام بـارزانی و شۆڕشی یەکەمی بارزان، جگە لەمانەش کتێبە گرنگەکـەی "کارەسـاتی بـارزانی زوڵملێکـراو"ی مەعرووف چیاووك، زانیاری پڕ بایەخ لەبارەی شۆڕشی یەکەمی بارزان دەخاتەڕوو.

لە لایەکی دیکەوە سەرچاوە عەرەبییەکان گرنگـی تایبـەتیان هەیـە لـەئامادەکردنی ئـەم کتێبەدا، بۆ نموونە کتێبەکەی (ثورات بارزان ١٩٠٧– ١٩٣٥)ی زبیر بلال اسماعیل کـە زانیـاری گرنگ و بەسوودیان لەبارەی شۆڕش و بزاڤەکانی دەڤـەری بـارزان هـەر لـە سـەردەمی شـێخ عەبدولسـەلامی دووەم تـاکو جووڵانەوەکـەی خـەلیل خۆشـەوی لـەخۆدەگرێت کـە پشـتی بەسـتووە بەچەنـدین سـەرچاوەی جۆراوجـۆر بـە شـێوەیەك لەپانتاییـەکی فرەوانـی کتێبەکـە سـوودی لێـوەرگیراوە، هـەروەها لـەبارەی ژیـانی ئـایینی بەتایبـەت تەکیـەی بـارزان و پەیوەندییەکانی لەگەڵ ئاینزایەکانی ناوچەکە سـوود وەرگیـراوە لـە کتێبـی عـەرەفات کـەرەم ستونی بە ناوونیشـانی (الحیـاة الدینیـة مـن نهـری الـی بـارزان)، سـەرەڕای ئەوانـەش سـوود

وەرگیراوە لەسەرچاوەکەی "کاوس قفطان" بەناونیشانی (الانتفاضات البارزانية "صفحات من تاريخ الحركة التحررية الكرديه فى النصف الاول من القرن العشرين") کە نووسەر بە شێوەیەکی ئەکادیمی شرۆڤەی بابەتیانەی بۆ ڕووداوە مێژووییەکان کردووە.

بە شێوەیەکی گشتی سەرەڕای ئەو سەرچاوانەی کە باس کران کتێبەکە پشتی بەستووە بە چەندین سەرچاوەی دیکە کە بە زمانە جیاوازەکانی کوردی، عەرەبی، ئینگلیزی و فارسی نووسراون، بەڵام بە پێویست نەزانراوە لێرەدا بخرێنەڕوو، بۆیە دەکرێت بگەڕێنەوە سەری لە لیستی سەرچاوەکان لەکۆتایی کتێبەکەدا.

نووسینی کتێبێکی لەم جۆرەش هەرچەندە هەوڵێکی زانستیە و هەوڵی زۆری بۆ دراوە، بەڵام بێ کەموکورتی نابێت، هیوادارم بەچاوێکی زانستییانە وەربگیرێت و تێبینییەکان ببنە هۆی دەوڵەمەندکردنی زانستییانەی کتێبەکە.

نووسەر

هەولێر ٢٠١٧/٢/١

بەشی یەکەم

هەڵکەوتەی جوگرافی و بارودۆخی کۆمەڵایەتی و ئابووری ناوچەی بارزان

تەوەری یەكەم:

«هەڵكەوتەی شوێنی جوگرافی ناوچەی بارزان»

مێژووی هەموو گەلێك بەپێی بارودۆخی هەڵكەوتەی جوگرافی و هەلومەرجی سیاسی و كۆمەڵایەتی و ئابووری چارەنووسەكەی دیاری دەكات و ئاراستە دەكرێ، بێگومان ئەمەش كاریگەری خۆی دەسەلمێنێت لە گۆڕەپانی ژیان و كایەكانی تری كارگێڕی و بەڕێوەبردن، كە لە كارلێكردن و كاردانەوەكانی ڕەنگ دەداتەوە.

شیاوی باسكردنە كورد بەدرێژایی مێژوو لە شوێن و پلەو پایەكانی خۆیدا توانیویەتی ببێ بە بزوێنەری ڕووداوەكان بە شێوازی جۆراوجۆر لەگەڵ قۆناغەكانی مێژوو گوزەر بكات، بەزەبری هێزو ئەو دەسەڵاتەی كە لە ژێر دەستی دابووە لە ڕێگای هەموو ئەو شۆڕش و بزاڤە نەتەوییانەی كە خۆی لەداواكاری ئازادی و سەربەخۆیی و دادپەروەری نێوان چینەكان دەبینییەوە، بوونە سەرەتای هەوێنی دروستبوونی چەندین ڕێكخراو و كۆمەڵەی نەتەوەیی لە پێش هەڵگیرساندنی جەنگی یەكەمی جیهانی، بێگومان هاتنە ئارای شۆڕشی نەتەوەیی لە دەڤەری بارزان لە سەرەتای سەدەی بیستەم نمونەی بەرچاوە لە قۆناغی خەباتی گەلی كورد، كە دەسەلمێنێت هەرچۆنێ بێ نەتەوەی كورد توانیویەتی بەقوربانیدان و شێوەكانی تری خەبات و تێكۆشان، بەپێی تواناكانی خۆی نەپچڕاوە و لەسەری بەردەوام بێت، بە مەبەستی بەدیهێنانی مافە ڕەواكانی[(١)].

بە درێژای مێژووی هاوچەرخی كورد، دەڤەری بارزان بووەتە مەڵبەندی سەرهەڵدانی چەندین شۆڕش و ڕاپەڕین لەپێناو بەدیهێنانی مافە ڕەواكانی خۆیان، لە دژی دەسەڵاتە خۆسەپێنەكان[(٢)]، دیارە ئەم ناوچەیەش لەڕووی جوگرافیەوە كەوتووەتە ئەوپەڕی باكووری كوردستانی عێراق لەناو سنووری پارێزگای هەولێر، كە مەڵبەندی ناوچەكەش مێرگەسۆرە یەكێكە لە قەزاكانی پارێزگای هەولێر[(٣)].

---

(١) فاخر عالی عەبابەكر، مێژووی بارزان و ڕاپەڕینەكانی لە نیوەی یەكەمی سەدەی بیستەم دا، گۆڤاری مێژوو، ژمارە (٢٧)، ساڵی حەوتەم، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- هاوینی ٢٠١٣)، ل ٩٦.

(٢) حسێن مەدەنی، كوردستان و ستراتیژی دەولەتان، بەرگی یەكەم، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠٠٩)، ل ٣٨٠.

(٣) مەسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی كورد (١٩٣١ -١٩٥٨)، (هەولێر- ٢٠١٢)، ل ١٨.

هەروەها سنووره جوگرافییەکەی لە ڕۆژهەڵاتەوە درێژ دەبێتەوە تاکو قەزای سـۆران، لـە ڕۆژئاواوە تاکو قەزای ئامێـدی و ئـاکرێش دەکەوێتـە باشـووری، هـەروەها لـە باکووریشـەوە هاوسنووره لەگەڵ باکووری کوردستان[١].

پێشـتر ئـەم ناوچەیـە بـە قـەزای زێبـار نـاودەبرا، کـە ناوەندەکـەی (بلـێ) بـووە، پاشـان گواسترایەوە بۆ مێرگەسۆر[٢]، بەپێی بڕیارێکی کۆبوونەوەی ئەنجومەنی وەزیرانـی عێراقـی لـە ١٢ی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٣٢[٣]، هەرچەنده ناوچەی بارزان لە سەرەتادا لە سـێ ناحیـە پێکدەهات کە بریتیبوون لە (مێرگەسۆر، شێروان، بارزان)[٤]، بەڵام ئێسـتا فراوانـی بـەخۆیەوە بینیوه و بووەتە پێنج ناحیە ئەوانیش (شێروانی مەزن، بارزان، گۆڕەتوو، پیران، مەزنێ)[٥].

لە لایەکی دیکەوە سنوورەکەی لە گوندی (مەزنێ)وە دەسـت پێـدەکات، کـە دەکەوێتـە سەر ڕێگەی ڕواندوز، لە بەرەکەی دیکەوە سنووری تورکیایە لە نزیـك گونـدی زێـت (هـەرکۆ بێداڤە)کەوتوتە بەری ڕۆژهەڵات، باڵندەش کەوتوتە بەری ڕۆژئاوا کە (٥٥ کم) لـە ئامێـدیەوە دووره، لە باکووریـدا چیـای پیرسـە کـە لەگونـدی (بیرەکـەپـڕە) دەسـت پـێ دەکـات تـاوەکو (بێکرێس) و (هەربۆ)[٦].

هەر لەوبارەیەوە ئەگەر چاوێك بـە هەڵکەوتـەی سرووشـتی ناوچـەی بـارزان بخشـێنین، دەبینین زێی بادینـان دەکەوێتـە باشـووریەوە، هـەروەها ڕووبـاری ڕوانـدوز لـەڕۆژهەڵاتی و چەمی روکوچکیش لەباکووری ڕۆژئاوا ناوچەکە دەبڕێت[٧].

(١) هاشم شێروانی، دەڤەرا بارزان (جوگرافیا، دیرۆك، کلتـور)، (هـەولێر- چاپخانـەی وەزارەتی ڕۆشـنبیری- ٢٠٠٨)، ل ١١.

(٢) ڕۆژ عەبـدوڵڵا عـادل ئەرگوشـی، ناوچـەی بـارزان لـە نێـوان سـاڵانی (١٩٣١- ١٩٤٦)، نامـەی ماسـتەر پێشکەشکراو بە کۆلێژی ئەدەبیات- (زانکۆی سەڵاحەددین- ٢٠١٠)، ل ٦.

(٣) مامخان شێروانی، بارزان و ڕەچەلەکی بارزانیان (لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانی و مێژوویيە لەسەر بـارزان تـا بەهاری ١٩٧٤)، (لەندەن- ١٩٧٤)، ل ١٩.

(٤) مەنسوورشێخ ڕەئووف بەرزنجی، چەند ڕاسـتییەکی مێژوویـی لـەبارەی شـۆڕشی شـێخ عەبدولسـەلامی بارزانی و شۆڕشەکانی دیکەی بارزان تا ١٩٤٥، (دهۆك- چاپخانەی خەبات- ٢٠٠١)، ل ٦٧.

(٥) حسێن مەدەنی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨١؛ هاشم شێروانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١.

(٦) عەبدولڕەحمان مەلاحەبیب ئەبوبـەکر، عەشـیرەتی بـارزان لـە نێـوان (١٩٣١– ١٩٩١)، چ١، (هـەولێر- ٢٠٠١)، ل ٩.

(٧) مامخان شێروانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢.

زێـی گـەورە لـەناو تورکیـاوە دێـت بـۆ ناوچـەی بـارزان بەتایبـەت ((باڵنـدا)) لـەوێش تێدەپەڕێت بۆگوندەکانی (باز، هەڤنکا، بلێ، ڕێزان و شانەدەر)، هەروەهـا لـە باکووریشـەوە ڕووباری رووکوچك کە لە دەشتی بـەرازگرەوە دێتـە ناوچەکـە و لەگونـدی ڕێـزانەوە دەچێتـە سەر زێی گەورە[١]، ئەویش لە خوارووی بـارزانەوە بـە گـەلی بێخمـەدا شـۆڕ دەبێـتەوە و لـە خوارووی مووسڵ لەگەڵ ڕووباری دیجلە یەکدەگرنەوە[٢].

لەڕووی تۆپۆگرافیەوە ناوچەی بارزان ناوچەیەکی شـاخاوییە، کـە چەنـدین چییـای بـەرز لەخۆدەگرێت، لەوانە چیای شیرین کە بەرزییەکەی ٢٣٧٩ مەترە لەسەر ئاسـتی ڕووی دەریـا دەکەوێتە پشت گوندی بارزان، هەروەها چیای پیران کە بەرزییەکەی ٢٠٧٦ مەترە دەکەوێتە بەرامبەر مێرگەسۆر و چیای ئەلبت لە بەرامبەر گوندی کانیالنجا و چیای برادۆست دەکەوێتـە پشت گوندی گۆڕەتوو کە بەرزییەکەی لە ئاستی ڕووی دەریا بریتیە لە ٢٠٧٦ مەتر، هـەرچی چیای هۆرێیە لەپشت چیای شیرینە و چیای قەڵەندەریش دەکەوێتە پشت گونـدی شـێتنە[٣]، و چیای پیرس دەکەوێتە باشووری ناوچەی بارزان کە بەرزییەکەی (١٧٦٢) مـەترە لـە ئاسـتی ڕووی دەریاوە، لەژێر ئەم چیایە گوندی سەفتێ و چەند گوندێکی تـری لـە تیـرەی نـزاری لـە خۆدەگرێت[٤].

لەڕووی ئاوهەواوە ئەم دەڤەرە بەفر و بارانی زۆرە لەژێر کاریگەری ئاووهەوای دەریـای ناوەڕاستە، ڕێژەی بەفر و باران بـارین زۆرە سـاڵانە زیـاتر لـە هـەزار ملـم بـاران دەبارێـت و بەفریش بە شێوەیەکی زۆر دەبارێت، هەنـدێك جـار لـە هەنـدێك جێگـا دەگاتـە سـێ مـەتر یاخود زیاتر، پلەی گەرماش لە وەرزی زستان لەم ناوچەیە نزمترین ئاسـت تۆمـار دەکـات، بـە شێوەیەك دەگاتە پلەی سفر یـان ژێـرەوەی سـفریش، بـەڵام لە وەرزی هاوینـدا پلـەی گـەرما مامناوەندە بەپێی ناوچەکە دەگۆڕێت و ڕەشـەبا و زریـان زۆرکـەم ڕوودەدەن و بـەفریش تـا

(١) عەبدولڕەحمان مەلا حەبیب ئەبوبەکر، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٩؛ ڕێبـوار ڕەمـەزان بـارزانی، ڕەهەنـدە کۆمەڵایەتییەکانی سیاسەتی ڕاگواستنی بارزانییەکان بۆ باشووری عێراق لە سـەردەمی بەعسـدا، (هـەولێر- چاپخانەی منارە- ٢٠٠٩)، ل ٢٣.

(٢) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨.

(٣) ڕێکاری مزویری، سەربوردا تراژیدیاییێن بارزانییـان، (هـەولێر- چاپخانـەی حـاجی هاشـم- ٢٠١٣)، ل ل ١٨-١٩.

(٤) ڕێبوار ڕەمەزان بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢.

مانگی حوزەیران لەسەر لوتکەی چیاکان دەمێنێتەوە[١].

دانیشتوانی ناوچەی بارزان بە کشتوکاڵ کردن و بەخێوکردنی مەڕ و ماڵات خەریك بوونە، مەڕ و ماڵاتیان زیاتر بزن و هێستر بووە لەگەڵ ئەسپ و مەڕو مانگا زۆربەی ژیانی خەڵکی ناوچەکە بە مەڕ و ماڵات و چاندن بووە، لەم دوایانەدا بەشێکی کەم باغداری پەیدا کردووە و پەرەی سەندووە، خەڵکی ئەم ناوچەیە بەشێکی کەم لەگەنم و جۆ و برنج و ماش و نیسك و هەندێك لە سەوزەوات بەرهەم دەهێنن ئەویش هەر بەشێکی کەمە لەسەر چیاکانیش هەندێك مێوە وەکو (ترێ و شێو و هەرمێ و گوێز) هەیە[٢].

لە لایەکی دیکەوە ناوچەی بارزان دەشت و دەری زۆر کەمە تەنها لە هەندێك ناوچە نەبێت وەکو دەشتی (ڕێزان، بلێ، بالندا) ناوچەی بارزان بە دار و درەختی سرووشتی ڕازاوەتەوە، هەندێك لە دارەکان سوودبەخشن و بەرهەمدارن، خەڵکی ناوچەکەش سوودی زۆری لێوەردەگرن وەك (بەڕوو، مازی، قەزوان، گرك، گوشك)[٣].

سرووشتی ناوچەی بارزان زۆر کوێستانیە و شاخی زۆرە و زستانی سەختە و زەوی تەختایی کەمە، چاندنی گەنم و جۆی کەمە، مێوەی زۆرە، لە کۆندا هاتوچۆیان لەگەڵ مووسڵدا هەبووە[٤]، هەروەها ناوچەی بارزان بەرز و کوێستانییە لە کوردستان، بەهۆی کەمی زەوی کشتوکاڵی لەو ناوچەیەدا بووەتە هۆی ئەوەی خەڵکی ناوچەکە زیاتر لە ئاژەڵداری و گرتنی سیلەی داری قەزوان و کەتیرە و ڕاوچێتیەوە، بژێوی ژیانیان دابین بکەن[٥].

بارودۆخی جوگرافیای بارزان سەرەڕای ئەو کاریگەریانەی لەسەر ژیان و گوزەرانی ڕابردووی خەڵکی ئەم ناوچەیەی داناوە، کۆسپی گەورەش بووە لە بەردەم پەرەسەندنی بارزگانی و ئاڵوگۆڕ و پەیوەندییە دەرەکیەکانی ئەوان و گەشەکردنی ئابووری ئەو ناوچەیەشی لەگەڵ گرفتێکی گەورەدا ڕووبەڕوو کردۆتەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەو بارودۆخە تایبەتیە ئەو دەرفەتەی بۆ خەڵکی ناوچەکە ڕەخساندووە تا بتوانن کەلتووری

(١) ڕێکاری مزویری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩.

(٢) حسین مەدەنی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨١ .

(٣) عەبدولرەحمان مەلا حەبیب ئەبوبەکر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩.

(٤) فاخر عالی عەبابەکر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٧.

(٥) فەرەیدوون نووری، بزاڤی بارزانی، (هەولێر- دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس- ٢٠٠٧)، ل ل ١٠٧-١٠٨.

ڕەسەنی خۆیان بپارێزن تا ئەو ڕادەیەی کە ڕاستگۆیی و یەکڕیزی ئەوان هەمیشە لەسەر زاری هەمووان بێت[(١)].

ئەو هۆزە سەرەکیانەی ناوچەی بارزان کە لەژێر سایەی دەسەڵاتی شێخانی بازانن، بریتین لە هۆزی بەرۆژ کە دەکەوێتە باشووری چیای شیرین، "بارزان" یەکێك لەگوندەکانییەتی، هەروەها تیرەی شێروان کە دەکەونە ئەو ناوچانەی نێوان ڕۆژهەڵاتی ڕووباری روکچوك تاکو هاودیان، گرنگترین دێهاتەکانی بریتین لە ڕێزان و شێروان مەزن و مێرگەسۆر و مەڵبەندی تیرەکەش گوندی شێروانە، هەرچی هۆزی مزووری باڵایە دەکەوێتە باکووری چیای شیرین، "سێلکێ و کوزێ و شنگیل" لەگوندە دیارەکانی ئەم هۆزەن، کە گوندی سێڤی مەڵبەندی تیرەکەیە، هەروەها چەندین هۆزی دیکەی وەك " نزاری، دۆلەمەری، گەردی و هەرکی بنەجێ" دەگرێتە خۆی[(٢)].

سەبارەت بە هەریەکە لە هۆزی "گەردی و هەرکی بنەجێ "بەشێك لە گوندەکانیان دەکەونە ناو کوردستانی باکوور، بە هۆی سنووری دەستکرد و لێك جیاکردنەوەی کوردستان[(٣)]، لەوبارەیەوە لە کۆی "٤٨" گوندی هۆزی گەردی تەنها سێ گوند کە بریتین لە (زێت، زەرگەتە، هۆپە) دەکەونە کوردستانی باشوور، هەروەها لەکۆی "٢٠ " گوندی هۆزی "هەرکی بنەجێ" تەنها نۆ دێهاتیان دەکەوێتە ناو کوردستانی باشوور[(٤)].

دیارە پاش ئەوەی هۆزەکان ملیان بۆ پێشەوایەتی شێخ عەبدولسەلام دانواند، لەوساوە ناوی بارزانی ئەو هۆزانەشی گرتەوە[(٥)]، کەواتە لە پێناسەکردنێکی سادەی هۆز کە بریتیە لە تێکەڵاوییەکی بەهێزی خوێن کە تاکەکانی هەر هۆزێك بەیەکەوە دەبەستێتەوە، بەڵام ئەگەر سەرنج بدەینە سەر بارزان ئەوە هاوکێشەکە پێچەوانە دەبێتەوە، چونکە بارزان بریتیە لەکۆنفدراسیۆنی نێوان چەند هۆزیك کە پەیوەندی و دلسۆزی تاکەکانی ئەم هۆزانە بۆ شێخەکانی تەکیەی بارزان بە یەکەوەیان دەبەستێتەوە[(٦)]، کە"تەریقەت"[(١)]ی نەقشبەندییان

---

(١) هەمان سەرچاوە، ل ١٠٨.

(٢) زبیر بلال اسماعیل، ثورات بارزان ١٩٠٧ – ١٩٣٥، (اربیل- وزارة الثقافة- ١٩٩٨)، ص ١٦.

(٣) سیامەند مەحمود سێلکی، کاروانێ سەرفرازیێ، (هەولێر- ٢٠٠٦)، ل ١٩.

(٤) ڕۆژ عەبدوڵڵا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦.

(٥) ڕێکاری مزویری، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١.

(٦) کاوس قفطان، الانتفاضات البارزانیة (صفحات من تاریخ الحرکە التحرریة الکردیة في النصف الاول من القرن العشرین)، (اربیل- دار ئاراس للطباعة والنشر- ٢٠٠٣)، ص ١٣.

لەم ناوچەیەدا بڵاوکردووتەوە[٢]، لێرەدا دەردەکەوێت کە هیچ هۆزێك نییە بە ناوی "بارزان"، بەڵکو بارزان عەقیدە و فەلسەفە و فیکرێکە هەموو بارزانییەك دەبەستێتەوە بەگوندی بارزان[٣].

بە شێوەیەکی گشتی دەکرێت بڵێین سەختی و ستراتیژی ناوچەکە لەڕووی هەڵکەوتە و تۆبۆگرافیاوە نزیکی لە سنووری نێودەوڵەتی، گرنگییەکی زۆری هەبووە بۆ بارزانییەکان لەڕووی بەرگریکردن بەرامبەر بە دوژمنان، دیارە ئەم هەڵکەوتە جوگرافیایەش بە شێوەیەکی گشتی ڕۆڵی گرنگی لە خەبات و مانەوەی نەتەوی کورد گێڕاوە کە هەمیشە وەکو لانەی شۆڕشی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد بووە و شۆڕشگێڕانی لە باوەش گرتووە.

سەبارەت بەناوی بارزان بیروڕای جیاواز هەیە، لەوانە عەلائەدین سەجادی پێوایە ناوی بارزان لە وشەی **"بەرز"** هاتووە، بۆ ئەم مەبەستەش تیشك دەخاتە سەر هەڵکەوتەی جوگرافی گوندەکە کە ڕێککەوتنی دروستکردنەکەی لە شوێنێکی بەرز و بڵند بووە، بۆیە پێیان وتوە "بەرزان"[٤].

هەرچی مەعرووف چیاووکە چەند ئەگەرێك دەخاتەڕوو لەوانە **بنەوانی وشەی بارزان دەگەڕێنێتەوە بۆ عەشیرەتی "برازی" لە لایەکی دیکەوە ئەو ئەگەرەش باس دەکات کە ناوی باپیرە گەورەی ئەوان بێت کە بەواتای " خاوەن حەق یان حەقناسی" دێت**[٥].

"کاوس قەفتان" سەبارەت بەناوی بارزان هاوڕایە لەگەڵ "سەجادی"، بەڵام بۆچوونەکانی

---

(١) تەریقەت لە وشەی (الطريق، الطريقة) لەسەرشێوازی (سنن و سنة و حجة و محجة) لەزمانی عەرەبیدا هاتووە بەواتای ئادابی زیکرکردن لەپێناو بیروباوەڕی خودا، کەڕێبازی سۆفیەکانە، بەگوێرەی ئەرکەکانی (خۆبرسیکردن، گۆشەگیری و زیکرکردن و کەم دواندن) هەروەها سۆفی خۆی بە شێخەوە دەبەستێتەوە، بەم جۆرە هەموو جەستەی سۆفی لەلایەن شێخەوە بەڕێوە دەبردرێ، لەلایەکی دیکەوە شێخەکان زۆرجاران بە هەزاران سۆفیان هەبووە. بۆزیاتر زانیاری بڕوانە: عبدالوهاب الشعراني، الانوار القدسية في معرفة قواعد الصوفية، (بيروت- ١٩٦٢م)، ص ٥٦.

(٢) محمد بریفکانی، چەندڕاستییەکی مێژوویی لە بارەی بارزانییەکان، وەرگێڕان: چەپەر، (بەغدا- ١٩٥٣)، ل ٨.

(٣) ڕۆژ عەبدوڵڵا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩.

(٤) عەلائەدین سەجادی، شۆڕشەکانی کوردو وە کوردو کۆماری عێراق، (تاران- ئەتلەس چاپ-٢٠٠٥)، ل ١٤٦.

(٥) مەعرووف چیاووك، کارەساتی بارزانی زولملێکراو، وەرگێڕان: ئەبوبەکرساڵح ئیسماعیل، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆشنبیری و لاوان- ٢٠٠٩)، ل ٥٥.

"چیاوك" پەسند ناكات، پێیوایە **بارزانییەكان عەشیرەتێكی سەربەخۆ نین تا باپیرە گەورەی خۆیان هەبێت و ناوی بارزانیش دەگەڕێنێتەوە پێش دەركەوتنی سۆفیگەرایەتی**[١].

لە لایەكی دیكەوە عەبدولمونعیم غولامی بە پێچەوانەی بۆچوونەكانی سەرەوە لەو باوەڕەدایە كە **بارزان ناوی عەشیرەتێكی گەورەیە و بە بنەچە دەگەڕێنەوە سەر خێڵەكانی "هەكاری" ڕەسەن و پاك و خانەدانن**[٢].

"محەمەد علی سلطان" وای دادەنێت **كە بارزانییەكان خەڵكانێكن نیشتەجێی چیای بارزن لە هەرێمی كرمان و ئەم ناوەیان لەناوی ئەم شاخە وەرگرتووە**[٣]، كەچی ئەم بۆچوونە دوورە لە ڕاستی، بەتایبەت لە شەرەفنامە بە وردی باس لەقەڵا بەناوبانگەكانی ئامێدی دەكات "لەوانە **قەڵای ئاكرێ كە شارۆكەیەكی بەلاوەیە و هەزار و دووسەد ماڵێكی مووسڵمان و جووی لێیە، قەڵاكانی تریش قەڵای دهۆك و قەڵای دێرن كە میرزادەكانی ئامێدی بەسەریان ڕادەگەن، قەڵای بوشیریش هەیە بەدەست هۆزی ڕادكانییەوەیە و قەڵادە و شووش و عیمرانی و قەڵای "بازیران" یش قەڵان و بەدەست زێباریانەوەن"** [٤].

لەوبارەیەوە "هەژار"یش لە پەراوێزی شەرەفنامە جەخت لەوە دەكاتەوە كە بازیران مەبەستی بارزانە، بۆ ئەم مەبەستەش مێژوونووسی عێراقی "عەباس ئەلعەزاوی" بەپشت بەستن بە شەرەفنامە دەڵێت "**شێخەكانی بارزان بە بنەچە دەگەڕێنەوە بۆ سەر عەشیرەتی بارزان و بۆ قەڵایەك بەناوی "باریزان" كە دەكەوێتە سەر لێواری ڕووباری زێی گەورە**"[٥].

بارزان ناوی شوێنێكی كۆنە، وامەزندە دەكرێت بەر لە ئاشووریەكان شارۆچكەیەك بووبێت پاشای ئاشووری (تیگلات پلاسەری یەكەم) لە ماوەی حوكمڕانی لەنێوان ساڵانی(١٢٨٠-١٢٦١) پ. ز لە نووسراوێكدا باس لەداگیركردنی ئەوشوێنە دەكات كە بەناوی

(١) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص ١١.

(٢) عەبدولمونعیم غولامی، سێ قوربانییەكە (شێخ سەعید بەرزنجی، شێخ عەبدولسەلام بارزانی، شێخ زاری ئەلزەوبەعی)، وەرگێڕان: ئیحسان ئیروانی، (هەولێر- بڵاوكراوەی ئاراس- ٢٠٠٤)، ل ٣٦.

(٣) محمد علی سلطانی، اوضاع سیاسی اجتماعی تاریخی ایلی بارزان، چاپ دوم، (تهران- انتشارات سازمان اسناد وكتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران- ١٣٨٤هـ.ش)، ص ص ٦ – ٨.

(٤) میر شەڕەف خانی بدلیسی، شەڕەفنامە " مێژووی ماڵە میرانی كوردستان "، وەرگێڕان: مامۆستا هەژار، (تاران- پەخشانگای پانیز- ٢٠١٠)، ل ١٦٢.

(٥) عباس العزاوی، عشائر العراق الكردية، (بغداد- ١٩٤٧)، ص ص ١٩٥-١٩٦.

بارزان ناوی دەبات و دەڵێت: (تالانکرد و سووتاندم)[١]، هەروەها توێژەری ئەمریکی "مایکل ئاستۆ" وای بۆ دەچێت **کە ناوی بارزان لە " ئوروبارزونا"ی ناوی خواوەندی حوسیەکان و ئۆراتیەکان وەرگیراوە**[٢].

هەروەها خاوەنی سەرچاوەی "اصول العقائد البارزانییه" بە پشت بەستن بە " ئەحمەد شەریفی" کە وتارێکی لەگۆڤاری مەهاباد بەژمارە ١٦ ساڵی ٢٠٠٣/١٣٨١ بەناونیشانی "برزان وبارزان" بڵاوکردووتەوەو دەڵێت "**دەرکەوتنی ئەم بنەماڵەیە پێش سەردەمی ساسانی لەهەرێمی "کرخا بیت سلوخ" واتە کەرکووکی ئێستا بوون، بەڵام لە سەردەمی ساسانییەکان ئەم خانەوادەیە دوورخراونەتەوە بۆ باشووری ئێران**[٣]، **و بوونیان لە ناوچەی ئێستایان دەگەڕێتەوە بۆ ئەو دەرفەتەی کە هاتەپێش، ئەویش ڕووخانی ئیمپڕاتۆریەتی ساسانی لە سەدەی حەوتی میلادی بە دەست عەرەبەمووسڵمانەکان، هاتوونەتەچیای بارزان**[٤].

بێگومان ئەم بۆچوونەش دوورە لە ڕاستی و هیچ لۆژیکێك قبوڵی ناکات، چونکە دوای دەرفەتەکە دەکرا بگەڕابانەوە بۆ کەرکووك بۆ ڕوویانکردە چیاکانی بارزان، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە خەڵکی ڕەسەن و پاکی ئەو ناوچەیەن. بۆیە حامید گەوهەری دەڵێت "**بارزان مەڵبەندی شێخەکانی بارزانە و بارزانییەکان ناوی خۆیان لەو گوندە وەرگرتووە**"[٥].

---

(١) ب. ن. ن ، کوردستان لە چاپکراوە عوسمانیەکاندا، وەرگێڕان: فەیسەڵ دەباغ، (هەولێر- ٢٠٠٤)، ل ٥.

(٢) لقمان شرف، البارزانية (الجغرافية و التاريخ و الخصال الاصلية)، متاح على الموقع الالكتروني: http: // ciwanen – Kurdistan. Com، تمت زيارة الموقع في ٨:٣٠ في ٨ / ١ / ٢٠١٦.

(٣) ناوی ئێران لەسەرەتادا بە وڵاتی فارس هاتووە، ئەم ناوەدەگەڕێتەوە بۆهۆزێك کەلەساڵی ٩٠٠ پێش زایین نیشتەجێی باشووری وڵات بوونە و توانیان ئیمپراتۆریەتی ئەخمینی دابمەزرێنن، دوای ئەوەی ئەم ئیمپراتۆریەتە لەسەردەستی ئەسکەندەری گەورە لەناو چوو، کەچی ئەوشوێنە جوگرافییگ بەناوی وڵاتی فارس لەناو یۆنانیەکان بڵاوبووە و پاشانیش ئەوروپاییەکان و عەرەبەکان ئەم زاراوەیان بەکارهێنا، ئەم ناوە بەردەوام بوو تاکو سەردەمی فەرمانڕەوایەتی ڕەزا شا، بەڵام لەساڵی ١٩٣٥ز بەفەرمانی ڕەزا شا ناوەکەی گۆڕدرا بۆ ئێران. دونالد ولبر، ايران ماضيها وحاضرها، ترجمه: عبدالنعيم محمد حسنين، مراجعه، ابراهيم امين الشواربی، (القاهرة- ١٩٥٨م)، ص ١؛ مصطفى عبدالقادر النجار و اخرون، تاريخ الخليج العربي الحديث والمعاصر، الطبعة الأولى، (البصرة- مطبعة جامعة البصرة- ١٩٨٤م)، ص ١٩٩.

(٤) فريد أسسرد، أصول العقائد البارزانية، (السليمانية- مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية- ٢٠٠٨)، ص ٢٥٨.

(٥) حامید گەوهەری، ئیدریس مستەفا بارزانی و بارزانییەکان باشتر بناسین، (هەولێر- چاپخانەی شەهاب- شەهاب- ٢٠١٤)، ل ١٤.

زۆر کەس وا دەزانن کە (بارزان) عەشیرەتە، بەڵام لە ڕاستیدا هیچ عەشیرەتێك نییە بەناوی بارزان بێت، بەڵکو ناوی بارزانییەکان دەگەڕێتەوە بۆ ناوی گوندی بارزان، بێگومان لە سەردەمی شێخ "عەبدولسەلامی دووەم[١]" بارزان وەك لایەنێکی ئاینی و نیشتمانی بە دیارکەوت، بە جۆرێك دەستیکرد بە گۆڕانکاری کۆمەڵایەتی لە ناوچەکەدا و بارزانییەکانی یەکخست، چونکە تا ئەو سەردەمەش بارزانییەکان لەژێرچەتری بارزان نەبوون [٢]، توانی عەشیرەتەکانی (شێروانی، مزووری، دۆلەمەری، گەردی، هەرکی بنەجێ، بەرۆژی، نزاری) بە پێشەوایەتی بارزان کۆبکاتەوە، لەوکاتەوە ناوی بارزان ئەو هۆزانەشی گرتەوە کە هاتنە ژێر چەتری فەرمانڕەوایەتی بارزان[٣].

دوای ئەوەی هۆزەکانی شێروانی و دۆلەمەری و مزووری و بەرۆژی و نزاری و گەردی و هەرکی ڕەزامەندی خۆیان نیشاندا لەسەر ئەم چاکسازیانە و سەرکردایەتی شێخ عەبدولسەلامیان قبووڵ کرد، لەوکاتەوە زاراوەی بارزانی بەسەر ئەو هۆزانەوە دابڕاوە[٤].

(١) شێخ عەبدولسەلامی کوڕی شێخ محمد کوڕی شێخ عەبدولسەلامی کوڕی شێخ عەبدوڵلای کوڕی مەلابەکر ناسراوە بە تاجەدین، لەساڵی "١٨٧٩ز یاخود ١٨٨٢ز" لە گوندی بارزان لەدایکبووە، لەتەمەنی (٢٨) ساڵیدا ڕێبەرایەتی بنەماڵەی بارزانی گرتە دەست، ئەویش لە دوای کۆچی دوایی شێخ محەمەدی باوکی لەساڵی ١٩٠٣دا بووەتە شێخی ڕابەری ڕێبازی نەقشبەندی لەتەکیەی بارزان و دەڤەرەکەی. میر بەسری، ناودارانی کورد، وەرگێڕان: عەبدول خالق عەلائەدین، (سلێمانی- دەزگای چاپ وپەخشی- سەردەم- ٢٠٠٢)، ل ٤٧؛ کەریم شارەزا، شۆڕشگێڕی کورد شێخ عەبدولسەلامی بارزانی (١٨٨٧– ١٩١٤)، گۆڤاری K٢١، ژمارە ٤، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠٠٩)، ل ٢٥٤.

(٢) ڕۆژ عەبدوڵلا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٩ -١٠.

(٣) رشید کریم خان عقراوی، التجربه البارزانیة تقویمها وسبل تطویرها، (دهوك– مطبعة زانا– ٢٠٠٢)، ص ٣٠.

(٤) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٨-١٩.

تەوەری دووەم:

«بارودۆخی کۆمەڵایەتی دەڤەری بارزان»

بارزان خاوەن سیستەمێکی کۆمەڵایەتی زیندوو و پێکهاتەیەکی بە هێز و دەوڵەمەندە، پڕە لە داب و نەریت و بەهای کۆمەڵایەتی، ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە پڕۆسەیەکی هەرە گرنگی کۆمەڵایەتی و ڕامیارییەوە هەیە، ئەویش هێزی کۆمەڵایەتییە (social power) یاخود دەسەڵاتە لە کۆمەڵگادا[1]، بە شێوەیەك بابەتی دادپەروەری و کۆمەڵایەتی لە ڕوانگەی بارزانەوە، وەك ویستێکی بنچینەیی گرنگی و تایبەتمەندی خۆی هەبووە بۆ بواری ڕێکخستن و ئەنجامدانی گۆڕانکاری لە ژیانی کۆمەڵایەتی دا ئێستا و بۆ ئایندەی کۆمەڵگەی کوردستان[2].

سەرەڕای کەمی ڕابەرایەتی کردنی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی، بەڵام ئەوەی سەلماند کە توانایەکی گەورەی ڕابەرایەتی کردنی ئایینی و دونیایی هەیە، جگە لە چالاکییە شۆڕشگێڕانەکانی، پەیوەندی کۆمەڵایەتی زۆر بەهێز بووە لە سەردەمی ئەودا[3].

پەیوەندییەکی کۆمەڵایەتی پتەوی دروستکرد لەگەڵ زۆربەی تیرە کوردەکان، بووە مایەی ڕێزی هەموو میللەتی کورد، پەیوەندییەکانی تەنها قەتیس نەبووە لەسنووری عەشیرەتە دراوسێیەکانی ناوچەی بارزان، بەڵکو ئەو سنوورەیان تێپەراند بەرەو هەموو ناوچەکانی تری کوردستان[4].

سەبارەت بە پابەندبوون بە چەمکی کۆمەڵایەتی دادپەروەری کە لە ناوەرۆکدا دوورابیەکی مادییە، شێخایەتی بارزان بە پێچەوانەی شێخایەتی نەهرییەوە نەیتوانی هیچ جۆرە ئاشتەواییەکی کۆمەڵایەتی لەنێوان پەیڕەوەکانی کە زۆربەی هەرە زۆریان جوتیاری کۆلەوارن و لەنێوان ئەرستۆکراتەکانی دەوروبەرەکەیدا کە زۆرینەیان زەویدارن لەڕووی مێژوویی و تیۆرییەوە چینێك پێکدێنن دەوڵەمەندییەکەی پشت ئەستوورە بە ڕەنج و

(١) عبدولحەمید بەرزنجی، دادپەوەری و کۆمەڵایەتی لە ڕوانگەی بارزانەوە، کۆنفرانسی یەکەمی بارزان: سەدەیەکە بارزان پێشەنگی هزرا مرۆڤایەتی و ژینگەپارێزییە، (هەولێر- چاپخانەی ئاراس- ٢٠١٠)، ل ١٤٢.

(٢) هەمان سەرچاوە، ل١٤٣.

(٣) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩.

(٤) عەبدولحەمید بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٨.

ماندووبوونی جوتیاران بە دیبهێنێ و لایەنە کۆمەڵایەتییەکەی وادەکات کە بەهێز بێت[١].

لەم ڕوانگەوە بەهێزبوونی لایەنی کۆمەڵایەتی لەم دەڤەرەدا زۆر بە ڕوونی دەکەوێتە بەرچاو بە شێوەیەك هەتا ئەم ساڵانەی دوایی ئەو خەڵکەی لە بارزان ژیاون لەگەڵ ئەو هۆزە کوردانەی موریدی ماڵی بارزانن و لەگەڵ بارزانیان هاوسێن، سەدان ساڵە لە چەشنێك ژیانی هاوبەشی سەرەتایی بەرخودان بوون، هیچ کات کەسی وای لێ نەبووە خۆی تێربێ و هاوسێی برسی بێت، یان هەموو پێکەوە تێربوون یان گشتیان بێ نان بوون[٢].

شێخ عەبدولسەلام لە ماوەی حوکمڕانیدا چەند کارێکی گرنگی ئەنجامدا لە بەڕێوەبردنی کاروباری کۆمەڵایەتی لەو ناوچەیەی لەژێر دەستی دابوو، چونکە تاوەکو ئەو کاتەش هەموو بارزانییەکان لە ناوخۆیاندا ڕێك نەکەوتوون لەسەر ئەوەی کە خۆیان بەلایەنگری شێخانی بارزان بزانن، بەڵام دوای ئەوەی کە کردارە باشەکانی شێخیان بۆدەرکەوت، پشتگیری و لایەنگیری خۆیان دووپات کردەوە بۆ شێخ، بە شێوەیەك هەر حەوت هۆز ڕێککەوتن لەسەر ئەوەی کە شێخ عەبدولسەلام ڕابەرایەتیان بکات، هەر لەوساوە ناوی بارزانییەتی ئەم هۆزانەشی لەخۆگرت[٣].

لە گرنگترین ئەو کارانەی کە شێخ عەبدولسەلام لە بەڕێوەبردنی کاروباری کۆمەڵایەتی ئەنجامیدا بریتیبوون لە نەهێشتنی سیستەمی ئاغایەتی و نەمانی موڵکایەتی لە ناوچەکەدا، هاوسەنگکردنی جوتیارەکان و دابەشکردنی زەوی بەسەریاندا بۆ چاککردنی بژێوی ژیانیان و لابردنی دیاردەی ژن بەژنە و گەورە بە بچووك و لە ناوبردنی مارەیی بە زۆر، هەروەها کارکردن بۆ یەکخستنی پەیوەندی کاروباری بەڕێوەبردنی کۆمەڵایەتی لەسەر بناغەی دادپەروەری، ئازادی و یەکسانی[٤].

هەروەها دروستکردنی مزگەوت لە هەر گوندێك بۆ بەجێهێنانی فەرزە ئاینییەکان تیایدا و سوود وەرگرتن لێی وەك مەڵبەندێکی کۆبوونەوە و ڕاگۆڕینەوە و چارەسەرکردنی گیروگرفتی نێوان خەڵکی گونددا بۆ چارەسەری کێشەی گوندەکان[٥]، لەگەڵ پێکهێنانی لێژنە

---

(١) فريد أسسرد، المصدر السابق، ص ١٠٨.

(٢) هەژاری موکریانی، بارزانی، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری- ١٩٩٨)، ل ٨.

(٣) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٨ – ١٩.

(٤) حسین مەدەنی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٥.

(٥) مەنسوور شێخ رەئووف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٢.

لەهەر گوندێك بۆ سەرپەرشتی کردنی کاروباری گوندەکان لە هەموو ڕوویەکەوە[١].

چیاووك پێیوایە کە بارزانییەکان مرۆڤی چیایین، دیارە مرۆڤی چیایی فرچکی بە ئازایەتی و جەسووری و ئەوپەڕی ڕاشکاویی گرتووە، لای ئەوان درۆکردن بە تەواوی حەرامە، غەدرکردن لە ڕەوشتی ئەواندا نەبووە و ڕێزگرتن و پاراستنی ئافرەت لە ناو ئەواندا لەپایەی (واجب) دایە[٢].

لێرەدا ناکرێت بە تەواوەتی پشت بە بۆچوونەکەی ((چیاووك)) ببەستین و بڵێین بارزانییەکان بە شێوەیەکی گشتی لە درۆکردن دوورن، چونکە ئەم بابەتە پەیوەستە بە رەفتار و سلوکی ناوخۆیی تاکەکان، بێگومان لە هەموو شوێن و سەردەمێك پیاوی خراپ بەدی دەکرێت، بەڵام دەکرێ بڵێین بارزانییەکان درۆکردنیان زۆرکەم بووە، ئەمەش زیاتر دەگەڕێتەوە بۆ کاریگەری و کاردانەوەی هەڵسوکەوت و مامەڵەی شێخانی بارزان بەسەر سرووشت و ئەخلاقیەتی تاك لەم ناوچەیەدا.

دامەزراندنی چەند لێژنەیەکی کۆمەڵایەتی بۆ چارەسەرکردنی کێشە و گیروگرفتەکانی گوندەکان، هەروەها سوود وەرگرتن لە داهاتە سرووشتییەکانی ناوچەکە بە شێوەیەکی یەکسان بۆ هەمووان[٣]، بە واتایەکی دیکە لەناو هەموو هۆزەکاندا (بارزان) دابونەریتی مرۆییان وەکو یەك بوو بە شێوەیەکی یەکسان مامەڵەیان لەگەڵ یەکتر دەکرد[٤].

دادپەروەری کۆمەڵایەتی ناوچەی بارزان لە چەند نموونەیەکی ئەو رەفتارە مرۆییانەی دەبنە هۆکارێك بۆ هاوبەندی لەسەر پەیوەندییەکانی پێکەوەژیان و لەیەکدی گەیشتن بنیات دەنرێت، بەهۆی ئەوانیشەوە کەسانی کۆمەڵگا پێکەوە کۆدەبنەوە بەیەکەوە دەبەسترێتەوە تاکو پێکەوە کاربکەن و پێکەوە بگەنە چەند ئامانجێکی هاوبەشی دادپەروەری کۆمەڵایەتیش پرۆسەیەکی کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی و یاساییە و دەبێتە یارمەتیدەرێك بۆ پاراستنی یاسا و کۆمەڵگا، سوودەکەش بۆ کۆمەڵ ئاشکرایە، چونکە گوزارشت لە بەرژەوەندی ئەو کەسانە دەکات کە تێیدا هاوبەشن و لە شێوەیەك لە شێوەکانی ئەو پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەی بەهۆیەوە خەڵکان دەگەنە ئامانجە

(١) رشید کریم خان عقراوی، المصدر السابق، ص ٣١.

(٢) مەعرووف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل٥٧.

(٣) رێبوار رەمەزان بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٥.

(٤) عەبدولرەحمان مەلا حەبیب ئەبوبەکر، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٤.

سەرەکییەکانیان[١].

یەکێك لـە داب و نەریتـە کۆمەلایەتییـەکانی تـری بارزانییـەکان دیـاردەی ژن بـەژنی تـا ڕادەیەك قەدەغەبووە لە زەمانی شێخ محەمەد و شێخ عەبدولسەلام و شێخ ئەحمەدیـش ژن بەژنی زۆرکەم بووە، ئەگەر هەبوایەش زۆربە کەمی بووە، چونکە گەیشـتبوونە ئـەو بڕوایـەی کە ئەستەمە چوار دڵ بەیەکتر بگەن، هەندێك جار کێشە دروست دەبێت و زۆرجـاریش پیـاو دەکوژرێ، کە لەناو بارزانییەکان بە ئەستەم کێشەی ئاوا دروست دەبێت[٢].

بارزانییەکان بە تەریقەت نەقشـبەندین، مەزهـەب سـونی شـافیعین، بـە زمـانی کـوردی زاراوەی کرمانجی سەرووو خواروو قسەدەکەن، لە بارزان زەکات لەسـەرچی پێویسـتە بـەپێی شـەڕع دەدرێـت، بەسـەر هـەژاران دابـەش دەکـرێ، بـە تێکـڕا برایانـە دەژیـن، یـەکتریان خۆشدەوێت و ڕێزی گەورە و بچووك بە پێویست دەگیرێ، خەڵکەکەی خاوەن موڵك ومـاڵ و سامانە، شێخەکانیشیان سـامانیان لـە خەڵکەکـەی خۆیـان زیـاتر نییـە، مـەشروب خـواردنەوە قەدەغە بـووە، ڕێزگرتنـی ئـافرەت بـەلایانەوە شـتێکی پێویسـتە، ژنهێنـان لـە ناویانـدا بـەدی دەکرێ لەسەر بنەمای خۆشەویستی دوولایەنە، ئەگەر کوڕ و کچ یـەکتریان خـۆش بویسـبایە، سەرپەرشتیاریان ڕازی نەبوایە، شێخ بۆیـانی جێبـەجێ دەکـرد لەسـەر بنـەمای خۆشەویسـتی هاوبەش[٣].

لای بارزانییەکان هەموو کاتێك نـەختی ژن قەدەغـەبووە لـە زەمـانی شـێخەکانەوە تـاکو ئـەمڕۆش قەدەغـە و حـەرام بـووە، بـە شـێوەیەك ئەگـەر کـچ و مـاڵی کچەکـە ڕازی بـووان دەیاندایێ، بۆیە جیاوازی ناکەن کەسەکە هەژار یان دەوڵەمەند بێـت، لـە نـاو بارزانییەکانـدا پیاو زۆر ڕێز لە ئافرەت دەگرێت و بە پێچەوانەشەوە زۆر بە ئەستەم پیـاو دوو ژنـی دەهێنـا تـەنها لـە هەنـدێ حالەتـدا نـەبێت و ڕێـژەی تـەلاقیش زۆر کـەمبووە، ئەمـەش وای کـردووە پەیوەنییەکی کۆمەڵایەتی بەهێز لەنێوان ژن و پیاودا دروست ببێت[٤].

---

(١) عەبدولحەمید بەرزنجی، بارزانی نەمر: کەسایەتی و دادپەوەری کۆمەڵایەتی، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە (١٥)، (هەولێر- ٢٠٠٠)، ل ٨.

(٢) عەبدولرەحمان مەلا حەبیب ئەبوبەکر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٥.

(٣) ئەحمەد شەریفی، بارزانییەکان لە زانستنامەی دنیای ئیسلام دا، گۆڤاری هەولێر، ژمارە(٧)، (هـەولێر - هاوینی ٢٠٠٧)، ل ٦؛ مەعرووف قەرەداغی، بارزان و نەهێنی یەکانی، (بەغدا- ١٩٥٩)، ل ٢٤-٢٦.

(٤) مەلا ئەیوب، پێداچوونەوەیەك ل مێژوویا بارزان ١٨٢٠ – ١٩١٤، (هەولێر- چاپخانـەی حـاجی هاشـم- ٢٠٠٧)، ل ٧١.

یەکێکی تر لە داب و نەریتەکان خواردنـەوە کهولییـەکان قەدەغـە بـووە بـە شـێوەیەکی گشـتی هـەر لـە سـەردەمی شـێخەکانەوە مـەشرووب خـواردنەوە قەدەغـە بـوو، بێگومـان لـەشـەریعەتی ئیسـلامیش حەرامـە، لـەناو بارزانییـەکان ئەگـەر مووچـەخۆرێك بهاتبایـە ناوچەکەیان قەدەغەبوو مـەشرووب بخواتـەوە، چونکـە ئـەنجامی خراپـی لـێ دەکـەوتەوە و ئاگای لەخۆ نامێنێـت و سـەرخۆش دەبێـت و ئەگـەر یـەکێك لـەناو بارزانییـەکان مـەشرووبی بخواردباوە ئەوا بەچاوێکی تر سەیریان دەکرد[١].

دزی کردن لەناو بارزانییـەکان زۆر کـەم بـووە و ئەوەی دزی کردبـا بـە چـاوێکی سـووك سەیر دەکراو سزای خۆی وەردەگرت لە لای شێخەکان، هەر بۆیە کەس نـەدەوێرا دزی بکـات و زۆر کەم بووە، ئەمەش دەبووە بەهێزبوونی پەیوەندی کۆمەڵایەتی[٢]، لـە لایـەکی دیکـەوە بارزانییـەکان وەکـو هـەموو عەشـیرەتەکانی تـری کوردسـتان بـە زمـانی کـوردی و زاراوەی کرمانجی قسەدەکەن و لە قسەی شێخەکانیان دەرنەدەچوون، ئەمەش وای کردبوو پەیوەندی نێوانیان بەهێز بێت[٣].

سەبارەت بـە جەژنـەکان، بارزانییـەکان جـەژنیان زۆرە هـەر وەکـو عەشـیرەتەکانی تـری کوردستان ئەوانیش جەژنەکانی (قوربان، ڕەمـەزان، جـەژنی لـە دایکبـوونی پێغەمبـەر (د.خ)، جەژنی نەورۆز)، و خەڵکەکە لە کاتی جەژندا سەردانی یەکتری دەکەن و بۆ لە ناوبردنی ئـەو ڕق و کینـەی لـە نـاو دڵیاندایـە و هـەروەها دەوڵەمەنـدەکان قوربـانی دەکـەن و خـواردن دروست دەکەن بۆ ئەنـدامانی عەشـیرەتەکە و پـێکەوە کـۆدەبنەوە و ئەمـەش دەبێتـە هـۆی دروست بوونی پەیوەندییەکی بەهێز لەنێوانیاندا[٤].

ئەو شێوە سیسـتەمە کۆمەڵایەتیانـەی کـە لـەو سـەردەمەدا شـێخانی بـارزان پـەیڕەویان دەکرد، ڕەنگە ئەوکاتە نەك هـەر لـە هـیچ شـوێنێکی کوردسـتان بـە دەرنەکـەوتبوو بگـرە لـە سەرتاسەری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستیش هاوتـای نـەبووە، بـە شـێوەیەك وا لێـك دەدرێـتەوە کـە شـێخانی بـارزان هەمیشـە عەدالـەتخواز و خـەمخۆری میللەتەکـەیان بوونـە، هـەروەها تـا ڕادەیەکی زۆریش شارستانییەت پـارێز و پێشـکەوتنخواز بـوون، بـە ڕادەیـەك لـە زۆر ڕووەوە

(١) عەبدولڕەحمان مەلاحەبیب ئەبوبەکر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦.

(٢) مەلا ئەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٧١-٧٢.

(٣) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٦.

(٤) مەعرووف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٨.

پێش سەردەمی خۆیان کەوتوون[١].

شێخ عەبدولسەلام بارزانی هەمیشە بانگی یەکێتی و هاوکاری دەدا، ئەوەی دووبارە دەکردەوە (یەك بگرن و هاوکاری یەکتر بکەن، کەس پێتان ناوێرێ)، شێخ کاتەکانی دابەش کردبوو بەسەر سێ ئامانج لەوانە ڕێبەری ئاین و وانەبێژی، ڕاپەڕاندنی کارەکانی خەڵك و چارەسەرکردنی ناکۆکی هۆزەکان و چارەسەرکردنی کێشەکانیان، هەروەها بایەخی بەگەلەکەی داوە هاوسۆزیان بووە لە هەموو ڕۆژانی جەژن جلوبەرگی بەسەر منداڵە هەژارەکاندا دابەش کردووە، جگە لەمانەش بە بەردەوامی لەگەڵ هەتیوان و لێقەوماوان دادەنیشت[٢].

دەستپێکی شێخایەتی عەبدولسەلام بارزانی لە ساڵی ١٩٠٢ دەستی پێکردوە[٣]، دیارە ناوچەکە تا ساڵی ١٩٠٧ هێمنی و ئارامی باشی بە خۆیەوە بینیووە، ئەمەش دەرفەتێکی زێڕین بووە بۆ شێخ عەبدولسەلام زیاتر تێکەڵاوی خەڵك بێت و لە نزیکەوە گوێ لە کێشە و گیروگرفتەکانیان بگرێت و کێشەکان بۆ خۆی چارەسەریان بکات، لە بواری زانستی شێخ عەبدولسەلام گرنگی زۆری پێداوە، چونکە باوەڕی وابوو نەفامی و نەزانی هۆکاری دارمانی مرۆڤە، ئەمەش دەرخەری ئەو ڕاستییە کە شێخی بارزان دەیەویست خەڵك بەرەو خوێندەواری و فێربوون بڕوات[٤].

---

(١) مستەفا جوندیانی، (هەلدانەوەی چەند لاپەڕەیەك لە ڕاپەڕینەکەی خەلیل خۆشەوی)، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، کۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی نەمر، بەشی دووەم، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٣)، ل ١١١١.

(٢) فائق ئەبوزێد، (دەرخستنی واتاکانی ژیان لە ژیانی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی)، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، کۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی نەمر، بەشی یەکەم، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٣)، ل ل ١٣٦-١٣٧.

(٣) سەبارەت بە دەستپێکی ڕابەرایەتی شێخی بارزان، زۆربەی سەرچاوەکان لەسەرئەوە هاوڕان کە لەدوای کۆچی دوایی شێخ محەمەد لەساڵی ١٩٠٣، ڕاستەوخۆشێخ عەبدولسەلامی دووەم دەبێتە جێنشینی بۆ هەڵسوڕاندنی کاروباری تەکیەی شێخانی بارزان، بەڵام لۆنگریك بەپێچەوانەی هەموو بۆچوونەکان دەستپێکی شێخایەتی شێخ عەبدولسەلامی دووەم دەگەڕێنێتەوە بۆ ساڵی ١٩٠٨، بێگومان ئەمەش دوورە لە ڕاستی، چونکە هەر لەدوای کۆچی دوایی باوکی ڕابەرایەتییەکەی وەرگرتووە. ستیفن هیمسلی لونگریك، العراق الحدیث من سنة ١٩٠٠ الى سنة ١٩٥٠، ترجمة: سلیم طه التكریتي، الجزء الاول، (بغداد- ١٩٩٨)، ص ص ١٠٤-١٠٥.

(٤) مەلا ئەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٩.

هەر لەوبارەیەوە "سەدیق دەمەلۆجی" کە کاتی خۆی چاوی بە شێخ عەبدولسەلام کەوتبوو دەڵێت " **کابرایەکی بیر تیژە، تەنها کەموکوڕی ئەوەیە کە خوێندەوار نییە و لای من باسی ئەوەی دەکرد کە زۆر پێی ناخۆشە لەزانست بێبەش بووە، لەکاتێکدا باوك و باپیرانی لە زاناکان بوون**"[١].

شێخ عەبدولسەلامی دووەم، بەر لە هەموو شتێك دەرگای تەکیەی بارزانی واڵا کرد بۆ خوێندن و فێرکردن، بە مەبەستی ڕزگارکردنی خەڵکی ناوچەکە لە نەخوێندەواری، هەر لەبەر ئەوە بوو گەورەترین زانای لەناوچەکانی تر هێنایە تەکییەی بارزان بۆ وانەگوتنەوە لەوانە "**مەلا ئەحمەد کوڕی عەبدولخالق ئاکرەیی**" بە شێوەیەکی فەرمی کردی بە مەلای تەکییەی بارزان، هەروەها چەندین زانای تریشی هێناوە بۆ هەر زانایەکیش لە تەکییەی بارزان موچەی بۆ دابین دەکرێ[٢]، شێخ لەو ناوچەیەی کە هەڵی دەسوڕاند زۆر چاکسازی ئەنجامدا، جگە لەمانەش بەردەوام لە ناو خەڵك دەگەڕا تاوەکو بزانێت خەڵکی چ پێویستیەکی هەیە تاکو بۆیان جێبەجێ بکات[٣].

لە لایەکی دیکەوە شێخ زۆر دادپەروەر و یەکسان بووە بەرامبەر بەهەمووکەس، هەروەها سۆز و بەزەیی هەبووە، بەرامبەر بەهەتیو و بێ سەرپەرشتیاران، شێخ بە دەستی خۆی کاری بۆ دەکردن و جلوبەرگی بۆ دابین دەکردن[٤].

یەکێك لە سیفاتەکانی شێخ ئەوەبوو کاتێك لە جەژن نزیك دەبووە چەند کەسێکی دەناردە شاری مووسڵ کە چەند بار قوماشێك بهێنن بۆ ئەوەی بەسەر چینی هەژاراندا دابەشی بکات لە ناوچەکەدا بە تایبەتی بەسەر منداڵان لەکاتی بۆنەکاندا[٥]. لەم ڕوانگەیەوە دەتوانین سەردەمی شێخ عەبدولسەلامی دووەمی بارزانی وەك نموونەیەکی دیاری سەردەمی دادپەروەری و چاکسازییە کۆمەڵایەتییەکان بخەینەڕوو، وەك نموونەیەکی پێشکەوتوو بەگوێرەی بارودۆخی ئەو قۆناغە مێژووییەی کەتێیدا ژیاوە، بە بەراوورد لەگەڵ ئەمڕۆ کە دەبینین بەرامبەر هەموو ئەو هەوڵ و تەقەلایانەی بەشێکی زۆری دامەزراو و ڕێکخراوە جیهانیانەی کە ئەنجامی دەدەن لەپێناو هێنانەدی دادپەروەری کۆمەڵایەتی.

---

(١) صديق الدملوجي، امارة بهدينان الكردية، (الموصل- مطبعة الاتحاد- ١٩٥٢)، ص ٩٠.

(٢) ئەحمەد بالایی، سەرهلدانا شێخ عەبدولسەلام بارزانی ١٩٠٧ – ١٩١٤، (بەرلین- ٢٠٠٣)، ل ٢٤.

(٣) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٩.

(٤) ئەحمەد بالایی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨.

(٥) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٠.

تەوەری سێیەم:

«بارودۆخی ئابووری دەڤەری بارزان»

سەبارەت بە بارودۆخی ئابووری دەڤەری بارزان، بەپێی سەرژمێری"شۆڕشی ئەیلوول[(١)]" لە کۆتایی شەستەکاندا، ژمارەی گوندەکانی دەڤەری بارزان (٤٠٠) گوندە و ڕێژەی دانیشتوانەکەشی (٣٥٠٠٠ یان ٤٠٠٠٠) کەس بووە[(٢)].

ڕژد و کوێستانی ناوچەکە وای کردبوو بەدرێژایی مێژوو خەڵکەکە تێکەڵاوییەکی زۆریان لەگەڵ دەوروبەرەکانیدا نەبێت و لە بواری زانستی و ئابوورییەوە دواکەوتوو بن، بەڵام لە لایەکی دیکەوە ببووە هۆی ئەوەی کە بتوانن فەرهەنگی خۆیان بپارێزن و ڕاست و پاك بمێننەوە[(٣)].

بارزان وای لێهات لە تاقە گوندێکەوە بوو بە نزیکەی (٢٠٠) گوند، دانیشتوانەکەی (٢٥) هەزار کەس بووە[(٤)]، هەرچەندە ناوچەی بارزان ناوچەیەکی چیاییە و پڕە لە شاخ و دۆڵ واتە بەرزایی زۆرە، ئەمەش وای کردووە لەڕووی ئابوورییەوە بێ هێز بێت، تەنها بۆ پێداویستی

---

(١) شۆڕشی ئەیلوول بەیەکێك لە شۆڕشە هەرە مەزنەکانی کورد دادەنرێت کە لەپێناو هێنانەدی مافەڕەواکانی کورد لەباشووری کوردستان بەرپاکرا، لەماوەی چواردە ساڵ تەمەنی خۆیدا توانی زۆرترین چەکدار لەخۆبگرێت و زۆرترین جەماوەر لەدەوری خۆیدا کۆبکاتەوە، هەروەها توانی سۆزی گەلان بەلای خۆیدا ڕابکێشێت و ڕۆژنامەنووسان والێ بکات کە شەیدای دوای هەواڵەکانی شۆڕش بن، بەڵام ئەم شۆڕشە لەئەنجامی کۆمەڵێك هۆکاری ناوخۆیی و دەرەکی، ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ، لەدوای ڕێککەوتنی نێوان عێراق و ئێران و بەستنی پەیماننامەی جەزائیر لە (٦)ی ئاداری (١٩٧٥)دا کۆتایی بەتەمەنی هات. بۆپتر زانیاری بڕوانە: هاوکار کەریم حەمە شەریف، شۆڕشی ئەیلوول "لێکۆڵینەوەیەکە لەڕێکخستن و چالاکییە سەربازییەکان ١٩٦١- ١٩٧٠"، (هەولێر- چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین - ٢٠١٢).

(٢) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦. لە ساڵی ١٩٤٧ ژمارەی گوندەکانی دەڤەری بارزان (١٠٠) گوندە ودانیشتوانی (١٠٧٦٢) کەس بووە؛ عبدالفتاح علي البوتاني، ملا مصطفى البارزاني قائد الثورة الكوردية وملهمها، (دهوك- مطبعة جامعة دهوك- ٢٠١٣)، ص ١١٢.

(٣) بابە شێخ مەردۆخ ڕۆحانی (شیوا)، مێژووی ناودارانی کورد، وەرگێڕان: ماجد مەردۆخ ڕۆحانی، بەرگی سێیەم، (هەولێر- ئەکادیمیای کوردی- ٢٠١٢)، ل ٤٨٧.

(٤) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٥.

خۆیـان بەرهـەمیان دەهێنـا لـەو سـەردەمەدا ئەمـەش لەبـەر بـوونی زۆری چیاکـان بـووە[١]، ئەمەش وای کردووە ناوچەکە لەڕووی ئابوورییەوە بێ هێز بێت[٢].

دیارە ئەم ناوچەیە ناوچەیەکی دەوڵەمەندە بە ڕووەکی سرووشتی کە خەڵکەکە سـوودی زۆری لـێ دەبیـنن وەکـو (دار بـەڕوو، دار مـازی قـەزوان، ڕێـواس، کەنگرۆ.....هتـد) ئەمـەش کاریگەرییەکی باشی هەیـە لەسـەر ژیـانی خـەڵکی ئـەم ناوچەیـە، هەنـدێکیان بەرهـەمێکی زۆری سرووشـتی کۆدەکـەنەوە و دەیفرۆشـن، بـەڵام بەڕێژەیـەکی زۆرکـەم هەیـە، تـەنها بـۆ دابینکردنی ژیانی ڕۆژانەی خۆیان[٣].

ئەم ناوچە سرووشـتیە چیایانـە بـە هـۆی بـارینی بـارانێکی زۆر بـواری بـۆ شـوانکارەکان ڕەخسـاندووە پشـت بـە لەوەرگـای سرووشـتییەوە ببەسـتن بـۆ لەوەڕانـدنی ئـاژەڵـەکانیان[٤]، هەروەها ژمارەیەکی زۆر لەخەڵکی بە ماڵاتەوە خەریکن وەکو (ئەسپ، مانگا، هێسـتر، بـزن) بە زۆری بزنیان هەیە لەگەڵ هەندێك مانگا و مەڕ ئەو شتانەی بارزانییەکان بارزگانییان پێـوە دەکـرد بریتیـە لەپێسـتەی مـاڵات و ئـاژەڵی کێـوی، مـازو، بـەڕو، بـزن، هـەنگوین، بـە زۆری بارزانییەکان مامەڵەیان لەگەڵ خەڵکی موسڵ بووە[٥].

هەروەها بوونی دوو ڕووباری گەورە لەم ناوچەیەدا ئەوانیش (زێ گەورە، رووکوچك) کە زێ گەورە لە بالنداوە دێت و رووکوچکیش لـە دەشـتی بـەرازگـرەوە دێـت تێکـەڵی یـەکتری دەبن لەگوندی ڕێزان[٦]، کە ئەم دوو ڕووبارە سوودی زۆری بۆخـەڵکی ناوچەکـە هـەبووە بـە شێوەیەکی گشتی واتە باغ و بێسـتانیان بـە ئـاوی ڕووبارەکـان ئـاو دەدا و بـۆ کشتوکالیشـیان بەکاردەهێنا، هەبوونی ئەم ڕووبارانە وای کردووە خەڵکی ناوچەکە بایەخ بە راوەماسی بدەن کە ماسییەکی یەکجار زۆریان تێدایـە، بـەڵام لـە کـاتی زاوزێ راوەماسـی قەدەغەیـە، ئـەویش لەمانگی (٣ تا ٧) قەدەغەکراوە لـە دواتـر دەسـت دەکـرێتەوە بـە ڕاوەماسـی لـەو ماوەیـەدا

(١) هاشم شێروانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١.

(٢) ڕێکاری مزویری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩.

(٣) عەبدولرەحمان مەلا حەبیب ئەبوبەکر، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠.

(٤) خەلیل ئیسماعیل محەمەد، بـارزان لـە نێـوان ئاراسـتەکانی ئـاین و هۆشـیاری نەتەوەیـدا، کۆنفرانسـی یەکەمی بارزان: سەدەیەکە بارزان پێشەنگی مرۆڤایەتی و ژینگەپارێزییە، (هەولێر- ٢٠١٠)، ل ٤١.

(٥) مەعرووف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٦.

(٦) هاشم شێروانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١.

خەڵکی ناوچەکە داهاتێکی باشیان دەست دەکەوێت [١].

لە لایەکی دیکەوە هەبوونی چەند دەشتێك لە ناوچەی بارزان وای کردووە گرنگی زۆر بە کشتوکاڵی بدرێت ئەوانیش (دەشتی بلێ، دەشتی ڕێزان، دەشتی بالندا) کە ئەمانەش ڕۆڵی گرنگی هەبوو لەڕووی کشتوکاڵیەوە، بوونی بارانێکی یەکجار زۆر لەم ناوچەیە وای کردووە لە کاتی بێ بارانیش بەرگەی کەم بارانی بگرێت ئەمەش وای لێدێت بەروبوومەکان ڕوو لە زیادبوون بکەن و لەم سەردەمەدا خەڵکەکە بارزگانیان پێوە دەکەن[٢].

ئەم دەشتانە بۆ گەنم و جۆ زۆر لەبار بووە خەڵکەکە بە شێوەیەکی یەکجار زۆر گرنگیان بە چاندنی گەنم و جۆ داوە و زیاتر لە پێویست بەرهەمیان دەهێنا تا وای لێدەهات بۆ فرۆشتنیان بەرهەم دەهێنا و بەرهەمی هاوینەشیان بەرهەم دەهێنا وەکو (ماش، نیسك، برنج) ئەمانەش زیاتر لە لایەن عەشیرەتی نزاری بەرهەم دەهات، بەهۆی بوونی ناوچەی گونجاو بۆ بەرهەمهێنانیان ئەمەش بە هۆی زۆری ئاوەوە بووە، لەگەڵ هەندێك لە سەوزەوات و ترێ بەڕێژەیەکی یەکجار زۆر لە ناوچەکەدا هەیە، دیارە لە سەردەمی شێخ عەبدولسەلام بارزانی باری ئابووری ئەوکاتە بەتایبەتی ناوچەی بارزان زیاتر پەیوەست بوو بە بەروبوومی سرووشتی وەکو (قەزوان و کەنگر و مازی...هتد)، هەروەها لە دەڤەری بارزان ڕەزی دێمی هەبوو جگە لەمەش گژوگیایەکی زۆریشی هەبوو بەپێی ئەو سرووشتە جوانەی کە هەیبوو خەڵك لە وەرزی بەهاراندا دەچوون بۆ چیاکان بۆ هێنانی ئەم گژوگیایانە، ئەم گژوگیایانەش ئەمانە بوون (لووش وسترك و چۆرین ...هتد)، هەروەها خەڵکی دەڤەرەکە مەڕ ومالاتیشیان بەخێو دەکرد، گرنگییەکی زۆریشیان دەدا بەچاندنی دانەوێلە وەکو گەنم وجۆ و نیسك ونۆك و...هتد[٣].

هەروەها تەکیەی بارزانیش داهاتی هەبوو کە بریتیبوو لە زەکات، زەکاتیش بەو مانایە نەبوو کە لە هەموو خەڵکی ناوچەکە وەربگرن، بەڵکو تەنها لەو جوتیارانە وەردەگرن کە بەرهەمی زۆریان بە دەست دەکەوت، بۆ ئەم مەبەستەش هەموو ساڵێك لەمانگی حەوت(شانە)یان دادەنا لە هەموو گوندەکان و هەر گوندێك شانەی خۆی هەبوو بۆ ئەمەش پیاوێکی ڕاستگۆیان دەست نیشان دەکرد و کاتێ کۆتایی بە دروێنە دەهات لە ((**دە تەنەکە**

---

(١) عەبدولرەحمان مەلا حەبیب ئەبوبەکر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨.

(٢) هاشم شێروانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢.

(٣) عەبدولڕەحمان مەلاحەبیب ئەبوبەکر، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠.

گەنم تەنها یەك تەنەکە)) بۆ تەکییـەی بـارزان بـوو، خـەرج کردنـی ئـەم بەروبوومانـەش لـە تەکیەی بارزان لەسەر بنەمای دادپەروەرییانە بوو لەسەر ئەو کەسانەدا دابـەش دەکـرێن کـە پێویستیان پێی هەبوو، واتە ئەوانەی دەست کورتبوون[١].

بۆ نمونە یەکێك لە موریـدەکانی شـێخ کـۆچی دوای دەکـات و چەنـد منـداڵێك لـە دوای خـۆی بـە جێـدەهێلێت، پـاش ئەوەی شـێخ هەسـت دەکـات ئـەم خانەوادیـە پێویستسـان بە(مانگا)یەك هەیە بۆ ئەوەی ژیانی خۆیان پێ بەڕێوەبەرن، بۆیە بڕیار دەدات بە فرۆشـتنی (گـاو جـۆتی) خـۆی بـە مەبەسـتی جێبـەجێ کردنـی داواکـاری خانەوادەکـە، هـەروەها نەیدەهێشت کەس موحتاجی هیچ شتێ ببێت، هەر کەسێك کە داواکاریـەکی هەبوایـە شـێخ بە خۆشحالییەوە بۆی جێبەجێ دەکرد، بۆ نمونە کەسێك بە ناوی (مـەلا عومـەر بیرەکـەپـڕی) دەچێتە خزمەتی شێخ بۆ ئەوەی ڕەزامەندی وەربگرێت بە مەبەستی گواسـتنەوەی ماڵەکـەی لە بارزان بۆ یەکێك لەگوندەکان، دیارە پاش ئەوەی باسی مەینەتیەکانی ژیانی خـۆی دەکـات کە بارودۆخی زۆر خراپە و دەستکورتە، بەڵام شێخ ئەم داوایەی پەسند نەکرد، بەڵکو فەرمانی کرد هەموو پێداویستیەکانی لە تەکیەی بارزان بۆ فەراهـەم بکـەن، هـەروەها پێـی ڕاگەیانـد لەکاتی هەر حالەتێکی ئەوها دەرگاکانی ئێمە بۆ هەموو کەسێك واڵایە[٢].

لـە سـەردەمی شـێخ عەبدولسـەلام ناوچـەی بـارزان پێشـوەچونێکی هەمەلایەنـەی بـە خـۆیەوە بینـی، چەنـدین چاکسـازی لـە بـوارە جیاوازەکـان ئەنجامـدران بـە تایبـەتی ئـەو چاکسـازیانەی کـە پەیوەنـدی بـە بـواری ئـابووری هـەبوو وەك نەهێشـتنی موڵکایـەتی و دابەشکردنی زەوی بەسەر جوتیاراندا[٣].

بێگومان گۆڕانکارییە سیاسی و ئابووریەکانی شێخانی بارزان هەڕەشەیەکی جدی بوو بـۆ خان و دەرەبەگەکانی ناوچەکە، چونکە چاکسازییە ئابوورییەکان ڕاستەوخۆ مەترسـی لەسـەر بەرژەوندیەکانیان دروست کـرد، بۆیـە هەوڵـەکانیان چـڕ کـردەوە لـە شـێوازگەلی جۆراوجـۆر لەوانە ڕاپۆرت و گوزارشتنی بەردەوامی خانەکانی ناوچەکە بۆ دەسەڵاتدارانی عوسمانی[٤].

(١) هەمان سەرچاوە، ل ١١.

(٢) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٠.

(٣) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩.

(٤) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٠.

بەشی دووەم

ژیان و خەباتی
شێخ عەبدولسەلامی دووەم

تەوەری یەکەم:

«سەرنجێک لە ڕەچەڵەکی بنەماڵەی شێخانی بارزان»

مێژووی هەموو ناوچەیەك بەپێی بارودۆخ و هەڵکەوتەی جوگرافیا و هەلومەرجی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی چارەنووسەکەی دیاری دەکرێت، بێگومان شوێن و پێگەی شێخەکانی بارزان، ڕۆڵی کاریگەریان لە بزووتنەوەی سیاسی و چەکداری و ئایینی و تەریقەتدا وایکردووە نەك تەنها سنوورەکەی تەنها دەڤەری بارزان بێت، بەڵکو کاریگەری گشتگیری هەبووە لەسەر تەواوی کوردستان.

شیاوی باسکردنە شێخانی بارزان لە بەرەبابی فەرماندەکانی ئامێدییەوە هاتوون[1]، پاش ئەوەی لە میرنشینی ئامێدی[2] ناکۆکی و ململانێ دەکەوێتە نێوان دوو برا لەسەر دەسەڵات پاش وەفاتکردنی باوکیان[3]، هەرچەندە ماف بە "مەسعود" بوو کە وەك جێنشینی باوکی دەسەڵات وەربگرێت، بەڵام برا بچووکەکەی هەڵی دەسەڵات بۆ خۆی دەقۆزێتەوە و "مەسعود"یش بەناچاری ناوچەکە جێ دەهێڵێت[4].

دوا بە دوای ئەم ڕووداوە "مەسعود"ی باپیرە گەورەی شێخانی بارزان ڕووی کردە گوندی (هەڤنکا)ی نزیك بارزان و لەوێ نیشتەجێ بووە و کچێکی ئەو گوندەی هێنا و

(١) فاخر عالی عابکر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٩.

(٢) میرنشینی ئامێدی یاخو بادینان بەناوی باپیرەی بنەماڵە و دامەزرێنەری میرنشینەکە "بەهائەدین" ناونراوە، یەکێکە لەمیرنشینە کوردیە کۆنەکان، دامەزراندنی دەگەڕێتەوە بۆ پێش فەرمانڕەوایەتی سوڵتان سلێمان قانوونی، ئەم میرنشینەلەسەرەتای سەدەی نۆزدەهەم دووچاری چەندین ناکۆکی و ململانێ نێوخۆیی دەبێتەوە لەسەرڕابەرایەتی کردنی میرنشینەکە، کە هەریەکە لە ولایەتی مووسڵ و بەغدا ڕۆڵی سەرەکیان گێڕاوە لە قولکردنەوەی کێشەکان، کە دەرەئەنجام لەساڵی ١٨٠٨ میرنشینەکە دەبێتە قوربانی ناکۆکییە نێوخۆییەکان و دەکەوێتەژێر دەسەڵاتی ولایەتی مووسڵ، کە دواتر یەکێ لەمیرەکان بەناوی "زوبێر پاشا" دەتوانێت میرنشینەکە لەچەنگی ولایەتی مووسڵ ڕزگار بکات، میرنشینەکەش لەسەردەمی ئیسماعیل پاشا کەگیرۆدەی چەندین کێشەی گەورە هاتبوو، دواجار لەساڵی ١٨٤٢ڕووخا. بۆ زانیاری پتر دەربارەی میرنشینی ئامێدی بگەڕێتەوە بۆ: انور المائي، الاكراد في بهدينان، (الموصل - ١٩٦٠)، ص ص ١٢٢-١٧٧؛ صديق الدملوجي، المصدر السابق، ص ص ١٨-٤١.

(٣) مامخان شێروانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩.

(٤) ڕۆژ عەبدوڵڵا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧.

کوڕێکی لێ بوو ناوی لێنا (سەعید)، نەوەی ئەویش کە شێخ (تاجەددین) بوو زانایەکی ئایینی و ناوداربوو گەلێك موریدی لەدەوری کۆبوونەوە، تەکیەیەکی لە بارزان دامەزراند تا کۆچی دوایی هەر لەوێ دەژیا پاشان شێخ (عەبدولڕەحمان)ی کوڕی جێی گرتەوەو پاش کۆچی دوایی ئەویش شێخ (عەبدوڵڵا)ی کوڕی جێی گرتەوە کە بە خواناسی و دینداری و خۆپارێزیەوە ناوی دەرکردبوو[١].

شێخانی بارزان لە نەوەکانی میرانی ئامێدین (١٧٨٣-١٨٢٦)، بە تەریقەت دەگەڕێنەوە سەر تەریقەتی نەقشبەندی[٢]، سەرچاوەی ئەم شێخانەش لە شێخ (تاجەددین)ەوە هاتووە، کە ناوبراو یەکێك بووە لە خەلیفەکانی (مولانا خالید نەقشبەندی[٣]) و لەو گوندەدا ئیرشادی کردووە پاشان بەرەبەرە خەڵکی تر هاتوونەتە کۆڕەکەیەوە، جگە لەتەریقەتە (نەقشبەند)یەکەی پیاوێکی زانا بووە[٤].

دوابەدوای کۆچی دوایی شێخ (عەبدوللا)، شێخ "عەبدولسەلامی یەکەم" کاروباری تەکیەی بارزانی بەدەستەوە گرتووە، بە شێوەیەك ژمارەی موریدەکانی گەلێك زیادی کردووە و قوتابخانەی ئاینی لە بارزان دروست کردووە لە ناوچەکەدا ناوبانگی باشی کردووە و قوتابیان لە هەموو لایەکەوە ڕوویان تێدەکرد، "مەولانا خالید" لەکاتی گەڕانیدا سەری لەتەکیەی بارزان داوە شێخ عەبدولسەلامی وەك خەلیفەی خۆی دەست نیشانکردووە، جگە

(١) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧.

(٢) حسین مەدەنی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٤.

(٣) مولانا خالید یاخود شێخ خالیدی کوڕی ئەحمەدکوڕی حسێنە ڕەخاوی و مەلا حامید، ناوی باوکیان بە حسێن لە قەلەم داوە، باوکی سەر بەهۆزی مکایەلی جافی مورادیە، مەزاری پیری مکایەل کەوتۆتە گوندی دەودانی سەر بە جوانڕۆ، دانیشتوانی گوندەکە پیری ناوبراو دەبەنەوە سەر عوسمانی کوڕی عەففان (ر.خ)، مەولانا خالید لەساڵی ١١٩٣ کۆچی لەگوندی قەرەداغی سەر بە قەزای مەڵبەندی سلێمانی لەدایکبووە، لەتەمەنی گەنجیدا ڕوویکردۆتە خوێندنی زانستی ئیسلامی و زانستەکانی (عقلية) و (نقلية) لەزانا گەورەکانی سەردەمی وەك سەید عەبدولکەریم بەرزنجی و سەید عەبدولڕەحیمی برای و شێخ عەبدوڵڵا خەرپانی و چەندینی تر وەرگرتووە، توانیوەتی لەزانستە ئیسلامیەکانی تایبەت بە (حکمت) و (کلام) بەپایەی بەرز بگات، لەدەلهی لەسەر دەستی شاعەبدوڵڵای دەهلەوی تەریقەتی نەقشبەندی وەرگرتووە، پاش چوار ساڵ دەگەڕێتەوە شاری سلێمانی، پاشان ڕوو دەکاتە دیمەشق هەر لەوێش لەساڵی ١٢٤٢ کۆچی وەفات دەکات. بۆ زانیاری زیاتر بگەڕێنەوە: سەید محەمەد تاهیر سەید زادەی هاشمی، مەولانا خالید و تەریقەتی نەقشبەندی، وەرگێڕان لە فارسیەوە: دلێر میرزا، (سلێمانی- چاپخانەی قانع- ٢٠٠٤)، ل ل ٣٢ – ٤٤.

(٤) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٥.

لەمەش لەگەڵ خۆیدا بردوویەتی بۆ "نەهری" بە مەبەستی بینینی "سەید تەها" کە ئەویش وەك خەلیفەی "مولانا خالید" دەست نیشانکرابوو[١].

شێخ (عەبدولسەلام) زانایەکی بلیمەت و کەسێکی خاکرایی بووە، لەهەمان کاتدا ژیانی جیاواز نەبووە لەگەڵ خەڵکی دەورووبەری، زۆر گرنگی بەزانست و فێرکردن داوە، بە شێوەیەك زاناکانی بانگهێشتی ناوچەکە کردووە بە مەبەستی بڵاوکردنەوەی زانستە ئاینییەکان، جگە لەمانەش لەبواری نووسین دەستی باڵای هەبووە، وەك نووسینی پەرتووکێك دەربارەی "**شرح العقائد**" لە گوندی "ئاستی" لە ساڵی ١٢٦٤کۆچی، هەروەها سێ ساڵ پێش وەفاتکردنی کتێبێکی بەنرخی داناوە دەربارەی ((**فیقهی ئیسلامی**))، لەگەڵ نامەیەك بەزمانی کوردی بەناونیشانی "**بیروباوەڕی ئیمان**" سەرەڕای ئەوانەش دەستی باڵای هەبووە لە بابەتی وەرگێڕان کە هەڵساوە بەوەرگێڕانی "**رسـالە القدسیە**" شێخ بەهائەدین نەقشبەندی[٢]" لە زمانی فارسی بۆ زمانی کوردی[٣].

دیارە ئەو پایە کۆمەڵایەتی و ئایینی و زانستیە وایکردبوو خەڵکێکی زۆر ڕوو لەتەکیەی بارزان بکەن و بیکەنە پەناگە و پاڵپشتی خۆیان، بێگومان ئەمەش لێکدانەوەی خراپی بۆ کرا لە لایەن دەرەبەگ و ئاغاکانی ناوچەکە، کە تەکیەی بارزان وەك قەڵایەکی پۆلاین بوو بۆ پارێزگاری کردن لە زولملێکراو و لێقەوماوان، ئەمەش کاریگەری هەبووە لەسەر دەسەڵاتی دەرەبەگەکانی ناوچەکە، بۆیە کەوتنە داڕشتنی پیلان و بوختان هەڵبەستن دژ بە شێخ

---

(١) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧.

(٢) شێخ بەهائەدین محەمەدکوڕی محەمەد ناسراو بە محەمەد شا نەقشبەند بوخاری لەساڵی ٧١٧کۆچی/ ١٣١٧زاینی لە گوندی کۆشکی هیندەوانی بوخارا لەدایکبووە، لەتەمەنی بچوکیدا لەلایەن باپیرەی بردراوەتە "سەمماسی" بۆ خزمەتی عارفی گەورە شێخ محەمەد سەمماسی هەر لای ئەویش تەریقەتی وەرگرتووە، پاش مردنی شێخ سەمماس لەساڵی ٧٥٥کۆچی/ ١٣٥٤م دەچێتە لای سەید ئەمیر کەلال کە خەلیفەی شێخ سەمماس بووە، یارمەتی زۆری داوە، هەر لەوێش لای چەندین زانای سەردەم زانستە شەرعیەکان دەخوێنێت، چەندین نووسینی جۆراوجۆری هەیە لەوانە "هدایة السالکین، تحفة الطالبین، الاوراد البهائیة و سلك الانوار" وچەندینی تر، لەساڵی ٧٩١کۆچی/ ١٣٨٨ زاینی کۆچی دوایی کردووە، سەبارەت بە تەریقەتەکەی سەرەتا گەیشتووتە شێخ عەبدوڵڵا دەهلەوی و لەویشەوە بۆ مەولانا خالید لەساڵی ١٨٠٩. بۆپتر زانیاری بڕوانە: محمد علی حاج یوسف، ایجاز البیان عن سیرة فضیله الشیخ رمضان (حیاة لاموت فیها وموت لا حیاة فیة)، تقدیم: محمد شریف الصواف، محمد سمیح دعدوش، (دمشق- ٢٠١٢)، ص ص ٦٦-٦٧.

(٣) عرفات کرم ستونی، الحیاة الدینیة من نهري الی بارزان، (اربیل- مطبعة اراس- ٢٠١٠)، ص ص ٣٤-٣٥.

عەبدولسـەلامی یەکـەم و تەکیـەی بـارزان لـە لایـەن کاربەدەسـتانی عوسـمانی بەوەی کـە دەرچوون و زیادەڕەوی لەئاین دەکەن[۱].

شێخ عەبدولسـەلامی یەکـەم بـۆ ئـەم مەبەسـتە بانگهێشـتی مووسـڵ کـرا بـە مەبەسـتی وەڵامدانەوەی ئەو تۆمەتانەی ئاڕاستەی کراوە، کە مـانگێکی خایانـد، لـەو ماوەیـەدا نزیکـەی سێ سەد کەس لە موریدەکانی ڕوودەکەنە شاری مووسڵ بـە مەبەسـتی گەڕانـدنەوەی شـێخ، بەڵام لە لایەن عوسمانییەکان دەستگیر دەکرێن، پاش سێ مانگ ڕێگا درا بە شێخ بگەڕێـتەوە بـارزان، سـەبارەت بەچارەنووسـی موریـدەکانیش ژمارەیـەکی کـەمیان گـەڕانەوە ئـەوانی تـر بەهۆی فەرامۆشکردنیان لە لایەن حکومەتەوە لە زیندانەکان بەهۆی بڵاوبوونەوەی نەخۆشی گرانەتا "تیفۆئید"مردن[۲].

دیارە دژایەتی و ململانێی ئاغا و دەرەبەگـەکانی ناوچەکـە دژ بـە شـێخ عەبدولسـەلامی یەکەم بەردەوامی هەبوو، تا وەفاتکردنی لە ساڵی ۱۸۷۲، پاش ئەو شـێخ (محەمـەد)ی کـوڕی بوو بە شێخی تەکیە و بە کەسێکی دیندار و خوانـاس ناوبـانگی دەرکـرد، کـە لـەژێر دەسـتی باوکی خوێندنی تەواو کردبوو[۳].

شێخ محەمەد لە تەمەنی سی ساڵیدا جێگای باوکی دەگرێتەوە، هەر لەتەمـەنی لاوێتیـدا بە مەبەستی خوێندن دەچێتە باڵەکایەتی و کۆیـە و ئـاکرێ[٤]، لـە سـەردەمی ئـەودا تەکیـەی بارزان سەرەڕای بزاڤە تەریقەتی و زانستییەکەی بوو بە پەناگەی زۆرلێکراوانی عەشیرەتەکانی نزیك و دەوروبەری بارزان[٥].

لـە لایـەکی دیـکەوە لـە سـەردەمی دەسـەڵاتی عوسـمانییەکاندا خـەڵکی کوردسـتان بەڕێبەرایەتی "شـێخ عوبەیـدوڵڵای نـەهری[٦]" لـە سـاڵی ۱۸۸۰ دژی عوسـمانییەکان شۆڕشـی

(۱) پێ رەش، بارزان وحركه الوعي القومي الكوردي (١٨٢٦-١٩١٤)، (دون مكان الطبع- ١٩٨٠، ص ٣٦.

(۲) صديق الدملوجي، المصدر السابق، ص٩٠.

(۳) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧.

(٤) محمد بريفكاني، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١.

(٥) محمد على سلطاني، منبع ڤيشين، ص ٤٦.

(٦) شێخ عوبەیدوڵڵاکوڕی سەید تەهای کـوڕی شـێخ ئەحمـەد شـیهابەدینە، لەسـاڵی ١٢٤٧/١٨٣٠کـۆچی لەگوندی نەهری لەدایکبووە، هەر لەوێ گەورە بووە، وەك باوكی چووتە ڕێـزی خەلیفـە نەقشـبەندیەکان، دوای ماوەیەك هێز و دەسەڵاتی دەستکەوتووە و تا ئەوڕادەیەی گەیشتووە کە لە شێخایەتی پەڕیوەتـەوە و بیری لە فەرمانڕەوایەتی و پاشایەتی کردۆتەوە، لەساڵی ١٨٨٠ شۆڕشی دەست پێ کردووە، پاش دامرکانەوەی

هەڵگیرساند، "شێخ محەمەد بارزانی" و بنەماڵە و موریدەکانی زۆر چالاکانە لەو شۆڕشە بەشداریان کردووە و کاریگەری بەرچاویان هەبووە، هەرچەندە شۆڕشەکە لە ئەنجامدا بە ڕێککەوتن و هاوکاری هەریەکە لەوڵاتانی قاجار(١) و عوسمانی و ڕووسیای تەزاری خامۆشکرا و ڕابەری شۆڕشەکەش بە ناچاری خۆی ڕادەستی دەوڵەتی عوسمانی کرد، پاشان دوورخرایەوە بۆ "تایف" بە مەبەستی نیشتەجێ بوونی زۆرەملێ(٢).

دەکرێت بڵێین بەشداریکردنی بارزانییەکان و ئامادەیی و کاریگەرییەکانی لەپرسی

شۆڕشەکەی دەسەڵاتدارانی عوسمانی لەگەڵ سەد خێزاندا دووری دەخەنەوە بۆ حیجاز و لەساڵی ١٨٨٣ کۆچی دوای دەکات، هەروەها ساڵی ١٨٩٣ حکومەتی عوسمانی ڕێگای بەگەڕانەوەی خێزانەکاندا بەو مەرجەی کوڕانی شێخ عوبەیدوڵلا لە ئیستانبۆل نیشتەجێ بن. بابە شێخ مەردۆخ ڕۆحانی (شیوا)، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٤٨٥-٤٨٦؛ عەبدوڵلا عەلیاوەیی، کوردستان لەسەردەمی دەولەتی عوسمانی دا (لەناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەمەوە تا جەنگی یەکەمی جیهان). (خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاوێر- ٢٠٠٤)، ل ١٠٢. دەربارەی شۆڕشەکەی شێخ عوبەیدوڵلا بگەڕێتەوە بۆ: نەجم سەنگاوی، کوردستان و سەرکردە و دەسەڵات و شۆڕشەکانی لە ١١٦٩– ١٩٩٤، (بێ شوێنی چاپ- ٢٠١٤، ل ل ٢١٧ – ٢٥٣.

(١) قاجارەکان دەگەڕێنەوە بۆ ئەو هۆزە تورکانەی کەلە سەدەی چواردەهەمی زاینی لە کاتی لەشکرکێشیەکەی تەیموورلەنگ بۆ ڕۆژهەڵاتی ئیسلامی لەو وڵاتەدا نیشتەجێ بوونە بەتایبەت لەناوچەی ئازەربایجان و مازندەران ڕۆڵی سەرەکیان بینیوە لە بەهێز بوونی بزووتنەوەی سەفەوی و دەوڵەتی سەفەوی، توانیان دەسەڵات لە ئێران بگرنە دەست لە نێوان ساڵانی (١٧٩٥ – ١٩٢٥ز). بۆ زیاتر زانیاری دەربارەی قاجارەکان بڕوانە سعید نفيسي، تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران در دورة معاصر(از اغاز سلطنت قاجار تا پایان جنگ نخستین با روسیه)، جلد اول، (تهران- ناشر شرق- ١٣٤٤هـ ش)، ص ص ٨ -٢٠.

(٢) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٦. خاوەن پەرتووکی"بزاڤی بارزانی" ڕوودانی شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵلای نەهری کە لەساڵی ١٨٨٠ ڕوویداوە، هاوکاتی دەکات بەسەردەمی شێخ عەبدولسەلامی یەکەم، بۆئەم مەبەستەش لەوانەیە پشتی بەستبێت بە ساڵی وەفاتی شێخ عەبدولسەلام بارزانی کەلە خاوەن پەرتووکی "بارزان وحركه الوعي القومي الكوردي (١٨٢٦-١٩١٤)" وەریگرتووە کە ساڵی وەفاتەکەی بە ١٨٨٤ داناوە، ، بەڵام لەلایەکی دیکەوە زۆربەی سەرچاوەکان ساڵی ١٨٧٢ بەساڵی وەفاتی شێخ عەبدولسەلامی یەکەم دادەنێن، کەوایە شۆڕشەکەی شێخ عوبەیدوڵلا لەسەردەمی شێخایەتی "شێخ محەمەد" بارزانییە نەك شێخ عەبدولسەلامی یەکەم، بۆپشت ڕاستکردنەوەی ئەم بابەتە خاوەن پەرتووکی "الحياة الدينية من نهري الى بارزان" جەخت لەوە دەکاتەوە کەپەیوەندی نێوان شێخ عەبدولسەلام و شێخ عوبەیدوڵلای نەهری باش نەبووە، بەلام "شێخ محەمەد" توانی ئەم پەیوەندییە جارێکی دیکە لەگەڵ شێخ عوبەیدوڵلا بەهێز بکاتەوە. فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٩؛ پێ ڕەش، المصدر السابق، ص ٣٦؛ عرفات كرم ستوني، المصدر السابق، ص ٣٥.

ململانێیـە سـەربازییەکان و سیاسـییەکان، ڕێگـا خۆشـکەر بوویێـت بـۆ دەسـتەبەرکردنی زەمینەیەکی فراوان بۆ ڕاپەڕین و بزووتنەوە نەتەوەییە کشتگیرییەکانی ئـەوان لـە داهـاتوودا کە دواتر مێژوو واقیعی ئەم بابەتەی سەلماند بەوەی کـە بارزانییـەکان سەرمەشـقی چەنـدین شۆڕش و ڕاپەڕین بوون.

بێگومان ئەم هەڵوێستەی شێخی بارزان لە بەرامبەر زۆرلێکراوانی عەشـیرەتەکانی نزیـك و دەوروبەری بارزان، زەنگێکی مەترسیداربوو بۆدەوڵەتی عوسمانی بە شێوەیەکی گشـتی و ئاغا و دەرەبەگەکانی ناوچەکە بەتایبەتی، چونکە لە تەکیەی بارزان خەڵك وا فێر دەکـرێ کـە ئازادبێـت و سوخرەکێشـی کـەس نـەبێت، ئەمـەش لەگـەڵ بەرژەوەندییـەکانی ئاغاکـان یەکینـەدەگرتەوە کـە هـەموو دەسـەڵات و هێزیـان لەسـەر بـازووی ئـەو خەڵکـە جوتیـار و زەحمەتکێشـانە بنیادنـابوو، کـە هـەوڵ و ماندووبوونـەکانیان هـەمووی دەچـووە خەزێنـەی دەوڵەتی عوسمانی یاخود عەمباری ئاغا و دەرەبەگەکان[١].

لەم ڕووەوە سەردەمی شێخایەتی "شێخ محەمـەد" هـێمن و ئـارامی بـەخۆیەوە نـەدی، بەڵکو بـەردەوام لـە ململانێـێ دابـوو لەگـەڵ ئاغاکـانی ناوچەکـە لـەسـەرووی هـەموویانەوە "فەتاح ئاغای هەرنێ" کە هەوڵەکانی چڕ دەکاتەوە بۆ لەناوبردنی شێخی بارزان، لە سەرەتادا لە ڕێگای سکاڵایەك دەسەڵاتدارانی عوسمانی لە مووسڵ ئاگـادار دەکـاتەوە بەوەی کـە شـێخ محەمەد لەجیاتی خۆپەیوەست کردن بەکاروباری تەکیە و خوداپەرستی، خەڵك هـان دەدات لە دژی دەوڵەت، بۆیە کاربەدەستانی عوسمانی لە ساڵی ١٨٨٥ لەسەر بناغەی ئەم هـەواڵانـە بانگهێشتی مووسڵی دەکەن و لەوێش وەك دەست بەسـەرکراوێکی زۆرەملـێ دەیهێڵـنەوە[٢]، پاشان دەتوانێت بەهاوکاری هەریەکە لە زوبێر مەلا محەمـەد و مـەلا مـەحموود خـۆی لـەو دەست بەسەرکراوییە ڕزگـار بکـات و بگـەڕێتەوە بـارزان[٣]، ئـەم ڕووداوە هـیچ دەنگۆیـەکی نەبوو چ لەئاستی فـەرمی یـاخود ئاسـتی میللـی لـە مووسـڵ[٤]، بەواتایـەکی دیکـە دەوڵـەتی عوسمانی چاوپۆشی لەم بابەتە کردووە[٥].

دەکرێت هۆکاری زەق نەکردنەوەی بابەتی ڕزگارکردنی شێخ محەمەد بارزانی لـە لایـەن

(١) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٤٩- ٥٠.

(٢) زبیر بلال اسماعیل، المصدر السابق، ص ٢٢.

(٣) محمد بریفکانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١.

(٤) پێ رەش، المصدر السابق، ص ٤٣.

(٥) عرفات کرم ستونی، المصدر السابق، ص ٣٧.

کاربەدەستانی عوسمانی لە شاری مووسڵ، چەندین ڕاڤەی جیاوازی بۆ بکرێت، لەوانە بۆ شاردنەوەی ئەو شەرمەزارییە بێت کە کۆی گشتی ئیدارەی عوسمانی لە شارەکە لەکەدار کردبوو، بەوەی کە ئیدارەیەکی لاواز و ڕووخاوە، یاخود دەکرێت پەیوەست بێت بەخودی سیاسەتی عوسمانییەکان لە پەیڕەوکردنی سیاسەتی "**پەرتکەوزاڵ بە**" کە بەدرێژایی فەرمانڕەوایەتی عوسمانییەکان بەرامبەر کورد ئەنجامی داوە، بۆئەوەی لە ڕێگای ئەو سیاسەتە بەئاسانی مەرامە سیاسی و ئابووریەکانیان جێبەجێ بکات و سوود لە ناکۆکی و ململانێیەکانی نێوان کوردان وەربگرێت، بەڵگەش بۆ ئەمە هیچ بەدواداچونێکی سەربازی لە دوای ڕووداوەکە بەدی ناکرێت.

دوابەدوای گەڕانەوەی "شێخ محەمەد" بۆ بارزان نیشانەی سەرکەوتنێکی مەعنەوی زۆر گەورە بوو، بەسەر پیلانگێرییەکانی ئاغا و دەرەبەگەکانی ناوچەکە، چونکە خەڵکێکی زۆر لە تیرەی "شێروانی و گەردی" ڕوویان لە تەکیەی بارزان کرد و بوون بە موریدی تەریقەت، لەگەڵ ئەوەش توورەیی زۆر باڵی کێشا بەسەر دەروونی موریدەکانی تەکیەی بارزان دژ بەدەسەڵاتی ئاغاکان، بەڵام شێخ زۆر بە هوشیاری مامەڵەی لەگەڵ بارودۆخەکە کرد، داوای لە شوێنکەوتووانی کرد لەبری دژایەتی کردن ڕوو لە خواپەرستی و ڕوحانییەت بکەن[١].

شیاوی باسکردنە ئاغاکانی ناوچەکە لە ساڵی ١٨٩٣ توانیان سوود لەو پەیوەندییە ئاڵۆزەی نێوان شێخی بارزان و شێخ محەمەد سورچی شێخی تەکیەی "بجیل" وەربگرن [٢]، پەیوەستی بکەن بەخۆیان و رازی بکەن بە سەردانیکردنی شێخ" محەمەد سەدیق نەهری[٣]" بە مەبەستی گەیاندنی سکاڵاکانیان دژ بە شێخ "محەمەد" لە ڕێگای ئاڕاستەکردنی چەندین قسەی هەڵبەستراو وەك " لادان لەئایینی پاکی ئیسلام، تالانکردن و ئاژاوە و پەشێوی دروست

---

(١) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٥٥- ٥٦.

(٢) سەبارەت بە ئاڵۆزی لە پەیوەندییەکانی نێوان تەکیەی بارزان و تەکیەی بجیل بگەڕێتەوە بۆ: پێ رەش، المصدر السابق، ص ص ٦٢-٦٣.

(٣) دیارە ناوبراو لەسەردەمی باوکی بەتایبەت لەشۆڕشەکەی ڕۆڵێکی لاوەکی گێڕاوە، هەرچەندە لەدوای باوکی دەسەڵاتی تەکیەی نەهری کەوتە دەست، زیاتر گرنگی بە کۆکردنەوەی سامان داوە نەوەك کاروباری تەکیەی نەهری، ئەویش لە ڕێگای قۆرخکارییەکانی بازرگانی توتن، بەهاوکاری فەرمانبەرانی عوسمانی، کەرێژەیەك لەقازانجەکانی پێ دەدان، ئەویتریش وەبەرهێنانی پێ دەکرد لەگەڵ بانکەکانی لەندەن. دیڤید مکدول، تاریخ الاکراد الحدیث، ترجمة: راج ال محمد، (بیروت- دار الفارابي- ٢٠٠٤)، ص ١٥٧.

کردن لە ناوچەکە" زیاتریش مەبەستیان لەم کارە لەنێوبردنی شێخنشینی بارزان بوو[١].

شێخ محەمەد بارزانی لەسەر داوای شێخ محەمەد سەدیق نەهری لە ساڵی١٨٩٣ ڕوودەکاتە "کاتینا"، هەرچەندە لە لایەن موریدەکانی تەکیەی بارزان هەوڵ درا گەشتەکەی ئەنجام نەدات، بەڵام شێخی بارزان پێداگری کرد لەسەر ڕۆشتنەکەی، بۆ ئەوەی ڕاستی و دروستی بابەتەکە بخاتەڕوو[٢]، بەڵام شێخی نەهری لە ڕێگای هەواڵە نا دروستەکانی شێخ محەمەد بارزانی گیرۆدەی زیندان دەکات لە بەدلیس بۆ ماوەی ساڵێك[٣].

دەکرێت بلێین هۆکاری نواندنی ئەو مامەڵەیە لە لایەن شێخ "محەمەد سەدیق نەهری" بەرامبەر بە شێخی بارزان، لە چەند لایەنێکەوە بوو بێت لەوانە "کەوتنە ژێر کاریگەری سکاڵای ئاغاکانی زێبار و شێخی تەکیەی بجیل، کە باس لە مەزلومیەتی خۆیان کردووە لە بەرامبەر تەکیەی بارزان، یاخود پەیوەستە بە بۆچوونەکەی "زوبێر بیلال ئیسماعیل" **کە وای دادەنێت پەیوەندی ڕاستەوخۆی بە ململانێ و کێبرکێی نێوان تەکیەکان هەبێت**[٤]، چونکە ئەوکات تەکیەی بارزان لە تەواوی ناوچەکە بە گەورە و گرنگ سەیر کراوە، دیارە ئەمەش لە لایەن شێخی نەهری مایەی قبوڵکردن نەبووە کە لقێك لە ئەسلەکەی بەهێزتر بێت.

لە لایەکی دیکەوە پێدەچێت پەیوەندی ڕاستەخۆی بە خودی کەسایەتی شێخ "محەمەد سەدیق نەهری"یەوە بێت کە تاڕادەیەکی زۆر لەڕیشە و ڕێساکانی تەریقەت دوورکەوتبێتەوە و زیاتر پابەند بێت بەکاری دنیایی، ئەمەش وایکردووە کە ناوبراو ببێتە هۆکارێك بۆ گۆڕینی ڕێچکەی ئەم بنەماڵەیە بەرەو لاوازی و پوکانەوە[٥].

ئەگەر دیراسەیەکی بەراوردکاری ورد بکرێت، زۆر بە ڕوونی هۆکارەکانی تەشەنەکردنی تەریقەت لە تەکیەی بارزان لە بەرامبەر هەریەکە لە تەکیەکانی نەهری و قادری و تاڵەبانی دەردەکەوێت، دیارە ئەم بابەتە زیاتر پەیوەست بووە بە خودی شێخەکان، لەم ڕووەوە شێخەکانی تەکیەی بارزان خۆیان لە قەرەی خاوەنداریەتی زەوی نەداوە[٦]، بە واتایەکی

(١) عرفات کرم ستونی، المصدر السابق، ص ص ٣٧ -٣٩.

(٢) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٤.

(٣) محمد بریفکانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١.

(٤) زبیر بلال اسماعیل: المصدر السابق، ص ٢٢.

(٥) عرفات کرم ستونی، المصدر السابق، ص ٢٠.

(٦) جەمال گردەسۆری، بارزانی نەمر ڕابەرێك لەسەدەی بیستەم، (هەولێر- چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین – ٢٠١٢)، ل ٩.

دیکە دەسەڵاتە ئاینییەکانیان نەبەستۆتەوە بە مەبەستی ماددی و زەویداری، ڕێك ئەمەش پێچەوانەی شێخەکانی نەهری و قادری و تاڵەبانی بوو، ئەم ئاکارەش کاریگەری ڕاستەوخۆی هەبووە لەسەر ڕاکێشانی هزر و بیری شوێنکەوتووانی تەکیەی بارزان کە بە شێوەیەکی سرووشتی و ئارەزوومەندانە ملکەچی بنوێنن بۆ شێخەکانی تەکیەی بارزان نەوەك بەزۆرەملێ[١].

دوابەدوای ئازادکردنی شێخ محەمەد بارزانی گەڕایەوە بارزان، بەڵام زۆری پێ ناچێت جارێکی دیکە لە ساڵی ١٨٩٥ هاوپەیمانییەك پێك دەهێنرێت لە لایەن هەریەکە لە شێخ محەمەد سەدیق نەهری و شێخی بجیل و ئاغاکانی زێبار و شێروان و مزووری و برادۆست و ڕێکان و هۆرەمارییەکان، بە مەبەستی لەنێوبردنی دەسەڵاتی شێخانی بارزان و دەست بەسەرداگرتنی تەواوی دەڤەری بارزان[٢]، دیارە ئەم گەلەکۆمەیە بۆ سەر شێخی بارزان، وایکرد بە ناچاری ڕووبکاتە ڕواندوز، لەوێش بەڕەنگاری هاوپەیمانان بووەوە، بەسوود وەرگرتن لەو دەرزەی کە لە نێوان ئاغاکانی زێبار ڕوویدا، بەتایبەت پاش ئەوەی هەریەکە لە حەسەن ئاغا و محەمەد ئاغا پشتگیری خۆیان بۆشێخی بارزان دەربڕی، هەروەها گوندی بیرەکەپرە (پیرەکەپرا) وەك بنکەیەك لە لایەن حەسەن ئاغا بۆ شێخ محەمەد بارزانی دیاری کرا، لە ئازاری ساڵی ١٨٩٦ پێکدادان لە بیرەکەپرە لەنێوان هەردوو هێز ڕوویدا، شەڕیش بەردەوامی هەبوو بەبێ هیچ ئەنجامێك، تا ئەوکاتەی حکومەتی عوسمانی هۆشداری دەداتە شێخی نەهری لە بەردەوامیدان بەشەڕ و داوای لێدەکات پاشەکشە بکات، بێگومان ئەم داوایە بۆ شێخی بارزان هەڵێکی زێڕین بوو، چونکە دواتر بارزانییەکان لە هێزێکی بەرگریکار بوون بەهێزێکی هێرشبەر[٣].

دوای هۆشدارییەکەی حکومەتی عوسمانی، هێزەکانی نەهری دەست دەکەن بە پاشەکشەکردن، هەرچەندە زنجیرەیەك شەڕ لەنێوانیاندا ڕوودەدات، بەڵام بارزانییەکان توانیان بەسەر ڕکابەرەکانیان سەربکەون و تێکیان بشکێنن لە لای چەپی زێی گەورە بۆ لای ڕاستی زێیەکە، کە پاشان ئەم ڕووبارە بووە هێڵی جیاکەرەوەی نێوان ئاغاکانی زێبار و بارزانییەکان[٤]، دیارە دوای ئەم سەرکەوتننانە شێخ محەمەد بارزانی دووبارە گەڕایەوە بۆ

(١) فرید أسسرد، المصدر السابق، ص ص ١٣١-١٣٢.

(٢) پێ رەش، المصدر السابق، ص ٧٤.

(٣) المصدر نفسه، ص ص ٢٢-٢٣.

(٤) عەبدولمونعیم غولامی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٣٨-٣٩.

بایەخدان بە کاروباری ئاینی تەکیەی بارزان و هەموارکردنەوە و لابردنی هەموو ئەو یاسا و سیستەمانەی کە پەیوەست بوون بە ڕژێمی دەرەبەگایەتی، هەروەها کارکردنی لەپێناو چاندنی تۆی خۆشەویستی لەنێوان تیرەکان و پاراستنی ئاسایشی ناوچەکە[١].

شێخ محەمەد بارزانی لە ساڵی ١٩٠٣ کۆچی دوایی کرد، پاش خۆی پێنج کوڕی بەجێ هێشت[٢] ئەوانیش: (شێخ عەبدولسەلامی دووەم، شێخ ئەحمەد[٣]، شێخ محەمەد سەدیق، شیخ محەمەد ناسراو بە بابۆ، مستەفا بارزانی[٤]).

---

(١) پێ رەش، المصدر السابق، ص ٨٣.

(٢) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨.

(٣) شێخ ئەحمەد بارزانی (١٨٩٢– ١١ی کانونی دووەمی ١٩٦٩) شێخ ئەحمەدکوری شێخ محەمەد کوری شێخ عەبدولسەلامە لەتشرینی دووەمی ساڵی ١٩١٤ لەدوای لەسێدارەدانی شێخ عەبدولسەلامی دووەمی برای دەسەڵاتی تەواوی ناوچەی زێبار دەگرێتە ئەستۆ، مێژووی شێخ ئەحمەد بارزانی پڕە لە ململانێ و شۆڕش دژ بەدەسەڵاتی عێراق، دوای لەباربردنی شۆڕشی یەکەمی بارزان لە حوزەیرانی ١٩٣٢ پەنای بردۆتە بەر تورکیا، پاشان لەساڵی ١٩٣٤ گەڕایەوە بۆعێراق و ساڵی ١٩٤٣ جارێکی تر لەسەروبەندی شۆڕشی دووەمی بارزان دژی حکومەت ڕاپەڕی و لەتەشرینی ساڵی ١٩٤٥ پەنای بردۆتە بەر ئێران، دوای شۆڕشی ١٩٥٨ هاتۆتەوە عێراق و پاش گەڕانەوەی وازی لەکاری سیاسی هێناوە، لەساڵی ١٩٦٩ کۆچی دوایی دەکات. ڕاپەڕینەکانی بارزان لەبەڵگەنامە نهێنییەکانی هەردوو حکوومەتی فەرەنسا و بەریتانیادا ١٩٣١– ١٩٤٩، وەرگێڕان: نەجاتی عەبدوڵڵا، بەرگی یەکەم، (هەولێر- دەزگای بڵاوکردنەوەی ئاراس- ٢٠١٠)، ل٢١٢.

(٤) مستەفا بارزانی: لە ١٩٠٣/٣/١٤ لەگوندی بارزان لەدوای دوو مانگ لەوەفاتی باوکی "شێخ محەمەد" لەدایك بووە، لەتەمەنی سێ ساڵیدا لەگەڵ دایکی لەشاری مووسڵ زیندانی کراوە لەسەردەمی عوسمانییەکان، بەشداری و هاوکاری زۆربەی بزووتنەوەو جووڵانەوە شۆڕشگێڕییەکانی کوردستانی کردووە، لەشۆڕشی یەکەمی بارزان وەك سەرکردەیەکی دیار ڕۆڵی گێڕاوە، لە حوزەیرانی ١٩٣٢ لەگەڵ خێزانەبارزانییەکان پەنا دەباتەبەر تورکیا، هەرچەندە حکومەتی تورکیا ئاوارەکان ڕادەستی حکومەتی عێراقی دەکات، بەڵام مستەفا بارزانی خۆی دەرباز دەکات و دەگەڕێتەوە ناوچەی بارزان، ساڵی ١٩٣٩ لەلایەن حکومەتی عێراقی دوور دەخرێتەوە بۆ شاری سلێمانی، لەوێش لە ١٩٤٣/٧/١٢ بەیارمەتی کەسانی نیشتمانپەروەر دەتوانێت لەسلێمانی بەرەو کوردستانی ڕۆژهەڵات بڕوات و پاشان دەگەڕێتەوە بارزان و شۆڕشی دووەمی بارزان دەست پێدەکات، لەساڵی ١٩٤٥ لێژنەی ئازادی بەسەرۆکایەتی مستەفا بارزانی پێکهێنرا، لەکۆماری مەهاباد کرایە بەرپرسی سەربازی ئەو کۆمارە و پلەی جەنەراڵی پێدرا، دوای لەباربردنی کۆماری کوردستان لەلایەن حکومەتی ئێرانی، مستەفا بارزانی لەڕێگای ڕووباری ئاراس لەساڵی ١٩٤٧ ڕوودەکاتە یەکێتی سۆڤیەت و لە ١٩٥٨/١٠/٦ دەگەڕێتەوە عێراق، پاشان لەساڵی ١٩٦١ شۆڕشی ئەیلوولی هەڵگیرساند دژ بەحکومەتی عێراقی، هەروەها ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری لەگەڵ حکومەتی عێراقی

تەوەری دووەم:

«کورتەیەکی مێژوویی لە ژیانی شێخ عەبدولسەلآمی دووەم»

دەسـتپێکی شـێخایەتی عەبدولسـەلام بـارزانی (١٨٧٩ز/ ١٨٨٢ز- ١٩١٤[1]) لـە سـاڵی (١٩٠٢/١٩٠٣) دەستپێکردوە تاوەکو ١٩٠٧ لەو ماوەیەدا ناوچەکە هێمنی و ئارامی باشی بـە خۆیەوە بینی[2]، هەروەها لە سەردەمەکەیدا ناو و ناوبانگی "بارزان" دەکەوێتـە نـاو بازنـەی گۆڕەپانی سیاسی، سەرەڕای پێگە ئایینییەکەی بنەماڵەی شێخ عبدولسلامی بارزانی کـە پایـەی ئایینی دیاری خۆی هەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا ئەرکی سـەرکردایەتی بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی نیشتمانی کەوتە سەرشان بە شێوەیەك بارزان بوو بە لانکێکی شۆڕشگێڕی نـەك تـەنیا لەسـەر ئاستی ناوچەی بادینان و خوارووی کوردستان، بەڵکو لەهەر سوچێکی کوردستاندا ڕاپـەڕینێك

واژووکرا، چەندین جار هەوڵی تیرۆرکـردنی دراوە لەلایـەن حکومەتـەوە لـەنێوان سـاڵانی ١٩٧٠- ١٩٧٢ لـە ١٩٧٩/٣/١ لەنەخۆشخانەی جۆرج تاون لەئەمریکا کۆچی دوایی دەکات. بۆ زیاتر زانیـاری بگەڕێنـەوە بـۆ: شەعبان عەلی شەعبان، هەندێك زانیاری سیاسی و مێژوویی، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠١٣)، ل ل ١٤ – ١٨.

(١) سەبارەت بە ساڵی لەدایکبوونی شێخ عەبدولسەلامی دووەم: بۆچوونی جیاواز بەدی دەکرێـت، لەوانـە نووسەرانی سـەرچاوەی "صـفحات مـن تـاريخ الكـرد و كوردسـتان الحـديث في الوثـائق العثمانيـة (١٨٤٠– ١٩١٥)" ساڵی لەدایکبوونی بە ١٨٤٧ز دادەنێـت، کـەچـی کـەریم شـارەزا بەسـاڵی ١٨٨٧، لەبەرامبەریشـدا لۆنگریك باس لەدەستپێکی شێخایەتیەکەی دەکات و دەیگەڕێنێتەوە بۆساڵی ١٩٠٨ کەئـەوکات لەتـەمـەنی ٢٤ ساڵیدا بووە، بەڵام زۆربەی سەرچاوەکان کۆکن لەسەرئەوەی لەدوای کۆچی دوایي باوکی لەساڵی ١٩٠٣ ڕێبەرایـەتی تەکییـەی بـارزانی گرتۆتـە دەسـت، کەواتـە بـەگوێرەی زانیارییـەکـانی لۆنگریـك بێـت سـاڵی لەدایکبوونی ١٨٨٤ز، ئەوەی زیاتر بابەتەکە پشت ڕاست دەکاتەوە گۆتەی "ویگرامە" چونکە خۆی سەردانی بارزانی کردووە لەنێوان ساڵانی ١٩٠٧-١٩٠٩ و لەنزیکـەوە چـاوی بەشـێخ عەبدولسـەلام کـەوتووە، لـەکاتی وەسف کردنیدا دەڵێت "تەمەنی لەدەورووبەری ٢٨ ساڵیدا بووە" کەواتە ساڵی لەدایکبوونی لەنێوان ساڵانی (١٧٧٩ یاخود ١٨٨٢ز) دەبێت. خليـل عـلى مـراد، عبـدالفتاح عـلى البوتـاني، صـفحات مـن تـاريخ الكـرد و كوردستان الحديث في الوثائق العثمانية (١٨٤٠– ١٩١٥)، (أربيل- مطبوعات الاكاديمية الكورديـة- ٢٠١٥)، ص ٤٤؛ کەریم شارەزا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٤؛ ستيفن هيمسلی لونگريك، المصدر السابق، ص ص ١٠٤- ١٠٥؛ دبليو. أي. ويگرام، ادگار. تي. أي. ويگرام، مهد البشرية"الحياة في شرق كردستان" ترجمة: جرجيس فتح الله، (اربيل- دار ئاراس للطباعة والنشر- ٢٠١٠)، ص١٢٠.

(٢) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٩.

بەرپابووبێ بارزانییەکان پشتگریان کردووە و بەهانای خەڵکە زۆرلێکراوەکەیەوە چوون[١].

شێخ لەو ناوچەیەی کە هەڵیدەسوڕاند زۆر ڕیفۆرمی کرد لەوانە دابەشکردنی زەوی و زار بەسەر جوتیارەکاندا، ڕێکخستنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و نەهێشتنی پارەی مارەیی و بەزۆر بەشوودانی کچ، هەروەها لەهەر گوندێکیش کە لایەنگرەکانی تێیدا بوو، مزگەوتێکی دروستکرد و ئەنجوومەنێك بۆ مشوورخواردنی کاروباری گوندەکە و لە هەر تیرەیەکیش هێزێکی چەکداری پێکهێنا، کە ئەحمەد ئاغا بێرسیاڤی خاڵی بارزانی لەپشتگیری و پاراستنی ئەم چاککاریانەدا ڕۆڵی گەورەی هەبوو[٢]، جگە لەمانەش شێخ پێی وابوو نەزانی یەکێکە لە هۆیە گرنگەکانی بەجێمانی کورد، لەبەر ئەوە بایەخی بەکردنەوەی قوتابخانە داوە[٣].

لە سەردەمی شێخ عەبدولسەلامی دووەمدا کریستیانەکان لە بارودۆخێکی سەقامگیردابوون، دووربوون لە چەوساندنەوە، لەگەڵ موسڵمانەکان بەیەکسانی دەژیان ئاغای گوندی ئەردێل "ئاغا سواریی" کە دانیشتوانی ئەو گوندە بە ئاین فەلە بوون، ئاماژە بەڕۆڵی شێخ دەکات کە بەیەکسانی مامەڵە لەگەڵ موسڵمانان و فەلەکان کردووە، مەسیحییەکان لەوپەڕی ئازادی دەژیان و دووربوون لەکەسانی تالانکەر، هەروەها شێخ ڕێگای نەدا شەڕ لەنێوان موسڵمانان و عەشیرەتی "التخوما"ی کریستیانی دروست بێت، کە موسڵمانەکان جیهادیان لە دژیان ڕاگەیاندبوو[٤].

سەبارەت بە پەیوەندی لەگەڵ شێخ محەمەد سەدیق نەهری مێژوونووسی ڕووسی (ف. نیکیتین) دەڵێت: **(شێخی بارزان هەردەم هیواو ئومێدی هەبوو کە ئەو بۆشایەی لەگەڵ (شێخی نەهری) پەیدابووە پڕ بکاتەوە و ئاشت ببنەوە، بەڵام (شێخ محەمەد سەدیق نەهری) ڕاست نەبوو لەگەڵ شێخ عەبدولسلام دەیویست شێخ عەبدولسلام بە هەر هۆیەك بێت لە ناو ببات، چەندین پلانی دارێشت بۆ لەناوبردنی شێخ عەبدولسەلام بەڵام پلانەکانی**

---

(١) دلێرشاوێس، هۆکارەکانی سەرکردایەتیکردنی بارزانییەکان بۆ بزووتنەوەی رزگاریخوازی نیشتمانی کوردستان، کۆنفرانسی یەکەمی بارزان: سەدەیەکە بارزان پێشەنگی مرۆڤایەتی و ژینگە پارێزییە، (هەولێر-٢٠١٠)، ل ١٢٤.

(٢) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩.

(٣) عەبدوڵڵا عەلیاوەیی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٠.

(٤) حسێن مەدەنی، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٨٢؛ ڕۆژ عەبدوڵڵا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣.

سەری نەگرت و لە دوایشدا کۆچی دوایی کرد[(١)].

بەڵام کاتێك (سەید تەهای نەهری) دووەم هات لە جێگای باوکی دانیشت شێخ عەبدولسلام توانی پەیوەندییەکانی نێوانیان چاك بکاتەوە بۆ ئەم مەبەستە شێخی بارزان دەڵێت "**ئێمە نامانەوێت هیچ ناکۆکی لەنێوانماندا هەبێت و ئێمە دەمانەوێت خەڵکیش ئارامی و تەناهی بەخۆیەوە ببینن، چونکە دووبەرەکی لە بەرژەوەندی هیچ لایەکدا نییە**[(٢)]". لە لایەکی دیکەوە شێخ عەبدولسلامی دووەم بە سەید تەهای نەهری ڕاگەیاند کە هەردوولایان لەسەر یەك تەریقەتن ئەویش (تەریقەتی نەقشبەندی)یە، لەکۆتایدا سەید تەهای نەهری هەڵوێستەکانی شێخ عەبدولسلام بارزانی بەچاك زانیوە و پێکەوە ئاشتبوونەوە، هیچ کێشە و ئاریشەیەك لەنێوانیاندا نەما، بێگومان ئەمەش پەیوەندی ڕاستەوخۆی بەهەڵوێست و کاریگەری شێخ عەبدولسلام بارزانی بووە[(٣)].

شێخ عەبدولسەلام بارزانی هەمیشە بانگی یەکێتی و هاوکاری دەدا و ئەوەی دووبارە دەکردەوە (یەك بگرن و هاوکاری یەکتر بکەن، کەس پێتان ناوێرێ) شێخ کاتەکانی دابەش کردبوو بەسەر سێ ئامانج لەوانە ڕێبەری ئایین و وانەبێژی، ڕاپەڕاندنی کارەکانی خەڵك و چارەسەرکردنی ناکۆکی هۆزەکان و چارەسەرکردنی کێشەکانیان[(٤)].

پەیوەندی هۆزی بارزان لەگەڵ هۆزەکانی دەورووبەری خۆیان بە شێوەیەکی گشتی پەیوەندییەکی ئاسایی و دۆستایەتی بووە، هەندێ جاریش خراپ بووە، دەکرێ ئەوەش بۆ پایەی ئایینی و تەریقەت بگەڕێتەوە، ئەمەش وایکردبوو کە خەڵکانێکی زۆر لە دەوریان کۆببنەوە و پەیوەندی لەگەڵ شوێن و گوندەکانی دەورووبەردا ببستن، جگە لە دوو هۆزی دەورووبەری ناوچەکە نەبێت ئەوانیش (برادۆست، زێباری) بوون ڕەنگە ئەوەش هۆکار و تایبەتمەندی خۆی هەبێ بەو پێیەی لەیەك کاتدا خاوەن پایەی ئایین و دەسەڵاتداری ناوچەی خۆیان بوون ڕووبەڕووی یەکتر بووبنەوە لەسەر بەرژەوەندی هۆزایەتی لەیەکتر توڕەبن یاخود ئەو کەسانەی زوڵمی زۆریان لە لایەن هەر یەکێك لە هۆزەکان لێکرابێ ڕەنگە

---

(١) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٣٣-١٣٤.

(٢) ڕێبین سەعید مەلا، سەید تەهای نەهری، (هەولێر- چاپخانەی زانکۆی سەڵاحەددین- ٢٠١٦)، ل ١٠٢.

(٣) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٤.

(٤) فائق ئەبو زێد، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٣٦-١٣٧؛ زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ٢٦.

پەنای بۆ لایەکی تر بردبێ[١].

دیارە ئەوکاتەی شێخ عبدولسەلام دەبێتە شێخی تەریقەت و بارزان ناوبانگێکی زۆری دەرکرد و مورید و سۆفیەکی زۆری بۆ پەیدابوو بەم هۆیەشەوە دەسەڵاتێکی باشی پەیداکرد ئەم جۆرە دەسەڵاتەش لەگەڵ ئاغاکانی زێبار و ئاغاکانی تری دەوروبەر نەدەگونجا، بەمەش سەرەتای ناکۆکی و ململانێ دەرکەوت، ئەم ناکۆکییەی نێوان ئاغاکانی ناوچەکە و شێخانی بارزان تا سەردەمی شێخ محەمەدی کوڕی شێخ عبدولسەلامی یەکەم بەردەوام بوو، دواتر زێبارییەکان ملکەچی شێخانی بارزان بوون، بەڵام ئەم ملکەچ بوونە تا کۆتایی بەردەوام نەبوو هەر کاتێ ئاغا و دەرەبەگەکانی ناوچەکە دەرفەتێکیان بۆ بڕەخسایە لە پلان و بەربەرەکانی بارزان درێغیان نەدەکرد بەو ڕێگایانەی کە لە دەستیان دەهات هەر هیچ نەبوایە خۆیان لە دەسەڵاتدارانی ناوچەکە نزیك دەکردەوە لەگەڵیان ڕێك دەکەوتن لە دژی بارزان و هێرشیان دەکردە سەریان[٢].

دوای فراوانبوونی دەسەڵاتی بارزان بەسەر هۆزەکانی دەوروبەر و ناوچەکە وردە وردە دەسەڵاتیان بەهێزتر دەبوو بە تایبەتی ناوچەی مێرگەسۆر کە عەشیرەتی شێروانی لێ نیشتەجێ بوو، ناوچەکە بەتەواوی بوو بە پارچەیەکی تەواو لە بارزان و سنووری دەسەڵاتەکەی گەیشتە بناری ڕەواندز[٣].

لە سەردەمی شێخ عەبدولسەلامی دووەم جارێکی دیکە ململانێی و ناکۆکی لەنێوان تەکیەی بارزان و ئاغاکانی ناوچەکە سەرهەڵدەداتەوە، چونکە ئاغاکان لە بەرامبەر فراوانبوونی دەسەڵاتی شێخانی بارزان نا ڕازیبوون، هەوڵیاندا سنوورێك بۆ ئەم فراوانخوازییە دابنرێت، چونکە خەڵکێکی زۆر چوونە ژێر ڕکێفی تەکیەی بارزان بە بەردەوامی، ئەمەش وایکرد ئاغا و دەرەبەگەکانی ناوچەکە بگەنە ئەو باوەڕەی ئەگەر بەشەڕکردن نەتوانن سنوورێك بۆ ئەم کارەی تەکیەی بارزان دابنێن، دەکرێت لە ڕێگای دروستکردنی بیانو و هەڵبەستنی هەواڵی نا دروست عوسمانییەکان لە دژی شێخانی تەکیەی بارزان هانبدەن[٤].

لە لایەکی دیکەوە جگە لەئاغا و دەرەبەگەکانی ناوچەکە، بنەماڵەی "محەمەد پاشای

(١) سیامەند مەحموود سێلکی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦.

(٢) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٧.

(٣) فاخر عالی عابکر، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٢.

(٤) عەبدولمونعیم غولامی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٩.

سابوونچی"یەکێك بوون لە خانەوادە گەورەکانی شاری موسڵ، ڕۆڵی سەرەکییان هەبووە لە بەگژوەنانی دەوڵەت لە دژی شێخ عەبدولسەلامی دووەم، بۆ ئەم مەبەستە "دەمەلوجی" لەزاری شێخ عەبدولسەلام دەگێڕێتەوە و دەڵێت "**ڕێی بەردەممان داخراوە، کەسمان نییە بەرگریمان لێ بکات، هەموویان مەبەست و بەرژەوەند دارن و گوندمان نییە بیدەینە پیاو ماقولانی مووسڵ و هەروەك نەیارەکانمان دەیاندەنێ، ئێمە خۆمان بەرگری لە خۆمان دەکەین. لێم پرسی دوژمنەکانتان کێن ؟ گوتی کەسمان دوژمن نییە، ئاغاکانی زێبار نەبێت**[1]".

جێگری کونسوڵی بەریتانیا لە مووسڵیش هەمان بۆچوونی هەیە و دەڵێت "**پیاوماقوڵانی مووسڵ بەتایبەتی محەمەد جەمیل سابوونچی پاشا چاوی بڕیوەتە گوندەکانی بارزان، کۆشان و بەربەرەکانی نێوان بارزانییەکان و سەرۆکەکانی زێباری بقۆزنەوە بۆ ئەوەی دەست بەسەر گوندی کشتوکاڵی زۆرتردا بگرن**[2].

دیارە ململانێی توندی نێوان شێخ عبدولسەلام و شێخ عوسمان ئاغا لە نزیك ئاکرێ، هاندەرێکی باش بوو بۆ شێخ عوسمان هەوڵەکانی خۆی چڕ بکاتەوە بە مەبەستی خۆڕزگارکردن لەو ناکۆکییە، بۆ ئەم مەبەستە داوای یارمەتی لە سابوونچی پاشای هاورێی کرد کە خاوەن دەسەڵات و هەژموون بوو لە مووسڵ، توانی باوەڕ بە والی مووسڵ بکات لە دەرفەتێکی زۆر نزیك هێرش بکاتە سەر بارزان[3] لە بەرامبەردا عوسمان ئاغای زێباری کۆمەڵە گوندێکی بەخشییە سابوونچی پاشا[4].

لەوبارەیەوە "ڕۆژ عەبدوڵڵا عادل ئەرگوشی" لێکدانەوەیەکی ئابووریانە بۆمەرام و مەبەستەکانی"سابوونچی پاشا" دەکات سەبارەت بە ناوچەی بارزان کە پێیوایە بۆ بەخێوکردنی مەڕوماڵاتیان (شوانکاری) بێت، چونکە ناوچەیەکی لەبار بووە بۆ ئەم بابەتە یاخود بۆ فراوانکردنی دەسەڵاتیان بێت لە ناوچە سنوورییەکان بە مەبەستی بازرگانی کردن

---

(١) صديق الدملوجي، المصدر السابق، ص ٩٢.

(٢) عوسمان عەلی، بزاڤی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی "لێکۆڵینەوەیەکی بەلگەنامەییە لەهۆکارە ناوخۆیی و هەرێمیەکاندا"، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، کۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی نەمر، بەشی یەکەم، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٣)، ل ٥٧.

(٣) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ص ٣٢-٣٣.

(٤) عوسمان عەلی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٧.

لەگەڵ ئەودیوی سنوور[١].

دەكرێت ئەم بابەتە لە ڕوانگەیەكی فرەوانترەوە خوێندنەوەی بۆبكرێت و پەیوەست بكرێت بە رەهەندە سیاسی و كارگێڕیەكانەوە، ئەگەر سەیری دەزگا كارگێڕییەكانی دەوڵەتی عوسمانی لەو ماوەیەدا بكرێت زۆر بەڕوونی دەردەكەوێت لە لێواری دارمان بووە بەهۆی گەندەلی و سوود وەرگرتن و خراپی یەكە كارگێڕیەكان، لەو بۆشاییەدا دەرفەت بۆ "سابوونچی پاشا" دەرەخسێت لە ڕێگای سەرمایە و پەیوەندییەكانی هەژموونی خۆی بەسەر دەسەلاتی جێبەجێكار لەمووسڵ بسەپێنێت، هەر دەنگێكی نا ڕازی دژی جەور و ستەم كە ئەوكات شێخ عەبدولسەلامی دووەم ڕابەڕایەتی دەكرد لە ناوچەكە زەنگێكی مەترسیدار بووە بۆ دەسەلاتی "سابونچی" بۆیە هەموو هەوڵێكی چڕ دەكردەوە بۆ كپكردنی ئەم دەنگە نا ڕازیە.

دیارە نەیارانی شێخ عەبدولسەلامی دووەم بە هەواڵ و ڕاپۆرتە ناوخۆییەكان نەیاتوانی مەرام و مەبەستەكانیان بپێكن، بۆیە ئەمجارە هەوڵیاندا شێخ تۆمەتبار بكەن بەوەی كە دەستی تێكەڵاو كردووە لەگەڵ ڕووسەكان بە مەبەستی جیابوونەوە لە دەوڵەت، ئەم تۆمەتەش لە لایەن عوسمانییەكان جێگای خۆی گرت، بۆ ئەم مەبەستەش دەستیانكرد بە دەستگیركردن و زیندانیكردنی هاوڕێیەكانی شێخ[٢].

لەوبارەیەوە "عەبدوملونعیم غولامی" **پێموایە شێخ عەبدولسەلام لەوە گەورەتر بوو پشت بە دەوڵەتێكی نا موسڵمان ببەستێت و ملی بۆ كەچبكات و گوێ ڕایەڵی بكات و بەپارێزەری موسڵمانانی دابنێت، ئەگەر وادابنرێت پەناشی بردبێتە بەرخاكی ڕووسیا[٣] دوای ئەوەی بۆیەكەم جار عوسمانییەكان هێرشیان كردە سەر، بەڵام بە هیچ شێوەیەك ئامادە نەبووە قبوڵی ئەو خستنەڕوو"عروض"ە زۆرانەی كە زۆرجار بۆیان دەخستەڕوو بۆپارێزگاری كردن لەخۆ بكات، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی كە شێخ عەبدولسەلام ناخرێتە خانەی تۆمەتباری مادام ئاوڕی لەو خستنەڕووانە نەداوەتەوە و ئارەزووی بۆ نەچووە، ئەوەش بە بەڵگەی دڵنەوابوونی دوای ئەوەی حكومەت فەرمانی لێخۆشبوونی**

---

(١) ڕۆژ عەبدوڵلا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٧.

(٢) زبیر بلال اسماعیل، المصدر السابق، ص ٣٣.

(٣) زیاتر ئەم بابەتە وەك لێكدانەوەیەك خراوەتەڕوو، لەهێرشی یەكەمی عوسمانیەكان شێخ عەبدولسەلامی دووەم دەچێتە تیاری مەڵبەندی مارشەمعون، بەهیچ شێوەیەك ڕووی لە ڕووسیا نەكردووە.

دەرکرد بە بێدەنگی و ئاسوودەیی گەڕایەوە جێگای خۆی[١].

دوابەدوای ئەم هەوڵانەش، نەیارانی شێخ عبدولسەلامی دووەم، لە ساڵی ۱۹۰۷ پیلانیان دارشت بە مەبەستی تیرۆرکردنی شێخ، دیارە ئەم پیلانەش بەهاوبەشی لەنێوان ئاغا و دەرەبەگەکانی ناوچەکە و قایمقامی مووسڵ دارێژرا، بۆ ئەم مەبەستە قایمقامی زێبار لە ساڵی (۱۹۰۷) داوای لەشێخ عەبدولسەلامی دووەم کرد، سەردانی **بیرەکەپرا** بکات بۆ تاوتۆکردنی کێشە و گرفتەکانی ناوچەکە بە هاوکاری حکومەت بە مەبەستی چارەسەرکردنی[٢].

دیارە بەر لە بانگهێشت کردنی شێخ، قایمقام چەندین جار لەگەڵ ئاغاکانی ناوچەکە کۆبووە و سەرەنجامی ناوەڕۆکی کۆبوونەوەکان بەوە گەیشت، لەکاتی هاتنی شێخ بیگرن، گەر نەشکرا بیکوژن، شێخیش لەسەر نیاز پاکی خۆی لەگەڵ هێزێکی بچووك چووە **بیرەکەپرا** کە کاتەکە دەمەو پاییز بوو[٣]، بەر لەگەیشتنی شێخ عەبدولسەلامی دووەم بۆ شوێنی کۆبوونەوە، لە لایەن یەکێك لە شوێنکەوتووانی بەناوی "**ئەبو زێد**" ئاگادار دەکرێتەوە لەو پیلانەی کە بۆی دارێژرابوو، گومانەکە ئەوکاتەش جێگای خۆی گرت کە پیاوانی شێخ بۆسەیان بینی لە ڕێگادا بۆیە ڕێگای خۆیان گۆڕی و گەڕانەوە دواوە، کاتێك گەیشتنە چۆمی"قورەبەگ[٤]"، هەندێك لەپیلانگێران خۆیان وا پیشاندا کە نوێژ دەکەن ئەوەبوو لە هەموو لایەکەوە گوللەیان ئاڕاستەی شێخ و پیاوەکانی کرد، بەڵام زوو پاسەوانەکان شێخیان خستە نێوان خۆیان لە سەنگەری بەرگری دانیشت ڕووبەڕووی پیلانگێران بوونەوە و توانیان ژمارەیەکی زۆریان لێ بکوژن بەتایبەتی کاتێك کەنعان هەرنی کوژرا ورەی پیلانگێران نەماو هەڵاتن[٥]، دیارە قایمقام لە جیاتی گفتۆگۆ بەم شێوازە پێشوازی لە شێخ کرد، ئەمەش وای کرد شێخ زیاتر ئاگەداری خۆی بێت لە داهاتوودا[٦].

---

(١) عەبدولمونعیم غولامی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ۳۹-٤٠.

(٢) صالح محمود البارزانی، روایة محمدأمین أبو زید البارزاني خادم الشیخ الخاص، نسخة خطیة بحوزة (ئـ . د . ئـ)، رقم الملف (p.۳)، ص ص ٥-٦.

(٣) فائق ئەبو زێد، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤١.

(٤) قورەبەگ شوێنێکە دەکەوێتەسەر زێی گەورە نزیك گوندی پرێسە دەکەوێتە باشووری گوندی بارزان.

(٥) صالح محمود البارزانی، المصدر السابق، ص ص ٦-١٠.

(٦) ڕۆژ عەبدوڵلا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧.

تەوەری سێیەم:

«پەیوەندی شێخ عەبدولسەلام لەگەڵ کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردییەکان»

پێش کۆتایی هاتنی سەدەی نۆزدەیەم، گۆڕانکارییەکی گەورە لەخەباتی سیاسی و ڕۆشنبیری کوردی پەیدابوو، ئەویش دەست پێکردنی ڕۆژنامەگەری کوردی بوو لە ٢٢ نیسانی ١٨٩٨ز بە دەرچوونی یەکەم ژمارەی "ڕۆژنامەی کوردستان" لە لایەن میر (میقداد مەدحەت بەدرخان) لە قاهیرە[١]، ئەم ڕۆژنامەیەی بەزمانی (کوردی و تورکی) بڵاوکردەوە کە هەستی پشتیوانی بۆ کورد بە ڕێبەرایەتی شێخ و گەورەکانیان دەوروژاند[٢]، ئەم ڕۆژنامەیە سەرەتا لە قاهیرە دەرچوو، دواتر گوازرایەوە بۆ ژنێف[٣]، کە سەرجەمی (٣١) ژمارەی لێ دەرچوو، لە ١٤ی نیسانی ١٩٠٢ دواین ژمارەی دەرچوو[٤].

گەشەی سیاسی و کۆمەڵایەتی کوردەکانی سنووری عوسمانی بووە هۆی لە دایکبوون و بەرهەم هێنانی دەستەی ڕوناکبیری و خوێندەواری کورد کە ڕۆڵی کاریگەریان لەداڕشتنی بنچینەی سیاسی و کۆمەڵایەتییەکانی ناسیۆنالیزمی کوردا گێڕا[٥].

دوای شۆڕشی ڕووسیا، شۆڕشی دیموکراتی هەموو ئاسیای گرتەوە (تورکیا و ئێران و چین)، شۆڕشی ١٩٠٥ی ڕووسیا هەوێنی بە ئاگابوونی یەکجارەکی هەموو ڕۆژهەڵات بوو،

---

(١) عەلی تەتەر نێروەیی، بزاڤا سیاسی ل کوردستانێ (١٩٠٨-١٩٢٧)، (هەولێر- چاپخانەی وەزارتی پەروەردە- ٢٠٠٢)، ل ٦٧ .

(٢) دیڤید مکدول، المصدر السابق، ص ١٥٨.

(٣) عەبدولڕەحمان قاسملوو، کوردستان و کورد، وەرگێڕان: عبدالله حسن زادە، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠١٢)، ل ٤٩.

(٤) کەمال بورکای، کوردوکوردستان لە سەردەمی باستانەوە تا کۆتایی جەنگی جیهانی یەکەم، وەرگێڕان: علی فەتحی، (هەولێر- چاپخانەی منارە- ٢٠٠٨)، ل٢٧٣.

(٥) جەعفەر عەلی، سۆفیزم و کاریگەری لە بزووتنەوەی رزگاریخوازی نەتەوەی گەلی کورددا (١٨٨٠-١٩٢٥)، (هەولێر- ٢٠١٣)، ل ١٧٦.

زۆر کاریکردە سەر جووڵانەوەی پێشکەوتووخوازی گەلی کورد[١].

مەشروتەی ئێران (١٩٠٥-١٩١١) و پێشتر لەویش شۆڕشی تورکە لاوەکان لە ساڵی (١٩٠٨) کە ئەنجامەکانیان بوونە هۆی دەست پێکردنی قۆناغێکی نوێی پڕ لە تەوژم لەڕەوتی ڕووناکی خوازی کورد و هەموو گەلانی دیکەی ناوچەکە[٢].

بۆیە کوردەکان لە دیارترین ئەو نەتەوانە بوون کە شۆڕشیان هەڵگیرساند لە ئیمپڕاتۆریەتی عوسمانی، کوردەکان هاوکاریەکی زۆریان کرد لە ڕووخانی ڕژێمەکەی سوڵتان عەبدولحەمید لە ساڵی ١٩٠٨ و بەرپاکردنی شۆڕشی (دەرسیم و بەدلیس و بایەزید)[٣].

لەیەکەمین بەیاننامەی نووسراودا کە دەربارەی ناسیۆنالیزمی کورد لە دەست دایە، شێخ عوبیدوڵلا بە یەکێك لە نوێنەرانی هێزە ڕۆژئاواییەکان کە دۆستایەتی لەگەڵ هەبوو دەڵێت ((**میر و سەرانی کوردستان چ لەتورکیا چ لە ئێران خەڵکی کوردستان هەر هەموویان ڕایان وایە کە ناکرێت بەم جۆرە لەگەڵ ئەم حکومەتەدا هەڵبکرێت، دەبێ کارێك بکرێت کە دەوڵەتانی ئەوروپا لەدۆخەکە ئاگەداربن و لەم بارەیەوە لێکۆڵینەوە ئەنجام بدەن، گەلی کورد نەتەوەیەکی جیایە ئێمە دەخوازین کاروباری خۆمان لەدەستی خۆمان بێت**))، شێخ عوبیدوڵلا بەم بەیاننامەیە دەبێتە یەکێك لە دامەزرێنەرانی ناسیۆنالیزمی کوردی[٤].

بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردستان لە کۆتایی سەدەی نوزدیەم و سەرەتایی سەدەی بیستەم، پێی نایە قۆناغێکی نوێ کە چەندین ڕێکخراو کۆمەڵە و ناوەندی ڕۆشنبیری کۆمەڵایەتی و ڕامیاری و فەرهەنگی کوردی سەریان هەڵدا، لەوانە کۆمەڵەی (ئیتیفاقی کوردی) ١٨٨٠ز، ئەم کۆمەڵەیە بە یەکەم کۆمەڵەی نەتەوەیی دەناسرێت، لە لایەن شێخ عوبیدوڵڵای نەهری دامەزراوە لە ساڵی ١٨٨٠ز، ئەگەرچی ئەم کۆمەڵەیە نەگەیشتۆتە ئاستی کۆمەڵەیەکی سیاسی، بەڵام هوشیاری نەتەوەیی گەشەپێدابوو، بە خاڵی کاری هاوبەش و

---

(١) عەزیز شەمزینی، جووڵانەوەی رزگاری نیشتیمانی کوردستان، وەرگێڕان: فەرید ئەسەسەرد، (چاپخانەی شەهید ئیبراهیم عەزو- ئەیلوولی ١٩٨٥)، ل ٦٣.

(٢) کەمال مەزهەر ئەحمەد، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی کورد، بەرگی دووەم، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠١)، ل ٢٦٤.

(٣) م. س لازاریف و ئەوانی تر، مێژووی کوردستان، وەرگێڕان: هۆشیار عەبدوڵلاسەنگاوی، (هەولێر- دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژهەڵات- ٢٠١٢)، ل ٢٦٦.

(٤) کریس کۆچێرا، کورد لە سەدەی نۆزدە و بیستدا، وەرگێڕان: حەمەکەریم عارف، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠١١)، ل ٢٧.

کوتلەیەکی سیاسی کە بانگەشەی بۆ ڕزگاربوون دەکرد لەدەستی عوسمانی و پێکهێنانی دەسەڵاتێکی سەربەخۆی تایبەت، بەڵام حکومەتی عوسمانی پەی بەئامانجی ئەم کۆمەڵەیە برد، هێندەی نەبرد لەگەڵ سەرنەکەوتنی ڕاپەڕینی ١٨٨٠ز ئەم کۆمەڵەیە بەخێرایی توایەوە[١]. (کۆمەڵەی عەزمی قەوی کورد) لە ساڵی ١٩٠٠ ئەم کۆمەڵەیە بە یەکەمین کۆمەڵەی کوردی دادەنرێت، کە لەسەرەتای سەدەی بیستەم دامەزرا[٢]، ئەم کۆمەڵەیە لە ئەستەمبۆڵ دامەزراوە لەم ڕووەوە بایەخدارە، وەك زاندراوە دامەزرێنەری ئەم کۆمەڵەیە (فکری ئەفەندی) دیاربەکریە، لەسەر بەرگی کتێبێکدا لە بارەی بەدرخانیانەوە، لە ئەستەمبۆڵ بڵاوکراوەتەوە، ڕوونکردنەوەی داهاتی بۆ کۆمەڵەی عەزمی قەوی کوردستانە[٣].

لە ئەندامە چالاکەکانی ئەم کۆمەڵەیە (ئەحمەد رامز کوردی زادە، ئەحمەد خاسی زادە) ئەمەی دوایی لە ساڵی ١٨٩٩، مەولوود نامەیەکی بەزمانی کوردی و (بەدیالێکتی زازای) نووسیوە، ئەحمەد رامز کوردی زادە لە ساڵی ١٩٠٤ لە میسر بووە، بەڵام نازانرێت بۆ لەوکاتە لەوێ بووە، ئاخۆ لەبەر ئەوە بووە دەسەڵاتدارانی عوسمانی ڕاوەدوویان ناوە، یاخود بۆ ئەوەی لقێکی کۆمەڵەکە لە میسر بکاتەوە[٤].

پاش ئەوەی لە لایەن کاربەدەستانی عوسمانی ئاشکرا دەبێت، کۆمەڵە نامێنێت و ئەندامەکانیش هەندێکیان پێدەچێت دەستگیر کرابن، ئەوانەی دیکەشیان ئەوا وڵاتیان بەجێ هێشتبێت، بەوەی کە کۆمەڵەیەك بووە مەبەستی هوشیارکردنەوەی لاوانی کورد بووە، هاوکات ئامانجیشیان داکۆکی کردن بووە لە نەتەوەی کورد[٥].

بێگومان لە دوای کودەتای ساڵی ١٩٠٨ لەدەوڵەتی عوسمانی ڕۆشنبیرانی کورد لە ئەوروپاوە گەڕانەوە، ئەمەش ڕێگا و یارمەتی ڕاستەقینە بوو بۆ ڕۆشنبیرانی کورد لەپێناو دامەزراندنی یەکەم ڕێکخستنی سیاسی و کۆمەڵایەتی سەرەتایی کوردیدا، ڕێکخستنێکی وا لەپاییزی ساڵی ١٩٠٨ پێکهێنرا تا کۆمەڵەی جیاجیای ڕۆشنبیری کورد لەیەك بۆتەی سیاسی دا

---

(١) عبدالخالید سابیر کەریم، بیری نەتەوەیی لە پەیڕەو و ئامانجەکانی جەمعیەت و حزبە کوردییەکان (١٩١٩-١٩٤٥)، (سلیمانی- چاپخانەی کەمال- ٢٠١٣)، ل ٦٦.

(٢) عبداللە عەلیاوەیی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٣.

(٣) ڕۆهات ئەلاکۆم ، کوردەکانی ئەستەمبۆڵی کۆن (١٤٥٣-١٩٢٥)، وەرگێڕان: ئەحمەد تاقانە، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٥)، ل ١١٥.

(٤) عبدللە عەلیاوەیی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٤.

(٥) عبدالخالید سابیرکەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٨.

یەك بخات و ڕێنوێنییان بكات. بەم شێوەیە"شێخ عەبدولقادری نەهری[١]" كوڕە بچووكی شێخ عوبیدوڵڵای نەهری و میر ئەمین عالی بەدرخان[٢]ڕێكخستنەكەیان لە ئەستەمبۆڵ پێكهێنا بەناوی كۆمەڵەی تەعاون و تەرەقی كورد كە یەكەم كۆمەڵەی كوردیە بە ئاشكرا ئیش بكات، ئەم كۆمەڵەیە پەیڕەوی تایبەت بەخۆی هەبوو و خۆی بەنوێنەری شەرعی گەلی كورد دەزانی[٣].

یەكێك لە چالاكییە هەرە دیارەكانی ئەم كۆمەڵەیە بریتی بوو لە دەركردنی گۆڤارێك بەناوی (كورد تەعاونی و تەرەقی گازتس) كە سەرنووسەرەكەی (جەمیل بەگ) بوو، نووسەرە كوردەكان ئەو گۆڤارە بە مەڵبەندی وتووێژ و توند و جدی سەبارەت بە مەسەلەی كەلتووری و زمانی كوردی و یەكگرتوویی و میللەتی كورد دەزانێت و باس لەپێشوازی گەرمی كوردانی دانیشتووی ئەستەمبۆڵ دەكەن[٤].

ئەم كۆمەڵەیە لە مێژوویەكی كورتدا دەتوانێ چەند یانەی كوردی و كەلتووری و هوشیاری لە زۆربەی شارە كوردیەكانی ئیمپڕاتۆریەتی عوسمانی بكاتەوە[٥]، ئەو كۆمەڵەیە

(١) سەركردەی ئایینی و سیاسی كوردە، كوڕی شێخ عوبیدوڵڵای نەهریە، پیاوی سیاسی عوسمانی بوو، و سیناتۆری وان بوو، ساڵی ١٨٨١ لەگەڵ باوكی دوای لەنێو بردنی شۆڕشەكەی باوكی ڕەوانەی مەككە دەكرێت ساڵی ١٩٠٨ دوای كودەتای توركە لاوەكان دەگەڕێتەوە ئیستانبۆل، یەكێك لە لایەنگرەكانی تێزی ئۆتۆنۆمی بوو بۆ كورد لەچوارچێوەی دەولەتی عوسمانی و دواتر لەگەڵ سەرەتای سەرهەلدانی بزووتنەوەی كەمالیزم دژی ئەوە بوو كە كورد دژی تورك چەك هەڵبگرێت، لەساڵی ١٩٢٥ بەبیانووی بەشداریكردن لەشۆڕشی شێخ سەعیدی پیران لەلایەن كەمالییەكان بەدیل دەگیرێت و دواتر لە سێدارەدرا. كورد و كوردستان لە بەڵگەنامە نهێنییەكانی وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا ١٩٢٠-١٩٢٢، وەرگێڕان: شێركۆفەتحوڵڵا، (هەولێر- چاپخانەی ئاراس- ٢٠١٢)، ل ١٢٧.

(٢) ئەمین عالی بەدرخان لەساڵی ١٨٥١ لەدایك بووە، خوێندنی یاسایی لە قوتابخانەی سولتانیە تەواو كردووە، یەكێك بووە لەدامەزرێنەرانی كۆمەڵەی تەعالی كوردستان، خاوەنی شەش منداڵ بووە، چەندین چالاكی جۆراوجۆری لەبوارە جیاكان ئەنجامداوە، لەساڵی ١٩٢٦ لەقاهیرە كۆچی دوایی كردووە. یووسف ئەحمەد، بەدرخانیەكان ماڵباتێكی خەباتكەر، (هەولێر- چاپخانەی منارە- ٢٠٠٥)، ل ٣٥.

(٣) عەبدوڵڵا عەلیاوەیی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٤٠-١٤١.

(٤) موجتەبا بورزوویی، بارودۆخی سیاسی كوردستان (١٨٨٠-١٩٤٦)، وەرگێڕان: نازناز محەمەد عەبدولقادر و ئەوانی تر ، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٥)، ل ١٢٨.

(٥) كۆمەڵەو ڕێكخراوە كوردییەكان (١٩١٨- ١٩٣٣) لەبەڵگەنامەكانی هەردوو وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا و فرانسادا، وەرگێڕان: نەجاتی عەبدوڵڵا، بەرگی یەكەم، (سلێمانی- چاپخانەی شڤان- ٢٠٠٧)، ل١٥.

چەنـدین لقـی لـە شـارە گـەورەکان کـردۆتەوە وەك (دیـاربکر، بـەدلیس، مووسـڵ، بەغـدا، سلێمانی، ئەرزەرۆم، خنس) هەرچەندە یانەی ئەسـتەمبۆڵ کـە لەڕۆشـنبیری هـەڵبژاردە پێـك نەهات بوو، بەڵام دەرفەتێکی باش بوو بۆ ئەوەی گەلی کـورد بـە تـورك کرابـوو جـارێکی تـر بگەڕێنەوە بۆ باوەشی نەتەوایەتی(١).

بەپێی ئامانج و چالاکییەکان و ڕاوبۆچوونی کەسایەتی و لایەنی دیکە، کۆمەڵەی تـەعاون تـەرقی کـورد بـە کۆمەڵەیـەك دادەنرێـت کـە بیـری نەتەوایـەتی لـەخۆگرتووە و تەنانـەت بەگەڕانەوە بۆ دامەزرێنەرانی کۆمەڵە، کە پێشتر باسکرا دەردەکـەوێت کـە ئەوانـەی بـەهۆی ڕادەی ڕۆشنبیری و نەتەوەخوازی و شۆڕشـگێرانەوە ئـەم کۆمەڵـەیان گەیاندۆتـە ئاسـتێك کـە ژمارەرەیەکی بەرچاو لـە خـەڵکی کـورد لـەدەوری خـۆی کـۆ بکـاتەوە و دواتـر پەلیهاوێشـت بۆچەندین شارو شارۆچکەی کوردستان وەك پێشتر ئاماژەمان پێکرد(٢)(٣).

هەر لە پێڕەوەکەی کۆمەڵەوە، ئەوە دەردەکەوێ کە ئەم ڕێکخـراوە بایـەخی بـە زمـان و ئـەدەبیاتی کـوردی داوە، بـۆ نموونـە، هـەر لـەو پێـڕەوەدا ئەوە دیـاری کـراوە کـە کۆمەڵـە ویستوویەتی کتێبێك بۆ ئاسانکردنی فێربوونی سەرەتایی زمـانی کـوردی بنووسـێت، ئیـتر پـێ بەپێ زانیاری سەبارەت بە زمانی کوردی و فەرهەنگێکی باش ئامادە بکات، یـاخود پشـتیوانی لە ئامادەکردنی بکات. هەروەها هەوڵی ئەوەی داوە کـە هـەموو کتێبـە کوردیـەکان، واتـەچ ئەوانەی کە بڵاوبوونەتەوە یاخود ئەوانەی کە بڵاونەبوونەتەوە، دووبارە پەخشیان بکـاتەوە و ڕێگا هەموار بکات بۆ خوێندنەوەیان، لە تەقەڵاشدا دەبیت بـۆ نووسـینی کورتـە مێژوویـەکی ئەدەبیاتی کوردی(٣).

هەر لەچوارچێوەی ئەو ڕۆژنامەیەی کە ئەم کۆمەڵەیە دەریکرد بە ناوی "کورد تەعاون و تەرەقی جەمعیەت غەزەتەسی لەیەکێك لەژمارەکانیـدا "مـەلا سـەعید" لـە وتارێکـدا بـەناوی (چی بۆ کورد پێویستە) دەڵێت ((**نزیکەی پانزە ساڵە من دەهێـنم و دەیبـەم بیـرم لای ئـەم مەسەلەیە و گەیشتوومەتە دوو ئەنجامی گرینگ، لام وایە تەنیا ئەم دووشـتە چارەنووسـی**

(١) عبدالخالید سابیر کەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل٧٣؛ عەلی تەتەر بیرەوەری، سەرچاوەی پێشوو، ٢٠٠٢، ل ل ٨٧-٨٩.

(٢) هەمان سەرچاوە، ل ٧٣.

(٣) مالمیسانژ، جەمعیەتی تەعاون و تەرەقی کورد و ڕۆژنامەکەی، وەرگێران: زریان ڕۆژهـەڵاتی، (سـلێمانی- دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی حەمدی- ٢٠٠٧)، ل ل ٤٣-٤٤.

کوردستان دیاری دەکەن، یەکێتی نەتەوەیی و زانست[١].

هەروەها ئەم کۆمەڵەیە خەڵکی مافناس و ئاینی و ئەفسەری تێیدابوو، بەڵام نەبۆتە حزبێکی دامەزراوەیی و جەماوەری و خاوەن نەخشە و بەرنامە، هەروەها دوو ڕای جیاوازی تێیدابوو، یەکەمیان داوای سەربەخۆیی بۆ کوردستان دەکرد و دووەمیان کۆنفیدرالیەت بەناوی کۆمەڵەی ئیسلامی، بۆیە ئەو کۆمەڵەیە نەیتوانی سەرکردایەتی شۆڕش بکات[٢].

سەرەڕای هەموو ئەوانەش، کەچی هەر زوو لەگەڵ ڕەوتی ناسیۆنالیستی تورکخوازانەی ئیتحادیەکان پێکداهەڵپژران و دواجار نەیتوانی لەڕووی سیاسی جگە لە سەرەتایەکی کورت بۆ ژیانی ڕێکخراوەیی، چیتر لە دوای خۆیەوە بەجێ بهێڵێت و پاشان لەدوا دواییەکی ساڵی ١٩٠٩ بەیەکجاری کۆتایی بەژیانی ئەم ڕێکخراوە هات[٣].

لە لایەکی دیکەوە سەبارەت بەکۆمەڵەی هێڤی (محەمەد ئەمین زەکی بەگ) پێ وایە ئەم کۆمەڵەیە لە ساڵی ١٩١٠ دامەزراوە[٤]، بەڵام زۆربەی سەرچاوەکان پێیان وایە ساڵی ١٩١٢ دامەزراوە، خوێندکارانی زانکۆی کشتوکاڵ لەگەرەکی خەڵکالی کۆمەڵەی هێڤیان بە سەرۆکایەتی (قەدری جەمیل پاشا، فوئاد تەمۆ، جەراح زادە زەکی) ئەندامانی ئەم کۆمەڵەیە زۆر چالاکانە کاریان دەکرد لە شارەکانی دیکەی کوردستان لەگەڵ بەشداریکردنیان لە جووڵانەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی[٥].

ئەم کۆمەڵەیە لە ڕێگای بڵاوکردنەوەی گۆڤارێکی هەفتانەیی بە زمانی کوردی لە ساڵی ١٩١٣ بەناوی (ڕۆژی کورد) کە ئامانجی سەرەکی ئەم گۆڤارە پەرەپێدانی ڕۆشنبیری کوردی بوو بە زمانی کوردی لەنێوان دانیشتوانی کوردستان، سەرنوسەرەکەی (عبدالکریم بەگ) خەڵکی سلێمانی بوو بەشێکی گۆڤارەکە بەزمانی تورکی بوو، ئەوانەی لە بەشی تورکی نووسەرەکانی"عەبدوڵڵا جەودەت بەگ، مەمدوح سەلیم بەگ" کە خەڵکی وان بوون[٦].

---

(١) عەبدوڵڵا عەلیاوەیی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٢.

(٢) مەسعود عبدالخالق، ناسنامەی حزبە کوردستانیەکان، (هەولێر- چاپخانەی هێڤی- ٢٠١٢)، ل ٦٨.

(٣) کۆمەڵەو ڕێکخراوە کوردییەکان ....، ل ١٦.

(٤) محمد ئەمین زەکی بەگ، خولاسەیەکی تأریخی کوردوکوردستان، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٦)، ل٢٣٥.

(٥) کەمال بورکای، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٧٦.

(٦) زنار سلۆپی، دۆزی کوردستان، وەرگێڕان: فەیزوڵڵا برایم خان، بارزان وەهاب، (دیاربەکر- دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بیر، - ٢٠٠٧)، ل ٤٥.

ئەم گۆڤارە چوار ژمارەی لێ بڵاوکراوەتەوە و یەکەم ژمارەی لە ٦ی حوزیرانی ١٩١٣دا لە ئەستەمبۆڵ دەرچووە، هەروەها لەلاپەڕەی (٥)ی یەکەم ژمارەی ڕۆژنامەکەدا پەیڕەو و پرۆگرامی کۆمەڵەکە خراوەتەڕوو، هەروەها لە لایەکی دیکەوە داوای مافی ئازادی زمان و کەلتوور و پەروەردەی کردووە لە چوارچێوەی دەوڵەتی عوسمانی ئەمەش هەستێکی نەتەوەیی بەبەرگی خۆیدا دەکات[1].

هۆکاری دامەزراندنی کۆمەڵەی هێڤی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی حکومەتی تورکیا سیاسەتی تورکایەتی گرتبووە بەر ئیدی دەوڵەتی عوسمانی نەمابوو، هەروەها ئەم پێکهاتە جیاوازانەی دەوڵەتی عوسمانی کە بنەماکەی ئیسلام ئەم پێکهاتە جیاوازانە پێکەوە دەبەستەوە ئیتر وەکو بنەمایەك بۆ پتەوکردنی بیری تورکایەتی بەکار دەبران، هەر لەبەر ئەمەش بوو کە پێکهاتە ئەتنیکی موسڵمانەکانی عوسمانی هەستیان بەستەمکاری دەکرد و گەیشتە ئەم بڕوایەی کە پێویستە ئەوانیش پرۆسەی نەتەوەخوازی خۆیان دەست پێ بکەن، بۆ ئەم مەبەستەش ڕێکخراوی جۆراوجۆریان دامەزراند، عەرەبەکان ڕێکخراوی (مونتەدا ئەلئەدەب) ئەلبانییەکان (باشکیم) و کوردەکانیش (جڤاتی هێڤی)یان دامەزراند[2].

دیارە بەستنی کۆنگرەی ساڵی ١٩١٣ بووە هۆی ئەوەی کە حکومەتی تورکیا داوا لە سەرکردایەتی (هێڤی) بکات لە بەردەم دادگا ئامەدەبن، بە هۆی ئەمەش ئەنجوومەنی سەرکردایەتی ڕاگرتنی چالاکیەکانی دا، بەمەش مەرامی تورکیا بەدی هات کە هەر لە سەرەتای دامەزراندنییەوە دوژمنایەتیان هەبوو لە بەرامبەر هێڤی[3].

سەبارەت بە شێخ عەبدولسەلامی دووەم پەیوەندییەکی گەرم و گوڕ و بەتینی هەبووە لەگەڵ هەموو کۆمەڵە کوردییەکانی ئەو سەردەمەدا، ئەوانیش بریتی بوون لە کۆمەڵەی تەعالی تەرەقی، کۆمەڵەی هێڤی، کۆمەڵەی سەربەخۆیی کورد، کە بەگرنگیەوە بەدواداچوونی بۆ هەنگاوەکانی چینی ڕۆشنبیرانی کورد دەکرد و پاڵپشتی پرۆگرامە چاکسازییەکانیان بووە، کە بڵاوکراوەکانیان بەتایبەت دەگەیشتە تەکیەی بارزان[4].

---

(١) عبدالخالید سابیر کەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٧.

(٢) مالمیسانژ: جڤاتا هێڤی تەلەبەیێ کوردان (١٩١٢-١٩٢٢) وەرگێڕان: زریان ڕۆژهەڵاتی، (سلێمانی- بنکەی ژین- چاپخانەی شیڤان- ٢٠٠٨)، ل ٢٩.

(٣) زنار سلۆپی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٤٦-٤٨.

(٤) پێ رەش، المصدر السابق، ص ٨٩؛ احمد عثمان ابوبکر، الاثار الکاملە، الجزء الثاني، اعداد: ازاد عبید صالح، (السلیمانیة- مؤسسة ژین- ٢٠١٠)، ص ١٣٤.

لەگەڵ پەرەسەندنی سیاسەتی توندڕەوانەی دەسەڵاتدارانی ئیتیحاد و تەرەقی بزاڤی كوردیش وەكو كاردانەوەی خۆی بەگوڕوتین بەرەو ڕێكخراوی تر دەچوو، شان بەشانی خەباتی چەكداری هەوڵی سیاسی و ڕۆشنبیریش برەوی پێدراوە لەم ڕووەوە (ئەستانە) پایەختی عوسمانی بووە بنكەی هەڵسوڕانی جموجۆڵ و چالاكیە ڕۆشنبیری سیاسەتمەدارانی كورد لەچوارچێوەی بڵاوكردنەوەی ئەم بزاڤە بە ناوچەكانی كوردستان، ئەم خەباتە گەیشتە دەڤەری بارزانیش دیارە هەبوونی پەیوەندی لە نێوان شێخ عەبدولسەلام و ڕۆشنبیرانی كورد لەئەستانە و گەیشتنی بڵاوكراوە و چەمكەكانی ئەم پەرەسەندنە ڕۆشنبیری و سیاسی بۆ بارزان خوێندنەوە و تێگەیشتنی لە لایەن خەڵكی بارزان كاریگەری گرینگ و بەهای هەبوو لەبەرەو پێشوەچوونی بزاڤی كورد لەو مەڵبەندە كوردیە ڕەسەنەدا[١].

هەر لەبەر ئەوە بوو كە ئەو گۆڤارو بڵاوكراوانە لە لایەن ئەو كۆمەڵە كوردیانە دەردەچوون وەكو كۆمەڵەی تەعاون و تەرەقی كورد و استقلال كورد و كۆمەڵەی هێڤی و چەندین كۆمەڵەی دیكە دەگەیشتە بارزان و شێخ عەبدولسەلام لەلای خۆی گرینگی زۆری بەو بزاڤە كوردییانە دەدا ئامادەیی خۆی دەربڕی بۆچین و توێژی ڕۆشنبیران[٢].

لەوبارەیەوە شێخانی بارزان لەسەرەتای سەدەی بیستەم بەشداری ژیانی هزری و سیاسی كوردیان كردووە، هەروەها ڕۆڵیان گێڕاوە لە پێكهێنانی ڕێكخراو و كۆمەڵە كوردییەكان لەپێناو كێشەی كورد، بۆ ئەم مەبەستە شێخ عەبدولسەلام بارزانی لە ساڵی ١٩٠٤ لەگەڵ هەندێ لەسەركردە كوردییەكان لە ئەستانە ڕێكخراوێكی كوردیان دامەزراندووە، ئەم هزرە سیاسیەی كە خۆی دەبینییەوە لە یەكڕیزی و یەكگرتن نەك تەنها لە نێوان هۆزە جیاوازەكان، بەڵكو باڵی كێشابوو بۆ هەموو كەمە نەتەوایەتی و ئاینزایی ناوچەكە كە زۆربەی جار دووپاتی دەكردەوە بە یەكگرتن و لێك تێگەیشتن و لەبیركردنی هەڵەكان هۆكاری سەركەوتنە بەسەر دوژمنەكانمان، هەر ئەم هوشیاری و بیركردنەوانەی وایكرد كە ببێتە جێگای ڕێز و شانازی لە لایەن خەڵكی ناوچەكە لە هەموو ڕەگەزە جیاوازەكانی نەتەوەیی و ئاینزایی[٣].

---

(١) سەعدی عوسمان هەروتی، بزاڤی رزگاریخوازی كوردی (سەرهەلدان و قۆناغەكان و نمونەیەك)، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٦)، ل ل ٨٢-٨٣.

(٢) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٦.

(٣) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص ١٦. سەبارەت بەم كۆمەڵەیەكە لەساڵی ١٩٠٤ شێخ عەبدولسەلام و هەندێ لە سەركردەكان دایانمەزراندووە، دیار نیە مەبەست چ كۆمەڵەیەكە، بەڵام ئەوەی كە دیارە

هەروەها شێخ پێی وابوو نەزانی یەکێکە لە هۆیە گرینگەکانی بەجێمانی کورد لەبەرئەوەی بایەخی بەکردنەوەی قوتابخانەدا و بڵاوکراوەکانی کۆمەڵەی تەعاون و تەرەقی کورد و کۆمەڵەی هێڤی لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا دەگەیشتە ناوچەی بارزان و شێخ بە پەرۆشەوە بوو بۆ کۆمەڵە کوردیەکان و پشتگیری و پشتیوانی پڕۆگرامەکانیان بوو(١).

سەرەڕای ئەو پەرۆشیەی بۆ چین وتوێژی ڕۆشنبیران، کەچی شێخ لەبەر ئەو بارودۆخە سەختەی کە ڕووبەڕووی بنەماڵە و تەکیەی بارزان ببوویەوە نەیتوانی بە شێوەیەکی ڕێك و پێك پەرە بەخوێندن بدات و لەسەر ڕێچکەی باوك و باپیرانی بەردەوامی بدات بەزانست و زانیاری لەگەڵ ئەوشدا کە ماوەی سەرکردایەتییەکەی لە بارزان کورت بوو، بەڵام توانایەکی بەرزی لەڕێبەرایەتی ئایینی و دونیای پێشکەش کرد(٢).

لە لایەکی دیکەوە شێخ عەبدولسەلام بارزانی پەیوەندی نزیکی لەگەڵ کۆمەڵەی "استخلاص کوردستان" هەبووە و هاوکاریانی کردووە، بێگومان ئەم کۆمەڵەیە لە ساڵی ١٩١٢ دامەزراوە، سەرۆکی کۆمەڵەکەش سەید عەبدوڵڵا کوڕی شێخ عەبدولقادری نەهری بوو(٣)، یەکەمین ڕێکخراوی سیاسی کوردی کە خاوەن ئامانجی سیاسی و نەتەوەیی و ڕزگاریخوازی بوو لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، جگە لەمەش کۆمەڵەی "جیهاندانی" کە لە سەرەتای ساڵی ١٩١٣ لە لایەن هەریەکە لە عەبدولڕەزاق بەدرخان و سمکۆ ئاغای شکاك دامەزرا، شێخی بارزان پەیوەندی زۆری لەگەڵ ئەم کۆمەڵەیە هەبووە، تەنانەت نامەگۆڕینەوە هەبووە لەنێوان ئەو و عەبدولڕەزاق بەدرخان، ئەم کۆمەڵەیە جگە لەئەندامانی لەڕۆژهەڵاتی کوردستان، ژمارەیەکی یەکجار زۆر لە سەرۆك هۆزی کوردی ژێردەسەڵاتی عوسمانی لەو کۆمەڵەیە ئەندام بوون(٤).

دەکرێت بڵێین پشتگیری و پشتیوانی شێخی بارزان لەو سەردەمەدا بۆ ئامانج و

لەوسەردەمەدا تەنها کۆمەڵەی" کردستان عزم قوی جمعیتی" هەبووە و هەر لەوساڵەدا چالاکییەکانی ڕاگیراوە. عەلی تەتەر نێروەیی، (سەرهەلدان وگەشەکرنا ژیانا حزبایەتی و کۆمەڵە و ڕێکخراوێن سیاسی ل کوردستانێ و دەوری شێخ عەبدولسەلامێ بارزانی تێدا)، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، کۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی نەمر، بەشی یەکەم ، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٣)، ل ٢٤.

(١) عەبدوڵڵا عەلیاوەیی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٠.

(٢) عەلی تەتەر نێروەیی، سەرهەلدان...، ل ٢٨.

(٣) توماس بوا، تاريخ الاكراد، ترجمة: محمد تيسير ميرخان، (دمشق- دارالفكر المعاصر- ٢٠٠١)، ص ١٩٤.

(٤) عەلی تەتەر نێروەیی، سەرهەلدان...، ل ٢٨.

پڕۆگرامەکانی کۆمەڵ و ڕێکخراوە کوردیەکان، دەرخەری ئەو ڕاستیەن کە ژیری و هوشیاری شێخ عەبدولسەلام بارزانی هۆکاری سەرەکی و داینەمۆی ئەو گۆڕانکارییە بنەڕەتییانە بوو لە هزری ڕێبازی سۆفیگەری بەرەو ئاڕاستەی ڕێبازی سۆفیگەری سیاسی نەتەوەیی، ئەمەش زۆر بەڕوونی لەو چاکسازیە کۆمەڵایەتیانە و پێشکەوتنانەی کە کۆمەڵگای بارزانی بەخۆیەوە بینی لەو سەردەمەدا، کە کاریگەری ڕاستەوخۆی کردە سەر بەرژەوەندییەکانی حکومەت و سەرۆک هۆزەکانی ناوچەکە.

تەوەری چوارەم:

«شێخ عەبدولسەلامی دووەم و بیری نەتەوایەتی»

دوا بە دوای جێبەجێ کردنی بڕیاری ڕەهای دەسەڵاتی ناوەندی لە لایەن عوسمانییەکان نەهێشتنی دەسەڵاتی میرنشینە کوردییەکان، ئاغا و دەرەبەگ و سەرۆك هۆزە کوردییەکان نەیانتوانی وەك میرانی کورد ڕۆڵی ڕێبەرایەتی بگێڕن، لەبڕی فرەوانکردنی دەسەڵاتیان، بەڵکو بە پێچەوانەوە دەسەڵاتیان قەتیس مایەوە لە سنوورێکی بەرتەسك کە زۆرجار لەسنووری هۆزەکان تێنەدەپڕی، بێگومان ئەمەش کاردانەوەی نەرێنی هەبوو لەسەر گەشەکردنی هزری نەتەوایەتی و نیشتمانی.

دیارە لەو بارودۆخە ناهەموارەی کە بەرۆکی کوردی گرتبوو لە دوای نەمانی میرنشینە کوردییەکان، دەسەڵاتی ڕێبازە ئاینییەکان بوون بەفریادڕەس لەم قۆناغە هەستیارە و شوێنی میرانی کوردیان گرتەوە، کە زۆرجار ئەم دەسەڵاتە ڕوحیانە قەتیس نەدەبوو لەسنووری هۆزێك یاخود ناوچەیەك، بەڵکو سنووری دەسەڵاتەکەی ڕووبەرێکی زۆر فرەوانی دەگرتەوە[1]، لەم ڕووەوە شێخانی ڕێبازی نەقشبەندی و قادری ڕۆڵی سەرکیان هەبووە لە فرەوانکردنی دەسەڵات و گەشەکردنی هزری نەتەوەیی لەنێو کوردا کە بنەماڵەی نەهری و بارزانی لە ڕێبازی نەقشبەندی و ڕێبازی قادری لە سلێمانی سەرمەشقی ئەم گۆڕانکاریانەن[2].

شێخ عەبدولسەلامی دووەم لەسەر ڕێچکەی باوکی ڕۆیشت و بوو بە چاکسازێکی ئایینی و سەرکردەیەکی نیشتمانی[3]، قورسایی زیاتری بە ناوەندی شێخایەتی بارزاندا داو چالاکتری کرد لە ڕێگەی نەهێشتنی موڵکایەتی و دابەشکردنی زەوی بەسەر جوتیاراندا و ڕەتکردنەوەی مارەیی و بە زۆر بەشوودانی کچ و ڕێکخستنەوەی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لەسەر بنچینەی یەکسانی و دادپەروەری، هەروەها دروستکردنی مزگەوت بۆ ئەنجامدانی ئەرکە ئاینییەکان و کردنی بە ناوەندێك بۆ ژیانی کۆمەڵایەتی و ئایینی و سیاسی، سەرەڕای ئەوانەش لەسەرانسەری بادیناندا زانای ئایینی لەسەنتەری دینی بارزان نزیك کردەوە، لە

---

(١) مارتن ڤان برۆنسن، ئاغا و شێخ و دەوڵەت، وەرگێڕان: کوردۆ عەلی، بەرگی دووەم، (سلێمانی- ٢٠٠٣،..

(٢) عەلی تەتەر نێروەیی، سەرهەلدان...، ل ٢١.

(٣) *Michael m. Gunter ،the a to z of the kurdsm, (published by scarecrow prees, united kingdom – ٢٠٠٩), p.١.*

بەرامبەردا پاداشتی ئەو زانا ئاینیانەی دەکرد و لە کاروباری شێخایەتیدا لەڕووی کۆمەڵایەتی سیاسی و زانستی پرس وڕای پێ دەکردن[١].

شێخ هەموو کاتێك دەیویست پەیوەندی لەگەڵ دەوروبەریدا باش بکات و بەرەو پێشەوەی ببات، هەروەها هەموو کێشەیەك چارەسەر بکات، چونکە شێخ تاڵبی ئاشتی و تەناهیی بووە، دەیزانی کە جەنگ و دووبەرەکی لە ئەنجامدا سوود بە هیچ کەسێك ناگەیەنێت و تەنها ماڵ وێرانی دەمێنێتەوە، بەڵام وادیارە کە نەیارانی (بارزان) هەمووکات دەیانویست ئەم شێخە لەناو ببەن و بە قسەی شێخ ڕازی نەبوون کە باسی ئاشتی و دانوستاندن بکات[٢].

لەلای خۆییەوە شێخ عەبدولسەلام پەیوەندی کرد بەناودارانی دەڤەری بادینان بۆ ڕازی کردنیان بۆ ئەوەی بۆچوونی ئەوان وەربگرێت کە چاکسازی بکرێت و سەردانی کەسایەتیەکانی وەك شێخ بەهائەدین نەقشبەندی خاوەنی تەکییەی بامەڕنێ و کەسایەتی شێخ بریفکانی خاوەنی تەکییەی قادری و هەموو لایەك هاندەر بوون کەبزووتنەوەیەکی نەتەواییەتی هەبێت لەناو کوردا[٣].

لەبەهاری ١٩٠٧ز شێخ عەبدولسەلام ئامادەبوو بۆ مەبەستی کۆبوونەوەیەکی گرنگ کە لە ماڵی شێخ (نوور محەمەد قادر بریفکانی) ڕابەری تەکیەی قادری گەیلانی لەگوندی بریڤکانی بەسترا و ژمارەیەکی زۆر لە گەورە و سەرۆك هۆزە کوردیەکانیش ئامادەبوون لەم کۆبوونەوەیەدا سەرەتا شێخ نوور محەمەد وەك سەرۆکی کۆنگرە هەڵبژێردرا[٤]، بەمەش شێخ داوای لێبوردنی کرد کە باری تەندروستی باش نییە بۆیە داوای لە شێخ عەبدولسەلام کرد کە ببێتە سەرۆکی کۆنگرەکە[٥].

شێخ عەبدولسەلام بە سەرۆکی کۆنگرە هەڵبژێردرا، پاشان یادداشتنامەیەکیان بەرز کردەوە بۆ (باب عالی) لە ئەستانە کە یادداشتنامەکە ئەم داواکاریانەی لە خۆگرتبوو: زمانی

---

(١) جەعفەرعەلی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٥.

(٢) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٣.

(٣) جرجيس فتح الله، يقظة الكرد (تاريخ سياسي ١٩٠٠-١٩٢٥)، (اربيل- دار ئاراس للطباعة والنشر- ٢٠٠٢)، ص ٦٦.

(٤) صالح محمود البارزاني، المصدر السابق، ص ٣.

(٥) محەمەد ڕەسووڵ هاوار: کوردو باکووری کوردستان لەسەرەتای مێژووە هەتا شەڕی دووەمی جیهان، بەرگی یەکەم، (سلێمانی- چاپخانەی خاك- ٢٠٠٠)، ل ٤٨٧.

کوردی زمانی فەرمی بێت لەناوچە کوردیەکاندا، قایمقام و بەڕێوبەر و فەرمانبەرانی داموو دەزگاکان لەم جۆرە کەسانەبن کە پسپۆڕن لە زمانی کوردی و شارەزاییان هەیە، ئەحکام بەپێی شەریعەتی ئیسلام بێت و زمانی کوردی زمانی ڕەسمی بێت لەقوتابخانەکاندا[١]، هەروەها دامەزراندنی موفتی لە ناوچەکە دەبێت لەسەر مەزهەبی ئیمامی شافعی بێت و مافی فتوادانی هەبێت و باج بەپێی شەریعەتی ئیسلام لە دانیشتوان وەربگیرێت و باجی بەدەل (نەبونە سەرباز) وەکوخۆی بمێنێتەوە بە مەرجێك پارەکە بۆ چاککردنەوەی ڕێگاوبان و کردنەوەی قوتابخانە تەرخان بکرێت[٢]، ئەم بروسکەیە کە لە ماڵی شێخ نوور محەمەد نووسراوە پێچەوانەی ئەو کەسانەی کە ئیمزایان لەسەر کردووە و گەرەکیان بووە برووسکەیەکی تەواو ڕەسمی بێت، لەسەر داوای شێخ عەبدولسەلام وێنەی دراوە بە هەر یەك لە (شەریف پاشای کوڕی سەعید پاشای خەندان[٣])، شێخ (عەبدولقادری شەمزینی) و (ئەمین عالی بەدرخان)[٤].

ئەم ڕیفۆرمە پیشنیارکراوانە کە لە ڕێگای یاداشتێك ئاڕاستەی دەسەڵاتدانی عوسمانی کرا، بەتایبەت کە جەخت لە لایەنی زمان دەکاتەوە، لێدانی زەنگێکی مەترسیدار لە بنگوێی تورکانی لاو[٥]، چونکە زمان بنەمای بنەڕەتی شوناسی نەتەوەیە، بە تێروانینی ئەوان بەخشینی ئەم جۆرە مافانە بە گەلانی ژێر دەستە، یەکێتی عوسمانی لاواز دەکات، ئەوکات ولاتە ئەوروپییەکان دەتوانن بەئاسانی یەك لە دوای یەك قوتیان بدەن، بەهانەشیان بۆ ئەمە سەربەخۆیی بولگاریا، یاخود ئەو چارەنووسە بوو کە ڕووبەڕووی میسر بووتەوە، بۆیە

(١) عەلی تەتەر نێرەویی، نەتەوە و نیشتمان د بزاڤێن بارزانـدا، کۆنفرانسی یەکەمی بارزان: سەدەیەکە بارزان پێشەنگی مرۆڤایەتی و ژینگە پارێزییە، (هەولێر- ٢٠١٠)، ل ل ٦٢-٦٣.

(٢) پێ رەش، المصدر السابق، ص ٩٩.

(٣) شەریف پاشا کوڕی سەعید پاشای خەندانە لەساڵی ١٨٥٦ لە ئەستانە لەدایك بووە، لەلایەن دەوڵەتی عوسمانی پلەی جەنراڵی پێبەخشراوە، نوێنەرایەتی کوردی کردووە لەکۆنگرەی پاریس لەساڵی ١٩١٩، تێکۆشاوە بۆ بەدەست خستنی مافەکانی گەلی کورد، لەساڵی ١٩٥١ لەشاری ناپۆلی لەولاتی ئیتالیا کۆچی دوایی کردووە. جەلادەت عالی بەدرخان، شەریف پاشای خەندان بیرەوەریەکانی بەرهەلستێك بەربەرەکانی کۆمەڵەی ئیتیحاد و تەرەقی، وەرگێران: زریان ڕۆژهەلاتی، (سلێمانی- چاپخانەی شڤان- ٢٠٠٦)، ل ل ٩-٣٠.

(٤) صديق الدملوجي، المصدر السابق، ص ٩٦.

(٥) جرجيس فتح الله، المصدر السابق، ص ٦٧؛ تلار على امين، موقف تركيا من القضية الكردية في العراق ١٩٣٧- ١٩٧٥، (السليمانية- مطبعة بينايي- ٢٠١١)، ص ٦٥.

دەسەڵاتدارانی عوسمانی یاداشتەکەیان بەسەرەتای جیابوونەوە لە دەوڵەت لە قەڵەمدا[١].

گوتاری شێخ عەبدولسەلام گوتارێکی ئاشکرایە و ڕەهەندەکانی دیارە، ئەو یەکەم کەسە کە بەرنامەی بۆ بزووتنەوەی نیشتمانی کوردی نووسیوە و داواکاریەکانیشی تێیدا تۆمار کردووە، کە لە پلەی یەکەمدا بە ڕەسمی ناسینی زمانی کوردی هاتووە، بە شێوەیەك زمان لە گوتاری شێخ عەبدولسەلام بارزانی پلەی یەکەمی وەرگرتووە، دیارە لەپشت داواکردنی بە ڕەسمی ناسینی زمانی کوردیەوە دەلالەتی گەڕان بەدوای شوناسدا دێتە ئاراوە، شوناس بەو واتایەی کە بوونی کورد وەك پێکهاتەیەکی ئیتنیکی جیاواز و سەربەخۆ لەوانی تر پیشان بدرێت و مافەکانیشی پێ بدرێت[٢].

لە لایەکی دیکەوە شێخ عەبدولسەلامی دووەم هەوڵیداوە کورد ئیسلام بێت، بەڵام بەناسنامەی کوردیەوە، واتە لەبڕی ئەوەی کورد لە ئیسلام بتوێتەوە، پێویستە پەیامی ئیسلام بکات بە یارمەتیدەر و هۆکاری مانەوە و پاراستنی خۆی، ئەم ڕەگەزە دیارەش لە گوتاری شێخ بە ئاشکرا دەبینرێت، تەنانەت ئەم بۆچوونە لەبەرنامەی سەرجەم ئەم بزووتنەوانە دەبینرێت کە شێخەکانی تەریقەتی نەقشبەندی سەرکردایەتیان کردووە[٣].

دەسەڵاتی ئەستانە کەچاوی بەو یاداشتنامەیە کەوت ئەوەندەی تر ڕەقی هەڵساو وتی ئەم جۆرە داواکاریانە هی شێخێکی تەریقەت نییە، بەڵکو ئەمە تێوەژەندنێکە لە کۆمەڵە کوردییەکانەوە کە دەیانەوێت حکومەتێکی لامەرکەزی بۆ کورد دروست بکەن جگە لەوەش وایان لە بابی عالی گەیاندووە کە شێخ عەبدولسەلام ژێربەژێر لەگەڵ ڕووسیا ڕێککەوتووە بۆ دروستکردنی حکومەتێکی کوردی، بۆیە هەموو ئەو شتانە بوونە هۆی ئەوەی کە حکومەتی ئەستانە بە هەموو جۆرێك خەشموقین لە بارزان و بارزانییەکان هەڵبگرێت و خەریکی ئەوە بێت لە ناوییان بەرێت[٤].

پەیوەندی شێخ عەبدولسەلام لەگەڵ بەریتانیا بگەڕێنینەوە بۆ ئەوکاتەی کە کونسوڵی بەریتانیا سەردانی بارزانی کردبوو بە مەبەستی ئاگاداربوون لەبارودۆخی ناوچەکە و لەگەڵ

---

(١) خالد مەحمود کەریم، دەولەتی عوسمانی و عەشیرەتە کوردەکان لەکوردستانی باشوور (١٨٦٩-١٩١٤)، (سلێمانی- بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای هوشیاری و پێگەیاندنی کادیران- ٢٠١٢، ل ٢٩٧.

(٢) عەتا قەرەداغی، گوتاری ناسیۆنالیستی کوردی، بەرگی یەکەم، (سلێمانی-چاپخانەی رەنج- ٢٠٠٧)، ل ل ٢٨٩-٢٩٠.

(٣) هەمان سەرچاوە، ل ٢٨٩.

(٤) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٨.

ئەوەشـدا گفتوگـۆی لەگـەڵ شـێخی بـارزان کردبـوو لەهـەمان کاتیشـدا شـێخ عەبدولسـەلام پشتگیری خۆی بۆ بەریتانییەکان ڕاگەیاند لەکاتێکدا بـەریتانیا پاڵپشـتی ئـەوان بکـات، بـەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەردەم شێخی بارزان بەپشـت بەسـتن بـەهێزەکانی نـاوخۆ بەپلـەی یەکـەم دێت، هەروەها پشت بەستن بەهێزەکانی کورد سوود وەرگرتن لـەو ناکۆکیانـەی کەلـە نێـوان دەوڵەتە گەورەکانی ڕۆژئـاوادا هەیـە کـە بەرژەوەنـدیەکانیان لـە لایـەك و ناکۆکیـەکانی نێـو دەوڵەتان سەروەری و ئیمپڕاتۆریەتی عوسمانی لە لایەکی دیکەوە[1].

شـێخ عەبدولسـەلام بـۆ مـانەوە و ڕزگـارکردنی گەلەکـەی پەیوەنـدی لەگـەڵ جێگـری کونسوڵی بەریتانی لە مووسڵیش باش بوو و بەردەوام هەوڵی دەدا هانی دەوڵەتە گـەورەکان بدات و بیان بزوێنێ بە تایبەت بەریتانیا و ڕووسـیا تـا پشـتیوانی لـە مـافی کـوردان بکـەن و گوشار بخەنە سەر دەوڵەتی عوسمانی بۆئەوەی بـە دەنـگ داخوازیـەکانیانەوە بچـن[2]، هـەر لەم بارەیەوە دەتوانین پێ لەسـەر ئەوە داگـرین کـە پەیوەنـدی کردنـی شـێخ بـە نوێنـەرانی دەوڵـەتی بـەریتانیا و ڕووسـیا لـە ناوچەکـەدا، گومـانی لـەدڵی دەسـەڵاتدارانی عوسـمانی دروسـتکرد، هـەروەکو بەڵگەنامـە عوسـمانییەکان بـە دیـاری دەخـەن و زیـاتر هانیـدان بـۆ پەلەکردنی ئامادەکاریەکانیان بـۆ بـەڕەنگاربوونەوەی ئـەو کارانـەی شـێخی بـارزان دەیکـات لەگەڵ دەوڵەتە زلهێزەکان[3].

دەکرێت بڵێین هەستی نەتەوایـەتی لـەلای شـێخ عەبدولسـەلام شـاراوە نـەبووە، بـەڵکو بەدرێژایی ڕۆژگار هەردەم گەرەکی بووە گەلی کـورد وەکـو هـەمو گـەلانی تـری دونیـا بێتـە خاوەنی دەسەڵاتێکی سەربەخۆ و دیار بێت لە ڕیزی نەتەوەکانی دیکە بێت، بەتایبـەت پـاش ئەو هەموو ئەزموونە تاڵەی بەسەریدا هاتووە.

لە لایەکی دیکەوە بیری نەتەوایەتی زۆر بە ڕوونی لەهزری شـێخ عەبدولسـەلام بـارزانی دەردەکەوێت، کاتێك گەڕیدەی ئینگلیزی بەناوی"ویگرام" لە گەشتەکەی خۆیـدا بـۆ دەڤـەری بادینان لەوێشەوە سەردانی بارزان دەکات و دەبێتە میوانی شێخ عەبدولسەلام بـارزانی، لـەم ڕووەوە شێخ بە ویگرام دەڵێت "**ئێوە چوون بۆ هیندستان و ئەوان ئێوەیان نەویسـت، بـەڵام ئێوە بۆ نایەنە ئەم وڵاتە کە خەڵکەکە ئێوەی دەوێت، چونکە خەڵکی ئێمـە حـەزدەکات لـە**

(١) محەمەدساڵح عەقراوی، کـوردو دەوڵـەتی سـەربەخۆ بـە پێـی بەڵگەنامـە نێودەوڵەتیـەکان، (دهـۆك- چاپخانەی خانی- ٢٠٠٧)، ل ل ١٨-١٩.

(٢) عەلی تەتەر نێروەیی، بزاڤا سیاسی...، ل ٣٠٤.

(٣) سەعدی عوسمان هەروتی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٣.

ئێوە فێربێت....، شێخ عەبدولسەلام کە زانی پاش چەند مانگێك دەگەڕێینەوە بەریتانیا پێداگری کرد لە هاوەلی کردنمان بۆ ئەوەی خودی خۆی داوا لەسەرۆکی ئەساقفەی کانتربری بکات بۆ کردنەوەی قوتابخانە لە دێهاتەکانیان، هەروەها سەردانیکردنی پاشا جۆرج بە مەبەستی باسکردنی کێشەی کوردستان و بڕیاردان لەسەر سەربەخۆییەکەی، هەرچەندە نەتوانرا هیواکانی جێبەجێ بکەین، بەڵام پێشنیارەکانی لەناخی دڵیەوە بوو"[١].

بە شێوەیەکی گشتی بەریتانەییەکان سەبارەت بە شێخ عەبدولسەلامی بارزانی گەیشتبوونە ئەو بڕوایەی کە شێخ هەوڵەکانی چڕ دەکاتەوە لەپێناو کارکردن بۆڕزگارکردنی گەلی کورد و سەربەخۆیی، هەروەها دەستپێکردنی چاکسازی و بەکارهێنانی هۆیەکانی پێشکەوتن، لەگەڵ بڵاوکردنەوەی بیروبۆچوونی لێبوردن لە نێوان هەموو چین و توێژ و ئایینە جیاجیاکان و بەرهەڵسکاری زوڵم و زۆرداری لە ناوچەکەدا[٢].

(١) دبليو.أي. ويگرام، ادگار. تي.أي . ويگرام ، المصدر السابق، ص ص ١٢٢-١٢٣.

(٢) محەمەدساڵح عەقراوی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤.

بەشی سێیەم

لەشکرکێشی ئیتیحادیەکان و لەسێدارەدانی شێخ عەبدولسەلامی دووەم

تەوەری یەکەم:

«کودەتای ١٩٠٨ ی ئیتیحاد و تەرەقی»

پەیوەندییـەکانی نێـوان کـورد و عوسـمانییەکان دەگـەڕێتەوە بـۆ سـەرەتاکانی سـەدەی شازدەیەم، لە دوای شەڕی چاڵدێران ساڵی (١٥١٤)[١]، دوای ئەم شەڕە سوڵتان سەلیمی یەکەم گەیشـتە ڕێککـەوتنێك لەگـەڵ میـرە کوردییـەکان لـە ڕێگـای (مـەلا ئیدریسـی بەدلیسـی)[٢] بـەگوێرەی ئـەم ڕێککەوتننامەیـە دەوڵـەتـی عوسـمانی دانـی نـا بـە سـەربەخۆیی میرنشـینە کوردییەکان، لە سەردەمەکانی دواتردا کوردسـتانی عوسـمانی لـە هەڕەشـەی دەسـەڵاتدارانی ئێران پارێزراوبوونە[٣].

بـەڵام لـە سـەردەمانی دواتـردا ئـەم پەیوەندییـە گـۆڕانی بەسـەر داهـات پێشـێلکاری ڕێککەوتنی کورد و عوسمانی کرا، ئەو ڕێکخستنە بەردەوام بوو تاکو نیوەی یەکەمی سـەدەی نۆزدەیەم کە دەوڵەتی عوسمانی دەستیکرد بە سیاسـەتی بـە مەرکـەزی کردنـی دەسـەڵات و لەناوبردنی هێز و دەسەڵاتی میرنشینە کوردییـەکان وەکـو میرنشـینی سـۆران سـاڵی (١٨٣٦)، میرنشینی بادینان ساڵی (١٨٤٢)، میرنشینی بۆتان (١٨٤٧)، میرنشینی هەکاری ساڵی (١٨٤٨)،

---

(١) شەڕی چاڵدێران: ئەو شەڕە بوو عوسمانیەکان بە سەرکردایەتی سوڵتان سەلیمی یەکەم (١٥١٤_١٥٢٠) سـەرکەوتنێکی گـەورە بەدەسـت دەهێنێـت بەسـەر سـەفەویەکان. بـۆ زانیـاری زیـاتر دەربـارەی شـەڕی چاڵدێرانب ڕوانـە: سـعدی عـثمان هروتـی، کوردسـتان والامبراطوریـة العثمانیـة (١٥١٤_١٨٥١)، (دهـوك- مطبعة خانی - ٢٠٠٨)، ص ص ٣٩_٤٢.

(٢) مەلا ئیدریسی بەدلیسی: زانا و شاعیر و مێژوونوسی لێهاتووی کورد، دوای مردنـی سـوڵتان بایەزیـدی دووەم (١٤٨١_١٥١٢)، درێژە بە پەیوەندی سوڵتان سەلیمی یەکەم دەدات زۆر لێیەوە نزیکبوو، لـە سـاڵی (١٥١٥) لە ئەستەمبۆڵ کۆچی دوایی کردووە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بڕوانـە: قـامووس ئـەعلامی شەمسـەدین سامی، کورد و کوردسـتان لـە یەکـەم ئەنسـکلۆپیدیای تـورکی، وەرگێـڕان: ئەحمـەد تاقانـە، چـاپی دووەم، (هەولێر- دەزگای ئاراس- ٢٠١٠)، ل ١١١.

(٣) سەعدی عوسمان هەروتی، چەند لایەنێکی مێژووی ڕامیاری و کۆمەڵایـەتی و ئـابووری کوردسـتان لـە سەردەمی عوسمانیدا، (هەولێر- چاپخانەی حاجی هاشم- ٢٠١٣)، ل ٣٦.

میرنشینی بابان ساڵی (١٨٥١)[١].

لە دوای لەناوبردنی میرنشینە کوردیەکان، لە ڕێگای والی و فەرمانبەران و سوپای عوسمانی کوردستان بەڕێوەدەبرا، لەم رووەوە بۆشایی هێز لە ناوچەکە دروست بوو [٢]، ئیتر لێرەوە ڕۆڵی (شێخ و سەرۆك هۆزەکان) دەرکەوت لە ڕابەرایەتی و بزووتنەوە سیاسی و چەکدارییەکانی کورد، کە جووڵانەوەی چەکداری لە گەشەسەندن دابوو بە تایبەت لە لایەن هۆزە کوردییەکان[٣] کە هەندێك لە سەرچاوەکان دڵنیای ئەوە دەکەن کە سیاسەتی عوسمانییەکان بەرپرس بوو لە تێکدانی ئاسایشی ناوچەکە ئەمەش بە بەکارهێنانی سیاسەتی (پەرتکە و زاڵ بە)[٤].

لە سەردەمی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم (١٨٧٦-١٩٠٩)، هەوڵی دا سوود لە کورد وەربگرێت لە کۆکردنەوەیان لە (جامیعەی ئیسلامی) کە پیاوانی ئایینی کورد لە خۆی نزیك کردەوە، دامەزراندنی هێزێکی نانیزامی بەناوی (سوارەی حەمیدیە)[٥]، لە ساڵی (١٨٩٠) لە چەند هۆزێکی کوردی، بەڵام سەرەڕای ئەمەش سەردەمی سوڵتان عەبدولحەمید بەدەرنەبوو لە هەندێك ڕاپەڕین و چالاکی کوردی وەکو ڕاپەڕینی شێخ عوبەیدوڵلای نەهری (١٨٣٠_١٨٨٣) لەساڵی (١٨٨٠)[٦].

هەروەها ئۆپۆزسیۆنی سیاسی کورد لە دەرەوە لە لایەن بەدرخانییەکان و دەرچوواندنی یەکەم ڕۆژنامەی کوردی بەناوی (کوردستان) ساڵی (١٨٩٨) لە قاهیرە لە لایەن (میقداد

---

(١) دەربارەی لەناوبردنی میرنشینە کوردیەکان بڕوانە: سەعد بەشیر ئەسکەندەر، سەرهەڵدان و ڕووخانی سیستەمی میرنشینی لە کوردستان، وەرگێڕان: جەوهەر کرمانج، (سلێمانی- چاپخانەی داناز- ٢٠٠٤)، ل ل ٦٠_٧٥.

(٢) عەتا قەرەداغی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٧.

(٣) عەبدولخالید سابیر کەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٧.

(٤) سەعدی عوسمان هەروتی، چەند لایەنێکی ....، ل ٤٦.

(٥) سوارەی حەمیدیە: بریتی بوو لە یەکەیەکی سەربازی بە فەرمانی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم لە ساڵی (١٨٩٠) لە چەند هۆزێکی کوردی پێکهێنرا تاوەکو ئەم هێزە نا نیزامییە لەکاتی شەڕ ببێتە پشتیوانی سوپای نیزامی بەتایبەت بەکارهێناني ئەم یەکەیە بۆسەرکوتکردنی هەر شۆڕش و یاخیبوونێك. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:عوسمان عەلی، چەندلێکۆڵینەوەیەك دەربارەی بزاڤی هاوچەرخی کورد، وەرگێڕان:کامەران جەمال بابان زادە، بەرگی یەکەم، (سلێمانی- چاپخانەی ڕێی نوێ- ٢٠١٠)، ل ل١٦٠_١٦٥.

(٦) دەربارەی شۆڕشەکەی شێخ عوبیدوڵلای نەهری بڕوانە: جەلیلی جەلیل، ڕاپەڕینی کوردەکان ١٨٨٠، وەرگێڕان: کاوس قەفتان، (بەغداد-١٩٨٧)؛ دیڤید مکدول، المصدر السابق، ص ص ١٠٥- ١١٤.

مەدحەت بەدرخان) کە هەنگاوێکی گەورەی ڕۆشنبیری و هەستی نەتەوەیی کوردی دەورووژاند[١].

لەگەڵ دەرکەوتنی چەند بارودۆخێك لە دەوڵەتی عوسمانی ڕێگەخۆشکەر بوو تا لە کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەیەم کۆمەڵەی (ئیتیحاد و تەرەقی) لە ساڵی (١٨٨٩) دامەزرا، ئەم کۆمەڵەیە یەکەم پارتی سیاسی لە دەوڵەتی عوسمانی لە مایسی ساڵی(١٨٨٩)دا وەکو گروپێکی نهێنی لە ساڵۆنێك دامەزرا، بە مەبەستی کۆتایی هێنان بە دەسەڵاتی رەهای سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم و بەدیهێنانی ئازادی و دادپەروەری و یەکسانی[٢]، بیرۆکەی دامەزراندنیشی دەگەڕێتەوە بۆ قوتابییەکی ئەلبانی بەناوی (ئیبراهیم تەمۆ)[٣].

بێگومان ئەویش بەیارمەتی سێ قوتابی قوتابخانەی پزیشکی سەربازی شاهانەی ئەستەمبۆڵ[٤]، ئەوانیش"عەبدوڵلا جەودەت"[٥] و "ئیسحاق سك وتی"[٦] کە هەردووکیان بەڕەگەز کورد بوون، لەگەڵ "محەمەد ڕەشید چەرکەسی"[٧]، ئەم کۆمەڵەیە هەر لە سەردەمی سەردەمی سوڵتان عەبدولعەزیز (١٨٦١-١٨٧٦) وەك ڕێکخراوێکی ڕۆشنبیری دەرکەوت، بەڵام

---

(١) کریس کۆچێرا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨.

(٢) ابراهيم محمد العقيدى، الجيش العراقي والسياسة ١٩٤١ – ١٩٥٣، (بغداد – مكتبة النهضة العربية للطباعة والنشر والتوزيع – ٢٠١٧)، ص ٢٨.

(٣) ئیبراهیم تەمۆ (١٨٦٩_١٩٣٩): لەشاری (نوانی) ئەلبانیا لەدایکبووە، قوتابی قوتابخانەی پزیشکی سەربازی بووە، لە ئەستەمبۆڵ کۆچی دوایی دەکات. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: جاوان حسين، الكورد و دورهم في جمعية الاتحاد والترقي، (دمشق- دارالزمان- ٢٠١٢)، ص ٦٨.

(٤) أرنست أ.رامزور، تركية الفتاة و ثورة ١٩٠٨، ترجمة: صالح أحمد العلي، (بيروت- ١٩٦٠)، ص ص ٤٩_٥٠.

(٥) عەبدوڵلا جەودەت (١٨٦٩_١٩٣٢): خەڵکی شاری (عەرەبگێر)ی مەلاتیایی لە کوردستانی تورکیا، لەبنەماڵەیەکی کوردی لە دایکبووە، ڕۆژنامەنووس و چالاکوانی بواری سیاسی بوو. بۆزانیاری زیاتر بڕوانە: ڕۆهات ئەلاکۆم، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٠٣_١٠٤.

(٦) ئیسحاق سکووتی (١٨٦٨_١٩٠٢): سیاسەتمەدارو ڕۆشنبیری کورد خەڵکی دیاربەکرە، یەکێکەلە دامەزرێنەرانی کۆمەڵەی ئیتیحادو تەرەقی، لە وڵاتی ئیتالیا کۆچی دوایی کردووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: هەمان سەرچاوە، ل ل ١٠٣_١٠٤.

(٧) محەمەد ڕەشید چەرکەسی: لە قەفقاز ساڵی (١٨٧٢) لەدایکبووە، یەکێکە لە دامەزرێنەرانی کۆمەڵەکە، ساڵی(١٨٩٥) دووردەخرێتەوە بۆ تەڕابلۆس تا ساڵی (١٩٠٨) پاشان دەگەڕێتەوە بۆ ئەستەمبۆڵ ڕۆڵێکی گەورە دەگێڕێت لەناو کۆمەڵەکە. بۆزانیاري زیاتر بڕوانە: جاوان حسين، المصدر السابق، ص٧٠.

لە سەردەمی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم، چوارچێوەیەکی سیاسی وەرگرت، لە سەرەتا بەناوی کۆمەڵەی (ئیتیحادی عوسمانی) بوو دواتر بۆ کۆمەڵەی "ئیتیحادوتەرەقی" گۆڕا[١].

کۆمەڵەکە لەسەر سیستەمی (کۆمەڵەی کاربۆناری)[٢] ئیتاڵی کاریان دەکرد، بیروباوەڕی کۆمەڵەکە تەشەنەی کرد بۆ هەموو قوتابخانە باڵاکانی دیکە، ئەو بەرە ڕکاربەریەی لەپاریس گیرسابوونەوە بە هاوکاری ماددی و مەعنەوی ناسیۆنالیستە فەڕەنسیەکان و جووڵەکەکانی دژ بە سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم ڕێکخراوێکی سیاسییان بەناوی (تورکە لاوەکان) دامەزراند[٣].

زۆربەی لایەنگرانی تورکە لاوەکان سەرسامی شارستانییەتی ئەوروپی و بنەماکانی شۆڕشی فەرەنسی، وەکو (ئازادی، دادپەروەری، یەکسانی)[٤]، لە سەرەتا کۆمەڵەکە بانگەشەیان بۆ هیچ نەتەوەیەك نەدەکرد[٥]، ئامانجی سەرەکیان گەڕانەوەی ژیانی دەستور و پەیڕەوکردنی سیستەمی لامەرکەزیەت لە وڵات دا تیایدا سەرجەم گەلانی عوسمانی لە ماف و ئەرکیان یەکسان بن، ساڵی (١٨٩٢) کۆمەڵەکە ئاشکرابوو ژمارەیەك لە ئەندامانی گیران[٦].

ساڵی (١٨٩٥) ناوی کۆمەڵەکە گۆڕا بۆ (کۆمەڵەی ئیتیحاد و تەرەقی) کە زۆربەی کار و چالاکیەکانیان لەدەرەوە ئەنجام دەدا، (ئەحمەد ڕەزا) ڕابەرایەتی کۆمەڵەکەی گرتە ئەستۆ لە پاریس (ڕۆژنامەی مەشروتیەت)یان بڵاوکردەوە کە زمانحاڵی کۆمەڵەکەبوو بەنهێنی

---

(١) شكري محمود نديم، أحوال العراق في مرحله المشروطية الثانية (١٩٠٨_١٩١٨)، جامعة بغداد، اطروحة دكتوراه، مقدمة الى مجلس كلية الاداب/ جامعة بغداد، (بغداد- ١٩٨٥)، ص ص ٣٩_٤٠.

(٢) کۆمەڵەی کاربۆناری: یەکێکە لە کۆمەڵە شۆڕشگێڕە نهێنیەکانی ئیتالیا لەسەرەتای سەدەی ١٩ دامەزرا، ئامانجیان دژایەتی کردنی فەرمانڕەوای ستەمکار و هەوڵدان بۆگێڕانەوەی دەستور، خەباتیان کرد بۆ یەکێتی خاکی ئیتالیا. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:فاضل حسين و كاظم هاشم نعمة، التاريخ الأوروبي الحديث ١٨١٥-١٩٣٩، (جامعة الموصل- دار الكتب للطباعة والنشر- ١٩٨٢)، ص ص ٩٦_٩٧.

(٣) تورکە لاوەکان: بەوکەس و ڕێکخراوانە دەگوترا کە لەڕیزەکانی ئۆپۆزسیۆن بوون لە دەرەوەی وڵات، ئامانجیان گەڕانەوەی دەستور و دژی دەسەڵاتێکی تاك ڕەوی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم، دەوڵەتێکی نەتەوەی تورکی دروست بکەن و هەڵگری ئایدۆلۆژیای پان تۆرانیزم بوون. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: رفيق سابير، ئیمپراتۆریای لم (دەربارەی ئیسلام، خێڵ و ناسیۆنالیزم)، (سوید- بڵاوکراوەکانی ڕابوون- ١٩٩٨)، ل ل ١٥٩_١٦٠.

(٤) عوسمان عەلی، چەندلێکۆڵینەوەیەك.....، ل ٢٠٨.

(٥) زنار سلۆپی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٥.

(٦) خالد مەحموودکەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٦.

دەهێنرایە ناو وڵات[١].

کۆمەڵەی ئیتیحاد و تەرەقی لە ساڵی (١٨٩٦) لەڤیەننا کۆنگرەیان بەست، کە گشت نەیارانی فەرمانڕەوایی سوڵتان بەشداربوون، بە مەبەستی کۆتایی هێنان بە ڕژێمی فەرمانڕەوایی سوڵتان (عەبدولحەمیدی دووەم) بەمەش سوڵتان هەڵوێستی توندی بەرامبەریان هەبوو، لە بەربەست دروست کردن و پەرتەوازەکردنی ڕیزەکانی کۆمەڵەکە و هیچ یارمەتیەکیان نەدرێت لە لایەن وڵاتە ئەوروپییەکانەوە[٢].

ئەندامانی کۆمەڵەکە هەوڵیان دا سوپا بخەنە ژێر کۆنترۆڵی خۆیان تاوەکو ناوی کۆمەڵەی ئیتیحاد و تەرەقی بێت وەکو ڕێکخراوێك بۆ یەکگرتنی هەردوو باڵی (سەربازی و مەدەنی) کە لە بازنەی یەکیەتیەکە کاریان دەکرد، ساڵی (١٨٩٦) جارێکی دیکە پیلانێك لە لایەن (تورکە لاوەکان) ڕێکخرا، بۆ ئەنجامدانی کودەتا بەسەر سوڵتان، بەڵام ئاشکرا بوو ژمارەیەکی زۆر لە لایەن پۆلیسی سوڵتان گیران و هەندێکیان هەڵهاتن بۆدەرەوە و هەندێکیان دوورخرانەوە[٣] .

لەوانە (عەبدوڵلا جەودەت) بۆ تەرابلۆس و (ئیسحاق سك وتی) بۆ ڕۆدس دوورخرانەوە، لەوێشەوە توانیان خۆیان بگەیەنە (جنێف)، بەیەکەوە لە ساڵی (١٨٩٧) (ڕۆژنامەی عوسمانلی) دەرکەن، داواکاریان لەسەر لاپەڕەی ڕۆژنامەکە بریتیی بوو لەڕێکخستنی شۆڕش دژی سیستەمی فەرمانڕەوایەتیەکەی سوڵتان، لە ساڵی (١٩٠٢) ڕۆژنامەکە لەدەرکردن دەوەستێت، بەڵام لە (ئەیلولی١٩٠٢) عەبدوڵلا جەودەت، گۆڤاری (ئیجتیهاد)ی دەرکرد تا ساڵی (١٩٣٢) بەردەوام بوو لە دەرکردن لە جنێف و قاهیرە و ئەستەمبۆڵ، گۆڤارەکە ئاڕاستەکرا بۆ چاکسازی و چاکردنی بارودۆخی دەوڵەتی عوسمانی دواتر بۆکارکردن بۆ دۆزی میللەتی کورد[٤]، بەڵام بە وەرگرتنی دوو پلەی سیاسی لە لایەن (عەبدوڵلا جەودەت) وەکو

(١) أرنست أ. رامزور، المصدر السابق، ص ٨٥؛ جەعفەر عەلی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٢.

(٢) محەمەد سوهەیل تەقوش، عوسمانییەکان لە دامەزراندنی دەولەتەوە تا کودەتا بەسەر خەلافەتدا، وەرگێڕان: نەریمان خۆشناو و مستەفا سەید مینە، (هەولێر- چاپخانەي ڕۆژهەلات- ٢٠٠٩)، ل ل ٦٠٠_٦٠٥.

(٣) علي محمد الصلابي، دەولەتی عوسمانی، وەرگێڕان: أحمد عبدالرحمن أحمد و نهاد جلال حبيب الله، (بيروت- دارالمعرفة- ٢٠٠٧)، ل٦٠٠.

(٤) سروة أسعد صابر، كردستان من بداية الحرب العالمية الى نهاية مشكله الموصل (١٩١٤_١٩٢٦)، (اربيل- (اربيل- مطبعة وزارة التربية-٢٠٠١)، ص ٢٢؛ أحمد محمد أحمد، أكراد الدوله العثمانية "تاريخهم الاجتماعى والاقتصادي والسياسي(١٨٨٠– ١٩٢٣)"، (اربيل- مطبعة حجي هاشم- ٢٠٠٩)، ص ٢٣٧.

باڵیۆز لەڤیەننا و (ئیسحاق سکوتی) لەڕۆما بەفەرمانی سوڵتان (ڕۆژنامەی عوسمانلی) داخرا، بەمەش ڕۆڵیان لەپارتەکە نەما[١].

کۆنگرەی یەکەمی تورکە لاوەکان بە نهێنی لەپاریس لە ساڵی (١٩٠٢) بەناوی (کۆنگرەی ئازادی) بەسترا بە ئامادەبوونی هەر چوار لەدامەزرێنەرانی کۆمەڵەکە و ژمارەیەك لەکورد وەکو نوێنەری کورد بەشداربوون لەوانە (حیکمەت بابان، عەبدولڕەحمان بەدرخان، ئیسماعیل حەقی بابان)، ئامادەبووان (شازادە سەباحەدین)یان وەکو سەرۆکی کۆمەڵەکە دەست نیشانکرد و جەخت لەسەر دامەزراندنی حکومەتێکی دادپەروەر کرایەوە.

جارێکی تر سوڵتان ڕووبەڕووی هەوڵێکی تیرۆرکردن بوو لەسەر دەستی کەسێکی ئەرمەن لە ساڵی (١٩٠٥)، بەڵام سەرکەوتوو نەبوو، هەروەها شۆڕشێك لە ئەنادۆل بەرپابوو باری ئابووری و تەندروستی وڵات بەرەو خراپ بوون ڕۆیشت، بەرووبوومەکان نرخیان بەرزبووەوە، بەمەش بووە هۆی تووڕەیی لەنێو چینەکانی کۆمەڵگا و دواکەوتنی مووچەی سەربازەکان بەمەش نارەزایی و دەرچوون لەژێر حوکمی سوڵتانی لێدەکەوێتەوە[٢].

دوای رێکخستنی کۆمەڵێك لە ئەفسەرەکان یەکەمین شانەی کۆمەڵەکە بەناوی (کۆمەڵەی ئازادی عوسمانی) لە دیمەشق دامەزرا، لە (کانونی یەکەمی١٩٠٧) لە پاریس دووەمین کۆنگرەی تورکە لاوەکان بەڕێوەچوو، عەبدولڕەحمان بەدرخان، وەکو نوێنەری کورد بەشداری کرد کە عەبدوڵلا جەودەت بانگێشت نەکرا، لە کۆنگرەکە بڕیاردرا بۆ ڕووخانی حکومەتی ناوەندی، لە ئەنجام دا کودەتای ساڵی (١٩٠٨) تورکە لاوەکانی لێکەوتەوە[٣].

کودەتای (١٩٠٨)ی تورکە لاوەکان کتوپڕ ڕووی نەدا، بەڵکو زادەی چەند هەوڵی دەیان ساڵ بە شێوەی خەباتی نهێنی درێژەی کێشا[٤]، سەرەتای ساڵی (١٩٠٨) لەبەر چەند هۆکارێك پڕۆژەی کودەتای سەربازییان بۆسەر سوڵتان (عەبدولحەمیدی دووەم) دواخست، بەهۆی نەبوونی هێزی تەواوی کۆمەڵەکە بۆ کەنارگیرکردنی سوڵتان، هەروەها گرتنەبەری سیاسەتی نەرمی سوڵتان لەگەڵیان، جگە لەمانەش ئیتیحادیەکان بوێری تەواویان نەبوو بۆ بڵاوکردنەوەی پڕوپاگەندەکانیان دژی سوڵتان لەنێو سەربازەکاندا، چونکەسەربازەکان

(١) جرجيس فتح الله، المصدر السابق، ص ٥١.

(٢) محەمەد سوهەیل تەقوش، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٢؛ جرجيس فتح الله، المصدر السابق، ص٥٠.

(٣) مەنسوور عبدالحكيم، مستەفاکەمال ئەتاتورك، وەرگێڕان: شەویار حەسەن، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠١١)، ل ٨١.

(٤) عەبدوڵلا عەلیاوەیی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٣.

دۆستایەتیان بۆ سوڵتان دەربڕیبوو[١].

بۆیە ئیتیحادیەکان بڕیاریان دا لە (٢٣ی تەموزی ١٩٠٨)دا دەست بە جووڵانەوەکانیان بکەن، لە هەڵمەتێك دا چەند ئەفسەرێك لەوانە (نیازی بەگ و ئەنوەر بەگ) کە ئەندامانی کۆمەڵە بوون بەسوپاکانیانەوە لە مەکدۆنیا یاخی بوون[٢]، لە (٢٣ی تەموزی ١٩٠٨) کودەتاکەیان سەرکەوتوو بوو، ئەفسەرە تورکەکانی ئەندامی کۆمەڵەی ئیتیحاد و تەرەقی سوڵتانیان ناچارکرد جاڕی مەشروتیەت بدات هەر لە هەمان ڕۆژ (مەشروتیەتی دووەم) ڕاگەیەنرا و دووبارە کارکردن بە دەستوری ساڵی (١٨٧٦)[٣]، هەڵبژاردنی ئەنجوومەنی نوێنەران بە ئازادی لە وڵات ئەنجام درا، لە (٢٤ی تەمووزی ١٩٠٨) ئەم هەواڵانە بڵاوبووەوە لە وڵات دا، بەتایبەت لە ئەستەمبۆڵ ئاهەنگ گێران و برایەتییان بە خۆیەوە بینی[٤].

هاونیشتمانیان دڵخۆش بوون، ئیتیحادیەکان بەڵێنی دەستەبەر کردنی ئازادی بێگوێدان بە ئایین و زمان، فەرماندە نیزامیەکانی تورك بەڵێنیان بە کورد دا کە دان بە مافی سەربەخۆییان دەنێن[٥]، ئەم گەشبینییە ماوەیەکی کورت بوو، پەرلەمان یەکەم دانیشتنی خۆی لە (١٧ی کانونی یەکەمی ١٩٠٨) بە ئامادەیی سوڵتان ئەنجام دا و گوتارێکی تەختی پاشایەتی دا، کەش و هەوایەکی نالەبار دانیشتنەکەی داپۆشیی بوو، چونکە ئیتیحادیەکان هەرەسیان هێنابوو لە ڕووبەڕووبوونەوەی مەترسیەکانی دەرەکی، بەتایبەت بولگاریا کە لە (١٥ی تشرینی یەکەمی ١٩٠٨) سەربەخۆیی ڕاگەیاند، نەمسا و مەجەر لکاندنی هەریەك لە بۆسنە و هەرسکی ڕاگەیاند[٦].

---

(١) کۆمەڵێك نووسەر، عوسمانیەکان، وەرگێڕان: سەلام عەبدولکەریم، (سلێمانی- چاپخانەیگەنج-٢٠١٣)، ل ٢٨٢.

(٢) ئیریك جەی زۆجەر، مێژووی هاوچەرخی تورکیا، وەرگێڕان: یاسین سەردەشتی، (سلێمانی- چاپخانەی سیڤار-٢٠٠٩)، ل ١٥٦.

(٣) عبدالفتاح علي البوتاني، الحركه القومية الكوردية التحررية" دراسات و وثائق"، (اربيل– مطبعة وزارة التربية- ٢٠٠٤)، ص ١٨.

(٤) حەمید بۆز ئەرسلان، مێژووی تورکیای هاوچەرخ، وەرگێڕان: نەجاتی عەبدوڵڵا، (هەولێر- دەزگای ئاراس- ٢٠٠٩)، ل ٢٦؛ کۆمەڵەی خۆیبوون، قەتلوعامی کورد لە تورکیا، وەرگێڕان: نەجاتی عەبدوڵڵا، (سلێمانی- چاپخانەی شڤان-٢٠٠٧)، ل ١٠.

(٥) مارتن ڤان برۆنسن، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦٢.

(٦) محەمەد ڕەسوڵ هاوار، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٦٣.

سەرانی کۆمەڵەکە بڕیاریان دا بەرهەڵستییەکی چەکدارانە بۆ لابردنی سوڵتان ئەنجام بدەن، بۆیە لە ساڵۆنێك بە خێرا هێرشیان کردە سەر ئەستەمبوڵ لە (٢٤ی نیسانی ١٩٠٩) توانیان باروودۆخ کۆنترۆڵ بکەن و حوکمی کاتی ڕابگەینن، بۆیە شێخولئیسلام (محەمەد زیائەدین) ناچارکرا فتوای لابردنی سوڵتان بدات[١].

لە شوێنی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم، (محەمەد ڕەشاد)ی برای بەناوی سوڵتان محەمەدی پێنجەم (١٩٠٩-١٩١٨) هاتە سەر دەسەڵات[٢]، بەڵام دەسەڵاتی ڕاستەقینە بەدەست ئیتیحادیەکان بوو، واتە دوای کودەتای (١٣ی نیسانی١٩٠٩) توانیان جلەوی سیاسی و سەربازی بگرنە دەست، کەوتنە بڵاوکردنەوەی بیری تۆرانییەت و نەیانتوانی چارەسەری کێشەی نەتەوەیی لە وڵات دا بکەن، دەستیان کرد بەپەیڕەوکردنی سیاسەتی توندڕەوی و مەرکەزیەت[٣].

دوا بە دوای جێگیربوونی دەسەڵاتی ئیتیحادیەکان گوشارێکی زۆرتووند خرایە سەر کورد بە سیاسەتی بە تورك کردن و خراپبوونی ڕەوشی ئابووری، بەمەش شەپۆلێکی ناڕەزایی لە لایەن کورد هاتە ئاراوە کە دەرئەنجامەکەی هۆکارێك بوو بۆ تێکچوونی پەیوەندیی نێوانیان[٤]، بۆ ئەم مەبەستەش سەرچاوەیەك ئاماژە بەوە دەکات کە سیاسەتی چەوسێنەری تورکە لاوەکان پاش ساڵی ١٩٠٩ هەستی ناسیۆنالیستی کوردی بە خەبەر کردەوە و زەمینەی خۆشکرد بۆ داوا کردنی دەولەتێکی کوردی[٥]. کوردەکان کەوتنە چالاکی لە دژیان و دروشمی دروشمی (ئەم خاکە خاکی خۆمانە) و گەڕانەوەی حوکمی ئیسلامیان بەرزکردەوە، کوردەکان بەتووندترین شێوە ڕووبەڕووی ئیتیحادیەکان بوونەوە[٦]، لە ڕێگای ئەنجامدانی چەندین

(١) وەدیع جوەیدە، جووڵانەوەی نەتەوەی کورد و بنەما و پەرەسەندنی، وەرگێڕان: یاسین سەردەشتی، (سلێمانی- چاپخانەي سیما-٢٠٠٨)، ل ٢٢٨.

(٢) فؤاد صالح السيد، اعظم الاحداث المعاصرة ١٩٠٠– ٢٠١٤، (بيروت- مكتبه حسن العصرية-٢٠١٥)، ص ٣٣.

(٣) م.س. لازاریف، کێشەی کورد، وەرگێڕان: کاوس قەفتان، (بەغداد- چاپخانەی الجاحظ-١٩٨٩)، ل ٢٣٤.

(٤) عوسمان عەلی، چەندلێکۆڵینەوەیەك....، ل ١٩٩؛ عەبدوڵڵا عەلیاوەیی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٢.

(٥) ئەلبێرت عیسا، ناسیۆنالیزمی عەرەبی لە ئیمپراتۆریەتی عوسمانییەوە بۆ عێراقی سەردەمی فاشیزم (وێنەیەك لە رابردوو کە نایەوێت راببورێت)، (سلێمانی – دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم – ٢٠٠٩)، ل ١٨٠.

(٦) م.س. لازاریف و ئەوانی تر، مێژووی....، ل ل ٢٣٣-٢٣٤.

شـۆڕش وەك شۆڕشـی ئیبراهـیم پاشـای میللـی (١٩٠٨) [1]، هـەروەها شۆڕشـی شـێخ سـەعید بـەرزنجی (١٩٠٩) [2]، شۆڕشـی شـێخ عەبدولسـەلام بـارزانی (١٩٠٧-١٩١٤) و شۆڕشـی مـەلا سەلیم بەدلیسی (١٩١٣-١٩١٤) [3].

(١) براهیمی كوڕی مەحموود بەگی كوڕی تیماوی، پەیوەندی بەهێزی بە سـوڵتان (عەبدولحەمیـدی دووەم) هەبووە، نازناوی (میری میرانی) بە ئیبراهیم بەخشیبوو، دوای كودەتای ئیتحادییەكان، شۆڕشـی ڕاگەیانـدو توانی دیرئەلزوور بخاتە ژێر كۆنترۆل، لە بەرایی هەندێك شەڕی دژ بە ئیتیحادیەكان سەركەوت بەتایبـەت لە (وێرانشەهر)، بەڵام لەدواتر بەهۆی ناهاوسەنگی هێز و ناپاكی هەندێك لە هۆزە یەزیدیەكان لە چیای (عەزیزیە) لە ڕووبەڕووبوونەوەیەك دەكوژرێت. بۆ زیاتر زانیاری بگەڕێنەوە بۆ: أحمد عثمان ابوبكر، اكراد الملي و ابـراهيم باشـا، (بغـداد- مطبعـة دارالجـاحظ- ١٩٧٣)، ص ٣٨؛ جـەلیلی جـەلیل وئـەوانی دیكـە، شۆڕشەكانی كورد لە سەردەمی نوێدا، وەرگێڕان: بەهائـەدین مسـتەفا، (هـەولێر- چاپخانـەی ڕۆژهـەڵات- ٢٠١٣)، ل ٨٣ ؛ محمد ئەمین زەكیبەگ، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٨٢_١٨٣.

(٢) شێخ سەعید كوڕی كاك ئەحمـەدی شـێخ ڕێبـەری تەریقـەتی قـادری، پەیوەنـدی پتـەوی بـە سـوڵتان هەبوو، بە هۆی سیاسەتی توند و مەركەزیەت لەلایـەن ئیتیحادیـەكان كەشـێخ سـەعید یـان بـە كۆسـپ دەزانی لەبەردەم جێبەجێ كردنی سیاسەتەكەیان، شێخ شۆڕشی بەرپاكرد دژ بـە ئیتیحادیـەكان، سـلێمانی بوو بە مەڵبەندی بـزاڤ دژ بـە دەسـەڵاتدارانی تـورك، شـێخ سـەعید سـەركردایەتی جووڵانەوەكـەی كـرد، بۆهێور كردنەوەی ئەم بارودۆخە شێخ سەعید و بنەماڵەكەی دوورخرانەوە بۆ مووسڵ بەمەش لە پیلانێـك شێخ سەعید و هاوەڵانی كوژران. عوسمان عەلی، چەندلێكۆڵینەوەیـەك ....، ل٢٣٤؛ عەبـدوڵلا عـەلیاوەیی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٦. م. ر. هاوار، شێخ مەحموودی قارەمـان و دەولەتەكـەی خـوارووی كوردسـتان، بەرگی یەكەم، (لەندەن- چاپكراوی بلاك ڕۆز-١٩٩٠)، ل ل ١٤٩_١٥٢.

(٣) ئەم شۆڕشە لەلایەن مەلا سەلیم ئەفەندی بەرپابوو كەیەكێكە لە بـەهێزترین شۆڕشـی كوردەكـان، لـە هۆكاری سەرەكی شۆڕشەكە بە دەست هێنـانی سـەربەخۆیی نەتـەوەیی و خراپـی دەسـەڵاتی حوكمـەت، خزمەتی سەربازی زۆرە ملێ تێكچوونی باری ئابووری، لە (تەمووزی ١٩١٣) شۆڕشگێڕان توانیـان بـەدلیس كۆنترۆڵ بكەن بەمەش ئیدارەی ئیتیحادییكان كەوتە مەترسی ژمارەی ڕاپەڕیوان لە زیاد بوون دابوو، بـەڵام شەڕ وپێكدادانی توند و هێنانی هێزیكی زۆر لەلایەن تورك لە (نیسـانی ١٩١٤)، شۆڕشـەكە دامركایـەوە، مەلا سەلیم ڕووی كردە كۆنسۆلخانەی ڕووسیا لە بەدلیس كە ئامادەنەبوون بیدەنە دەست تورك بەڵام لـە دەستپێكی جەنگی یەكەمی جیهانی هێڕشـیان كـردە سـەر كۆنسـۆلخانە و مـەلا سـەلیم لەسـێدارەدرا. بـۆ زانیـاری زیـاتر بگەڕێنـەوە بـۆ: سروە أسـعد صـابر، المصـدر السـابق، ص ٢٨. محمـد ئـەمین زەكـی بـەگ، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٧.

تەوەرەی دووەم:

«لەشکرکێشی ئیتیحادیەکان بۆ سەر دەڤەری بارزان»

شێخ عەبدولسەلام، دوای كۆچی دوایی باوكی ڕابەرایەتی تەكیەی بارزانی گرتوتە دەست لە دەڤەری بادینان، كەوتە چالاكی سیاسی و بەرگری لە مافی كورد[١]دوای كودەتای (١٩٠٨) لەگەڵ چەند سەركردە و شێخی ناوچەكە داواكارییان نارد بۆ ئەنجوومەنی نوێنەران لە ئەستەمبۆڵ كە جەخت لە زمان و خوێندنی كوردی و لایەنی ئابووری و چاككردنی ڕێگاوبان، ئەم داواكاریە چاكسازییە بە هەنگاوێكی یاخی بوون و مەترسی لێك درایەوە لە لایەن ئیتیحادییەكان بۆیە هەوڵیاندا سنوورێك بۆ دەسەڵاتی شێخ دابنێن، بەڵام شێخ عەبدولسەلام لە بەرامبەر هەڕەشەكانیان لە (تشرینی یەكەمی ١٩٠٩) شۆڕشی ڕاگەیاند[٢] .

خەباتی سیاسی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی بریتی بوو لە ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو شاڵاوە سەربازییەی كە"فەریق محەمەد فازیل پاشا داغستانی" ئەفسەری سەربازی عوسمانی لە كۆتایی ١٩٠٩ و سەرەتای ١٩١٠ كردیە سەر بارزان، پاش ئەوەی ئیتیحادیەكان لە ئاكامی كودەتای ١٩٠٨دەسەڵاتیان گرتە دەست، داغستانی وەك والی مووسڵ دانرا[٣]، لە تەمووزی ١٩٠٩ والی مووسڵ بانگهێشتی شێخ عەبدولسەلامی كرد بۆ مووسل، بەڵام لە لایەن دۆستانی لە ئاكرێ و مووسڵ ئاگادارکرایەوە كە ئەم بانگهێشت كردنە ڕەت بكاتەوە و ڕوونەكاتە مووسڵ و ئاگاداری خۆی بێت[٤].

شێخ عەبدولسەلام بارزانی ئاگاداركردنەوەی دۆستانی بەهەند وەردەگرێت و بانگهێشتەكەی داغستانی ڕەت دەكاتەوە، دیارە هۆكاری ڕەتكردنەوەكەشی ئاشكرایە كە بەر لەو داواكارییە دەسەڵاتدارانی مووسڵ بەهاوكاری ئاغاكانی ناوچەكە لە بیرەكەپڕە هەولی تیرۆركردنیان بۆ دانابوو كە لە پێشوودا باسمان كردووە، بەڵام سەركەوتوو نەبوون، بۆیە دوای ئەم ڕووداوە زۆر بە هوشیاریەوە مامەڵەی دەكرد، گەیشتە ئەو بڕوایەی كە بانگهێشتەكەی

---

(١) عەبدولخالید سابیر كەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧٤.

(٢) م.س. لازاریف، كێشەی....، ل ٢٣٨.

(٣) فائق ئەبو زێد، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٢.

(٤) عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی: بزاڤی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی لە بواری سیاسی و پێشمەرگایەتی، گۆڤاری مێژوو، ژمارە (٩)، ساڵی دووەم، (هەولێر- ١٩٩٨)، ل ١٢.

داغستانیش وەك هەوڵەکانی پێشوو، دوو مەبەستی هەیە یان دەستگیرکردنی یاخود تیرۆرکردنی، هەرچەندە لە داب و نەریتی تەکیەی بارزان و تاکی دەڤەرەکە وا باوبوو کە خۆڕادەستکردن کارێکی وا ئاسان نابێت، بەڵکو پەیوەستیان کردبوو بە کەرامەتی مرۆڤ کە پێویستە گیان و لاشەی بۆ تەرخان بکرێت[١].

دیارە دوای ڕەتکردنەوەی بانگهێشتەکە لە لایەن شێخ عەبدولسەلام بارزانی و نەچوونی بۆ مووسڵ داغستانی لە (ئاکرێ)وە ئاگاداری شێخی کردەوە ئەگەر گوێڕایەڵی فەرمانەکانی نەبێت و نەچێتە مووسڵ، ئەوا سوپایەك بەرەو بارزان دەنێرێ و تەکیەکەی وێران دەکات[٢].

وەڵامی شێخ بۆ هەڕەشەکەی (داغستانی) گوللەیەك بوو لە ناو نامەیەکی پێچراودا کە تێیایدا هاتبوو (**ژیان لای من هیچ بەهایەکی نییە و مەرگ نامترسێنێ لە ئێستاشەوە پەیوەندیم لەگەڵ تورکیادا دەبێتە شەڕو کوشتار، چیت دەوێ بیکە**)[٣]، دیارە ئەم وەلامدانەوەی شێخ لە ڕێگای ئەم نامەیە کاریگەری گەورەی لەسەر دەروونی داغستانی دروستکرد، لەوبارەیەوە "عەباس ئەلعزاوی" دەڵێت "**داغستانی پیاوێکی سەربازی و پیاوی شەڕ و لێدان وکوشتار بووە، نەك پیاوی نووسین و قەلەم**[٤]" ئەمەش دەرخەری ئەو ڕاستەیە کە شێخ عەبدولسەلام چۆن زیرەکانە توانیویەتی دەروونی بەرامبەرکەی بخوێنێتەوە کە ئەم کەسایەتیە تەنها بۆ جەنگ دەشێت نەوەك ئیدارەدانی ویلایەتێك .

دوا بە دوای وەڵامی شێخ عەبدولسەلام بارزانی هێرشی ئیتیحادیەکان بۆ سەر بارزان دەستیپێکرد، ناردنی هێز و لەشکرکێشی بلێسەی ئاگری شۆڕشی خۆشکرد، بێگومان ئەم شۆڕش و ڕاپەڕینەی تەکیەی بارزان وا پێناسە دەکرێت و دەناسرێت کە یەکەمین ڕووداوە توانی پەردە ڕامماڵێت لەسەر شۆڤینییەتی فەرمانڕەوایەتی ئیتحاد و تەرەقی، بەوەی کە هەموو بەڵێنەکانیان مایەپووچ بوون بەرامبەر بە میلەتانی عوسمانی[٥].

سەبارەت بەرەوت و پەرەسەندنەکانی جەنگ، نەخشەی شێخ عەبدولسەلام لەڕووی سەربازییەوە تەواو بەرگریکردن بوو، بە شێوەیەك خۆ قایمکردن لەچیای پیرس و ڕێگا و بانەکان بە مەبەستی ڕێگاگرتن لە پێشڕەوییەکانی سوپای عوسمانی، کە لە (ئاکرێ)وە ڕوویان

---

(١) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٥.

(٢) فائق ئەبوزێد، سەرچاوەی پێشوو، ل١٤٢.

(٣) زبير بلال اسماعيل: المصدر السابق، ص٢٢؛ عبدالفتاح علي البوتاني، الحركه القومية.....، ص ٢٥.

(٤) عباس العزاوی، تاريخ العراق بين احتلالين، (بغداد- ١٩٥٦)، ص ١٨١.

(٥) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص ص ٢٠-٢١.

کردبووە دینارتە، تۆپە ئاگرینەکانیان لەوێ دامەزراند و سوپای پیادەش بەرەو چیای پیرس پێشڕەویان کرد، بەڵام لێهاتوویی سەرکردە سەربازییەکانی تەکیەی بارزان لەسەرووی هەموویانەوە "فەقێ عەبدولڕەحمان" توانرا شکست بە سوپای عوسمانی بهێندرێت و ناچاریان بکەن بە پاشەکشە بە ئاڕاستەی دینارتە[١].

هێزەکانی شێخ لەچیای پیرس و دەروازەکانی بەسەر سوپای عوسمانیدا سەرکەوتن، زیانی گیانی جەنگاوەرانی تەکیەی بارزان بریتی بوو لە کوژرانی دوو جەنگاوەر بە ناوەکانی "سارم و مامل" لەگەڵ برینداربوونی ساڵح بێرسیاڤی برای ئەحمەد ئاغای بێرسیاڤی، بەڵام لەڕیزی عوسمانییەکان ژمارەیەك دیل و کوژراویان لەدوا بەجێما لەگەڵ برێك چەك و تەقەمەنی، سەرەڕای ئەو بارودۆخەش شێخ عەبدولسەلام بۆ دەربڕینی نیازپاکی دیلەکانی ئازاد کرد، هەروەها چەکە دەست بەسەرداگیراوەکانی بەسەر جەنگاوەرەکاندا دابەش کرد[٢].

ئەم شکستەی داغستانی لەڕووی سەربازییەوە بەرامبەر بە تەکیەی بارزان گورزێکی کوشندە بوو لە ناو و ناوبانگی داغستانی، بۆیە ناوبراو هەموو دەستپێشخەریەکی ئاشتی ڕەت کردەوە، دەستی کرد بە دووبارە ڕێکخستنەوەی هێزەکەی کە سێ مانگی خایاند، بە مەبەستی هێرشکردنە سەر بارزان، بۆ ئەم مەبەستەش تاکتیکێکی نوێی سەربازی پەیڕەو کرد کە بریتی بوو لەفرەوانکردنی بەرەکانی جەنگ، بە تایبەت لەبەری ڕۆژهەڵاتی چیای پیرس[٣].

جگە لەمەش گوشاری فەرمی خستە سەر هۆزەکان بۆ بەشداریکردن دژ بە تەکیەی بارزان، بە پێچەوانەوە هەر هۆزێك بەشداری نەکات بەهاریکار و پشتیوانی شێخ عەبدولسەلام هەژمار دەکرێت[٤]، ئەمەش وایکرد لەکاتی لەشکرکێشی ئیتیحادیەکان هیچ سەرۆك هۆزێکی ناوچەکە بەرەنگاری سوپای عوسمانی نەبێتەوە، بەڵکو هەموو قورسایی شەڕەکە کەوتە سەر شانی تەکیەی بارزان[٥]، لەوبارەیەوە "کاوس قەفتان" بۆچوونێکی جیاواز دەخاتەڕوو، پێی وایە **سەرەڕای گوشاری ئیتحادیەکان بۆ سەر هۆزە کوردییەکان، بەڵام هەندێك سەرۆك هۆز بەتایبەت ئاغا و دەرەبەگەکانی ناوچەکە ئارەزوومەندانە پاڵپشتی**

(١) فائق ئەبوزێد، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٣.

(٢) پێ رەش: المصدر السابق، ص ص ١٠٢-١٠٣.

(٣) زبير بلال اسماعيل: المصدر السابق، ص ٤١.

(٤) پێ رەش: المصدر السابق، ص ١٠٣.

(٥) ئەحمەد بالایی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦.

حکومـەت بـوون، بـەهیوای گـەڕانەوەی هێـز و دەسـەڵاتیان بـۆ ناوچەکـە و پـەیڕەوکردنی سیستەمی پێشوتریان[(١)].

پاش ئەوەی شێخ عەبدولسەلام بە ڕاوێژکردن لەگەڵ سـەرکردە سـەربازییەکانی گەیشـتنە ئەو بڕوایەی کە نا هەوسەنگی لـە تـەرازووی هێـزدا هەیـە، هـەروەها نەخشـەی حکومـەتی عوسمانی بۆ داگیرکردنی سەرتاپای ناوچەکە ئاکامەکەی کاولکاری و مەرگەساتی پـتر دەبێـت، بۆیە لەسەر ئەوە ڕێککەوتن کە ڕووبەڕووی سوپای عوسمانی نەبنەوە و بەرگری نەکەن[(٢)].

دیارە سوپای ئیتحادیەکان لە پەلاماری دووەمدا توانیـان دەسـت بگـرن بەسـەر دەڤـەری بارزان، دوای ئەوەی شێخ و هاوەڵەکانی لە ناوچەکە دوورکەوتنەوە و ڕوویان کـردە چیاکـانی هەکاری بە مەبەستی خۆ وونکردن[(٣)]، هەرچەندە شێخ عەبدولسەلام سەرەتا پەنای بردە بـەر چیای "هیرێ" لە نزیك بارزان و چەنـدین مانـگ لـە شـوێن گۆڕکێکرنـدا ژیـانی بەسـەر بـرد، چونکە لەدڵنیایـدا نـەبوو[(٤)]، پاشـان ڕوودەکاتـە لای "بنیـامین مـار شـەمعون[(٥)]" لـە ناوچـەی "تیاری" لە دەڤەری جۆلەمێرگ[(٦)]، کە ئەویش بەوپەری ڕێزەوە مامەڵـەی لەگـەڵ شـێخ کـردو پەناگەی بۆ ڕێکخست[(٧)].

دەسـەڵاتدارانی عوسـمانی بـە تـەواوەتی دەرکیـان بەمەترسـییەکانی شـێخ عەبدولسـلام بارزانی کردبوو[(٨)]، بۆیە لە هەموو لایەك هـەوڵی کـۆکردنەوەی زانیاریـان دەدا لەسـەر شـێخ،

---

(١) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص ٢١.

(٢) فائق ئەبوزێد، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٤٤-١٤٥.

(٣) جرجيس فتح الله، المصدر السابق، ص٧٠.

(٤) خالد مەحموودکەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٢٩٨-٢٩٩.

(٥) بنیـامین مـار شـەمعون ڕابـەری بـاڵای دونیـای و ئـاینی کەمینـەیی ئاسـووری بـوو، لـەچوارچێوەی تێکۆشانەکانیدا بۆ دەستەبەرکردنی مافەکانی ئاسووری لەهەرێمی ئازەربایجـانی ئێرانـدا، لـەکۆتایی جـەنگی جیهانی یەکەم لە ئازاری ساڵی ١٩١٨ ئینگلیزەکان هانیاندا لەگەڵ سـمکۆی شـکاك هاریکـاری بکـات، پـاش ئەوەی هەردوو کەسایەتی بڕیاریاندا لە کۆنە شاری نزیك سەلماس کۆببنەوە بەمەبەستی گۆڕینەوەی بیروڕا لەمەر پرسی هاریکاری نێوان کورد و ئاسـووری دژ بەئێرانییـەکـان، بـەڵام لـەناو کۆبوونەوەکـەدا سـمکۆی شـکاك هەڵدەسـتێت بەکوشـتنی مارشـەمعون، پێـدەچێت جیـاوازی بیروڕاکـانی نێوانیـان هۆکارێـك بێـت بۆڕوودانی ئەم کارە.

(٦) هاشم شێروانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣١.

(٧) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١.

(٨) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص ٢١.

تەنانەت دوای ئەوەی زانیاری دەگاتە والی وان كە شێخ عەبدولسەلام لە لایەن "مار شەمعون" داڵدەدراوە، بڕیار دەدات بە ناردنی هێزێك بە مەبەستی دەستگیركردنی، بەڵام كە سەركردەی ئەم هێزە لەسەر ڕاسپاردەی والی وان ڕوو دەكەنە دیوەخانی مارشەمعون، كە ئەوكات شێخ عەبدولسەلام لەوێ بوونی دەبێت، بەڵام ناسراو نابێت لە لایەن سەركردەی هێزە ڕەوانكراوەكە، مارشەمعون بەئینجیل سوێند دەخوات كە تۆ چەند شێخ دەبینی منیش وەك تۆ دەیبینم[١].

دیارە نواندنی ئەم ڕەفتارەی "مارشەمعون" بووە هۆكارێك بۆ ڕزگاركردنی شێخ عەبدولسەلام، بۆیە "مەسعود بارزانی" لە بەرامبەر ئەو هەڵوێستەی ناوبراو دەڵێت "**ئێمەی بارزانی منەتباری ئەم هەڵوێستە پڕ لە شانازییەی مارشەمعونین**[٢]".

بارودۆخی شێخ و شوێنكەوتووانی تا دەهات ئاڵۆز و سەخت دەبوو، بەتایبەت پاش ئەوەی داغستانی نەفی عامی بۆ بارزانییەكان ڕاگەیاند و دەستی كرد بەسوتاندن و وێرانكردنی دێهاتی دەڤەرەكە[٣]، بە شێوەیەك دەسەڵاتداران بە دوای شێخ عەبدولسلامی دووەم دەگەڕان، هیچ شێوازێك نەما گوندییەكانی پێ ئازارو ئەشكەنجە نەدەن، بۆ ئەوەی ناچاریان بكەن زانیاری لەبارەی هەڵسوكەوت و گەڕان و سووڕانیان بدەن، لەهەر گوندێكدا پیاوێكی شێخ لە لایەن حكومەتەوە دەستگیر بكرایە ئەوە ئەو گوندە خاپوور دەكرێ و زۆریش لە ڕۆڵەكانیان دەخرایە زیندان[٤].

لەم نێوەندەشدا ژن و منداڵیش لەو ڕەشبگیریە بەدەر نەبوون، تەنانەت "مستەفا بارزانی" برا بچووكی شێخ كە تەمەنی لەدەورووبەری سێ ساڵاندا بوو لەگەڵ دایكی كەوتنە بەر ئەو هەڵمەتە و لە مووسڵ زیندانی كران بۆ ماوەی سێ ساڵ[٥].

داغستانی بەمەش نەوەستا، بەڵكو دەستیكرد بە پەیڕەوكردنی سیاسەتێكی دیكە كە بریتی بوو لە ڕاسپاردنی ئەفسەرانی كورد لە سوپای عوسمانی بە ڕاوەدوونان و

---

(١) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٦.

(٢) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١.

(٣) هاشم شێروانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣١.

(٤) فائق ئەبوزێد، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٦.

(٥) حامید گەوهەری، سەرچاوەی پێشوو، ل١٧؛ احمد عثمان ابوبكر، الاثار....، ص ١٣٣؛ *Geoff hann، Karen dabrowska، Iraq a then and now: A Guide of the country and its people، (london – ٢٠٠٨)، p.١٥٣.*

دەستگیرکردنی شێخ عەبدولسەلام بارزانی، یەکێك لەو ئەفسەرانە بەناوی "جەمیل عەلی ئەفەندی ڕەسووڵ ئاغا برای ئیسماعیل حەقی شاوێس" کە فەرمانە سەربازییەکەی جێبەجێ نەکرد، بۆیە لە کارەکەی دوورخرایەوە و لە ئەستانە نیشتەجێ بوو، هەرچەندە ئیتیحادییەکان فەرمانی لە سێدارەدانیان بۆ دەرکرد، بەڵام بەهۆی هەڵگیرساندنی جەنگی جیهانی یەکەم، بڕیارەکە جێبەجێ نەبوو[١].

دوا بە دوای ئەم ڕووداوە ژمارەیەکی زۆر لە چەکدار لە شوێنە دوورە پەرەکاندا خۆیان حەشاردابوو، چاوەڕوانی فەرمان بوون، پاشان شێخ عەبدولسەلام گەڕایەوە ناوچەی بارزان و پیاوەکانی لە دەوری خۆی کۆ کردەوە لە وڵاتی ژێری کە کەوتۆتە پشتی چیای شیرین لە باکووری گوندی بارزان لەوێوە پەلامارێکی توند و کتوپڕیان کردە سەر ئەو هێزە تورکەی کە لە ناوچەکەدا دەواریان هەڵدابوو توانیان سەرجەم ناوچەکە پاك بکەنەوە[٢].

هەر لەوبارەیەوە ڕۆژنامەی "صدى بابل" لە ٣١ی کانونی یەکەمی ساڵی ١٩٠٩ بە ڕوونی تیشك دەخاتە سەر بارودۆخی دەڤەری بارزان بەگشتی و شێخ و جەنگاوەرەکانی بە شێوەیەکی تایبەت لە دوای پەلاماردانی دووەمی داغستانی و دەنووسێت "**ئەوان لەکاتی ئێستادا لەچیاکان خۆیان قایم کردووە، بەتایبەت لەم وەرزەی زستاندا شێخی بارزان لە پەناگەکەی خۆی هاتۆتەدەر و پیاوەکانی لە دەوری خۆی کۆ کردەوە بە مەبەستی تۆڵەسەندنەوە لە حکومەت و ئەوانەی دەستیان هەبووە لە بەدیل گرتنی پیاوان و خێزانەکەنیان لە مووسڵ، هەروەها بە توندی و لافاو ئاسا پەلاماری ئەو سەربازانەیان داوە کە کەوتوونەتە لای ئاکرێ، سەرەڕای ئەوەی کە ئەو سەربازانە چەك و تفاقیان هەبووە، بەڵام شەڕێکی سەختی لەگەڵ کردوون و تێکیانی شکاندوون**[٣].

پاش ئەم ڕووداوە "سەفوەت بەگ" کە یەکێك بووە لە ئەفسەرەکانی داغستانی، بەبێ ئاگاداری سەرکردەکەی نامەیەك ئاڕاستەی "ئەستانە" دەکات و ڕاوبۆچوونی خۆی لەمەڕ کێشەی بارزان دەخاتەڕوو، کە تێیدا جەخت دەکاتەوە لەوەی کە پێویستە شێخی بارزان ببەخشرێت و ڕێگای پێ بدرێت بگەڕێتەوە بارەگاکەی لە بارزان، بە مەبەستی گوێڕایەڵ بوون بۆ دەسەڵات، بێگومان ئەنجامدانی ئەم کارە لە بەرژەوەندی دەستوور و ڕێگایەکە بۆ

(١) مەنسوور شێخ ڕەئووف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٧٦-٧٨.

(٢) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١.

(٣) ابراهيم خليل احمد، ولاية الموصل دراسة في تطورها السياسى ١٩٠٨-١٩٢٢، رساله ماجستير، قدمت لكلية الاداب، (جامعة بغداد- ١٩٧٥)، ص ٩٠.

سەرکەوتنی[١].

ناردنی ئەو نامەیە لە لایەن "سەفوەت بەگ" بووە مایەی ناڕەزایەتی توندی داغستانی، بۆیە ناوبراو وەك کاردانەوەیەك بەرامبەر "سەفوەت بەگ" ڕاپۆرتێك ئاڕاستەی دەسەڵاتدارانی ئەستانە دەکات و تێیدا ناوبراو تۆمەتبار دەکات بە وەرگرتنی بەرتیل لە شێخ عەبدولسەلام بارزانی، هەر ئەمەش وایکرد لە لایەن کاربەدەستانی عوسمانییەوە سەفوەت بەگ بانگهێشتی ئەستانە بکرێت، بەڵام بەر لە ڕۆیشتنی بە نامەیەك ئاگاداری شێخ دەکاتەوە **کە لە شوێنی خۆی ئارامبگرێت، لەکاتێکیشدا داغستانی هەوڵەکانی چڕبکاتەوە بۆ هێرشکردن ئەوە هیچ پاساوێك نامێنێت تەنها بەرگریکردن نەبێت**[٢]**، منیش لەلای خۆمەوە لە ئەستانە دەسەڵاتداران تێدەگەیەنم کە بەرپرسی ڕاستەقینە لەوکارە خودی داغستانییە**[٣].

لە لایەکی دیکەوە دەرکەوتنی شێخ عەبدولسەلام بارزانی و خەباتە چەکدارییەکانی لە گوندی بابسیڤا مەترسیەکی گەورە بوو لەسەر خودی داغستانی، بۆیە لە ساڵی ١٩٠٩ بڕیاریدا هێرش بکاتە سەر بارەگای شێخ لەو ناوچەیە، بەیاوەری (٤٠٠) سەرباز لە ڕەگەزی داغستانی و کۆمەڵێك لە چەکدارە هۆزە کوردیەکانی وەك "سورچی و گۆران و زێبار و هەرکی" کە ئامانجی سەرەکی چیای شیرن بوو، لەوێشەوە بۆ لوتکەی "سەری بازێ" کە بە تەواوی دەڕوانێتە سەر سەرجەم گوندەکانی ناوچەکە و بەتایبەت گوندی "بابسیڤا" کە بارەگای شێخی تێیدا بوو[٤].

بەر لە ئەنجامدانی لەشکرکێشیەکە داغستانی ڕوودەکاتە چەکدارە هۆزە کوردییەکان و دەڵێت "**ئێوە وەك تورك نین کە ویژدانیان نییە، باوەڕیان بەچوار لیرە دەفرۆشن، ئێوە پیاوە ئازاکانی هۆزەکانن، هێرش بکەنە سەر ئەم شێخە (شێخ عەبدولسەلام بارزانی) و بیکوژن و خۆی و شوێنکەوتووانی لەناوبەرن**[٥]".

شێخ دوای ئاگاداربوونی لە جموجۆڵە سەربازییەکانی داغستانی زۆر هوشیارانە پلانی جەنگی داڕشت، ئەویش پشت بەستن بوو بە هەڵکەوتەی جوگرافیای ناوچەکە، کە

---

(١) زبير بلال اسماعيل: المصدر السابق، ص ٤٢.

(٢) ف. نيكيتين، العائله البارزانية، ترجمة: كاوس قفطان، مجله شمس كردستان، العدد (٥)، السنة الثانية، (بغداد- ١٩٧٣)، ص ٢٠.

(٣) خالد مەحموودکەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠٣.

(٤) پێ ڕەش، المصدر السابق، ص ١١٠.

(٥) ف. نيكيتين، المصدر السابق، ص ٢٠.

گەروویەکی تەنگ دەکەوێتە نێوان بارزان و بابسیڤا جەنگاوەرەکانی لە هەردوو بەری گەروەکە جێگیر کرد وەك دانانی بۆسەیەك بۆ سەربازانی داغستانی، لە هەمان کاتیشدا دەستیکرد بەبەرزکردنەوەی ورەی جەنگاوەرەکانی و پێیانی ڕاگەیاند کە ئێمە لەناو وەرزی زستانداین و ناتوانین ڕوو بکەینە شاخەکان، پێویستە بەرەنگاری بارودۆخەکە ببینەوە و بە کەرامەتەوە بمرین[١].

شیاوی باسکردنە ئەم جەنگە لە مێژووی نوێی کورد لە کوردستانی باشوور بە جەنگی "سەری باز"[٢]ناسراوە، لەم بارەیەوە خاوەن سەرچاوەی "مهد البشریە" دەڵێت **"لەم جەنگەدا ئەو سەربازانەی کە لە دەورووبەری مووسڵ بوون هەموویان بۆ شەڕ نێردران، کە پێکدەهات لە حەوت فەوجی نیزامی سێ فەوج بەرەو ئەو بۆسەیە ڕۆیشتن کە بۆیان دانرابوو، هەموویان بەچەك و کەلوپەل و تۆپەکانیان خۆیان ڕادەستکرد، ترسێکی گەورە کەوتە نێو خەڵکی مووسڵ، کە ترسی ئەوەیان هەبوو شارەکەیان لە دەست بچێت**[٣].

دەرەنجامەکانی جەنگی "سەری باز" ئەگەر نەبوو بێتە فاکتەرێکی بنەرەتی بۆ ئەوەی بەرپرسانی عوسمانی هەڵوێستی خۆیان بەرامبەر شێخی تەکیەی بارزان بگۆڕن، ئەوە بێگومان کاریگەری گەورەی هەبوو لەسەر ئەوەی کە داواکارانی ڕێگەچارەی ئاشتی هان بدات لەسەر ڕای خۆیان سوور بن، هەر بۆ ئەم مەبەستەش حکومەتی عوسمانی"سەفوەت بەگ"ی ڕاسپارد ئەرکی چاوپێکەوتن و دانوستان لەگەڵ شێخ عەبدولسەلام بارزانی بگرێتە ئەستۆ[٤].

بێگومان پەیڕەوکردنی سیاسەتی توندی ئیتیحادیەکان دژ بەگەلانی ژێر دەسەڵاتیان، هاوکات بوو لەگەڵ شکستخواردنیان لە ساڵی ١٩١١ بەرامبەر بەئیتالییەکان و بەناچاری هێزەکانیان لەئەفریقیا کێشاوە[٥]، ئەمەش بووە هۆی زیادبوونی بەرهەڵستی لە پەرلەمان و پەرەسەندنی ململانێ لەنێوان ئیتیحادی و ئیتلافییەکان، بۆیە ئیتیحادیەکان لە ڕێگای فەرمانی سوڵتانییەوە بڕیاری هەڵوەشاندنەوەی ئەنجوومەنی نوێنەرانیاندا لە ١٨ی کانوونی

(١) زبير بلال اسماعيل: المصدر السابق، ص ٤٣.

(٢) سەبارەت بەرەوت و پەرەسەندنەکانی جەنگی "سەری باز "بگەڕێتەوەبۆ: پێ ڕەش، المصدر السابق، ص ص ١١٠ - ١١٣.

(٣) دبليو. أي. ويگرام، ادگار. تي. أي. ويگرام، المصدر السابق، ص ص ١٢٢-١٢٣.

(٤) پێ ڕەش، المصدر السابق، ص ١١٨.

(٥) فؤاد صالح السيد، المصدر السابق، ص ٣٤.

دووەمـی سـاڵی ١٩١٢، بـۆ ئەوەی هـەڵبژاردنی نـوێ ئـەنجام بـدەن، کـە ئاکامەکـەی بـە سەرکەوتنی ئیتیحادیەکان تـەواو بـوو، توانیـان زۆرینـەی کورسـیەکانی پەرلـەمان بـۆ خۆیـان دەستەبەر بکەن[1].

هەرچەنـدە ئـەم کـارەی ئیتیحادییـەکان لـە مێـژووی تورکیـا بـە کودەتـای دووەمـی ئیتیحادیەکان دادەنرێت، کـە بەهـەموو شـێوەیەك لـە هەوڵـدابوون کـە پارتی"حورییـەت و ئیتیلاف" سەرکوت بکەن[2]، بەڵام دامەزرانـدنی کۆمەڵـەی سـەربازی لـە ئایاری سـاڵی ١٩١٢ بەناوی"ئەفسەرانی ڕزگارکەر" کە زۆربەیان ئەلبانی بوون، ناڕەزایەتی و یـاخی بـوونی خۆیـان لەڕوم ئیلی ڕاگەیاند و پێیان وابوو ئەم حکومەتە و پەرلەمانە نوێیەی ئیتیحادییەکان شـەرعی نییـە و دەبێـت هـەڵبژاردنی ئـازاد ئـەنجام بـدرێت و حکومەتەکـەی "مـەحموود شـەوکەت پاشـا[3]" هەڵبوەشـێندرێتەوە، ئـەویش لـە ڕێککـەوتی ٢١ی تـەمووزی سـاڵی ١٩١٢ بـەدەم داواکارییەکانیان هات[4].

پارتی "حورییەت و ئیتیلاف" لە ئەستانە دەسەڵاتیان کەوتـە دەسـت و ئیتیحادییـەکانیان لـە دەسـەڵات دوورخسـتەوە، پـارتی نـاوبراو بـە پێچەوانـەی ئیتحـاد و تـەرەقی خۆیـان دوورخستەوە لە نانەوەی بارگرژی لە نێوان گەلانی نێو مەملەکـەت و بـە ژیـری و لێـزانییەوە کاریان دەکرد بۆ هێنانەکایەی تەبایی لە شوێنی ڕق و کینە و لێك دوورکەوتنەوە[5].

بێگومان پەیرەو کردنی ئەم جۆرە سیاسـەتەی ئیتیحادییـەکان کاریگـەری هـەبوو لەسـەر

---

(١) **Bernard Lewis, The Emergence of modern turkey, (London-١٩٦١), P. ٢١٨.**

(٢) عوسمان عەلی، بزاڤی شێخ....، ل ٤٣.

(٣) مەحموود شەوکەت پاشاکوڕی سلێمان فائق بەگ کوڕی حاجی تالیب، لەساڵی ١٨٥٦ لەبەغدا لـەدایك بووە، لەوێش خوێندوویەتی، پاشان پەیوەندی دەکات بەکۆلێژی سـەربازی لـە ئیسـتانبوڵ بەپلـەی نـەقیب "یوزباشی" دەردەچێت، لەساڵی ١٨٨٢ وەك مامۆسـتایەك کـاری کـردووە لەقوتابخانـەی ئـەرکانی سـەربازی لەئیستانبۆل و سەردانی فەرەنسا و ئەلمانیای کردووە، لەساڵی ١٩٠٥ بووەتە والی کۆسۆڤۆ، لەکودەتای ١٩٠٨ لەسلانیك بەرەو ئیستانبۆل هات و سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەمی ناچار کـرد واز لەدەسـەلات بهێنێـت، لەساڵی ١٩١٠ لەلایـەن ئیتیحادییـەکان کراوەتـە وەزیـری جـەنگ لەحکومەتەکـەی محەمـەد کامیـل پاشـا قەبرسلی، لەکودەتای دووەمی ئیتیحادیەکان بەسەرپارتی حوریەت و ئیتلاف لە٢٢ی کانونی دووەمـی ١٩١٣ کراوەتە سەدری ئەعزەم "سەرۆك وەزیـران"، بـەڵام لـە ١٣ی حـوزەیرانی هـەمان سـاڵ لەئێسـتانبۆل تـیرۆر دەکرێت. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: www.marefa.org/**index.php/** محمود شوكت باشا

(٤) **Bernard Lewis, Op. Cit, P. ٢١٨.**

(٥) عەبدولمونعیم غولامی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٢.

کۆتـایی هێنـان بەحکومـەت و دەسـەڵاتیان و هاتنـە سـەر دەسـەڵاتی پارتی"حورییـەت و ئیتیلاف"، لەم حکومەتە نوێیەش "نازم پاشا" دەبێتە وەزیری جەنگ و سەفوەت بەگیش دوای خانەنشین بوونی لەپۆستی سەربازی دەبێتە پارێزگاری ئەستانە[١].

"نازم پاشا" بەر لەوەی کە لە لایەن پارتی "حورییـەت و ئیتـیلاف" بانگهێشـت بکـرێتەوە ئەستانە بە مەبەستی پێ سپاردنی وەزارەتی جەنگ، والی بەغدا بوو زۆر زیرەکانـە مامەڵـەی کرد و وای بینی کە بەرژەوەندییەکان وا دەخوازێت پـەردە لـەسـەر هـەموو ئـەو تۆمەتانـەی درابوونە پاڵ شێخی بارزان لابەرێت و فەرمانی لێبووردن بۆ شێخ و لایەنگرەکانی دەرکرد[٢].

لە لایەکی دیکەوە "ئەسعەد پاشای دەروزی" فەرماندەی فەیلەقی دوانزە و والی مووسڵ بەوەکالەت داوا لە "باب العالی" دەکات کە مەداڵیاییەکی مەجیدی لەجۆری سێیەم بـە شـێخ عەبدولسەلامی دووەم ببەخشرێت وەك پێزانینێك بۆ هاورێیەتی و دڵسۆزی[٣].

دوا بــە دوای گــۆڕانی هەڵوێســتی عوســمانییەکان لــە ســەردەمی کابینــەی حکومــەتی "حورییەت و ئیتیلاف" بەرامبەر بە شێخی تەکیـەی بـارزان، ڕێگـای خۆشـکرد بـۆ لێـك نزیـك بوونەوە و ئەنجامدانی دانوستان لەنێوان هـەردوولا، بـۆ ئـەم مەبەسـتەش (سـەفوەت بـەگ) وەك سەرۆکی شاندی عوسمانی ڕاسپێردرا بۆ ئەنجامدانی ئـەو کـارە، نـاوبراو لـە مووسـڵ بـە ڕێککەوت بەرەو بارزان، لە هاوینەهەواری "تاتویك" لە ناوەندی چیـای شـیرین کۆبـوونەوەی ئەنجامدا لەگەڵ شێخی بـارزان و ڕایگەیانـد کـە زەرەر و زیـانێکی گـەورە بـەئێوە گەیشـتووە لەسەر دەستی ئیتیحادیەکان، بۆیە هاتووم ئەم هەڵەیە ڕاست بکەمەوە[٤].

لە ئاکامی وتوێژەکانی هەردوولا، بەتایبەت پاش ئاڵوگۆڕکردنی بۆچوونەکان لەسەر چەند خاڵێك ڕێککەوتن لەوانە، هەموو هەوادار و ئەندامانی بنەماڵەی شێخ کە بەدیل گیراون ئازاد بکرێن[٥]، هەروەها قەرەبووکردنەوەی خەڵکی بارزان کە زیانێکی زۆریان پێگەیشـت بـوو لـە ئەنجامی جەنگەکان و ئاواکردنی قوتابخانە و نەخۆشخانە و دامەزراندنی بنکەیـەکی ئیـداری و بنکەی پۆلیس لە دەڤەرەکە، لەگەڵ ڕادەستکردنەوەی هەموو ئەو کەلوپەلە سـەربازییانەی

(١) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، لەژێرئاڵای کوردسـتاندا ژیـان و ڕێبـازی مەلامسـتەفا بـارزانی، (هەولێر- خانەی موکریانی بۆچاپ و بڵاوکردنەوە-٢٠١٤)، ل ٣٣.

(٢) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٨؛ جرجيس فتح الله، المصدر السابق، ص ٧٠.

(٣) عەبدولمونعیم غولامی، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٤؛ صديق الدملوجي، المصدر السابق، ص٩٨.

(٤) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٦٩– ١٧٠؛ محمد بريفكاني، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٠، ٤٣.

(٥) صالح محمود البارزاني، المصدر السابق، ص ١٩.

حکومەت کە بارزانییەکان لە ئەنجامی شەڕەکان بەدەستیان کەوتبوو، جگە لەمەش هەموو هێزەکانی عوسمانی پاشەکشە لە ناوچەکە بکەن و تەنها حامیەك بمێنێتەوە[١].

جەخت کردنەوە لەسەر دەرکردن یان گواستنەوەی ئەم کارمەندانەی کە هۆکاربوون بۆ ئەوەی باردۆخەکە ئەم ڕێچکەیە بگرێتەبەر و کارەسات دروست بێت، لە بەرامبەردا دامەزراندنی کارمەندی نوێ و دەست پاك کە زمانی کوردی بزانێت، هەروەها سەپاندنی سزا بەسەر دەرەبەگەکانی کە هاوپەیمانیان لەگەڵ فەرمانبەرە بەرتیل خۆرەکان هەبووە بە مەبەستی ناشیرین کردنی هەڵوێستی شێخی بارزان[٢].

پاش مۆرکردنی بەڵگەنامەی ئاشتی، ژیان گەڕایەوە باری ئاسایی خۆی دوور لە هەموو ڕق و تیرۆرێك، بەڵکو سیاسەتێکی ڕەواخواز جێگای گرتەوە[٣]، لە هەمان کاتدا پەیوەندییەکانی شێخی بارزان لەگەڵ پارتی"حورییەت و ئیتیلاف" تا ڕادەیەك گەرم وگوڕی تێکەوت کە بارزانییەکان هەستیان کردووە لەگەڵ حکومەتێکی خاوەن ویژدان مامەڵە دەکەن[٤].

ماوەی حوکمڕانی پارتی"حورییەت و ئیتیلاف" درێژەی نەکێشا، تا ئەو کاتەی ئیتیحادییەکان لە٢٣ی کانونی دووەمی ساڵی ١٩١٣ کودەتایان ئەنجامدا بە سەرۆکایەتی "ئەنوەر پاشا"[٥]، پاش ئەوە سیاسەتی تیرۆر و دەربەدەرکردن و لەناوبردنی خەڵکی ناتورك

---

(١) ئەحمەد بالایی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٤١ – ٤٢.

(٢) پێ رەش: المصدر السابق، ص ١١٩.

(٣) مەنسوور شێخ رەئووف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٠.

(٤) ئەحمەد بالایی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٥.

(٥) ناوی ئیسماعیل پاشایە، بەڵام لەلایەن ڕۆژئاواییەکان بە ئەنوەر پاشا ناسراوە، لە ٢٢ی تشرینی دووەمی دووەمی ١٨٨١ لەئیستانبۆل لەدایك بووە، سەرکردەیەکی سەربازی عوسمانی بووە، هەروەها یەکێ بووەلەسەرکردە دیارەکانی بزووتنەوەی تورکە لاوەکان، پاش ئەوەی لەکۆلێژی سەربازی دەردەچێت وەك ئەفسەرلەسلانێك لەفەیلەقی سێ دەست بەکاردەبێت، دواتر دەبێتەسەرۆك ئەرکانی فەیلەقەکە، هەر لەوکاتەوەپەیوەندی بەئیتیحاد وتەرەقی دەکات و لەساڵی ١٩٠٨ بەشداری کارای هەبووە لەکودەتای ئیتیحادیەکان بۆ دوورخستنەوەی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم لەدەسەلات، بەشداری جەنگی کردووی لەتەرابلۆس بەرامبەر بەئیتالیەکان، پاشان دەگەڕێتەوە ئێستانبۆل دەکرێتە وەزیری جەنگ "ناظر الحربیة" لەجەنگی جیهانی یەکەم سەرکردایەتی سوپای سێیەمی عوسمانی کردووە لەجەنگی سەری قامیش دژ بە ڕووسیا لە قەوقاز، لە٤ی ئابی ١٩٢٢ لەبوخارای ناوەڕاستی ئاسیا لەشەڕی بەلشەفیەکان دەکوژرێت. بۆ زانیاری زیاتر بگەڕێنەوەبۆ: انور باشا www.wikiwand.com/ ar/

دەستی پێکرد[١]، یەکێك لە قوربانییەکان کە بە دەستی "ئەنوەر پاشا" تیرۆر کرا "نازم پاشا" بوو کە ئەوکات وەزیری جەنگ بوو لە ئەستانە لە کۆڵەکە دیارەکانی پارتی "حورییەت و ئیتیلاف" بوو[٢].

دیارە ئەو سیاسەتە سەرکوتکەرانەیە لە لایەن ئیتیحادیەکان لە دوای کودەتای ساڵی ١٩١٣ ناڕەزایەتییەکی زۆری لە کوردستان دروست کرد، لەو بارەیەوە "کەمال مەزهەر" دەڵێت" **بارودۆخ لە کوردستان بەر لە هەڵگیرساندنی جەنگی یەکەمی جیهانی وەك بورکان وابوو، ئەگەر ئەم جەنگە هەڵنەگیرسابایە تەقینەوەی گەورە و سەرتاسەری بەدەمەوە بوو**[٣].

شیاوی باسکردنە نێوەندگیری بەرپرسانی پارتی"حورییەت و ئیتیلاف" پەیوەندییە بەستەلەك و ساردوسڕەکەی نێوان شێخی بارزان و بابی عالی بەتین کردبوو، بەڵام سەرکەوتنی ئیتیحاد و تەرەقی لە ڕێگای کودەتاکەیان ئەو ڕەوتەیان تێکداو جارێکی دیکە ئەم پەیوەندییە ڕووی لە کزی کرد[٤]، بەمەش نەوەستان بۆ نیشاندانی دژایەتی و دوژمنایەتی خۆیان بۆ تەکیەی بارزان، "سلێمان نەزیف[٥]" کە دوژمنایەتییەکی لەمێژینەی

---

(١) ابراهیم خلیل احمد، المصدر السابق، ص ٧٨؛ عوسمان عەلی، بزاڤی شێخ....، ل ٤٣.

(٢) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٤ ؛ نووری کەریم، پانۆرامای دیرۆکی کورد ٤٠٠ پز– ١٩٧٥ز، کورد (نەتەوە، نیشتمان، ناسنامە، کولتور)، بەرگی دووەم، (سلێمانی– چاپخانەی چوارچرا– ٢٠١٧)، ل ١٦٢.

(٣) کمال مظهر احمد، كردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى، ترجمة: محمد الملا عبدالكريم، (اربيل- دار اراس للطباعة والنشر- ٢ ٠١٣)، ص ١٣٤.

(٤) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١١١ - ١١٢.

(٥) ناوی ڕاستەقینەی وندکارە، هەرچی "سلێمان نەزیف" وەك لەقەبێك دواتر بۆ خۆی داناوە، ناوبراو لەساڵی ١٨٦٨ لەدایك و باوکێکی کورد لە دیاربەکر لەدایك بووە، کوڕی سەعید پاشایە کەلە حکومەتی عوسمانی والی بووە، یەکێ لەسەرسەخترین ئەندامانی ئیتحاد و تەرەقی بوو، لەسەردەمی سوڵتان عەبدولحەمید لەئەوروپا ژیاوە، دوای کودەتای ئیتحادییەکان چەندین پۆستی کارگێڕی و سەربازی وەرگرتووە، لەساڵی ١٩٠٩ دەبێتە والی بەسرە، ساڵێك دواتر دەیگوازنەوە بۆ قستەمونی وەك والی، ئینجا لەتشرینی دووەمی ساڵی ١٩١٣ بۆماوەی سێزدە مانگ وەك والی مووسڵ لەو شارە دەمێنێتەوە، لەئاکامی تێکشکانی ئیتیحادیەکان لەجەنگی جیهانی یەکەم لەساڵی ١٩١٨ تورکەکان کەوتنە جموجوڵ و هاندانی سەردارانی کورد لەناوچەی ماردین و دیاربەکر بۆ خواستی سەربەخۆیی کوردستان، سلێمان نەزیف لەگەڵ عەبدوڵلا جەودەت لەپێشەوەی هەموو داواکارانی ئەم بیروڕایەدا بوون، لەساڵی ١٩٢٧ لەئەستانە دەمرێت.

لەگەڵ بنەماڵەی بارزانیدا هەبوو، کردیانە والی مووسڵ[(١)].

هەرچەندە تا ئێستا هیچ سەرچاوەیەك ئاماژە بەهۆکاری ئەم دژایەتییەی ناوبراو ناکەن بەرامبەر بە شێخانی بارزان، بەڵام دەکرێت بڵێین سلێمان نەزیف یەکێك بووە لە جەمسەرە دیارەکانی ئیتیحاد و تەرەقی بە شێوەیەك وابەستە بوو بەجێبەجێ کردنی پەیڕەو و ئامانجی ئەم کۆمەڵەیە کە دژ بە هەموو گەلانی ژێر دەستەی عوسمانی کاریان دەکرد و هەوڵەکانیان بۆ سێ دروشم بووە، ئەویش (سەنترالیەت و تۆرانییەت و تورکاندن)، بێگومان ئەمەش لەگەڵ بیرو بۆچوونەکانی تەکیەی بارزان یەکی نەدەگرتەوە، کە هەردەم لە خەبات بوون بۆ ئەوەی بەئازادی بژین و پارێزگاری لە بوون و ناسنامەی نەتەوەیی خۆیان بکەن، ئەوەش پێچەوانەی بیرکردنەوەکانی سلێمان نەزیف بوو، هەرچەندە هەریەکە لە میر بەسری و جەرجیس فەتحوڵڵا ئاماژە بەوە دەکەن کە لە کۆتایی جەنگی جیهانی یەکەم لە ساڵی ١٩١٨ ناوبراو لەگەڵ عەبدوڵڵا جەودەت لە پێشەوەی هەموو داواکارانی بیروڕای سەربەخۆیی کوردستان بووە، ئەمەش بە ڕاست نازانرێت، چونکە هیچ سەرچاوەیەك باس لەجموجۆڵی سیاسی ناوبراو ناکەن، هەرچەندە بەر لەمردنی بە دوو ساڵ جووڵانەوەیەکی گەورەی شۆڕشگێڕی لە ساڵی ١٩٢٥ بە سەرکردایەتی شێخ سەعیدی پیران لە دژی تورکەکان سەرهەڵدەدات.

دیارە ئیتیحادییەکان لە یەکەم هەنگاویان بۆ یەکلاکردنەوەی کارەکانیان لەگەڵ شێخی بارزان، بریتی بوو لە لادان و دوورخستنەوەی "ئەسعەد پاشا دەروزی" لەپۆستەکەی کە ناوبراو دۆستێکی نزیکی شێخ عەبدولسەلامی دووەم بوو[(٢)]، لە شوێنی ئەو "سلێمان نەزیف"یان کردە والی مووسڵ، بەگوێرەی ڕۆژنامەی "المقطم" میسری ئاماژە بەوە دەکات کە **"والی نوێ هەموو هەوڵەکانی بۆ ئەوەیە بزووتنەوەکەی شێخی بارزان لەناوببات[(٣)]، کە**

بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: جرجيس فتح الله، المصدر السابق، ص ص ٧٢ – ٧٣؛ میر بەسری، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٦٩ - ٧٢.

(١) تاريخ وقائع الشهر في العراق وماجاورة في (مجله لغة العرب البغدادية: يوليو ١٩١١– اكتوبر ١٩٣١م)، تحقيق: ابراهيم حامد الخالدي، (بيروت– جداول للنشر والترجمة والتوزيع– ٢٠١٤)، ص ٢٣٥.

(٢) عبدالفتاح علي البوتاني، الحركه القومية....، ص ٣٠.

(٣) عبدالفتاح على البوتاني، الحياة الحزبية في الموصل ١٩٢٦–١٩٥٨، (اربيل-مطبعة وزارة التربية– ٢٠٠٣)، ص ص ٤٤-٤٥.

توانیویەتی بەرپەرچی هەموو لەشکرکێشیەکانی عوسمانی بداتەوە کە بۆی ڕەوانە کراوە[١].

سلێمان نەزیف لە لایەن ئیتیحادیەکان تەواوی دەسەڵاتێکی درایە دەست لە مووسڵ وەك کوشتن و بڕین و زیندانی کردن[٢]، ناوبراو بەگشتی سیاسەتی دژایەتیکردنی هەموو ڕەگەزە نا تورکەکانی گرتبووە بەر، لەوانەش کوردەکان کەدەیانویست مافەکانی خۆیان دەستەبەر بکەن[٣].

دیارە دەست بەکاربوونی سلێمان نەزیف لە مووسڵ وەك والی، هاوکات بوو لەگەڵ نزیکبوونەوەی حکومەتی ئیتیحادی لە بەرەی ئەڵمانەکان و پێشبینییەکان دەرخەری ئەوە بوون کە لەپاڵ ئەڵمانەکان بچێتە ناو جەنگە چاوەڕوانکراوەکەی جیهان، بۆ دەستەبەرکردنی خەرجییەکانی جەنگیش، دەستیانکرد بە سەپاندنی باجی زیاتر لەسەر گەلانی عوسمانی، سەبارەت بە ناوچەی بارزان وەك بەهانەیەك و تۆڵەکردنەوە لەشێخی بارزان سەپاندنی باجەکە بۆ ٢٥% لەسنووری داواکراو تێپەڕی کرد[٤].

هەر لەوبارەیەوە حکومەتی ئیتیحادی دەیویست ئامارێك بۆ تۆمارکردنی ناوی گوندەکان و کەسانی عەشیرەتەکان و سەرژمێرییەکی مەڕ ومالاتی ئەوێ بکات، شێخی تەکیەی بارزان ڕەخنەی لەو کارە گرت و ڕوونی کردەوە کە ئەوانیش لەو عەشیرەتە "نا نیشتەجێ"یانەن کە کەسیان ناچێ بۆ سەربازی وەك عەشیرەتەکانی"جاف" و ئەوانی دیکە، ئەو گوندانەی کە ئێستا ئاوادانن بەگوێرەی هەلومەرجی وا پێوست دەکات زۆربەی دانیشتوانەکەی کۆچ بکەن بەرەو جێگایەکی دیکە، بەتایبەت لە ڕۆژانی نەهاتی و گرانیدا، ئەو باجانەی ئێستا دەیدەن بەخەزێنە زۆر لەو ڕادەیە زیاترە کە پێویستە بیدەن، بەڵام حکومەتی ئیتیحادی گوێی بە داخوازییەڕەواکانی ئەوان نەدا[٥].

لەو هەلومەرجەدا "سەفوەت بەگ" قایمقامی سەربازی و ئەندامی کارا لە پارتی"حوریەت و ئیتیلاف" لە مووسڵەوە بەنهێنی پەنا دەباتە لای شێخ عەبدولسلام بارزانی، هۆکارەکەشی دەگەڕایەوە بۆ خستەنە پاڵی تۆمەتی کوشتنی مەحموود شەوکەت پاشا

(١) عبدالعزيز المفتي، محاضرة التبعية السياسية للكورد، متاح على الموقع الالكتروني:
http: // algadenia. Com ، تمت زيارة الموقع في ٣:٣٠ في ١٥ / ١ / ٢٠١٦

(٢) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٩.

(٣) صديق الدملوجي، المصدر السابق، ص ٩٩.

(٤) کاوس قفطان، المصدر السابق، ص٢٢؛ کەمال بورکای، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٩٢.

(٥) مەعرووف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٩.

وه‌زیری جه‌نگی ئیتیحادییه‌كان له‌ لایه‌ن ناوبراو، ئه‌مه‌ش بیانوویه‌كی باش بوو بۆ "سلێمان نه‌زیف پاشا" كه‌ داوا له‌شێخ عه‌بدولسه‌لام بارزانی بكات "سه‌فوه‌ت به‌گ" ڕاده‌ستی حكومه‌ت بكات[١].

شێخ عه‌بدولسه‌لام بارزانی داواكه‌ی والی مووسڵی په‌سند نه‌كرد و ئاماده‌ نه‌بوو سه‌فوه‌ت به‌گ به‌ده‌سته‌وه‌ بدات[٢]، له‌هه‌مان كاتدا ڕه‌تیكرده‌وه‌ باجی زیاد بدات و خه‌ڵكه‌كه‌شی بۆ سه‌ربازی زۆره‌ملێ ڕه‌وانه‌ بكات، به‌ڵكو داوای كرد كار به‌خاڵه‌كانی ئه‌و ڕێككه‌وتننامه‌یه‌ بكرێت كه‌ له‌هاوینه‌هه‌واری "تاتویك" ئه‌نجام درا[٣].

بیانووی حكومه‌ت و داواكارییه‌كانی والی مووسڵ ده‌رخه‌ری ئه‌و هه‌نگاوه‌ مه‌ترسیدارانه‌ی حكومه‌ت بوو، كه‌ ده‌یویست به‌هه‌ر جۆرێك بێت هێرش بكاته‌ سه‌ر بارزان، بۆیه‌ "سه‌فوه‌ت به‌گ" به‌ر له‌وه‌ی كه‌ بارزان جێ بهێڵێت شێخی ئاگاداركرده‌وه‌ كه‌ به‌هیچ شێوه‌یه‌ك به‌ نواندنی نیازپاكی به‌رپرسانی تورك بڕوا نه‌كات، چونكه‌ ئه‌وان نه‌ زه‌میریان هه‌یه‌ و نه‌ ئه‌و پیاوه‌ن كه‌ پشتیان پێ ببه‌سترێ و لێیان دڵنیا بێت[٤]، هه‌روه‌ها پێی ڕاگه‌یاند كه‌ بچێته‌ ڕووسیا، چونكه‌ ئه‌گه‌ر بكه‌وێته‌ ده‌ست توركه‌كان له‌ سێداره‌ی ده‌ده‌ن[٥].

له‌ لایه‌كی دیكه‌وه‌ سلێمان نه‌زیف دژی پێدانی خه‌ڵاته‌ مه‌جیدییه‌كه‌ی حكومه‌ت بوو، كه‌ پێش بوونی به‌ والی مووسڵ پێشكه‌ش به‌ شێخ عه‌بدولسه‌لام بارزانی كرا بوو، له‌وباره‌یه‌وه‌ ده‌یگوت "**شێخ عه‌بدولسه‌لام شایسته‌ی كووشتنه‌ نه‌وه‌ك پێدانی خه‌لات**"[٦]، بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ش لێدوانێكی فه‌رمی له‌ ڕۆژنامه‌ی مووسڵ بڵاوكرده‌وه‌ تێیدا ڕایگه‌یاند كه‌ شێخ مافی خه‌ڵات وه‌رگرتنی نییه‌، چونكه‌ له‌ ده‌وڵه‌ت یاخی بووه‌[٧].

دیاره‌ هه‌ر به‌مه‌ش نه‌وه‌ستا، به‌ڵكو به‌ر له‌ ده‌ست پێكردنی له‌شكركێشی بۆ سه‌ر بارزان، ده‌ستیكرد به‌ سزادانی قایمقامی ئامێدی، به‌ بیانووی ناتوانایی له‌ دابین كردنی ئاسایش له‌ ناوچه‌كه‌، هه‌روه‌ها "عه‌بدولعه‌زیز به‌گ" قایمقامی ئاكرێی له‌كاره‌كه‌ی دوورخسته‌وه‌ له‌

(١) عه‌لائه‌دین سه‌جادی، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ١٤٩.

(٢) ف. نیكیتین، المصدر السابق، ص ٢١.

(٣) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص ٢٢.

(٤) عه‌بدولفه‌تاح عه‌لی بۆتانی، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ١٧.

(٥) ڕێبین سه‌عید مه‌لا، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ل ١٠٤ - ١٠٥.

(٦) خليل علي مراد، عبدالفتاح علي البوتاني، المصدر السابق، ص ١٥.

(٧) عه‌بدولفه‌تاح عه‌لی بۆتانی، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ١٨.

ساڵی ١٩١٤ پاش ئەوەی زیندانی کرد و دەسەڵاتدارانیشی ڕاسپارد کە لەهیچ فەرمانگەیەکی حکومەت سوودی لێ وەرنەگیرێت[١].

دوا بە دوای ئامادەکارییەکانی حکومەت لەڕووی سەربازییەوە، لەئازاری ساڵی ١٩١٤ لەشکرکێشیەکانی سوپای ئیتحادی بۆ ناوچەی بارزان دەستی پێکرد، خەڵکی ناوچەکە بە موسڵمان و فەلە و ئاشووری لەژێر سایەی ڕێبەرایەتی شێخ عەبدولسەلامی دووەم کۆبوونەوە، بەرگریکردنی شۆڕشگێڕان ئەوەندە بەهێز بوو، کە زەرەر و زیانی زۆری بەهێزەکانی حکومەت گەیاند، بەڵام زۆری ژمارەی هێزەکانی حکومەت و پاڵپشتی کردنی ئاغا و دەرەبەگەکانی ناوچەکە لە لایەك و کەمی ئازووقە و پێداویستی جەنگی شۆڕشگێڕان لە لایەکی دیکەوە، هاوکێشەی جەنگەکەی بەسوودی ئیتحادییەکان گۆڕی[٢].

سەبارەت بە ڕەوت و پەرەسەندنەکانی شەڕەکە[٣]، لەسەر شێخ عەبدولسەلام بارزانی پێویست بوو لەسێ بەرەوە بەرەنگاری سوپای ئیتحادییەکان بێتەوە، لەوانە بەرەی ئامێدی بۆ بارزان، هەروەها بەرەی ڕواندوز بۆ مێرگەسۆر لەگەڵ بەرەی ئاکرێ بۆ چیای پیرس، بەڵام نەخشەی سەربازی حکومەت زیاتر جەخت دەکرێتەوە لەسەر ئەوەی کە قورسایی شەڕەکە لەمێرگەسۆر بێت[٤].

دیارە مەبەستی حکومەت لە جەختکردنەوە لە بەرەی مێرگەسۆر دەگەڕایەوە بۆ چەند هۆکارێك، لەوانە ڕاکێشانی زۆربەی هێزەکانی بارزان بۆ ئەم بەرەیە، بە مەبەستی لاوازکردنی بەرگرییەکانی بەرەی پیرس لە بەرامبەر هێزەکانی ئاکرێ، هەروەها سەرقاڵکردنی هێزەکانی بارزان لە بەرەی ئامێدی بۆ ئەوەی نەتوانن هاریکاری هێزەکانیان بکەن لە بەرەکانی دیکە[٥].

دیکە[٥].

شۆڕش بۆ ماوەی چەند مانگێك بەردەوام بوو، بەڵام شێخ عەبدولسەلام و شوێنکەوتووانی نەیانتوانی تاسەر بەرگری بکەن، بۆیە شێخ فەرمانیدا بە پەلە لە ناوچەکە بکشێنەوە و ڕوو بکەنە سنووری ئێران، پاشان هێزەکانی حکومەت و هۆزە کوردیە

---

(١) خليل على مراد، عبدالفتاح على البوتاني، المصدر السابق، ص ١٥.

(٢) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص ص ٢٢ - ٢٣.

(٣) سەبارەت بەرووداو و پەرەسەندنەکانی جەنگەکە بگەڕێنەوە بۆ: پێ رەش، المصدر السابق، ص ص ١٢٨ - ١٣١.

(٤) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٢.

(٥) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ٥٧.

هاوپەیمانەکانیان لە دوای شەڕێکی دژوار توانیان لە حوزەیرانی ساڵی ١٩١٤ دەست بەسەر ناوچەی بارزان دابگرن و هەرچی دەستیان پێگەیشت لە دێهاتەکان تاڵانیان کرد و گوندی شێخیشیان وێران کرد و تەکیە ئاینییەکەشیان خاپوور کرد[1].

(١) عەبدولمونعیم غولامی، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٢؛ کاوس قفطان، المصدر السابق، ص ٢٣.

تەوەری سێیەم:

«سلێمان نەزیف و لەسێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام بارزانی»

ئیتیحادیەکان بە سەرپەرشتی سلێمان نەزیف کە ئەوکاتە والی مووسڵ بووە، هێرشیان کردە سەر دەڤەری بارزان بۆ دەستگیرکردنی شێخ عەبدولسەلام بارزانی پاش بەرگریەکی زۆر لە لایەن خەڵکی ناوچەکەوە ئەوە بوو بە ناچاری شێخ ناوچەکەی بە جێهێشت ڕووی کردە کوردستانی ئێران [١]، دوای گەیشتنی بارزانییەکان بۆ نێو خاکی ئێران، بەسەر گوندەکانی دەورووبەری ناوچەی "ورمێ" دابەش و نیشتەجێ بوون، شێخ عەبدولسەلام بووە میوانی ماڵی سەید تەهای شێخ محەمەد سەدیقی شەمزینی بۆ ماوەی پێنج مانگ لە گوندی ڕاژان کە ئەم گوندە نزیکەی سێ قۆناغ لە شاری "ورمێ" دوورە[٢]، بێگومان چوونی شێخ عەبدولسەلام بۆ ڕۆژهەڵاتی کوردستان، خۆدزینەوە نەبووە لە گۆڕەپانی خەبات، بەڵکو زیاتر مەبەستی سیاسی و دیپلۆماسی بووە کەوای دەخواست خۆی لە کاربەدەستانی ڕووسیا نزیك بکاتەوە و داوای پاڵپشتیان لێ بکات، بە مەبەستی بەردەوامی دان بە خەبات دژبە عوسمانییەکان [٣].

شیاوی ئاماژە پێکردنە، شەڕی جیهانی لەسەروبەندی بەرپابوون دابوو، شێخ عەبدولسەلام بارزانی بێ ئاگا نەبوو لە ڕەوشی نێودەوڵەتی، بۆیە ویستی ئەم دەلیڤەیە بقۆزتەوە تا دۆزی کورد بە وڵاتانی گەورە بناسێنێ، هەرچەندە لەو ماوەیەدا کە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بوو، دەچێتە دیدەنی "سمایل ئاغای شکاك" لەوێشەوە لە ئابی ١٩١٤ پێکڕا چوون بۆ "تەفلیس"و چاویان بە نوێنەری تزاری ڕووسیا کەوت، [٤]

---

(١) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢.

(٢) عەبدولمونعیم غولامی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٩.

(٣) ئەحمەد بالایی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٠.

(٤) مەنسوور شێخ ڕەئووف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٠. سەبارەت بەسەردانەکەی شێخ عەبدولسەلام بارزانی بۆ تەفلیس بۆچوونی جیا بەدی دەکرێت، زۆربەی سەرچاوەکان لەسەرئەوە کۆکن کەشێخ عەبدولسەلام لەگەڵ سمایل ئاغای شکاك سەردانەکەی ئەنجام داوە، تەنها "پێ ڕەش" نەبێت کە پێی وایە سەردانەکەی تەنها ئەنجام داوە، کە زۆر بەنهێنی بوو بۆ ماوەی چل ڕۆژ دەخایەنێت و پاشان گەڕاوەتەوە. پێ ڕەش، المصدر السابق، ص ١٣٦.

سەبارەت بە ناوەرۆکی وتووێژەکانی شێخ عەبدولسەلام لەگەڵ ڕووسەکان، تا ئێستا ڕوون نییە، تەنها ئەو نەبێت کە "ف. نیکتین" دەڵێت" **دەسەڵاتدارانی ڕووسیا ئامۆژگاری شێخ عەبدولسەلام بارزانی دەکەن، لەو بارودۆخەدا لە بەرژەوندیاندا نییە دژایەتی تورك بکەن، واباشترە بۆ ماوەیەك خۆی بشارێتەوە**[١].

جێی سەرنجە کە کورد بەدرێژایی مێژوو بە دەگمەن خێری لە ڕووسەکان دیوە، چونکە کورد زۆرجار پەیوەندی پێوە کردوون و داوای کۆمەك و یارمەتی لێکردوون کەچی هەڵوێستی ڕووسەکان سەرەڕای ململانێی ڕووسیا- دەوڵەتی عوسمانی هەموو جار نێگەتیڤانە بووە[٢] .

لەم هەلومەرجەدا چالاکییەکانی شێخ عەبدولسەلام بارزانی وا لە دەوڵەتی عوسمانی دەکات، نیگەرانی و ڕەخنەکانیان ئاڕاستەی دەسەڵاتدارانی ڕووسیا بکەن، لە بەرامبەردا ڕووسەکان بۆ ڕواندنەوەی ئەو پەرۆشیانەی حکومەتی ئەستانە، بەڵێن دەدەن کە هیچ یارمەتی و پشتگیرییەکی شێخ عەبدولسەلام نەکەن، بەمەش ناوەستن، بەڵکو دەیگوازنەوە نەخچەوان و دەیخەنە ژێر چاودێری و پێی ڕادەگەیەنن نابێت بە هیچ شێوەیەك دژی تورك بجوڵێتەوە[٣].

حکومەتی تەزاری سیاسەتێکی جێگیری نەبووە بەرامبەر بە شێخ عەبدولسەلام بارزانی، بەڵکو پەیوەندیەکانیان لەگەڵیدا پەیوەست کردبوو بە پەیوەندییەکانیان لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانی، بۆ ئەم مەبەستەش داوایان لە شێخ کردووە بۆ ماوەی دوو تا سێ مانگ چاوەڕوان بکات، ئەگەر لە حالەتێکدا نێوانیان لەگەڵ تورکەکان بەرەو باشی بڕوات، ئەوە هەوڵ دەدەن لێبوردنێکی بۆ فەراهەم بکەن لە لایەن کاربەدەستانی عوسمانی، بەڵام بە پێچەوانەوە ئەگەر پەیوەندییەکانیان ئاڵۆز بوو، ئەوە هەموو هەوڵێك دەدەن لە ڕێگای دابینکردنی هێز و چەك بە مەبەستی گەڕاندنەوەی بۆ ناوچەکەی خۆی[٤].

شێخ عەبدولسەلام بەر لە دەستپێکردنی جەنگی جیهانی یەکەم، جارێکی دیکە داوای یارمەتی لە حکومەتی تەزاری ڕووسیا دەکات و ئاگاداریان دەکاتەوە کە وەڵامەکەی پەسند

---

(١) ف. نیکتین، المصدر السابق، ص ٢١ .

(٢) عەبدوڵڵا عەلیاوەیی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٣.

(٣) ئەفراسیاو هەورامی، کورد لە ئەرشیفی ڕووسیا و سۆڤیەت دا، پێداچوونەوە: مستەفا غەفوور، (هەولێر- دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی- ٢٠٠٦)، ل ٣٨٥.

(٤) ف. نیکتین، المصدر السابق، ص ٢١.

بکرێت یاخود نەکرێت دەگەڕێتەوە کوردستان، بەڵام پیتربۆرگ لە وەڵامی حاکمی قەفقاز دەڵێت" **دەوڵەتی ڕووسیا دژی هەر چەشنە یارمەتیدان و ڕاپەڕینێکی شێخ عەبدولسەلام بارزانییە دژ بەدەوڵەتی عوسمانی "جگە لەمەش فەرمان بە حاکمی قەفقاز دەدەن کە نابێت بوار بە گەڕانەوەی شێخ بدەن بۆ کوردستان، لە بەرامبەردا مانگانە بری "١٥٠" ڕوبلی پێ بدەن و لە تەفلیس لەژێر چاودێریتان بێت**[(١)].

دیارە ئەم ڕەفتارەی حکومەتی ڕووسیا بووە مایەی نیگەرانی بەشێك لە هەڵسوڕاوانی سیاسەتی دەرەوەی حکومەتی تەزاری، چونکە پێیانوابوو بێ هەڵوێستی حکومەتەکەیان لە بەرامبەر شێخ عەبدولسەلام و شۆڕشەکەی دەبێتە هۆکارێك بۆ نەمانی متمانە و دەسەڵاتی ولاتەکەیان بەسەرهۆزە کوردییەکان، هەروەها ڕێگا خۆشکەریش دەبێت بۆ هۆزە کوردییەکان خۆیان بخزێنە باوەشی ئەڵمانەکان، هەر ئەمەش وایکرد "چیرکوف " یاریدەدەری کۆنسوڵی ڕووسیا لە شاری "خوی" لە سەرەتای دەرکەوتنی شۆڕشەکەی شێخ عەبدولسەلام بارزانی ناڕەزایەتی و ڕەخنە لە سیاسەتی ولاتەکەی بگرێت[(٢)].

سیاسەتی دەرەوەی ڕووسیا لەو ماوەیەدا کاری بۆ دوو مەبەستی سەرەکی دەکرد، یەکێکیان بریتی بوو لەوەی بە هەر شێوەیەك بێت پارێزگاری لە پێگەی خۆی بکات لەڕووی سەربازی و ئابووری لە ناوچەکانی ژێر قەلەمڕەوی خۆی، ئەویتریان بریتی بوو لە زامنکردنی توانا بەرگرییەکانی لە سنوورەکانی قەفقاز لە بەرامبەر عوسمانییەکان کە ئەوکات لە لایەن ئەڵمانەکانەوە هاندەدرا، کەواتە دەگەینە ئەو ڕاستییەی کە بۆچی ڕووسیا ئامادە نەبوو هیچ بەڵێنێك یاخود پشتگیرییەك بۆ شێخ عەبدولسەلام فەراهەم بکات، لەوانەیە زیاتر بگەڕێتەوە بۆ ئەوەی نەوەك ببێتە مایەی ئاڵۆزی و کێشەی نوێ لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، هەروەها لەسەر پەیوەندییەکانی ڕووسیا لەگەڵ ولاتە زلهێزەکان[(٣)].

دوا بە دوای بێ ئومێد بوونی شێخ عەبدولسەلام بارزانی لە ڕووسەکان دەگەڕێتەوە کوردستان، بە مەرجێك لە "ورمێ" لەژێرچاودێری کۆنسوڵخانەی ڕووسیا بێت و بەهیچ شێوەیەك نەگەڕێتەوە شەمدینان و ڕواندز و بارزان، هەروەها جەخت کرایەوە لەسەر

---

(١) ئەفراسیاو هەورامی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٦.

(٢) حسین مەدەنی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٥.

(٣) زبیر بلال اسماعیل، المصدر السابق، ص ص ٦١ – ٦٢.

ئەوەی بەبێ ئاگاداری ڕووسیا هیچ هەنگاوێك نەهاوێژێت دژ بە عوسمانییەکان [1].

لـە مـاوەی مـانەوەی زۆرە ملـێ شـێخ عەبدولسـەلام دەچێتـە گونـدی "چاریـە"ی نزیـك سنووری نێوان تورکیا و ئێران بە مەبەسـتی سـەردانیکردنی سـمایل ئاغـای شـکاك، ئـەو مـاوە کورتەی لەوێ مایەوە زۆر بەگەرمی پێشوازیان لێکرد، بە یـەکەوە لەکۆبوونەوەیەکـدا باسـیان لە نەخشەی دواڕۆژی کورد کرد [2]، هەروەها دوای ئەوە سەردانی ژمارەیەك سەرۆکی کوردی ناوچەکەی کرد لە نێویانـدا "سـلێمان خـان" سـەرۆك هـۆزی زەرزا و نوێنـەری سـەید تـەهای نەهری چەندین کەسایەتی دیکە[3].

دیارە ئەوکات سمکۆی شکاك خەریکی خەبات بـوو دژ بـە حکومـەتی قاجـار لـە ئێـران، شێخ عەبدولسەلام پەیمانی دۆستایەتی و هاوکاری لەگەڵیدا بەست [4]، بێگومـان ئـەو دیـدارە یەکەم پەیوەنـدی ڕامیـاری بـوو لـە نێـوان بنەماڵـەی بارزانییـەکان و ڕێبـەرە خـەباتکارەکانی هاونەتەوەی خۆیان لە ئێران کە دواتر ئەم پەیوەندییانە قایمتر کرانەوە و پەرەیان پێ درا، بـە جۆرێ لەکاتی کۆماری کوردستاندا بارزانییـەکان و هێـزە سـەربازییەکانیان لـە دامەزرانـدن و بەرگریکردن لەو کۆمارەدا ڕۆڵی بەرچاو و سەرەکییان هەبووە[5].

عوسمانییەکان لە بەرامبەر چالاکییەکانی شێخ عەبدولسەلام بـارزانی ئۆقرەیـان لێبڕابـوو، هەربۆیە هەموو تواناکانییان خستەگەڕ تاکو شێخ دەستگیر بکەن یاخود لەناوی بـەرن[6]، بـۆ ئـەم مەبەسـتە "جـەودەت بـەگ" والـی وان خـەڵاتێکی گـەورەی دیـاریکرد بـۆ هەرکەسـێك بەزیندوویی یاخود مردوویی شێخ عەبدولسەلامیان ڕادەست بکات[7].

دەزگا هەواڵگرییـەکانی حکومـەتی عوسـمانی بـەردەوام سۆسـەی جموجۆڵـەکانی شـێخ عەبدولسەلام بارزانیان دەکرد، بە جۆرێك ئەگەر ناڕاستەوخۆش بێـت ئاگـاداری سـەردانەکەی شـێخ بـوون بـۆ تـەفلیس و دیـدار ئەنجامـدان لەگـەڵ کاربەدەسـتانی ڕووسـیا کـە دەوڵـەتی عوسمانی بە مەترسیەکی گەورەی لەسەر ئاسایشی خۆی هـەژمار دەکـرد، چونکـە لـە لایـەك

(۱) ئەفراسیاو هەورامی، سەرچاوەی پێشوو، ل ۳۸٦.
(۲) فائق ئەبوزێد، سەرچاوەی پێشوو، ل ۱٥۷.
(۳) زبیر بلال اسماعیل، المصدر السابق، ص ٦۲.
(٤) بابە شێخ مەردۆخ ڕۆحانی (شیوا)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤۸۹.
(٥) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ۱۱۲.
(٦) مەنسوور شێخ ڕەئووف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ۸۳.
(۷) خلیل علی مراد، عبدالفتاح علی البوتاني، المصدر السابق، ص ٥۹.

نزیك بوونەوەی جەنگی جیهانی یەکەم مەترسیەکی گەورەی خستبووە سەر کۆی دام و دەزگاکانی دەوڵەتی عوسمانی، لە لایەکی دیکەوە مەترسیان لە گەڕانەوەی شێخ هەبووە لەوەی کە پەیوەندی ببەستێت لەگەڵ سەرۆك هۆز و بنەماڵە کوردییەکانی باکوور لە دژی حکومەتی عوسمانی[١].

شیاوی باسکردنی شێخ عەبدولسەلام بارزانی پاش تەواوکردنی سەردانییەکانی لە گوندی چاریە بەرەو ڕاژان بە ڕێکەوت، بە هاوەڵی شەش کەس لە دڵسۆزانی ئەوانیش بریتی بوون لە "عەلی مح، عەزیز گوهار، نووری (خاڵی شێخ عەبدولسەلام)، ساڵح ئاکرەیی، عەزیز حاجی و ئەحمەد حاجی ئەمین ئاکرەیی"[٢]، هەرچەندە سمایل ئاغای شکاك داوا لەشێخ عەبدولسەلام دەکات کە چەند چەکدارێکی لەگەڵ ڕەوانە بکات، بەڵام ئەم پێشنیارە لە لایەن شێخ قبول نەکرا، سەرەڕای مەترسی ڕێگاکان کە نزیك بووە لەسنووری تورکیا و هەوڵەکانی هەواڵگری حکومەتی عوسمانی بۆ دەستگیرکردنی شێخ عەبدولسەلام[٣].

لەکاتی گەڕانەوەیدا دەستەیەك لە دارودەستەی "سۆفی عەبدوڵلا"، لەو ڕێگایەدا لە بۆسەدا بوون، هەر بەدەرکەوتنی شێخ عەبدولسەلام هاتنە سەر ڕێگاکەی بەناوی "سۆفی عەبدوڵلا" و داوایان لێکرد، ڕوو بکاتە گوندی"گەنگەچین[٤]" و گوندەکەیان پیرۆز بکات[٥]، هەر چەندە شێخ چەندین بیانووی بۆ هێنانەوە بۆ ئەوەی نەچێت، بەڵام پێداگری ئەو دەستەیە بە شێوەیەك بوو، "سۆفی عەبدوڵلا" کە یەکێك بووە لەسەرۆك هۆزێکی بچوکی شکاك، لە ڕواڵەتدا خۆی بە یەکێك لە دۆستانی شێخ داناوە، پێی ڕاگەیاندوون ئەگەر شێخ ماڵەکەم پیرۆز نەکات ئەوە ماڵەکەم دەسوتێنم، ئەمەش شێخ عەبدولسەلامی ناچار کرد داواکانیان پەسند بکات[٦].

هەر بە گەیشتنی شێخ عەبدولسەلام و یاوەرەکانی بۆ گوندی گەنگەچین، لە لایەن سۆفی عەبدوڵلا پێشوازی گەرمی لێکرا و یاوەری کرد بۆ ماڵەکەی خۆی، پاشان دارودەستەکەی گەمارۆی ماڵەکەیان دا، بە مەبەستی دەستگیرکردنی شێخ و هاوەڵەکانی،

(١) ئەحمەد بالایی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٥٤ – ٥٥.

(٢) مەلا ئەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٦.

(٣) پێ رەش، المصدر السابق، ص ١٣٨.

(٤) گوندیکە لەسەر ڕێگای ورمێ– سێرۆ لەسەر سنووری تورکیا

(٥) رشید کریم خان عقراوی، المصدر السابق، ص ٣٥.

(٦) عەلائەدین سوجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠١.

بەتایبەت دوای ئەوەی سۆفی عەبدوڵڵا بەرەو ڕووی شێخ هات و نیشانەكانی ناپاكی و دووڕوویی لەسەر دەم چاوەكانی هەڵماڵی پێی گوت " **تۆ لە یاسای ئەو حكومەتەی ئێمە ملكەچێیەتی دەكەین دەرچووی، ئێستاش بۆت نییە تەنها ئەوە نەبێت كە خۆت بە ئەمری واقع بسپێری، ئێمەش دەتدەینە دەست حكومەت**"[١].

هەرچەندە شێخ عەبدولسەلام بارزانی هەوڵەكانی چڕ كردەوە بۆ ڕازیكردنی سۆفی عەبدوڵڵا بۆ ئەوەی دەست هەڵگرێت و دووربكەوێتەوە لەو هزره نابەجێیانە، بەڵام هەوڵەكانی سەركەوتوو نەبوو[٢]، بۆیە هاوەڵانی شێخ هەوڵیاندا بەرگری بكەن، كە ئەنجامەكەی كوژرانی هەریەكە لە "ئەحمەد حاجی ئەمین و عەزیز گوهار" لێكەوتەوە، پاشان شێخ گەیشتە ئەو بڕوایەی كە بەرگریكردن هیچ سوودێكی نابێت، بە ناچاری دەست بەسەر دەكرێن[٣].

بەم شێوەیە جارێكی تر خائینان و شڕەخۆرانی ناوخۆ لەبەر تەماح بەوپەری گەمژەیی و ساویلكەییەوە یەكێكی تر لە خزمەتگوزاران و خەباتكارە شۆڕشگێرە ڕاستەقینەكانی ئەو گەلەیان تەسلیم بە دوژمنەكەی كرد، دیارە لەنێوان خزمەتگوزاری و خیانەتدا ڕێگای دووەمیان هەڵبژارد، هەڵبەت ئەم مەسەلەیە یەكەمین و دوایین خیانەت نەبووە كە بەكرێگیراوانی ناوخۆ بەرامبەر ئازادیخوازەكانی ئەو سەر زەمینە تووشی بوون[٤].

لەو بارەیەوە هەموو سەرچاوەكان كۆكن كە شێخ عەبدولسەلام بارزانی و هاوەڵانی لە گوندی گەنگەچین دەستگیركراون و ڕادەستی حكومەتی عوسمانی كراون، بەڵام ئەوەی جێی سەرنجە "مەكدول" لەو باوەڕەدایە كە سمكۆی شكاك لە پشت بەدیلگرتنی شێخ عەبدولسەلام بارزانییەوە، لە بەرامبەریشدا "جەرجیس فەتحوڵڵا" جەخت لەوە دەكاتەوە چەند جەردە و ڕێگرێك لە پیاوانی سمكۆی شكاك ئاگاداربوون بەو پارەیەی كە تەرخانكراوە لە لایەن دەوڵەتی عوسمانی بۆگرتن و بە دەستەوەدانی شێخ عەبدولسەلام بارزانی[٥].

دەكرێت بڵێین دەستگیركردنی شێخ عەبدولسەلام بارزانی تا ڕادەیەك پەیوەستە بە

---

(١) عەبدولمونعیم غولامی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥١.

(٢) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ٦٣؛ مەعرووف قەرەداخی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦.

(٣) صالح محمود البارزاني، المصدر السابق، ص ٣٢.

(٤) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٣.

(٥) نجم سەنگاوی، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٣٠؛ ديڤيد مكدول، المصدر السابق، ص ١٧٤؛ جرجيس فتح الله، المصدر السابق، ص ٧٤.

هۆکارە ناوخۆییەکان، بەڵام لە ڕاستیدا بابەتەکە زۆر لەوە گەورەترە کە قەبارەکەی بچووك بکرێتەوە، بەڵکو پەیوەندی ڕاستەوخۆی بە بەرژەوەندی و هاوکێشە سیاسییەکانی ئەو کاتەی زلهێزەکان هەبووە.

لەکۆتایدا شێخ و هاوڕێکانی برانە نزکترین بنکەی سەربازی عوسمانی، پاش دیدەنی کردن لەگەڵ فەرماندەی بنکەکە توانی ڕازی بکات بە ڕێگادان بەی هکێك لە هاوەڵانی بەناوی "عەلی مح" بە مەبەستی گواستنەوەی خانەوادەکەی لەمەرگەوەڕ، پاشان گواسترانەوە بۆ سەنتەری ویلایەتی "وان" لەوێش بۆ "دیاربەکر" ئینجا لە ڕێگەی هێزێکی پاسەوانی توندوتۆڵ ڕەوانەی مووسڵ کران[١].

کاتێك "سلێمان نەزیف" کە ئەوکات والی مووسڵ بوو، هەواڵی گەیشتنی شیخ عەبدولسەلامی بارزانی پێگەیشت، سواری گالیسکەکەی بوو بەرەو ڕێگای "باب سنجار" بە ڕێکەوت و لە شوێنێکی نزیك مەزارگەی"شێخ قەزیب ئەلبان "گالیسکەکەی ڕاگرت و هاتە خوارەوە و لەسەر لێواری ڕێگاکە دانیشت، وەك بڵێی بەپەلە بێت بۆ بینینی شێخ بە دەست بەسەرکراوی [٢].

پاش بەسەرچوونی ساتێکی کەم شێخ عەبدولسەلام بەسواری دەوارێك بوو بەدیارکەوت، چوار دەورەشی بە سەرباز دەور درابوو، پاشان "سلێمان نەزیف" هەڵساو لێی چووە پێش و پێی گوت تۆ عەبدولسەلام بارزانیت؟ شێخ وەڵامی دایەوە: ئەزم ئەوێ تو دبێژی، دیارە والی مووسڵ بەمەش نەوەستا، بەڵکو پێیگوت بۆچی سەرپێچیت لە فەرمانەکانی حکومەت کرد و نەهاتیە مووسڵ و بەم شێوەیە هاتی، ئینجا چووە سەر گالیسکەکەی و بەرەو سەرای میری گەڕایەوە[٣]، بە دوایدا سەربازەکان شێخیان برد تاکو گەیشتنە "قوڵغە سەربازییەکە" لەوێ شێخ و هاوەڵانی زیندانی کران[٤].

دواتر (سلێمان نەزیف) ئەنجوومەنێکی سەربازی پێکهێنا بۆ دادگایی کردنی ڕووکەشانە،

---

(١) پێ ڕەش، المصدر السابق، ص ١٣٩. سەبارەت بە ڕووداوی خیانەتەکەی سۆفی عەبدوڵڵا و دەستگیرکردنی شێخ عەبدولسەلام، جیاواز لە هەموو بۆچوونەکان "نیکتین" بەکەمێك گۆڕانەوە چیرۆکی دەستگیرکردنی شێخ باس دەکات. بۆ زانیاری پتر بگەڕێتەوە بۆ : بازیل نیکتین و کوردناسی، وەرگێڕان: نەجاتی عەبدوڵلا، (سلێمانی- بنکەی ژین-٢٠٠٤)، ل ل ٦٠ -٦١.

(٢) عەبدولمونعیم غولامی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٣.

(٣) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٢٠٣ – ٢٠٤ .

(٤) زبیر بلال اسماعیل، المصدر السابق، ص ٦٦.

کە گوایە شێخی بارزان کاتی خۆی بۆتە بەربەست لەبەردەم پێشڕەوی لەشکری شەشەمی عوسمانییەکان کە ویستوویانە بچن بۆجەنگی ڕووسیا[١]، بۆیە لە ئێوارەی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩١٤ز بڕیاریدا شێخ و یاوەرەکانی لە سێدارە بدرێن، بەبێ گەڕانەوە بۆ فەرمانی باب عالی[٢].

هەرچەندە لە دەوڵەتی عوسمانیدا جێبەجێ کردنی فەرمانی لە سێدارەدان دەبێت بە ئاگاداری فەرمانی سوڵتان بێت، بەڵام والی مووسڵ گوێڕایەلی ئەم ڕێورەسمە کارگێڕیانەی سەرووی خۆی نەبوو، پێدەچێت ترسی لەوە بووبێت لەبەر نزیکبوونەوەی جەنگی جیهانی یەکەم سوڵتانی عوسمانی لەشێخی بارزان و یاوەرەکانی خۆشبێت[٣].

لەوبارەیەوە"زوبێر بیلال" جەخت دەکاتەوە لە وتەکانی "ڕەشاد موفتی"کە لە کەسە بەتەمەنەکانی خانەوادەکەی گوێی لێ بووە و دەڵێت" **بەر لە جێبەجێکردنی بڕیاری لەسێدارەدانی شێخ و یاوەرەکانی بەچەند کاتژمێرێك یاخود ڕۆژێك برووسکەیەکی بابی عالی گەیشتە مووسڵ بە مەبەستی دواخستی بڕیاری لە سێدارەدانەکە، بەڵام سلێمان نەزیف دەیزانی بروسکەکە تایبەتە بەکێشەی شێخی بارزان و یاوەرەکانی بۆیە ئامادەنەبوو بیکاتەوە، تا کارەکەی جێبەجێ کرد**"[٤].

هەر بۆ ئەم مەبەستە فەرمانیدا بە هەندێك لە جەندەرمەکان تەقە بکەن وەك ئاگادارییەك بۆ لە سێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام لەو شەوەدا بە مەبەستی هاتنە دەرەوەی خەڵك بۆ بینینی ئەم دیمەنە جەرگبڕ و دڵتەزێنە[٥]، کەچی "دەمەلوجی" هۆکاری دروستکردنی ئەو پەشێوییە دەخاتە ئەستۆی والی مووسڵ، بۆ ئەوەی وانیشان بدات کە لایەنگرانی شێخی بارزان هاتوونەتە شاری مووسڵ بۆ ڕزگارکردنی شێخ و یاوەرانی، هەروەها

---

(١) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٠.

(٢) عەدالەت عومەر ساڵح، بارزانییەکان لە ڕاگواستنەوە تاکو جینۆساید بە پێی بەڵگەنامە فەرمی و مێژووییەکان، کۆنفراسی جینۆساید لەناسنامەوە بۆ پرۆژە، (چەمچەماڵ-٢٠١٦)، ل ٦. بۆئەم مەبەستە بەڵگەنامەیەکی عوسمانی بڵاونەکراوە جەخت لەسێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام و یاوەرەکانی دەکات، بۆ بینینی بەڵگەنامەکە بگەڕێوە بۆ پاشکۆی ژمارە(١).

(٣) ئەحمەد بالایی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٦.

(٤) زبیر بلال اسماعیل، المصدر السابق، ص٧٠.

(٥) عەبدولمونعیم غولامی، سەرچاوەی پێشوو، ل٥٤.

بەرپاکردنی شۆڕش کە مەترسی دەخاتە سەر شاری مووسڵ[١]. پێدەچێت ئەم کارەی بۆ پەردە پۆشکردنی نییەتە شاراوەکانی بەرامبەر بە شێخی بارزان و ڕازیکردنی ڕای گشتی عوسمانی لەکارە ترسنۆك وقێزەوەنەکەی بێت.

سلێمان نەزیف لەزیندان بە شێخی بارزان دەڵێت "**حکومەت دەسەڵاتدارە هەر زیانێکی پێ بکەوێت دەتوانێت دە هێندە تۆڵە بسێنێت، بەڵام هەر زیانێك بە تۆ بکەوێت بەهیچ قەرەبوو نابێتەوە و چاری حکومەتیش بەتۆ ناکرێت "شێخ عەبدولسەلام بارزانی لەوەڵامدا دەڵێت"من لەپێناو ئازادی گەلی کورد هەموو ئازارێك دەچێژم، بۆچی مافی کورد نادەن ؟**"[٢].

شێخ عەبدولسەلام بەر لەوەی بچێتە بەر تەنافی لە سێدارەدان دەست نوێژێکی شۆرد و هەندێ قورئانی خوێند، پاشان بەرەو پەتی قەنارەکە ڕۆیشت و گوتی"**مردنی من بەم شێوەیە لە بەژەوەندی دەوڵەتدا نییە**[٣]"، پاشان هەرسێ یاوەرەکەشی لە سێدارەدران کە ئەوانیش"محەمەد ئاغای هێشتەیی کە لەتەمەنی پیریدا بوو، هەروەها"عەبدی ئاغای مزووری کە تەمەنی لەدەورووبەری چل ساڵیدا بووە، لەگەڵ "عەلی کوڕی محەمەد ئەمین ئاغای مزووری" خەڵکی گوندی باسێڤا و گەنجێکی تازەپێگەیشتوو بوو[٤].

"عەلی کوڕی مەحەمەد ئەمین ئاغا مزووری" کاتێك سەرکەوتە سەر کورسی سێدارەکە وتە بەناوبانگەکەی وت" **مردن بۆ ئەو حکومەتە با باش بزانن کە بارزانییەکان کۆتایان نایەت بە لە سێدارەدانی ئێمە، بارزانییەکان نامرن"**، ڕاستی وت گەلی کورد هەرماوە و بارزانییەکانیش بەرەو دواڕۆژێکی گەش و خەباتی خۆیان بەردەوام کرد[٥]".

والی موسڵ لە دوای لە سێدارەدانی شێخی بارزان و یاوەرەکانی هەستی دوژمنکارانەی خۆی بەرامبەر شێخ نەشاردەوە، بەڵگەش لەسەر ئەوە، هەڵسا بە بڵاوکردنەوەی ئەو وێنەیەی کە لەگەڵ شێخ و یاوەرەکانی لەکاتی هەڵواسینیان وەرگیرا بوو، لە ڕێگای دانانی ئەم وێنەیە

---

(١) صديق الدملوجي، المصدر السابق، ص ١٠٤.

(٢) عەدالەت عومەر ساڵح، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦.

(٣) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٠.

(٤) عەبدولمونعیم غولامی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٥٤ - ٥٥.

(٥) احمد عثمان ابوبكر، الاثار....، ص ص ١٣٢-١٣٣.

لەسەر کارت و بڵاوکردنەوەی لەنێوان بارزانییەکان[١].

دیارە ئەو کارەی والی مووسڵ کاریگەری نەرێنی لەسەر هەڵوێستی کورد بەرامبەر بە ئیتیحادییەکان لە جەنگی جیهانی یەکەم بەجێ هێشت، بەتایبەتی ئەو کاتەی بەریتانییەکان دەستیان بەسەر شاری بەسرە داگرت، کوردەکان ڕەتیانکردەوە ڕووبکەنە بەرەی جەنگ لە باشووری عێراق دژ بە سوپای بەریتانیا، بۆ ئەم مەبەستە "جاوید پاشا" والی بەغدا(١٩١٤ – ١٩١٥) لەیاداشتنامەکەی خۆی دەڵێت "**داوام لەوالی مووسڵ کرد، ژمارەیەك لە خۆبەخشە کوردەکان ڕەوانە بکات، هەرچەندە توانی حەوت سەد چەکدار کۆبکاتەوە لەقەزای دهۆك، بەڵام کاتێك زانییان لەگەڵ بەریتانییەکان دەجەنگن، ڕەتیانکردەوە بچن بۆ باشوور و پێیانوابوو بەریتانییەکان کەسانی چاکن و دەتوانن بەئاشتی لەگەڵیاندا بژین**[٢].

پاش لە سێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام و یاوەرەکانی لە یەکی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩١٤ پاشان لەگۆڕستانی بەرامبەر مزگەوتی (عومەر ئەلمەولا) کە ئێستا بەگۆڕستانی (ئەلبوبەدران) دەناسرێ نێژران، بارزانییە دەستبەسەر کراوەکانی تریش خرابوونە نێو بەندینخانەوە، ژمارەیەکی زۆریشیان هەرلە نێو بەندینخانەکەدا کۆچی دواییان کرد[٣].

دەسەڵاتی عوسمانیش بۆ ڕێزگرتن لەو خزمەتەی"سلێمان نەزیف" مەدالیایی لیاقا زێڕی کردە خەڵات[٤]، کەچی پەنگخواردنەوە و ڕق وکینەی بارزانییەکانی فەرامۆشکردبوو، بۆیە لەوبارەیەوە "دەمەلوجی"تیشك دەخاتە سەر هەڵوێستی بارزانییەکان و دەڵێت (**بە هەموو دڵنیاییەوە دەڵێم لە سێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام هۆکاری یاخیبوون و گوێڕایەڵ نەبوونی**

(١) خليل على مراد، عبدالفتاح على البوتاني، المصدر السابق، ص ٦٠. هەر لەو کاتەدا "سلیمان نەزیف" دەستی کرد بە دەستگیرکردنی هەریەکە لە شێخ بەهائەدین بامەڕنی و شێخ نوور محەمەدی گەورە (بریفکانی) بەتۆمەتی بەرزکردنەوەی یاداشتەکە بۆ باب عالی و هاوکاریکردنی شێخ عەبدولسەلام بارزانی، هێنانیان بۆ شاری مووسڵ، سەبارەت بە شێخ محەمەد نوور بریفکانی خرایە زیندانی خنکاندنەوە، بەڵام بەهۆی نەخۆشی پاش پێنج ڕۆژ بردرایە نەخۆشخانە و زۆری پێ نەچوو لەوێدا مرد، دواتر ڕێگای نەدا کەسوکارەکەی تەرمەکەی ببنەوە، بۆیە هەر لەشاری مووسڵ نێژرا، هەرچی شێخ بەهائەدین بامەڕنی بوو، لەلایەن والی مووسڵ ڕێگای پێدرا بگەڕێتەوە شوێنی خۆی. عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥١.

(٢) ابراهيم خليل احمد، المصدر السابق، ص ١٩١.

(٣) عەبدولمونعیم غولامی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٥.

(٤) ئەحمەد بالایی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٧.

بەردەوامی بارزانییەکانە لە دەوڵەتی عوسمانی و تاساڵانێکی زۆریش لەبیری ناکەن)[١].

دوا بە دوای لە سێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام بارزانی و یاوەرەکانی لەسەر فەرمانی والی مووسڵ تەرمەکانیان ڕادەستی کەس و کارەکانیان نەکرایەوە، لەو بارەیەوە چەندین بۆچوون هەیە دەربارەی ئەوەی لەکوێ بەخاك سپاردراون، هەندێك دەڵێن "لەگۆڕستانی "الغرباء المتقطعین" بەخاك سپاردراون، لە بەرامبەریشدا بۆچونێکی تر هەیە کە جەخت لەوە دەکاتەوە شوێنی بەخاك سپاردنیان نادیارە، بەم جۆرە ئەگەر مەزارەکەی شێخی بارزان دیاریش نەبێت، بەڵام خەباتەکەی لە ناو دڵی هەموو کوردێکی دڵسۆزو و کوردپەروەر ماوەتەوە و یادی ئەم شێخە مەزنە تەنها ڕووڕەشی و شەرمەزاری بۆ پیاوێکی ترسنۆکی وەك "سلێمان نەزیف" هێشتەوە، کەناوبراو نەك بەزیندوویی لێی دەترسا، بەڵکو وا دەردەکەوێت پاش لەسێدارەدانیشی هەر لێی ترساوە[٢].

دەکرێت بڵێین شێخ عەبدولسەلام ئاسۆیەکی ڕوون بوو بۆ بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد، بە شێوەیەك وەك داینەمۆی بیری ئازادی لە کۆمەڵگەی کوردی لەم قۆناغە هەستیارە دەردەکەوێت، بوو بە قوتابخانەیەك بۆ بنیادنانی کەسایەتی کوردی شۆڕشگێر، ئەزموونەکانی دەرخەری ئەو ڕاستییەن کە چەندین کەسایەتی دیار قوتابی ڕێبازەکەی ئەون وەك شێخ ئەحمەدی بارزانی و مەلا مستەفای بارزانی کە ئاڵای خەباتییان هەڵگرت لە شۆڕشە یەك لە دوا یەکەکانی کوردستانی باشوور بە مەبەستی بەدیهێنانی خەونی سەربەخۆیی کوردستان.

(١) صدیق الدملوجي، المصدر السابق، ص ص ٩٩ - ١٠٠.

(٢) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠٩.

بەشی چوارەم

شۆڕشی یەکەمی بارزان

١٩٣١ - ١٩٣٢

تەوەری یەکەم:

«ڕەوشی سیاسی باشووری کوردستان پێش شۆڕشی یەکەمی بارزان»

دۆزی کورد لە دوای جەنگی یەکەمی جیهانی (١٩١٤-١٩١٨)، وەك دۆزێکی گرنگی ڕۆژهەڵات دادەنرێت، هەروەها وەك کێشەیەکی گەورە کە ململانێ و گفتوگۆی زۆری لەسەر بوو لەسەر هەردوو ئاستی هەرێمی و نەتەوەیی[١]، هەرچەندە لە ساڵانی جەنگی یەکەمی جیهانی کوردستانی عوسمانی هیچ ڕێگەیەکی تری لەبەردەمدا نەبوو، تەنها ئەوەی بەتەك سوپای عوسمانییەوە بچنە ناو جەنگەوە، تەنانەت لە کوردستانی ئێران کە ئەو وڵاتە بێلایەنی خۆشی لەجەنگدا نیشاندابوو، بەڵام چەندین لافیتە لە سابڵاغ هەڵواسرابوون کە داوایان لە موسڵمانان دەکرد کە بەشداری لە جیهاد بکەن[٢].

حکومەتی بەریتانیا لە کۆتایی ساڵی ١٩١٤دا بۆی ڕوون بوویەوە کەوا دەوڵەتی عوسمانی هاوپەیمانی لاساییکەرەوەی بەریتانیا بەنیازە لەپاڵ هێزەکانی میحوەرەوە بێتە ناو جەنگ و خەریکی جموجۆڵە لە ناوچەی سەرووی کەنداودا، هەر ئەوکاتە بەریتانیا بە مەبەستی پاراستنی بەرژەوەندییەکانی ستراتیژی و هێڵەکانی هاتووچۆکردنی و کێڵگە نەوتییەکانی لە ناوچەی سەرووی کەنداودا بڕیاری داگیرکردنی ناوچەی بەسرەی دا[٣].

لەسەرەتای ساڵی ١٩١٧ پاش سێ ساڵ جەنگ و وێرانکاری، سوپای عوسمانی کۆنترۆڵی شەڕی لەدەستدا و لەشکری ڕووس و بەریتانیا بەرەو ئێران و عێراق هەڵشکان، یەکەمیان تاوەکو ئەسفەهان و شارە کوردییەکانی ڕواندز و خانەقین و دووەمیشیان ناوچەکانی باشووری داگیرکرد و دواتر لە ١١ی ئاداری ١٩١٧ بەریتانییەکان بە سەرکردایەتی سێر ستانلی مۆد شاری بەغدا داگیر دەکات[٤].

---

(١) صالح البياتي، الشيخ محمود الحفيد البرزنجي، (السليمانية- مطبعة شفان-٢٠٠٧)، ص ١٧.

(٢) کورد و کوردستان لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی وەزارەتی دەرەوەی.....، ل ٨.

(٣) فیبی مار، مێژووی نوێی عێراق، وەرگێڕان: حەمە شەریف حەمە غەریب، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات-٢٠١٠)، ل ٣٧.

(٤) کورد و کوردستان لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی وەزارەتی دەرەوەی....، ل ٩.

دوای کۆتایی هاتنی جەنگی یەکەمی جیهانی لە٣٠ی ئابی ١٩١٨ بەپێی ڕێککەوتنامەی مۆدرۆس، هاوپەیمانەکان لە بەریتانیا و فەرەنسا و ئیتاڵیا و ویلایەتە یەکگرتووەکان و یابان بەسەر وڵاتانی مەرکەزی (نەمسا و مەجەر و دەوڵەتی عوسمان و ئەڵمانیا)، بەریتانیا دەتوانێ بەشێك لە ویلایەتی مووسڵ و ویلایەتی بەغدا و ویلایەتی بەسرا داگیر بکات وێڕای گرتنی بەشێك لەناوچەکانی ژێر دەستی دەوڵەتی عوسمان کە دۆڕاوی جەنگ بوو و شکستیهێنا، کوردەکان پەیوەندی باشیان لەگەڵ بەریتانییەکان هەبوو تاوەکو کۆتایی هاتنی جەنگ لە ١ی تشرینی دووەمی ١٩١٨هێزەکانی بەریتانیا گەیشتنە ناوچەی کفری لە باشووری شاری کەرکووك و لەوانەی کە پەیوەندییان بە بەریتانییەکان کرد، مستەفا باجەلان لە شاری خانەقین و شێخ مەحموودی حەفید لە سلێمانی و ئەو کوردانەی کە لە کەرکووك نیشتەجێ بوون، هەروەها کوردە ئێزدییەکان لە شنگال لە ١٩١٨[١].

لە ٧ی ئایاری ١٩١٨ هێزەکانی بەریتانیا لەکاتی جەنگدا شاری کەرکووکیان داگیرکرد دەتوانین بڵێین ئەو ڕووداوە یەکەم بەیەك گەیشتنی کارابوو لەنێوان هێزەکانی بەریتانیا و ناوچە کوردنشینەکان[٢]، لە دوای ئاگربەستی مۆدرۆس لە ٣٠ ی ئۆکتۆبەری ١٩١٨ چاوەڕەێی تەنهایەکی سیاسی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دەکرێ، سەبارەت بە گەلانی غەیرە تورك کە ئەمەش لەخۆڕا نەبوو، بەڵکو پەیوەست بوو بە حوکمی ئیتحادییەکان لە ناوچەکەدا، سەبارەت بە کوردەکان، بەریتانیا بەرلەوەی حکومەتی عێراقی هەردوو ویلایەتی بەغدا و بەسرا دابمەزرێنێ حوکمدارێکی لە ناوچەی سلێمانی دامەزراند[٣].

شایەنی باسە ڕەفتاری نا مرۆڤانەی تورکەکان بەگشتی بەرامبەر بە عەشیرەتە کوردییەکان، وایکرد شێخ مەحموود ئەمە پەسند بکات و پەیوەندیان پێوە بکات[٤]، ناوبراو

(١) سروة أسعد صابر، كوردستان الجنوبية ١٩٢٦- ١٩٣٩، ط١، (السليمانية- مطبعة حمدى- ٢٠٠٦)، ص ١٧.

(٢) ئەحمەد عوسمان ئەبوبەکر، کێشەی کورد لەسەردەمی ئاشتی و دوای جەنگی یەکەمی جیهانی، (دهۆك- چاپخانەی خانی- ٢٠١٢)، ل ١١.

(٣) سەلام ناوخۆش، شێخ مەحموود و سێ ئەفسەرەکەی داگیرکەران، چ١، (هەولێر- چاپخانەی منارە- ٢٠١٠)، ل ٤٥.

(٤) ئیمان ئیبراهیم ساڵح، شێخمەحموود و هەڵوێستی نێودەوڵەتی لەبەرامبەر شۆڕشەکانی لەنێوان ساڵانی (١٩١٨-١٩٢٧)، گۆڤاری مێژوو، ژمارە (٢٠)، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات - ٢٠١٣)، ل ٦١.

نامەیەکی بۆ (وڵسن)[١] نارد و داوای کرد کە بەیارمەتی ئەوان حوکمێکی خۆیی لە سلێمانی دامەزرێنێ[٢]، شێخ لە نامەکەیدا وێڕای پیرۆزبایی لە سەرکەوتنی ئینگلیز، ئاماژە بەوە دەکات کە کورد هیچ سودێکی لە عوسمانییەکان وەرنەگرتووە و داوا لە ئینگلیزەکان دەکات دان بە مافەکانی کورد دابنێن و ئازادی و سەربەستی لە کوردستان بڵاوبکەنەوە و ڕێگە نەدەن جارێکی دیکە تورکەکان بگەڕێنەوە کوردستان[٣].

دیارە ئەو نامەیە بە دەستی (عەبدوڵڵا سافی) ڕەوانە دەکات بۆ ئینگلیزەکان، بەڵام ناوبراو یەکسەر نامەکە دەداتە دەست (خلیل پاشا)ی فەرماندەی عوسمانییەکان لە عێراق[٤]، تورکەکان لە بەرامبەر ئەم هەڵوێستەی شێخ مەحموود کەوتنە تۆڵەسەندنەوە و شێخیان دەستگیر کرد[٥]، دوای دادگایکردن فەرمانی لە سێدارەدانیان بۆ دەرکرد، بەڵام لە ترسی ڕاپەڕینی کوردە لایەنگرەکانی شێخ و بە نیازی ئەوەی لەکاتی پێویستدا بۆ بەرژەوەندی خۆیان کەڵکی لێوەربگرن لە بەرامبەر ئینگلیز، ناچار بوون لە بڕیارەکەی خۆیان پاشەگەز ببنەوە و بە خەڵات و پارە و ڕێزێکی زۆرەوە لە تشرینی دووەمی ١٩١٨ گەیاندیانەوە سلێمانی، جگە لەمەش (شێخ مەحموود)یان بە سەرکردەی مەدەنی ناوچەکە دامەزراند و نازناوی (نەقیب)یشیان پێ بەخشی، ئیتر لەوکاتەوە بوو بە شێخ مەحموودی نەقیب[٦].

تورکیا لەوکاتەدا دەیویست شێخ مەحموود زویر نەکاتەوە، بۆیە کاتێ کە بەیاننامەی شەڕ وەستان (مۆدرۆس) بڵاوکرایەوە لە ٣٠ تشرینی دووەمی ساڵی ١٩١٨ عەلی ئیحسان پاشای سەرلەشکری بەناوبانگی عوسمانی لە مووسڵەوە تەلگرافێکی بۆ شێخ مەحموود نارد

(١) " وڵسن "حاکمی گشتی بەریتانیا بوو لەعێراق بۆ کاروباری سیاسی و مەدەنی، ناوبراو حەزێکی زۆر گەورەی هەبوو بۆ داگیرکردنی عێراق و کوردستان بۆئەوەی بنە داگیرگەی بەریتانیا". هەمان سەرچاوە، ل ٨٩.

(٢) جەمال بابان، سلێمانی شارە گەشاوەکەم، بەرگی١٢، (هەولێر- چاپخانەی ئاراس- ٢٠١٢)، ل ٢٠٧.

(٣) جەعفەر عەلی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٩.

(٤) ولید حمدی، کورد و کوردستان لە بەڵگەنامەکانی بەریتانیا، وەرگێڕان: موحەمەد نوری تۆفیق، (سلێمانی- ١٩٩٩)، ل ٣٥.

(٥) و. همدی، کردستان و کرد در اسناد محرمانه بریتانیا، ترجمە: بهزاد خوشحالی، (همدان– انتشارات نور علم– ١٣٥١ه.ش)، ص ٢٠ .

(٦) ئەحمەد تەقی، خەباتی گەلی کورد لەیادداشتەکانی ئەحمەد تەقیدا، ڕێکخستن و ئامادەکردنی: جەلال تەقی، (سلێمانی- چاپخانەی ڕەنج-٢٠١١)، ل ١٩؛ م. ر. هاوار، شێخ مەحموودی.... ، بەرگی یەکەم، ل ل ٣٥٤ -٣٥٥.

کە بەناوی حکومەتی عوسمانییەوە حوکمداری سلێمانی بکات[١]، ئەوە بوو شێخ بە ناوی حکومەتی عوسمانییەوە بوو بە موتەسەریف و حوکمی گرتە دەست و ویستی سود لەکات وەربگرێت، دووبارە نامەیەکی بۆ ئینگلیزەکان نارد و داوای لێکردن بەچەند مەرجێك بێنە سلێمانی[٢] .

لە وەڵامی ئەو دەستپێشخەرییەی شێخ مەحموود لە کانونی یەکەمی ١٩١٨ وڵسن حاکمی گشتی ئینگلیز لە بەغدا (مێجەر نوئێل)[٣]ی وەکو نوێنەری خۆی ناردە سلێمانی[٤]، نوئێل لە ١٦ی تشرینی یەکەمی ١٩١٨ بە ناوی ئینگلیزەوە لە کۆبوونەوەیەکی فراوانی بەردەرکی سەرادا شێخ مەحموودی بە فەرمانڕەوای سلێمانی و تیرە کوردییەکانی ناوچەی نێوان زێی گەورەو ڕووباری سیروان ناساند[٥].

شێخ مەحموود هەر لەیەکەم ڕۆژی دەست بەکاربوونییەوە لە هەوڵی بنیات نانی کیانێکی سەربەخۆدا بوو، بەڵام بارودۆخ وانەبوو، لەبەر ئەوەی بەریتانیا شێخ مەحموودی بۆ ئەوە دەویست کە حکومەتی تورکیای پێ بترسێنێ کە هێشتا هێزەکانی لە مەڵبەندی مووسڵ دامابوون، هەروەها کاربەدەستانی عەرەبی عێراقیشی پێ بترسێنێ بۆ ئەوەی لە قسەی بەریتانیا دەرنەچن [٦].

---

(١) ملا خالید فریزی، پوختەی مێژووی کورد، (بێ شوێنی چاپ- ٢٠٠٣)، ل ٩٨.

(٢) عوسمان عەلی، کورد لە بەڵگەنامەکانی بەریتانیدا، وەرگێڕان: کامەران جەمال بابان زادە، (هەولێر- خانەی موکریانی بۆچاپ و بڵاوکردنەوە-٢٠١٣)، ل ١٥٤.

(٣) مێجەر نوئێل: ئەفسەرێکی چالاکی بەریتانی بوو، شارەزای خاکی کوردستان بوو و فارسی بەباشی دەزانی، لەسەرەتادا لەناو خێلی بەختیاری کاری دەکرد لە ساڵەکانی دوای جەنگی یەکەمی جیهانی نوئێل توانی بچێتە ناو کۆمەڵگەی کوردەوە و پەیوەندی پتەو لەگەڵ سەرۆك خێل و کار بەدەستانی کوردستاندا ببەستێت و کوردیەکی پوخت فێر ببوو، لەناوەڕاستی تشرینی دووەمی ١٩١٨وەکو حاکمی سیاسی لەکەرکووك دامەزرا، دواتر وەك ڕاوێژکار لەگەڵ شێخ مەحموود کاری کردووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: مێجەر نوئێل، یادداشتەکانی مێجەر نوئێل لەکوردستان، وەرگێڕان: حسێن ئەحمەد جاف، حسێن عوسمان نیرکسە جاری، (بەغدا- ١٩٨٤)، ل ٧٨ ؛ سەلام ناوخۆش، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٢.

(٤) المس بیل، فصول من تاریخ العراق القریب، ترجمة: جعفرالخیاط، (بیروت- ١٩٧١)، ص ٢٠٨.

(٥) سدیق صالح، بەڵگەنامەیەکی دووەم حکومەتی کوردستانی باشوور، گۆڤاری هەزار مێرد، ژمارە(٦)، (سلێمانی-١٩٩٨)، ل ١٢٠.

(٦) هیوا عەزیز سەعید، ناسیۆنالیزمی کوردی ١٨٨٠-١٩٣٩، (سلێمانی- ٢٠٠٣)، ل ١٠٢؛ عەبدولڕەحمان قاسملوو، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٢.

لە ڕاستیدا چەند هۆکارێکی تریش هەبوون وایکرد کەوا پەیوەندی شێخ لەگەڵ ئینگلیزەکان تێکبچێت لەوانەش: شێخ کەوتە ژێر کاریگەری ئەو سەرکردە تورکەی کە لەناوچەکەدا هەبوو بە ناوی (علی ئیحسان پاشا) کە لایەنگری خۆی بۆ شێخ دەربڕی لە لایەکی تریشەوە شێخ مەحموود داوای لە ئینگلیز کرد وشەی حوکمداری بۆ شیبکەنەوە و سنووری دەسەڵاتەکەی بۆدیاری بکەن، بەڵام ئینگلیزەکان ئەمانەیان نەکرد[١] .

لە دەرئەنجامی ئەمەدا ئینگلیز"مێجەر نوئێل"ی گۆڕی تاڕادەیەك لەگەڵ شێخدا نەرم بوو، (مێجەرسۆن)[٢] شوێنی گرتەوە و بوو بەڕاوێژکاری سیاسی شێخ مەحموود لە سلێمانی[٣]، سۆن کەسێکی کەللەڕەق بوو ڕق و کینەیەکی زۆریشی بەرامبەر بە شێخ مەحموود هەبوو، هەرلە سەرەتاوە کەوتە پلانگێران دژی شێخ و دەسەڵاتەکەی [٤].

قۆناغی ١٩١٨- ١٩٢٠ کە بە قۆناغی ئاشتی دادەنرێت لە کوردستان بەڵام بەهۆی ناڕازی بوونی ئەفسەرانی ئینگلیز بە دەسەڵاتی عەشائیری ئاکامی ئەوەی لێکەوتەوە کە کوردستان لە قۆناغی ئاشتیش لەئاشتیدا نەبێ و لێرەو لەوێ ڕاپەڕین بەرپا بێ[٥].

سەرەتاکانی ڕاپەڕین دژی دەسەڵاتدارانی بەریتانی لە کوردستان لە ناوچەکانی بادینان دەستیپێکرد، دوای ئەوەی کە هۆزی (گۆیان) لە زاخۆ دژی بەریتانییەکان ڕاپەڕین و لە شارەکە دەریانکردن کە بووە هۆی ڕێخۆشکردن و هاندان بۆ ناوچەکانی تر و لە لایەن کۆمەڵە چەکدارێك بە هاندانی سەرۆك عەشیرەتێك بەناوی (حەسۆ دینۆ)، توانیان (بیرسن) جێگری حاکمی سیاسی لەشارەکە بکوژن[٦]، لەو سەردەمەدا کوردەکان لە ناوچەکانی

---

(١) جعفر علی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠٣.

(٢) مێجەر سۆن: کەسایەتیەکی سیاسی ئینگلیز بوو، زمانی کوردی و فارسی باش زانیوە، پێش جەنگی یەکەمی جیهان بە ناوی (میرزا غولام حسین) لە هەڵەبجە و سلێمانی ماوەیەك ژیاوە، لە دوای لابردنی مێجەرنوئێل دەبێتە حاکمی سیاسی، دوژمنی سەرسەختی شێخ مەحموود بووە. ئیمان ئیبراهیم صالح، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩١ .

(٣) ئومێد حەمەئەمین، شێخ مەحموودی حەفید ١٩٢٢-١٩٢٥، (سلێمانی- چاپخانەی چوارچرا- ٢٠٠٨)، ل ٢٨.

(٤) مارتن فان برونەسن، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٦.

(٥) سەلام ناوخۆش، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٦.

(٦) مەهدی محەمەد قادر، هەولێر لە نێوان ساڵانی ١٩١٤-١٩٣٠، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات-٢٠٠٨)، ٢٠٠٨)، ل ل٩٦-٩٧.

سلێمانی بە سەرکردایەتی (شێخ مەحموود) بەرهەڵستکاری داگیرکەرانیان دەکرد، هەروەها کوردەکان لە ناوچەکانی بادینان سەرقاڵی لێدانی دوژمنی داگیرکەربوون [١].

دوای ڕاگەیاندنی ڕژێمی "ئینتداب[٢]" بەسەر عێراق لە کۆنگرەی سان ڕێمۆ لە ٣ ی ئازاری ١٩٢٠، بەپێی بڕیاری کۆمەڵەی نەتەوەکان لە ٢٥ی نیسانی ١٩٢٠ عێراق کەوتە ژێر دەسەڵاتی ئینتدابی بەریتانیا[٣]، ئەمەش هۆکاری سەرەکی شۆڕشی نیشتمانی لە عێراق بوو دژی بەریتانیا کە لە پێنجی حوزەیرانی ١٩٢٠ دەستی پێکرد هەرچەندە چەندین جووڵانەوەی تر پێش ئەم شۆڕشە دەستی پێکرد و دژی بەریتانیا وەك لە (نەجەف، کەربەلا، حیلە، سلێمانی و ناوچەی تری کورد) و چەندین چالاکی سیاسی لە بەغدا ڕوویدا بۆ کۆتایی هێنان بە ئینتداب، لەم ڕووەوە شۆڕشی ١٩٢٠ دەستی پێکرد و خەڵکێکی زۆر بەشداری ئەو شۆڕشەیان کرد لە سەرۆك هۆز و پیاوانی ئایینی خەڵکی دیکەی عێراق و نزیکەی چەند مانگێکی خایاند[٤].

لەکاتی شۆڕشی ١٩٢٠ لە عێراق، بارودۆخ لە ناوچەکانی بادینان زۆر ئاڵۆزبوو بەتایبەت بارودۆخی ئاکرێ کە سەرجەم سەرچاوە بەریتانییەکان ئاماژەیان بە ئاڵۆزی بارودۆخی ناوچەی بادینان لەو ماوەیەدا دەکرد [٥].

دوای ئەو ڕووداوە هۆزەکانی (سندی، گولی، سورچی، سلێڤانی، قشووری و زێباری) دەستیان بە جموجۆڵکرد دژ بە بەریتانییەکان و ناچاریان کردن کە شوێنەکانیان جێ بهێڵن، لە شارەکانی تر خۆیان قایم بکەن بەرامبەر هەر ڕووبەڕووبوونەوەیەکی ڕاستەوخۆ و

(١) محەمەدساڵح عەقراوی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٩.

(٢) لەبەندی "٢٢"ی پەیمانی کۆمەڵەی نەتەوەکان باس لەسیستەمی ماندێت کراوە، کە بریتییە لەشێوازێکی شاراوەی داگیرکاری، بەواتای گەلێك بخرێتە ژێر سەرپەرشتی گەلێکی دیکەوە، سەرچاوەی ئەم جۆرە سیستەمە دەگەڕێتەوە بۆ کۆنگرەی ئاشتی لەپاریس کە بڕیاریدا جێبەجێ بکرێت لەسەرئەوگەلانەی کەپێشتر لەژێر ڕکێفی ئیمپراتۆری عوسمانی و ئەڵمانی بوون، بەبیانووی ئەوەی کەئەم گەلانە نەگەیشتوونەتە ئاستی وریایی سیاسی، بۆیە پێویستیان بەیارمەتی و ڕاوێژی دەولەتە گەورە پێشکەوتووەکانە تاکو بگەنە سەربەستی و ئازادی تەواو. خليل على مراد واخرون، دراسات في تاريخ الاوروبي الحديث والمعاصر، (موصل- دارالكتب- ١٩٨٩)، ص ٢٧٢.

(٣) عبدالوهاب حميد رشيد، العراق المعاصر، (دمشق- دار المدى للثقافة والنشر- ٢٠٠٢)، ص ٧٣.

(٤) عزيز الحاج، القضية الكردية في العشيرينات، ط٢، (بغداد- مطبعة الانتصار- ١٩٨٥)، ص ٣٤.

(٥) خليل مصطفى عثمان، كوردستان الجنوبية/العراق في سنوات الاحتلال والانتداب البريطانى ١٩١٨-١٩٣٢، ١٩٣٢، رساله ماجستير، قمت لكلية اداب، (جامعة دهوك-٢٠٠٥)، ص ٥٩.

شۆڕشگێڕەکان لە شاری ئامێدی کاپتن (ویلی) و مولازم (ماکدۆنالد)یان کوشت دەستیان بەسەر شارەکەدا گرت[1].

لە لایەکی دیکەوە سەبارەت بە سەرەتاکانی ڕووبەڕبوونەوە لەنێوان خەڵکی هەولێر و بەریتانییەکان لەچوارچێوەی ناڕەزای دەربڕین لە داگیرکردنی شارەکە و کۆڕ و کۆبوونەوەکان بڵاوکردنەوەی پڕوپاگەندە دژی تێپەڕی نەدەکرد، دەکرێت قۆناغێکی هێمنانە و نەهێنی بێت، بەڵام بەو شێوازەش بەردەوام نەبوو، بەڵکو لە سەرەتاکانی ئابی ١٩٢٠ گەیشتە ڕادەی ئاشکرابوون و هەوڵدان بۆ دەرکردنی ئینگلیز لە شارەکە، سەبارەت بەهۆکارەکانی ئەم ڕووبەڕووبوونەوەیە و سەرەڕای بیرۆکەی بەرگری لە شارەکە هەندێك پەیوەست بوو بە هەڵسوکەوتی بەریتانییەکان لە هەولێر و ناڕازی بوون لێیان، لە لایەکی تریش هاوکات بوو لەگەڵ ئەم پەشێوییەی کە ناوچەکانی تری کوردستانی گرتەوە و شۆڕشی دژی بەریتانییەکان لە زۆربەی ناوچەکانی کوردستان دەستی پێکرد، کە ئەمەش بەهۆی ڕەنگدانەوەی ئەو واقیعە بوو کە گەلی کورد لە کوردستان لەژێر سایەی بەریتانیا و بەڵێنەکانی تێیدا دەژیان[2]

سەبارەت بە هەوڵە کردارییەکانیش لەڕۆژی ١٢ی ئابی ١٩٢٠ کاتێك کاپتن (هی) لە ڕێگای گەڕانەوەی لە ڕواندز بەرەو هەولێر دێت لە بۆسەیەکدا لە ناوچەی گەلی عەلی بەگ دەدرێتە بەردەستڕێژی گوللە و بە شێوەیەکی سەرسووڕهێنەر ڕزگاری دەبێت لە مردن، ئەوانەی لەگەڵ کاپتن (هی) بوون لەکاتێکدا کە هێرشەکەی کراوەتە سەر (مستەفا ئاغا و عەلی ئەفەندی کوێخا عەبدوڵڵا و مەجید و کانەبی) بوونە، پێش گەڕانەوەی پەیوەندی بەپیاوەکانی لە هەولێر دەکات بۆ ئەوەی یارمەتی بدەن، کاپتن (هی) لەمبارەیەوە دەڵێت: **"پەیوەندیم لەگەڵ هەولێر کرد و داوامکرد کە سەید عەلی و کۆمەڵێك لە پۆلیسەکان و کۆمەڵێك سوارچاك بێنن، لە ئێوارەی هەمان ڕۆژ بەسواری لەگەڵ مستەفا ئاغا گەیشتمە شەقڵاوە، کۆمەڵێك لە خەڵکی شەقڵاوە، پێشوازیان لێکرد و پیرۆزباییان لێکردم"**[3]

سەبارەت بە لیوای سلێمانی بارودۆخی سیاسی و ئاسایش بە بەراورد لەگەڵ ناوچەکانی تری کوردستان زۆر ئاڵۆز نەبوو لەبەرئەوەی بارودۆخی شار دوای شۆڕشی شێخ مەحموود لە ساڵی ١٩١٩ ئاسایی بووە و ئەو بارودۆخەش تەنها چەند مانگێکی کەمی بەسەردا تێپەڕی،

---

(١) مەهدی محەمەد قادر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٧.

(٢) مەهدی محەمەد قادر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٦.

(٣) دبليو. ئار. هی، سنتان في كوردستان، ترجمة: فؤاد جميل، ط١، ج٢، (بغداد-١٩٧٣)، ص ١٠٢.

هەروەها هێزەکانی بەریتانی هێزی خۆیان توونودتۆڵ کرد بوو بۆ دەستگرتن بەسەر شارەکەدا و هێزی سەربازی خۆیان زیاد کرد لە شاردا مووچەی هێزی پۆلیسیان زیاد کرد کە خەڵکی ناوچەکە بوون و چەندین ئیمتیازی پێدان(١)

دواتر هەڵوێست لە ناوچەکانی سلێمانی بەتایبەتی لە سەرەتای ساڵی ١٩٢٢ جارێکی تر ئاڵۆز بوو، ئەو لە خۆبایی و سەربەستییەی کە مێجەرسۆن لەناو خەڵکدا پێشان دەدا سەری نەگرت و تا دەهات خەڵك زۆرتر لە بەریتانییەکان تورە دەبوون و کار گەیشتە ئەو رادەیەی راپەرین لە هەموو لایەکەوە دەستی پێکرد(٢)

لە سلێمانی دوای مێجەر نوئێل و دامەزراندنی مێجەرسۆن چاوەڕوانی سەرەتای شۆڕشێکی نوێ کوردی دەرکرا، لە قۆناغی حوکمی ڕاستەوخۆ بەریتانیا بەتایبەتی لە نێوان ساڵانی ١٩١٩-١٩٢٢ کە زیاتر بەدەسەڵاتی مێجەرسۆن لە کوردستان بە تایبەتی لە سلێمانی دادەنرێ، چەندەها گۆڕانکاری لە ڕەوتی سیاسی ئینگلیزدا بەرپابوو، مێجەرسۆنی کوردزان و کوردناس خۆی وا پێشاندەدا تەنها لە دژی دەسەڵاتی شێخ مەحموود نەك کورد و لە بۆچوونی هەندێ توێژەر، سۆن دەیویست ئیدارەیەکی کورد نوێ هەبێ، نەك سیستەمێکی عەشایەری وەك ئەوەی شێخ مەحموود(٣)

"سێر پرسی کۆکس"(٤) مەندوبی سامی بەریتانی لە عێراق لە ١ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٠ بە ئەرکی نەهێشتنی شۆڕش و پێکهێنانی حکومەتێکی عەرەبی لە عێراق گەیشتە بەغدا و دوای گفتوگۆکردن لەگەڵ "عەبدولڕەحمان نەقیب(٥)" و ڕەزامەندی ناوبرا لە ٢٥ی تشرینی

---

(١) خليل مصطفى عثمان، المصدر السابق، ص ٥٩-٦٠.

(٢) م. ر. هاوار، شێخ مەحموودی، ....، بەرگی دووەم، ل ٢١٥.

(٣) سەلام ناوخۆش، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٧.

(٤) سێرپرسی کۆکس، ساڵی (١٨٦٤ز) لەدایك بووە، لەساڵی (١٨٨٤ز) پەیوەندی بەحکومەتی هندستانەوە کردووە لەدوای ساڵی (١٨٩٣ز) چەند پلەیەکی وەرگرتووە لەکەنداو و وڵاتی فارس لە (شوباتی ١٩٣٧ز) مردووە. ئەحمەد حەمەدئەمین، چەندلاپەڕەیەك لەمێژووی نوێی هاوچەرخی عێراق، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠١٠)، ل ٧٥ .

(٥) عبدالرحمن نەقیب: (١٨٤٥-١٩٢٧)، کوڕی سەید عەلی نەقیبە، لە تەمووزی ١٨٤٥ لە گەڕەکی باب الشيخ لەبەغدا لەدایك بووە، ڕەچەڵەکی دەگەڕێتەوە بۆ شێخ عەبدولقادری گەیلانی. یەکەم سەرۆك وەزیرانی حکومەتی کاتی بوو لەعێراق، لە ڕێککەوتی (١٣/٦/١٩٢٧ز) کۆچی دوایی کرد لەبەغدا. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: رجاء حسين الخطاب، عبدالرحمن النقيب، حياته الخاصة وآراءه السياسية وعلاقاته بمعاصريه، (بغداد- ١٩٨٤)، ص ص١٠-١٣؛ علاء جاسم محمد، رجال العراق الملكي، (لندن-٢٠٠٤)، ص ص

یەکەمی ١٩٢٠ یەکەمین حکومەتی کاتی لە عێـراق دامـەزرا کـە لـە هەشـت وەزیـرو دوازدە وەزیری بێ وەزارەت پێکهێندرا کە هیچ وەزیرێکی کورد تێدا نەبوو[(١)].

دوای دامەزراندنی حکومـەتی کـاتی عێـراق بـە سـەرۆکایەتی "عەبـدولرەحمان نـەقیب" بەریتانیا کەوتە بیرۆکەی دانانی یەکێك بۆ سەرۆکایەتی عێراق و ئەم بیرۆکەیەش بووە یەکێك لە بابەتەکانی کۆنگرەی قاهیرە لـە سـاڵی ١٩٢١، لـەم کۆنگرەیـەدا سـێر پرسـی کـۆکس نـاوی پاڵێوراوەکانی خستەڕوو، بەڵام ناوی "فەیسەڵ کوڕی حوسێن[(٢)]" لە لیستی کاندیکراوان نەبوو کە دواتر بڕیاری کۆتایی لە سەر ئـەو درا، دوای گەیشـتنی میـر فەیسـڵ بـۆ بەغـدا و دانـانی وەکو شای عێراق لە ٢٣ ی ئابی ١٩٢١و بڕیاردرا کـە ڕاپرسـییەکی گشـتی ئـەنجام بـدرێت لـە هەموو عێراقدا[(٣)].

سـەبارەت بـە ناوچـەکانی کوردسـتان ئـەوا سـلێمانی بەشـداری هـەڵبژاردنی نـەکرد و هەروەها لە کەرکووك زۆربەی دەنگەکان لە دژی مەلیك فەیسەڵ بوو کە نوێنـەری بـەریتانیا لیۆن ڕۆڵی هەبوو لە هەولێر لە بەدەسـتهێنانی دەنگـەکان کـە بەمـەرج دەنگیـان دابـوو بـە زامنکردنی مافە نەتەوەییەکان و ئەوەشیان ڕاگەیاند کە پاشگەز دەبێتـەوە گـەر بەنـدی ٦٤ی سـیڤەر جێبـەجێ کـرا و سـەبارەت بـە ویلایـەتی مووسـڵ (ئـاکرێ، زاخـۆ، دهـۆك، ئامێـدی) ئەوانیش بەمەرج دەنگیاندا بە زامنکردنی مافەکانی کورد بە چوونە پـاڵ کوردسـتانی بـاکوور

٣٧- ٤١؛ میر بصري، اعلام السیاسة في العراق الحـدیث، الجـزء الاول، الطبعـة الاولى، (لنـدن- دار الحكمـة- ٢٠٠٥)، ص ص ٦٣-٧٤ .

(١) مەهدی محەمەد قادر، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٢٥-١٢٦.

(٢) شا فەیسەڵی یەکەم: (١٨٨٣- ١٩٣٣)، فەیسەڵی کوڕی شەریف حسێن کوڕی عەلی شـەریفی مەکەیـە لە ٢٠ی ئایاری ١٨٨٣ لە شاری تائیف لەدایك بـووە، سـاڵی ١٨٩١ لەگـەڵ بـاوکی دەچێتـەوە ئەسـتەمبۆڵ، لەوێشەوە لەژێر سەرپەرشتی مامۆستای تایبەت، زمانی عەرەبی و ئەدەب و مێژوو دەخوێنێت، هـەروەها فێری تاکتیکەکانی سەربازیش بوو، سـاڵی ١٩٢٠ دەبێتـە پاشـای سـوریا، بـەڵام دوای چەنـد مانگێـك دوای شەڕی میسلۆن لە ٢٥ تەمووزی ١٩٢٥ جەنـەراڵ غـۆرۆ سـوریا داگـیر دەکـات و فەیسـەڵ بـەرەو ئـەوروپا دەچێت، دواتر لەدوای کۆنگرەی قاهیرە لەساڵی ١٩٢١دەکرێتـە پاشـای عێـراق و بـەردەوام دەبێتـە تـاکو ساڵی ١٩٣٣. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانـە: عبدالمجیـد کاکـل التكریتـي، الملـك فیصـل ودورة في تأسـیس الدولـه العراقیة ١٩٢١-١٩٣٣، اطروحة الدكتوراة، (جامعة بغداد- ١٩٩٠)، ص ص ٩-٤٧ .

(٣) مەهدی محەمەد قادر، سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٠؛

Gerad chaliand, A people without a country: the kurds and Kurdistanm, translated by: Michael pallis, zed book ltd, (londone, ١٩٨٠), p. ٢٤٤.

ئەگەر سەربەخۆبوو بەپێی بەندی ٦٤ سیڤەر و بەردەوامبوونی ماندیەتی بەریتانیا و دانانی بەزمانی کوردی لە کاروباری ئیدارەی پاراستنی مافە مەدەنی و سیاسییە ڕەواکانی گەلی کورد[(١)]، سەرەرای ئەوانەش دەرئەنجامی دەنگدانەکە بە رێژەی ٩٧% راگەیاندرا لە بەرژەوەندی مەلیك فەیسەڵ[(٢)].

دوای هەڵبژاردنی مەلیك فەیسەڵ کوڕی حسێن وەکو پاشای عێراق، حکومەتی بەریتانیا لە هەمانکاتدا کاری لەسەر پەیڕەوکردنی سیاسەتێکی تر کرد لە عێراق کە ئەویش مۆرکردنی پەیماننامەیەك بوو لە نێوان عێراق و بەریتانیا کە شوێنی ئینتداب بگرێتەوە کە هێشتا زۆر بەسەر پاشایەتی فەیسەڵ تێپەڕ نەبوو کە مەندوبی سامی بەریتانی ڕەشنوسێکی پێشکەشی فەیسەڵ کرد بۆپەیمان بەستن[(٣)]، ئەم پەیمانەش بۆ کۆتایی هێنان بە ئینتدابی بەریتانیا بوو لە لایەن عێراق و دەرچوون لەژێر دەسەڵاتی بەریتانیا و کۆتایی هێنان بە قەیرانی سیاسەتی ناوخۆ بوو لە عێراق کە دواتر بە دامەزراندنی ئەنجوومەنی دامەزراندن لە ساڵی ١٩٢٤ کۆتایی پێهات [(٤)]

جێگای ئاماژەیە هەردوو دەوڵەتی عێراق و بەریتانیا بەرژەوەندی تایبەتیان لە بەستنی ئەم پەیماننامەیەدا هەبوو، بەریتانیا بۆ دەرچوون لەم کێشەیە کە بەهۆی زۆری خەرجییەکانی سەربازی ڕووبەڕووی بەرهەڵستییەکی بەهێزی ناو پەرلەمانی بەریتانی هاتبوو کە داوای کەمکردنەوەی ئەم خەرجیانەیان دەکرد، عێراقیش ئامانجی کۆتایی هێنان بە سیستەمی ئینتداب و هەڵکشان بەرەو داننانی بەریتانیا بوو بەپەیماننامەکە کە لە نێوان دوو دەوڵەتی سەربەخۆدا بەستراوە[(٥)]

ئەم پەیماننامەیەش لە ١٠ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٢ ئیمزا کرا پاش ١٠ ڕۆژ لە پێکهێنانی کابینەی سێیەمی عەبدولڕەحمان نەقیب، بەریتانیا ڕایگەیاند کە مەبەست لەو پەیمانە ئەوە

(١) سروة اسعد صابر، كوردستان الجنوبية....، ص ٢٣ .

(٢) توفيق السويدي، مذكراتي (نصف قرن من تاريخ العراق والقضية العربية)، (لندن – دار الحكمة – ٢٠١١)، ص ٨١.

(٣) خليل مصطفى عثمان، المصدر السابق، ص ٨١.

(٤) ل.ن. كوتلوف، ثورة العشرين الوطنية التحررية في العراق، ترجمة: عبدالواحد كرم، (بغداد- ١٩٧١)، ص ٢٦٦.

(٥) مەهدی محەمەد قادر، هەولێر و پەیماننامەکانی نێوان عێراق و بەریتانیا، گۆڤاری ئەکادمیای کورد، ژمارە (١٨)، (هەولێر- ٢٠١١)، ل ٣٥٩.

نییە کە ببێتە جێگری ئینتداب ئەو ئینتدابەی بەشێوەی بەڵگەنامەیەکی کاریگەر دەمێنێتەوە و ئەرکەکانی حکومەتی بەریتانیا لە عێراقدا دیاری دەکات وەکو نوێنەری کۆمەڵەی نەتەوەکان، نیشتمان پەروەرەکانی عێراقی زیاتر دەنگیان بەرز دەبووەوە و بەتایبەت لە کەربەلاو بەغدا کۆبوونەوە ڕێکخرا، ڕۆژنامە نیشتمانییەکانیش باسی پێویستی دانان بە سەربەخۆیی عێراقیان دەکرد بەر لەمۆرکردنی پەیمانەکە[١]

لەبارەی هەڵوێستی کورد بە شێوەیەکی گشتی هیچ گرنگییەکی بۆ بەستنی ئەم پەیماننامەیە نەبووە و هۆکاری گرنگی نەدانیان دەگەڕایەوە بۆ چاوەڕوانیان بۆ جێبەجێکردنی پەیماننامەکەی سیڤەر، بەو هیوایەی کە ناوچەکانی باشووری کوردستان بچێتە سەر ئەو دەوڵەتانەی کە پێشنیازکراوە، کورد بەتەواوی ئەو پەیماننامەیەی فەرامۆش کردبوو بەو هیوایەی کە دەسکەوتی گەورەتر لە دەرەوەی ئەم پەیماننامەیە لەژێر سایەی بەریتانیا بەدەست بهێنێت[٢].

سەبارەت بەکێشەی مووسڵ بە بێ ڕێککەوتننامەی سایکس بیکۆی ساڵی ١٩١٦ کوردستانی باشوور کە پێی وترا ویلایەتی مووسڵ بەر فەرەنسا کەوت، دواتر بەریتانیا توانی قەناعەت بە فەرەنسا بکات کە دەستبەرداری ئەم ویلایەتە بێت کە ئەمەش لەڕێککەوتننامەی سایکس بیکۆ ڕەنگی دایەوە، بەم پێیەی ویلایەتی موسڵ کەوتە ناو ناوچەکانی داگیرکاری بەریتانیا کە دەیویست دەست بەسەر سەرچاوەکانی نەوت و پێگەی ستراتیجی ویلایەتەکەدا لەڕووی سوپایی و بارزگانییەوە بگرێت[٣].

لە نێوان تورکیا و بەریتانیا ناکۆکی سەبارەت بەویلایەتی موسڵ هاتەئاراوە کە حکومەتی تورکیا ئیدیعای ئەوەی دەکرد کە ویلایەتەکە مافی ئەوە و داوای گەڕانەوەی دەکرد[٤] لەم

---

(١) فاضل حسين، کێشەی ویلایەتی مووسڵ، وەرگێران: محەمەد نانەکەلی، (بەغداد- چاپخانەی الرابطة- ١٩٥٥)، ل ل ٣٤-٣٥.

(٢) مەهدی محەمەد قادر، هەولێر لە نێوان ساڵانی ١٩١٤ ـ ...، ل ل ٨٧-٨٨.

(٣) *Edgar O'balance, the Kurdish stryggle١٩٢٠ – ٩٤(،londone, ١٩٩٥), p.١٩.*

(٤) *Wallace Lyon, (kurds ،arabs and britions) the memoir of wallace lyon in Iraq (١٩١٨ – ١٩٤٤), edited and with an introduction by:david k. Fieldhouse, (I .b.tauris publishers, london – ٢٠٠٢), p. ٤٢؛*

موسى السيد علي، القضية الكردية في العراق من الاستنزاف الى تهديد الجغرافيا السياسية، (ابوظبي– مركز الامارات للدراسات والبحوث الاستراتيجية –٢٠٠١)، ص ١٣.

بارەیەوە زۆر بیانووی هێنایەوە و بەریتانیاش ئـەم بیانوانـەی ڕەتکـردەوە و کەیسـەکە خرایـە بەردەم کۆمەڵەی گەلان[1] دواتـر لـە ٣٠ی کـانونی یەکـەم ١٩٢٤ لەسـەر پێشـنیاری نوێنـەری بـەریتانیا لـە کۆمەڵـەی گـەلان بـەکۆی دەنـگ بریـار لەسـەر پێکهێنـانی لێژنەیـەك درا بـۆ لێکۆڵینەوە لە بارودۆخی ویلایەتی موسڵ و گوێگرتن لە راو بۆچوونی دانیشتوانەکەی[2].

شۆڕشی "شێخ سـەعید[3]" هۆکارێـك بـوو بـۆ پەلـەکردن لـە کێشـەی ویلایـەتی مووسـڵ، هەردوو وڵاتی تورکیا و بەریتانیا هیچ مافێکیان نەبوو لە ناوچەی مووسڵ کە کـورد زۆرینـەی زۆری دانیشتوانی ئەو ناوچانە بوون و حەزیان نەدەکرد بخرێنە ژێر ئینتداب کە بەڵگەش بـۆ ئەمە خەباتی نەتەوایەتی کورد بوو بە سەرکردایەتی شێخ مەحموود و سەرکردەکانی دیکـەی کورد لە ناوچەی مووسڵ[4].

---

(١) کۆمەڵەی گەلان: لەئەنجامی داواکاری ژمارەیەك لەوڵاتان و بیرمەندان و ڕێکخراوەکان وەکو دەزگایەکی نێودەوڵەتی دامەزرا تاکو ڕۆڵی خۆی هەبێت لە ڕێکخستنی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان و چارەسـەرکردنی کێشەکان و بەدیهێنانی ئاشتی بۆ جیهان، لـە (١٠\کـانونی دووەم\١٩٢٠) بەشـێوەیەکی فـەرمی کرایـەوە. بـۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: کەمال مەزهەر، سەرچاوەی پێشوو، بەرگی یەکەم، ل ل ٩٤- ١٠٢.

(٢) حسێن اسماعیل عزیز ، ژیانی کۆمەلایەتی لیوای سـلێمانی لـە نێـوان سـاڵانی (١٩٢١ – ١٩٥٨)، تێـزی دکتۆرا پێشکەش کراو بە کۆلێژی ئەدەبیات- زانکۆی سەلاحەدین/ هەولێر، ٢٠١٤، ل٢٣؛ بهمن کاك عبـدالله احمد، دۆزی کورد لە ڕێککەوتننامەو پەیماننامە نێودەوڵەتیەکان لەسایکس بیکۆ تـا جـەزائیر ١٩١٦–١٩٧٥، (هەولێر– چاپخانەی هاوسەر–٢٠١٧)، ل ٩١.

(٣) شێخ سەعید: لە بنەماڵەیەکی ئاینی باوکی شێخ محەمەدی کوڕی شێخ عەلی یە، لە ساڵی ١٨٦٥ لە پـالۆ لە دایك بووە، دوای مردنی باپیری باوکی گەڕایەوە خنس، بۆیە شێخ سەعید سەرەتای خوێندنی لـە خنسـەوە دەست پێ کردووە بەخوێندنی زانستە ئاینیەکان، دوای مردنی باوکی سەرپەرشتی بنەماڵەو تەکیەکانی کەوتە ئەستۆ، لە ساڵی ١٩٠٧ دەستی کردووە بە گەڕان بەناو دێهاتـەکانی ویلایەتـەکانی ڕۆژهـەڵات دا و سـەرۆکە حەمیدیەکانی ناسی بوو، هەر لەو کاتەدا نازناوی (بدیع الزمان)ی وەرگـرت ئـەویش لەبـەر ئـەوەی زۆر لـە شیعر و قامەتی حریرە و بەدیع لەبەربووە، شێخ سەعید لە پاڵ کارەکانیشی وانەی دینی دەوتەوە ١٢ قوتابی بوون بەزانای گەورە، ئەوەی کە دەسەڵاتی شێخی زیاتر کرد شـووکردنی کچـەکانی بـوو بـە شـێخ و سـەرۆك عەشـیرەتە کوردیـەکان، پیـاوێکی تێکۆشـەرو بـەهێز و بـەتوانابووە، هـەموو کـات دژی زوڵـم و زۆرداری دەوەستا، لە ٢٩ حوزەیران ١٩٢٥ دادگای ئیستقلالی دیاربەکر فەرمانی لەسێدارەدانی بۆ دەرکرد. بـۆ زانیـاری زیاتر بڕوانە: تەلار علی امین، سیاسەتی کەمال و بزاڤی رزگاریخوازی نەتەوەیی کورد لە باکووری کوردسـتان (١٩١٨ـ١٩٣٨)، نامەی ماستەر پێشـکەش کـراو بـە کـۆلێژی ئـەدەبیات- زانکـۆی سـەڵاحەددین، (هـەولێر- ٢٠٠٠)، ل ٩٧.

(٤) جەلیلی جەلیل و ئەوانی دیکە، شۆڕشەکانی.....، ل ل ٢٤٨-٢٤٩.

داخوازی و داواكارییەكانی كورد دەربارەی بەڕێوەبردنی خۆجێیەتی، كەسێك نەبوو گوێی بۆ بگرێت نە لەلای بەریتانیا نە لەلای ڕژێمی پاشایەتی لە عێراق، دوای ئەوەی هەردوولا گەیشتنە سەر ئەوەی كەوا ویلایەتی مووسڵ بە عێراق بلكێنرێت، لەگەڵ ئەوەی بەریتانیا و توركیا نەگەیشتنە ڕێككەوتنێكی كۆتایی دەربارەی دۆسیەی ویلایەتی مووسڵ كە ئەم دۆسیەیە ناكۆكی لەسەر بوو گوازرایەوە بۆ كۆمەڵەی گەلان[١].

لە ٢٩ی تشرینی یەكەم ١٩٢٤، سنوورێكی كاتی لەنێوان عێراق و توركیا دانرا كە پێی وترا (هێلی برۆكسل) لە ٣٠ تشرینی یەكەم ١٩٢٤ كۆمەڵەی گەلان بڕیاری سپاردنی كێشەی مووسڵیدا بە لێژنەیەكی تایبەتی سێ قۆڵی[٢] كە پێك هاتبوون لە (ام. دی.گیرسن)[٣] سەرۆكی لێژنە و بە ئەندامێتی هەر یەك لە (كونت تیلكی)[٤] (أ. باولس)[٥] و ژمارەیەك سكرتێر ویاریدەری شارەزا بۆ لێژنەكە داندرا كە پێك هاتبوون لە (كونت بورتالیس لە سویسرا_ السنیور.بو.رو. لە ئیتالیا_ المسیو كادیر لە فەرەنسا_ المسیو دید لە سویسرا_ كرافۆر_ ڕۆژهەڵات ناسی هۆلەندی جەواد پاشا نوێنەری توركیا)[٦].

بەر لە شوباتی ١٩٢٥ لێژنەی بە سەركردنەوەی ڕاستییەكان بۆ ویلایەتی مووسڵ بچێت، ئیدارەی بەریتانی لە عێراق و حكومەتی توركی كۆمەڵێ ڕێوشوێنیان بۆ بەهێزكردنی هەڵوێستیان لە نێوان دانیشتوانی ویلایەتەكە گرتەبەر، بەتایبەتی لە ناوچە كوردییەكان و لە كانوونی دووەمی ١٩٢٥ عەبدولموحسین سەعدوون وەزیری ناوخۆی عێراق گەڕان بە هەرێمی باشووری كوردستان و بەدیاریكراوی بۆ هەولێر كرد و لە گەشتەكەی بەڵێنی دا كە مافە نیشتمانییەكانی كورد پارێزراو دەبێت و دواتر دانی بە مافەكانی كورد دەنێت ئەگەر ئەوان بڕیاری تێكەڵاو بوون بدەن بە عێراق[٧].

بێگومان بەریتانییەكان لەوە گەیشتبوون كەوا توركەكان واز لەمووسڵ ناهێنن بۆیە

(١) م. س. لازاریف و ئەوانی تر، مێژووی....، ل ٣٥.

(٢) بهمن كاك عبدالله احمد، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩١.

(٣) یەكێك بوو لە كار بەدەستانی وەزارەتی دەرەوەی سوید، و لەم كاتدا باڵیۆز بوو لە ڕۆمانیا.

(٤) كەسایەتییەكی سیاسی وشارەزایەكی جوگرافی بوو وماوەیەك سەرۆك وەزیرانی مەجەر بووە.

(٥) ئەفسەرێكی خانەنشینی بەلجیكی بووە.

(٦) جرجیس فتح الله، المصدر السابق، ص ص ٣٢٥ - ٣٣١.

(٧) بەیار مستەفا سەیفەددین، سیاسەتی بەریتانیا بەرامبەر توركیا و كاریگەرییەكانی لەسەر كوردستان، وەرگێڕان: سەرمەند ئەحمەد، چ١، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات-٢٠١٠)، ل ١٩٧.

کوردیـان بـۆ دوو مەبەسـت بـەکارهێناوە، یەکـەمیان بـۆ ئەوەی هەسـتی نەتەوایـەتی کـورد بجووڵێنن دژ بە تـورك و قایـل نـەبن بەگـەڕانەوەی تـورك بـۆ ویلایـەتی مووسـڵ، دووەم بـۆ ئەوەی لـە دواڕۆژێکـی نزیکـدا کوردسـتان بلکێـت بـە میسـۆپۆتامیا تـا بـەهۆیەوە بتـوانن دەسەڵاتی خۆیان بەوە ڕابگرن کە عەرەب و کورد هەر لایەکیان سەرپێچیان کرد بەرامبەر بـە ئینگلیزەکان لایەکەی تری لێڕاست بکەنەوە و لەجووڵەی بخەن[١]

ئەو لێژنەیەی لە لایەن کۆمەڵەی گـەلان ڕاسـپێردرابوو بـۆ لێکـۆڵینەوە لەسـەر ناوچەکـە گوتی کە لەڕووی ستراتیژییەوە وای دەبینێ کە هێڵی بڕۆکسل هێڵێکی باشە بۆ ئەوان بکرێتـە هێڵی نێوان عێراق و تورکیا، لەڕووی دانیشتوان وا دەبینێ کە دانیشتوان ویلایەتەکـە کـوردن، کە نـە تـورك نـە عـەرەبن و بـەزمانی ئـاری قسـە دەکـەن، بـەڵام لەگـەڵ عـەرەب گروپێکـی یەکگرتوو پێکدێنن و لە ڕووبەرێکی فراوان نیشتەجێ و ڕوونی کردەوە کە هەستی نیشتمانی بۆ عێراق لای هەندێ عەرەب نەبێت بوونی نییە و هەستی کورد هەسـتێکی کوردییـە نەوەك عێراقی بوون[٢] .

لە تەمووزی ساڵی ١٩٢٥ لێژنەی کۆمەڵەی گەلان بڕیاری مانەوەی ویلایـەتی مووسـڵی دا لەسەر عێراق و سنووری باکووریش تاڕادەیەك وەکو سنووری کۆنی ویلایەتەکـەی هێشـتەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دوو مەرجی دیاریکراوی دانا لەوانە مانەوەی عێراق لەژێر ئینتدابدا بـۆ ماوەی ٢٥ ساڵ، هەروەها دەوڵەتی عێراق دان بەسرووشتی جودایی ناوچە کوردییەکان بنێت لە ڕێگای پێدانی ئیداریەکی خۆیی بە کوردەکان و ڕێگاپێدانیان بۆ ئەوەی پەرە بە ناسـنامەی کلتووری خۆیان بدەن لە ڕێگای دامەزراوەکانی تایبەت بەخۆیان[٣].

کوردەکان زۆریان ئەوەیان پێ باش بوو کە لێژنەکە ترسەکانی ئەوانی لەوەی بکەونە ژێـر دەسەڵاتی هەردوو حکومەتی تورکیـا و عێـراق بـە هەنـد وەرگـرت دوای ئەوەی کـە توانیـان خۆیـان لـەداگیرکردنێکی نـوێی تورکیـا وەلادەن ترسـیان لـە هەڵوێسـتی حکومـەتی عـەرەب بەرامبەریان هەبوو، لە لایەکی دیکەوە سەرپەرشتی کردنی کارەکانی حکومـەتی عێراقـی بـۆ ماوەیەکی دوورودرێژ لە لایـەن کۆمەڵـەی نـەتەوەکانەوە دڵنیـایی پـێ بەخشـین، بـەڵام ئـەم ڕەوشە دەگاتە کۆتایی هەر کاتێ بەریتانیا ڕایسپارد عێراق بچێتە نێو کۆمەڵەی نـەتەوەکانەوە

(١) م. ر. هاوار، شێخ محمودی، ....، بەرگی یەکەم، ل ٣٦٦.

(٢) بهمن کاك عبداللە احمد، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٤.

(٣) هەمان سـەرچاوە، ل ٩٤. چـارلز تریـب، چەندلاپەڕەیـەك لـە مێـژووی عێـراق، و: محەمـەد حسـێن و عەبدولقادر کەلهور، چ٢، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات-٢٠١١)، ل ٧٥.

و لەبەر ئەو پەیوەندییە گەرمەی نێوان دەسەڵاتی بەریتانیا و عەرەبەکانی سەر دەسەڵات لە عێراق ترسێکی ڕەوا هەبوو لەوەی کە نەکا بەریتانیا بەهۆی ناکۆکی و دووبەرەکی لەرێی کوردەکانی کوردستان پلانە ستراتیژییەکانی خۆی بەلاوە بنێت[1].

دوای چارەسەری یەکجاری کێشەی ویلایەتی مووسڵ بڕیاری ئەنجوومەنی کۆمەڵەی نەتەوەکان لە ١٦ی کانونی یەکەمی ١٩٢٥ ویلایەتی مووسڵ درایە عێراق، بەریتانیا و عێراق دەبێ دەست بەگفتوگۆ بکەن بە مەبەستی مۆرکردنی پەیمانێك بۆ ئەوەی ماوەی ئینتدابی بەریتانی بەسەر عێراق (٢٥) ساڵ بخایەنێ، (عەبدولموحسین سەعدون)ی سەرۆك وەزیران و وەزیری دەرەوەی عێراق یەکسەر بیرۆکەیەکی بۆ سەرۆك وەزیرانی بەریتانیا نارد و ئاگاداری کردەوە کە عێراق ئامادەیە بۆ گفتوگۆ بە مەبەستی مۆرکردنی پەیمانە پێشنیارکراوە تازەکە، بۆیە حکومەتی بەریتانیا پڕۆژەی پەیمانێکی ئامادەکرد و ناردی بۆ نوێنەری بەرزی بەریتانیا لە عێراقدا تا بیداتە حکومەتی عێراق[2].

بەندەکانی ئەم پەیماننامەیە لەگەڵ پەیمانی ١٩٢٢ زۆر جیاوازی نەبوو تەنها لە درێژی ماوەکەی نەبێت کە ٢٥ ساڵە و حکومەتی عەبدولموحسین سەعدون، لائیحەی پەیماننامە تازەکەی پێشکەش بە ئەنجوومەنی نوێنەرانی عێراق کرد لە ١٨ی کانونی دووەمی ١٩٢٦ بۆ گفتوگۆکردن لەسەری و بڕیاردان و سەرۆك وەزیران هەوڵی تێپەڕاندنی پەیماننامەکەیدا بەخێرایی، بەهۆکاری ئەوەی کە ئەم پەیماننامەیە جیاوازی نییە لەگەڵ پەیمانی پێشوو تەنها لە درێژی ماوەکەی نەبێت، لەمەشدا سەرکەوتوو بوو کاتێ کە ئەنجوومەنی نوێنەران کۆبوونەوەیەکی نهێنیان بەست لە ١١ی کانونی دووەمی ١٩٢٦ کاتێ کە ئەنجوومەن بەشێوەی هەڕەشە ئاگادارکرایەوە بەوەی کە یان ئیمزا لەسەر پەیمانەکە دەکرێت یان ویلایەتی مووسڵ لەدەست دەچێت[3] و دەنگدان لەسەر پەیماننامەکە کرا کە کاتژمێر و نیوێکی خایەند، بە سەرجەم دەنگی ئامادەبووەکان کە ٥٨ کەس ئامادەبوون و پەیماننامەکەیان پەسەندکرد، ڕۆژی پێشتریش ئەنجوومەنی پیاوماقوڵانی عێراق پەیماننامەکەیان پەسەندکرد، لە ڕۆژی ١٨ی شوبات ١٩٢٦دا پەیماننامەکە خرایەپێش چاوی پەرلەمانی بەریتانیاوە و پەسەندکرا[4].

(١) چارلز تریب، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٦.

(٢) فاضل حسین، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٦٠.

(٣) خلیل مصطفی عثمان، المصدر السابق، ص ١٢٤.

(٤) فاضل حسین، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦٣.

سەبارەت بە هەڵوێستی کورد لەپەیمانی ١٩٢٦ لە دوو هەڵوێستی پێچەوانەی یەکتر دەرکەوت.

یەکەمیان: ئەوان هەماهەنگ بوون لەگەڵ دەسەڵاتدارانی بەریتانی و مانەوەی سیستەمی ئینتداب بۆ ماوەی ٢٥ ساڵ بەم جۆرە لێکیدەدایەوە کە زامنکردنی مافەکانی کوردە، ئەگەرچی پەیماننامەکە بەهیچ جۆرێك ناوی کوردی نەهێنابوو، ئەم ئاڕاستەیە لەژێر کاریگەری لێدوانەکانی سەرۆك وەزیران وایان لێك دەدایەوە کە ئەگەر ئەم پەیماننامەیە پەسەند نەکرێت ئەوا ویلایەتی مووسڵ لە دەست دەردەچێت، ئەوانەی لەگەڵ ئەم ئاڕاستەیەدا بوون گەورە فەرمانبەرانی کورد بوون ئەم هەڵوێستەیان هۆکارێکی گرنگ بوو بۆ خۆپاراستنی بەرژەوەندییەکانیان و پلە و پایەی سیاسی و کارگێڕییەکانیان.

ئاڕاستەی دووەم: ئەوانەی کە لە دژی پەیماننامەکە بوون بەهۆی نەهێنانی ناوی کورد و داننەنان بە مافەکانی لە بەڵگەنامەیەکی فەرمی لەم جۆرە کە بەریتانیای خاوەن بەڵێنەکان بۆ کورد لایەنێکی سەرەکی ڕێککەوتنەکە بوو[1].

حکومەتی بەریتانیا لە حوزەیرانی ساڵی ١٩٢٩ ڕایگەیاند کە نیازیەتی پشتگیری لە عێراق بکات بۆچوونە ناو کۆمەڵەی گەلانی ١٩٣٢ و گفتوگۆکردن دەربارەی پەیماننامەیەکی نوێی کە دان بەسەربەخۆیی عێراق بنرێت، لە نیسانی ١٩٣٠ گفتوگۆکان دەستی پێکرد، "نووری سەعید[2]"، هەڵبژاردنێکی توندی دەستبەسەر داگیرکراوی ئەنجام داو لە ١٦ی تشرینی دووەمی ١٩٣٠دا لە پەرلەمان بە ٦٩ دەنگ بەرامبەر بە ٩ دەنگ پەیماننامەکەی پەسەندکرد و پەیماننامەکە ئینتدابی بەدوایی هێنا، بەڵام کاریگەری بەریتانیای هێشتەوە، بەریتانیا دوو

(١) مەهدی محەمەد قادر، هەولێر لە نێوان ساڵانی ١٩١٤ـ ...، ل ٣٦٠-٣٦١.

(٢) نووری سەعید: (١٨٨٨–١٩٥٨) لە گەڕەکی مەیدان لەشاری بەغدا لەدایك بووە، ساڵی١٩٠٣ پەیوەندی بە ئامادەیی سەربازی کردووە بە پلەی ملازمی دووەم دەرچووە لەسەردەمی عوسمانییەکان لە خزمەتی سەربازیدا بووە، لەگەڵ هاتنی بەریتانیا ولاتی جێهێشتووە چووە بۆ هیند، لەساڵی ١٩٢١ دەگەڕێتەوە بۆعێراق و ١٤ جار دەبێتە سەرۆك وەزیرانی عێراق و لەگەڵ ٤٧ جاریش وەکو وەزیر دەست بەکار دەبێت، دواجار لە ١٥ تەمووزی ١٩٥٨ لە عێراق لەلایەن شۆڕشگێڕان کوژرا، بڕوانە: حسن لطيف الزبيدي، موسوعة السياسة العراقية، الطبعة الثانية، (النجف- ٢٠١٣)، ص ص ٦٣٧-٦٣٨؛ مير بصري، المصدر السابق، ص ص ١٥١ ومابعدها.

(٢) إبراهيم خليل احمد و جعفر عباس حميدى، تاريخ العراق المعاصر، (الموصل-دار الكتب للطباعة والنشر- ١٩٨٩)، ص٧٠.

بنكه‌ی سه‌ربازی به‌كرێ گرت و مافی خۆشی لـه‌ هـه‌موو ئاسـانكارییه‌كانی عێـراق پاراسـت و ڕاوێژكـار و شـاره‌زایانی بـه‌ریتانی لـه‌ عێـراق مـانه‌وه‌ و لـه‌ به‌رامبه‌ریشـدا عێـراق مـافی وه‌ده‌ستهێنانی مه‌شق پێكردن و كه‌لوپه‌لی سه‌ربازی و یارمه‌تی له‌ به‌ریتانیا پێ درا[١]

به‌نده‌كانی په‌یماننامه‌كه‌ له‌ ٣١ی ئازاری ١٩٣٠ ئه‌و په‌یماننامه‌یه‌ كـاتێ جێبـه‌جێ ده‌كـرێ كه‌ عێراق ده‌چێته‌ كۆمه‌ڵه‌ی گه‌لان، هه‌روه‌ها دانnan به‌ سه‌ربه‌خۆیی عێراق وه‌ك ده‌وڵـه‌تێكی ئازاد، دوای جێبه‌جێكردنی په‌یماننامه‌كه‌، ئینتدابی به‌ریتانیا كۆتایی پێ دێت، له‌گـه‌ڵ هـه‌موو په‌یماننامه‌كانی نێوان عێراق و به‌ریتانیا كه‌ له‌ پێشتر مۆر كرابوو[٢]

سه‌باره‌ت بـه‌ هه‌ڵوێسـتی كـورد لـه‌م په‌یمانـه‌دا له‌بـه‌رئه‌وه‌ی په‌یمانـه‌ تازه‌كـه‌ به‌تـه‌واوی به‌رامبه‌ر به‌ داواكارییه‌كانی كورد بێده‌نگ بوو، بۆیه‌ شه‌پۆڵێكی نـاڕه‌زایی لـه‌ كوردسـتان دژی به‌رده‌وام بوونی سیاسه‌ت دژ به‌ كورد سه‌ری هه‌ڵدا، ئـه‌و سیاسـه‌ته‌ی كـه‌ بـه‌ریتانیا و عێـراق په‌یڕه‌ویان ده‌كرد له‌ زۆربه‌ی شاره‌كانی كوردستان كۆبوونه‌وه‌ و خۆپیشـاندان ده‌سـتی پێكـرد، به‌ توندی ناڕه‌زاییان ده‌ربڕی دژی به‌ریتانیا و عێراق[٣].

كۆمه‌ڵه‌ی گه‌لان چه‌ند بڕیـارێكی ده‌ربـاره‌ی كـورد ده‌ركـرد و ده‌بێـت حكومـه‌تی عێـراق پابه‌نـد بێـت پێـیه‌وه‌، له‌وانـه‌ زمـانی خوێنـدن زمـانی كـوردی بێـت، كورده‌كـان ئیداره‌یـه‌كی فراوانیان هه‌بێت له‌ ناوچه‌كانیان، كوردستان بۆ ماوه‌ی پانزه‌ ساڵ لـه‌ژێر ده‌سـه‌ڵاتی بـه‌ریتانیا بێت، هه‌ر كاتێك گۆڕانكاری لـه‌ ئیـداره‌ی عێـراق بكرێـت ده‌بێـت كـورد سـه‌ربه‌خۆ بێـت لـه‌ بڕیاردان، پێكهێنانی لیوایه‌كی كوردی له‌ ناوچه‌ كوردییه‌كانی باكووری ویلایه‌تی مووسڵ، به‌ڵام ئه‌م داواكارییانه‌ به‌هه‌ند وه‌رناگیرێت و ته‌نها كه‌مێكی نه‌بێت ئه‌وانی تر جێبه‌جێ نه‌كرا[٤].

---

(١) فیبی مار، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ٥٨.

(٢) إبراهيم خليل احمد و جعفر عباس حميدى، المصدر السابق، ص٧٠.

(٣) جه‌لیلی جه‌لیل و ئه‌وانی دیكه‌، شۆڕشه‌كانی....، ل ل ٢٧٥-٢٧٦.

(٤) غانم محمد العفو، عبدالفتاح علي البوتاني، الكـورد والاحـداث الوطنيـة في العـراق خـلال العهـد الملـكى ١٩٢١-١٩٥٨، (اربيل- مطبعة وزراة التربية- ٢٠٠٥)، ص ص ٣٢-٣٣.

تەوەری دووەم:

«ژیان و خەباتی شێخ ئەحمەد بەر لەهەڵگیرسانی شۆڕشی یەکەمی بارزان»

پاش لە سێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام بارزانی بزووتنەوەی نەتەوەی کورد چووە نێو قۆناغێکی نوێوە، ماوەیەکی زۆری نەخایاند جەنگی یەکەمی جیهانی لە ٢٨ ی تەمموزی ١٩١٤ ڕوویدا، ساڵانی جەنگ و دەرئەنجامەکانی ئەم جەنگە کاریگەری هەبوو بۆ سەر ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و کوردستانیش لەو کاریگەریانە بەدوور نەبوو، چونکە کوردستان چەقی ململانێکان بوو[١].

سەبارەت بە ناوچەی بارزانیش پاش لە سێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام بارزانی لە ساڵی ١٩١٤ شێخ ئەحمەدی بارزانی (١٨٩٦-١٩٦٩)ی برای، جڵەوی دەسەڵات لە بارزان دەگرێتە دەست، لە تەمەنی هەژدە ساڵیدا[٢]، کە درێژەپێدەری هەمان ڕێبازی شێخ عەبدولسەلام بارزانی بووە، بە لێهاتوویی و بە شێوەیەکی گورج و شیاو بەڕێوەی برد، هەروەها پەیوەندی نەتەوایەتی درێژەپێدا و بە چاککاریی کۆمەڵایەتی[٣]، ئەرکی ئایینی و نەتەوایەتی خۆی بەجێهێناوە، هەر بەهۆی ئەو ڕێبازەشەوە یەکەم کەس بووە بە هاواری شێخ مەحموودی بەرزنجی چوو، کاتێ لە ساڵی ١٩١٩ دژی بەریتانییەکان ڕاپەڕی[٤].

شێخی بارزان بۆ یەکەمجار لە دەرەوەی دەڤەری بارزان لە نۆڤەمبەری ١٩١٩ ناوی کەوتە سەر زاران، ئەوکاتەی لە ڕاپەڕینەکەی بادیناندا دوو کەس لە ئەفسەرەکانی بەریتانیا بە ئاگاداری و هاوکاری ئەو کوژران، لەوکاتە بەدواوە شێخ ئەحمەدی بارزانی بە یەکێك لە دوژمنە سەرەکییەکانی بەریتانیا هاتە ئەژمار[٥].

---

(١) سامی شۆڕش: بزاڤی رزگاریخوازی کوردی ئیدریس بارزانی نمونەیەك، وەرگێڕان: ڕزگار، (دهۆك- چاپخانەی زانا- ٢٠٠٥)، ل٦٠.

(٢) رشيد كريم خان عقراوى، المصدر السابق، ص ٤٣.

(٣) هوشيار مظفر علي امين، الزعيم مصطفى البارزاني، (اربيل- مطبعة الثقافة- ٢٠١٣)، ص٣٠.

(٤) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢.

(٥) بابە شێخ مەردۆخ رۆحانی(شیوا)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٣٢.

کوژرانی ئەو دوو ئەفسەرە بەریتانییە بە ئاگادری و هاوکاری ڕێبەری لاوی بارزانییەکان نیشاندەری دژایەتی و ناڕازیبوونی ئەو ڕێبەرەیە بەرامبەر بە ئامادەبوونی ئینگلیز و بێگانەکان لە کوردستان، شێخ ئەحمەد لە هەلومەرجێکدا ڕێبەرایەتی گەلەکەی بەدەستەوەگرت، کە لە لایەکەوە بەهۆی تێکشکانی وڵاتانی ناوەند و هەڵوەشاندنەوەی دەوڵەتی عوسمانی، لە لایەکی دیکەوە ئامادەبوونی هێز و سوپای بەریتانی و فەرەنسا لە ناوچەکە کە بارودۆخی ڕامیاری جیهانی و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست گۆڕانکاری بەخۆیەوە بینی[1].

پێگەی شێخ ئەحمەد بارزانی لە دوای شێخ عەبدولسەلامی دووەم و شێخ مەحموود بەرزنجی لە باشووری کوردستان لە هەموویان دیارتر بووە، هەروەها دەڤەری بارزانیش هەتا ساڵی ١٩٣٢ وەك تاکە ناوچەیەکی عێراق و کوردستان ماوەتەوە کە دەوڵەتی نوێی عێراق-بەریتانیا نەیتوانیووە دەسەڵاتی بەسەردا بکات، هۆکارەکەشی بەندە بە ئامادەبوونی کەسایەتی شێخ ئەحمەد و خودی عەشیرەتی بارزان[2].

بارزانییەکان ڕۆڵی سەرەکیان گێڕاوە لە ڕاپەڕینەکانی ناوچەی بادینان و زاخۆ و ئامێدی، تەنها بە بەشداریکردن نەوەستاون، بەڵکو سەرکردایەتیان کردووە و پشکی سەرەکییان هەبووە لە هێنانەکایەی بەرەیەکی یەکگرتوو لەناو هۆزە کوردییەکان، لە بەرامبەر داگیرکاری بەریتانی، دیارە دوا بە دوای خامۆشکردنی شۆڕشی بیست لە باشووری عێراق لە لایەن بەریتانییەکان، جارێکی دیکە ئاڵۆزی و پەشێوی لە کوردستان سەریهەڵدایەوە، بارزانییەکان توانیان لە ڕێگای هێزەوە بەریتانییەکان لە ناوچەکەیان دەربکەن، پاش ئەمەش بەرنگاربوونەوەکان بەردەوامی هەبووە لە نێوان ساڵانی ١٩٢١–١٩٢٤، بەڵام بە شێوەی پچڕپچڕ تاکو ساڵی ١٩٢٧[3].

سەبارەت بە ڕاپەڕینەکەی شێخ مەحموود دژ بەبەریتانییەکان لە ٢١ی ئایاری ١٩١٩پەیوەندی دەکات بە "مەحموود خانی دزلی"[4] کە هاوپەیمانی بوو[1]، پێی ڕادەگەیەنێ

---

(١) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٧.

(٢) عەتا قەرەداغی، سەرچاوەی پێشوو، ل٣١٠.

(٣) کاوس قفطان، المصدر السابق، ص ص ٣٦ - ٣٧.

(٤) مەحموود خانی دزلی: کوڕی عەزیز بەگی بارا بەگە، لە ساڵی ١٨٧٠ز لە گوندی دزلی سەر بەشاری مەریوان لە کوردستانی ئێران لەدایك بووە، سەرکردەی هەورامیەکان بووە و پەیوەندی لەگەڵشێخمەحموود پتەو بووە و خۆی بە سەربازی ئەو داناوە، بۆزانیاری زیاتر بڕوانە: عومەر مارف بەرزنجەیی،

ڕادەگەیەنێ بە زووترین کات لەشکرێکی گەورە پێکبهێنێ لەپێناو دەست گرتن بەسەر شاری سلێمانی و ڕزگارکردنی، مەحموود خانی دزلیش ئامادەیی خۆی نیشاندا و بە لەشکرێکی گەورەوە دەوری سلێمانی گرت[٢]، شێخ مەحموود توانی هێزی (لیڤی)[٣] بشکێنێ کە بۆ بەرەنگاربوونەوەی نێردرابوو، هەروەها (مێجەر گرین هاوس) [٤] کە لە جێی مێجەر سۆن بەرپرس بوو لەگەڵ ژمارەیەك ئەفسەری تری بەریتانی بەدیل گیران[٥].

ئەمەو سەرەڕای ئەوەی خەزێنەی شارەکەیان شکاند و هێڵی تەلەگرافی نێوان سلێمانی و کەرکووکیان بڕی، ئاڵای بەریتانیا لەسەر بارەگای حاکمی سیاسی هێنرایە خوارەوە دەست بەسەر شارەکە و دەورووبەری داگیراو ئاڵای کوردستان هەڵکرا [٦]

لە ڕاستیدا ئەم ڕووداوە لێدانێکی کوشندە بوو لە هەیبەتی ئینگلیز درا، بۆیە ئینگلیزەکان بەپەلە کەوتنە هەوڵی دامرکانەوەی شۆڕشەکە، لەم پێناوەشدا هەموو هێزێکیان بەکارهێنا، لە دوای چەند ڕۆژێك کۆتاییان بە شۆڕشەکە هێناو لە (دەربەندی بازیان)[٧] شێخ

مەحموود خانی دزلی ولاپەڕەیەك لە مێژووی کورد، گۆڤاری ڕۆژی کوردستان، ژمارە (٤)، بغداد، ١٩٧٣، ل ل ٤١٤٢؛ کەمال مەزهەر، کورد و کوردستان لە بەڵگەنامە نهێنیەکانی حوکمەتی بەریتانیادا، بەرگی یەکەم، (بەیروت- چاپخانەی گرین گلۆری-٢٠٠٩)، ل ١٣٣.

(١) عبدالرحمان ادريس صالح، الشيخ محمود الحفيد البرزنجي والنفوذ البريطاني في كردستان العراق حتى عام١٩٢٥، (السليمانية- مطبعة شفان- ٢٠٠٧)، ص ص ١٤٢ - ١٤٣.

(٢) نەجم سەنگاوی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣٥.

(٣) لیڤی: کاتێك بەریتانیا عێراقی داگیر کرد، هێزیکی نێوخۆیی دامەزراند بەمەبەستی شوێن گرتنەوەی هێزەکانی خۆیان و کەم کردنەوەی خەرجیە سەربازیەکان و لێدانی بزووتنەوەو ڕاپەڕینەکانی نێو عێراق، ئەم هێزە لەتورکیاوە هێنرابوون و بە لیڤی ناسران. بۆزانیاری زیاتر بڕوانە: پشکۆ حەمە تاهیر ئاغجەلەری، شاری کەرکووك ١٩١٧-١٩٢٦، (سلێمانی- دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی-٢٠٠٧)، ل ٢٩٣.

(٤) بە هۆی تێکچوونی بارودۆخی سلێمانی مێجەر سۆن بە ناوی پێشوازی لە خێزانەکەی (لیند فالید) ڕۆیشت و گرینهاوسی لەجێی خۆی دانا. نیشتیمان محەمەدئەمین، مێجەرسۆن و کوردناسی، گۆڤاری کەوانە، ژمارە (٢٤)، (سلێمانی- ٢٠١٣)، ل ٢١٩.

(٥) وەدیع جوەیدە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٣.

(٦) عقید عبدالواحد، کوردو نیشتیمانەکەیان، وەرگێڕان: حەمە صالح حاجی مەلا، (سلێمانی-٢٠٠٠)، ل ٩٢.

(٧) دەربەندی بازیان: شوێنێکە دەکەوێتە سەر ڕێگای نێوان سلێمانی و کەرکووك، بەهێڵی بەرگری سروشتی ناسراوە لەمێژوودا بۆ پارێزگاری لە لیوای سلێمانی، هەر هێزیك لێرەدا سەرکەوتوو نەبوایە ئەوا نەیدەتوانی سلێمانی بگرێت. ئومێد حەمەئەمین، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٩.

مەحموودیان بە برینداری دەستگیر کرد[١].

دوای گرتنی شێخ لە لایەن بەریتانیاوە ڕەوانەی بەغدا کرا بۆ دادگایی کردنی، حوکمی لە سێدارەدانیان بەسەر داسەپاند، بەڵام دواتر بڕیارەکەیان گۆڕی و کردیان بە دەساڵ زیندانی و بە گیراوی دووریان خستەوە بۆ دورگەی (ئەندامان) لە ڕۆژهەڵاتی هیندستان تا گەڕانەوەی لەساڵی ١٩٢٢[٢]. بەم شێوەیە کۆتایی بە یەکەمین حوکمداریەتی شێخ مەحموود هات لە سلێمانی کە حەوت مانگ و یەك ڕۆژی خایاند[٣]

شیاوی باسکردنە شێخ ئەحمەد بارزانی هێزێکی بۆ یارمەتیدانی شۆڕشەکەی شێخ مەحموود لە سلێمانی نارد، بەڵام بەهۆی ڕێگریی ئینگلیزەکانەوە، کە بەربەستیان لەبەردەم ئەم هێزە دروست کرد، تا ئەو کاتەی گەیشتنە ناوچەکە شۆڕشەکەی شێخ مەحموود کپ کرابوو[٤].

لە بەرامبەردا ئینگلیزەکان بڕیاریاندا زەبرێکی توند لە ناوچەی بارزان بدەن و خەڵکەکەی دەربەدەر بکەن و لە جێگای ئەواندا ئاشووریەکان[٥] نیشتەجێ بکەن، جگە

(١) سەعدی عوسمان حسێن، ڕاپەڕینەکانی کوردستانی باشوور(١٩١٤-١٩٤٥)، گۆڤاری زانکۆ، ژمارە (٢٥)، (هەولێر- ٢٠٠٥)، ل ٦٤٧.

(٢) عەلی سەیدۆگەورانی، لە عەمانەوە بۆئامێدی گەشتێك بە کوردستانی باشوور، وەرگێڕان: تالیب بەرزنجی، (سلێمانی- ٢٠٠٠)، ل١٣٣؛ ڕەمزی قەزاز، بزووتنەوەی سیاسی و ڕۆشنبیری کورد لە کۆتایی چەرخی نۆزدەهەمەوە تا ناوەڕاستی چەرخی بیست، (سلێمانی- چاپخانەی ژین-١٩٧١)، ل ١٢٩.

(٣) ئاکۆ عبدالکریم شوانی، شاری سلێمانی (١٩١٨-١٩٣٢)، (سلێمانی- چاپخانەی زانست-٢٠٠٢)، ل ١١٨.

(٤) وریا ڕەحمانی، کوردستان وکورد لەڕوانگەی نەخشەوانییەوە، (هەولێر-چاپخانەی ڕۆژهەڵات-٢٠٠٩)، ل ل ١٨٩؛

*Karen dabrowska,Geoff hann, op.cit, p.*١٥٣.

(٥) ئاشوورییەکان بەر لەجەنگی یەکەمی جیهانی لەسنووری نێوان دەوڵەتی عوسمانی و ئێراندا دەژیان لە ویلایەتی مووسڵ و ئەرزەروم و وان و هەکاری، زۆربەی ئاشووریەکانی سنووری دەوڵەتی عوسمانی لەشوێنکەوتوانی کەلێسەی نەستووری بوون کەبەشێوەزاری سریانی ئارامی دەئاخەفتن و لەناو دەوڵەتی عوسمانی نیمچەسەربەخۆیەکی خودیان هەبووە بۆ فەراهەمکردنی کاروبارەکانیان، لەبەرامبەردا باجیان دەدا بەدەوڵەت، سەبارەت بەژمارەیان لەعێراق هەندیك سەرچاوە ئاماژە بە ٢٥٠ هەزار کەس دەکەن، بەلام فاضل حسین بە پشت بەستن بەلێژنەی لێکۆلینەوەی نێودەولەتی بۆ سنووری عێراق و تورکیا ژمارەیان بە ٨٠ تا ٩٠ هەزار کەس دیاری دەکات. بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: متی عقراوی، العراق الحدیث، تعریب: مجید

لەمەش لە مانگی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩١٩ "کۆلۆنیل بیل"ی حاکمی مووسڵ و "کاپتن سکوت" حاکمی ئاکرێ گەشتێکیان بە ناوچەکانی سورچی و زێباری و بارزاندا کرد و دەستیانکرد بە هەڕەشەکردن و سەپاندنی سزاو باجی گەورە بەسەر سەرۆك عەشیرەتەکانی ناوچەکە، کاتێك چوون بۆ بارزان شێخ ئەحمەد بارزانی پێشوازی لێ نەکردن، پاشان هەردوو حاکمەکەی بەریتانیا لە بۆسەیەکی زێباری و بارزانییەکان کوژران(١).

سەبارەت بەم ڕووداوە شێخ ئەحمەد بارزانی بەدەم داواکاری زێبارییەکان دەچێت، پاش ئەوەی داوای یارمەتی هاریکاری لێ دەکەن بۆ ئەنجامدانی ئەو کردە سەربازییە، بۆ ئەم مەبەستەش "شێخ محەمەد سەدیق"ی برای ناردە "بیرەکەپڕا" تا لەگەڵ ئەواندا بەشداری ئەو دەست وەشاندنە بێت(٢).

دواتریش دەستیان بەسەر شاری ئاکرێ داگرت(٣)، بەریتانییەکان لە ڕێگای ڕاپۆرتێك لەسەر کەسایەتییە سەرەکییەکانی عێراق لە ساڵی ١٩٣٥جەخت لە تێوەگلانی شێخ ئەحمەد دەکەنەوە بە هاوکاری لەگەڵ"فارس ئاغا(٤)"ی زێباری لە کوشتنی دوو حاکمە سیاسییەکەی بەریتانیا(٥).

دیارە هۆزەکان پاش ئەوەی دەست دەگرن بەسەر شاری ئاکرێ، لەسەر چۆنییەتی دابەشکردنی ئەو پارەیەی کە لە شارەکە دەستیان کەوت، خراپ لێکتر ناکۆك دەکەون و ئەم ناکۆکییە شێخ ئەحمەدی بارزانی ناڕەحەت دەکات و بە نیشانەیەکی پڕ مەترسی لە قەڵەمیدا، بۆیە سەرۆك هۆزەکانی کۆکردەوە و پێی گوتن " **ئێوە لەسەر ئەم پارە هیچەی ئەمڕۆ لەئاکرێ دەستان کەوتووە ئاوا بچن بەگژیەکترا ئەی ئەگەر گەنجینەی مووسڵتان**

خدوری، (بغداد- ١٩٣٦)، ص١٣؛ فاضل حسين، مشكله الموصل دراسة في الدبلوماسية العراقية- الانكليزية- التركية وفي الرأى العام، (بغداد-١٩٧٧)، ص ١٠١؛

A. H. Hourani, minorities in the Arab world (Londone, ١٩٤٧), p ٤٤.

(١) وریا ڕەحمانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٠.

(٢) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥.

(٣) وریا ڕەحمانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٠.

(٤) فارس ئاغا لەساڵی ١٨٨١ لەدایك بووە سەرۆك خێڵی زێبار و کوڕی محەمەد ئاغایە، ساڵی ١٩٣٧ بووەتە ئەندام پەرلەمانی عێراقلە لیوای مووسڵ تا کۆتایی شوباتی ١٩٣٩، ناوبراو لەساڵی ١٩٤١ کۆچی دوایی کردووە. ڕاپەڕینەکانی بارزان لەبەڵگەنامە نهێنییەکانی هەردوو حکوومەتی....، ل ٢١٣.

(٥) سروة اسعد صابر، كوردستان الجنوبية....، ص ص ٢٣١ -٢٣٢.

دەست كەوێ چی دەكەن"[(١)].

لە لایەكی دیكەوە لە ساڵانی سەرەتای بیستەكاندا شۆڕشێكی نێوخۆیی بە سەركردایەتی "نووری باویل ئاغا[(٢)]" لە ناوچەی ڕواندز بەرپابوو، بە هەماهەنگی لەگەڵ هۆزە هاوسێكانی لە ماوەیەكی كەم توانرا ناوچەكانی برادۆست و بارزان و باڵەك و هەریر و شەقڵاوە لە ئینگلیزەكان پاك بكرێتەوە، هەروەك هاملتۆن و ئەدمۆندز و مستەرهای و نۆیل لە نووسینەوەی یادداشتەكانیان ناتوانن ڕاستی ئەم ڕووداوانە بشارنەوە كە دەڵێن "**خەریك بوو هێزی ئەو شۆڕشگێڕانە پەلاماری هەولێر بدەن و ئینگلیز بە تەواوەتی لە كوردستان دەرپەڕێنن**"[(٣)].

دیارە جووڵانەوەكەی "نووری باویل ئاغا" پشتیوانییەكی بێ وێنەی لە لایەن هۆزەكانی دەورووبەری لێكراوە، لەم ڕووەوە هۆزی بارزان یەكێك بووە لەو هۆزە نزیكانەی ڕواندز، بۆ ئەم مەبەستەش شێخ ئەحمەدی بارزانی بۆ پاڵپشتیكردن لەو شۆڕشە دووجار جەنگاوەرەكانی خۆی ڕەوانە كردووە، یەكەمیان لە ساڵی ١٩١٩ نزیكەی دووسەد چەكداری ڕەوانە كردووە، پاشان بۆ جاری دووەم هێزێكی دیكە بە سەركردایەتی "مستەفا بارزانی[(٤)]" ئەمەش لەوكاتەدا بوو بەر لەوەی هێزی "ئۆزدەمیر پاشا"ی تورك بگاتە ڕەواندز لە ٦ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٢١[(٥)].

شێخ ئەحمەدی بارزانی هەروەك هەموو شێخانی تەكیەی بارزان هەوڵیداوە دادپەروەری و یەكسانی لەنێوان چینەكانی كۆمەڵگا بهێنێتە كایەوە، لەهەمان كاتدا هەستێكی نەتەوەیی و نیشتمانی قووڵی هەبووە، هیچ كاتێك جیاوازی نەكردووە لە نێوان خەڵك لەسەر جیاكاری ئایینی و ئاینزایی، بۆ ئەم مەبەستە شێخ ئەحمەد لە ساڵی ١٩٢٠ لە لایەن "ئەندرانیك ئەرمەنی" نامەیەكی پێ دەگات تێیدا داوای لێدەكات بە ڕزگاركردنی

---

(١) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥.

(٢) نووری كوڕی باویل ئاغا كوڕی مەلا عەزیزە، لەساڵی ١٨٩٢ لە ڕواندز لەدایك بووە، لەساڵی ١٩٢٠ شۆڕشی ڕاگەیاند لەدژی ئینگلیزەكان، پاش دەستگرتنی بەسەر شاری ڕواندز ئەنجوومەنێكی پێكهێنا بۆ بەڕێوەبردنی شارەكە، لەساڵی ١٩٦٣ بەهۆی نەخۆشی كۆچی دوایی كردووە. حسن لطيف الزبيدي، المصدر السابق، ص ٦٣٩.

(٣) مستەفا جوندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١٣.

(٤) هەمان سەرچاوە، ل ١١١٣.

(٥) *Wallace Lyon, op.cit, p. ٤٢.*

خانەوادەکەی لەو ڕەشەکوژییەی کە تورکەکان دەرحەق بە ئەرمەنەکان ئەنجامی دەدەن، شێخی بارزان بەدەم داواکارییەکەی دەچێت و پۆلێك لە جەنگاوەرانی بارزان پێك دەهێنێت بە سەرکردایەتی"وەلید بەگ" کە "مستەفا بارزانی" یەکێك دەبێت لەئەندامانی ئەو دەستەیە، دەتوانرێت خانەوادەکەی ناوبراو ڕزگار بکرێت و بیگوازنەوە سوریا، لەم کردەیەشدا چوارده جەنگاوەری بارزانی گیان لە دەست دەدەن[١].

بێگومان دەسەڵاتدارانی بەریتانیا بە وردی چاودێری پەرەسەندن و ڕووداوەکانیان لە کوردستان دەکرد، لە بەهاری ١٩٢٠ ئاشووریەکانیان هاندا و ناردنی بۆ شەڕکردن لەگەڵ کوردا، لەو نێوەندەدا "فارس ئاغا"ی زێباری کە بەشداری کردبوو لە کوشتنی هەردوو حاکمەکەی مووسڵ و ئاکرێ کە لە پێشووتردا ئاماژەمان پێدا، بەخۆی و خێزان و خزم و عەشیرەتەکەی چوون بۆ ئێران و پەنایان بردە بەر سمایل ئاغای شکاك، لە بارزانیش شەڕی خوێناوی لە نێوان جەنگاوەرانی بارزانی و ئاشوورییەکان کە لەژێر فەرماندەیی "پەترۆس ئاغا" بوون قەوما، لەو شەڕەدا بارزانییەکان دیارترین فەرماندەی خۆیان بەناوی "سەعید وەلی بەگ" لە دەستدا[٢].

جگە لەمەش بە گوێرەی هەمان ڕاپۆرتی بەریتانی لەسەر کەسایەتیە سەرەکییەکانی عێراق لە ساڵی ١٩٣٥ ئاماژە بەوە دەکات کە شێخ ئەحمەد بارزانی لە ئەیلوولی ساڵی ١٩٢٢ بەشداری لەگەڵ هێزەکانی تورك کردووە و هێرشیان کردۆتە سەر ئامێدی، پاش مانگێك بارزان لە لایەن هێزە ئاسمانییەکانی بەریتانیا بە هاوکاری هێزە ئاشوورییەکان وێران کراوە[٣].

ئەو کاردانەوە توندەی بەریتانیا لەخۆڕا نەبووە، بەڵکو بەریتانییەکان مەترسی گەورەیان هەبووە لە جووڵانەوەکانی بارزان، بۆیە هەموو قورسایی و تواناکانیان خستبووە سەر ئەم ناوچەیە، بە مەبەستی ملکەچکردن و تۆڵەکردنەوە لە ڕێبەری تەکیەی بارزان[٤]، بۆ ئەم

---

(١) عرفات كرم ستوني، المصدر السابق، ص٦٠؛ عەلی زێباری، کەسایەتیا بارزانی و سروشتێ وی یێ خەباتێ، (دهۆك- چاپخانە پارێزگەها دهۆکێ- ٢٠١٣)، ل ١٧.

(٢) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ٩٤.

(٣) نجدة فتحي صفوة، العراق في الوثائق البريطانية سنة ١٩٣٦، من منشورات مركز دراسات الخليج العربي بجامعة البصرة، (جامعة البصرة-١٩٨٣)، ص ص ٥٦-٥٧.

(٤) حبيب تومى، الاستاذ مسعود البرزاني واستراتيجية اقامة الدوله الكرديه، متاح على الموقع الالكتروني:.http: // al – nnas. Com / article/ htomi / ٢٧bvz.htm ، تمت زيارهالموقع في ١٢:٣٠ في ١٠ / ١ / ٢٠١٦

مەبەستە بەریتانییەکان لەڕووی سەربازییەوە هیچ نەما تاقی نەکەنەوە، بۆیە "کاوس قەفتان" دەڵێت" **گەلی کورد یەکەم میللەتە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست کە مەدەنییەتی ڕۆژئاوا بناسێت لە ڕێگای سوپا و بۆردومانکردنی دڕندانەی فڕۆکەکانیان، هەروەها کوردستان بۆ بەریتانیا وەك گۆڕەپانی تاقیکردنەوەی هێزی ئاسمانی سەیر کراوە**" بۆ پشتڕاستکردنەوەی وتەکانی جەخت لەگۆتەی کەسێکی ئینگلیز دەکاتەوە کە دەڵێت "**بۆردومانکردنی کوردستان لە ڕاستیدا تاقیکردنەوەیەکی ناڕاستەوخۆی هێزی ئاسمانی بەریتانیایە**"[(١)].

پاش ئەم ڕووداوە تورکەکان لە ساڵی ١٩٢٣ لە ڕەواندز پاشەکشەدەکەن، دواتر ئاشتەواییەکی کاتی دێتە ئاراوە لەنێوان شێخ ئەحمەد بارزانی و دەسەڵاتدارانی بەریتانی–عێراقی کە تێیدا ڕێگا درا بە شێخی بارزان دەسەڵاتی لە ناوچەکەدا پەراکتیزە بکات بەبێ دەستێوەردانی حکومەت[(٢)].

لەو هەلومەرجەدا بەریتانیا ویستی بە هەرشێوازێك بێت شێخ ئەحمەد بە لای خۆیدا نزیك بکاتەوە جارێك بە هەڕەشە و جاریکی تر بە پارە هەڵخەڵەتاندن، بەڵام شێخی تەکیەی بارزان هەمیشە لەگەڵ بەرپرسە بەریتانییەکان جەختی لەوە دەکردەوە کە پلە و پایە و سامانی ناوێت، بەڵکو دەیەوێ لەسەر زێدی باب و باپیرانیان بە ئازادی بژین[(٣)].

حکومەتی عێراقی لە ساڵی ١٩٢٥ وەك هەنگاوی یەکەمی چەسپاندنی دەسەڵاتی لە گوندی بارزان بنکەیەکی پۆلیسی تێیدا کردەوە[(٤)]، مەڵبەندێکی حکومەتی "سەرا" لە بیرەکەپڕا دامەزراند، هەرچەندە ئەم هەنگاوەی حکومەت نەبووە هۆی سەرهەڵدانی هیچ ئاڵۆزییەك لە ناوچەکەدا، چونکە شێخی تەکیەی بارزان پێیوابوو ئەم هەوڵەی حکومەت بە مەبەستی بەڕێوەبردن و گرنگی پێدانی ناوچەکەیە لەڕووی خزمەتگوزاری و جێبەجێ کردنی پێداویستیەکانی دانیشتوان[(٥)].

دیارە حکومەت خوێندنەوەیەکی پێچەوانەی هەبووە بۆ ئەنجامدانی ئەو کارە، بەڵکو

---

(١) کاوس قفطان، المصدر السابق، ص ص ٣٦-٣٧.

(٢) سروة اسعد صابر، کوردستان الجنوبیة....، ص ٢٣٢.

(٣) وریا ڕەحمانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٠.

(٤) عەلی تەتەر نێروەیی، نەتەوە و نیشتمان ....، ل ٦٥.

(٥) مەهدی محەمەد قادر، هەولێر لەساڵانی ١٩٢٦-١٩٣٩، (هەولێر-لەبڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی-٢٠١٣)، ل ١٦٥.

دەیویست لەو ڕێگایەوە ناوچەی بارزان بخاتە ناو بازنەی دەسەڵاتی[١]، بۆئەوەی کۆتایی بەو خۆبەڕێوە بردنە بێنێت کە لە ناوچەکانی بارزاندا هەبووە، چونکە ئەو ناوچەیە نیمچە سەربەخۆبووە هەر لە سەردەمی عوسمانییەکانەوە بەهۆی سەختی سرووشتی ناوچەکە[٢]، لە لایەکی دیکەوە هەوڵدراوە لەم ڕێگایەوە هێڵی بروکسلی سنووری بچەسپێنێت لەپێناو بەزۆر لکاندنی ئەو بەشە گرنگەی کوردستان بەعێراق[٣].

لەو هەلومەرجەشدا کە تەکیەی بارزان لەناو بازنەی تەڵەکە و فێڵەکانی حکومەتی بەریتانی- عێراقی دەخووڵایەوە، کەچی هەستی نەتەوایەتی لە دەروونی شێخ ئەحمەدی بارزانی زیاتر چەکەرەی دەکرد، چونکە هەر لەو ماوەیەدا لە ساڵی ١٩٢٥ لە باکووری کوردستان شۆڕشێك بە سەرکردایەتی شێخ سەعیدی پیران دژ بە دەسەڵاتدارانی تورك سەرهەڵدەدات، شێخی بارزان بە مەبەستی هاوکاریکردنی شۆڕشەکە هێزێك بە سەرکردایەتی "مستەفا بارزانی" ڕەوانەی باکووری کوردستان دەکات[٤].

دوا بە دوای کپکردنی شۆڕشەکەی شێخ سەعیدی پیران لە لایەن دەسەڵاتدارانی تورك، زۆرێك لە سەرکردەکانی باکووری کوردستان ڕوویانکردە بەشەکانی تری کوردستان، سەبارەت بە باشووری کوردستان شێخ ئەحمەد بارزانی لە ساڵی ١٩٢٦ "محەمەد سەدیق"ی برای ڕەوانەی ڕەواندز دەکات بە مەبەستی کۆبوونەوە لەگەڵ سەرکردەکانی باکوور بۆ دارشتنەوە و بنیادنانەوەی شێوازێکی تۆکمەتر بۆ بەرپاکردنی شۆڕش لە داهاتوودا[٥]، هەر ئەمەش وایکردووە کە بەریتانییەکان لە ڕاپۆرتەکانی ساڵانی داهاتوویان جەخت لەوە بکەنەوە کە **دەرگای بارزان بۆ هەموو کەسێکی یاخی واڵایە، تەنها دەرگای شێخ بەڕووی بەریتانیا و حکومەت داخراوە**[٦].

بەریتانییەکان بە تەواوەتی دەرکیان بەوە کردبوو کە ناوچەی بارزان ناوچەیەکی فراوانی بزووتنەوەی کوردییە لەپێناو بەدیهێنانی مافە نەتەوییەکان، هەروەك چۆن لە سەردەمی عوسمانییەکان بەوە ناسرابوون کە ملکەچ نابن، بە کردەوەش لە ڕەوشێکی نیمچە سەربەخۆ

(١) عوسمان عەلی، کورد لە ....، ل ٢٥٠.

(٢) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٠٦-١٠٧.

(٣) مستەفا جوندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١٥.

(٤) حامید گەوهەری، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣.

(٥) ڕۆژ عەبدوڵڵا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٢٨ - ٢٩.

(٦) سروة اسعد صابر، كوردستان الجنوبية....، ص ٢٣٧.

دابـوون[١]، ئەمـەش بـەهیچ شـێوەیەك یـەكی نـەدەگرتەوە لەگـەڵ ئـەو سیاسـەتەی كـە بەریتانییەکان لە ناوچەکەدا پیادەیـان دەکـرد، بۆیـە لـە سـاڵی ١٩٢٧ حکومـەتی بـەریتانی- عێراقـی هێرشـێکی سـەربازیان دژ بـە شـێخ ئەحمـەد بـارزانی ئەنجامـدا، بـە مەبەسـتی یەکلاکردنەوەی کاری شێخی بارزان، بەڵام لـە چەنـد کیلۆمـەتری بارزانـدا ڕێگـای پێشـڕەویان لێگیرا[٢].

دیـارە لـە تشرـینی یەکـەمی سـاڵی ١٩٢٧ بـەر لـە هێرشـە سـەربازیەکەی حکومـەتی بەریتانی- عێراقی، شێخ ئەحمەدی بارزانی هەموو ئامادەکارییەك دەکات، هەروەها داوا لـە حکومـەت دەکـات میلیشـیا ئاشـووریەکان لـە ناوچەکـەیان پاشەکشـەپێ بکـات و مـافی سەرپەرشتیکردنی ناوچەکەی بۆ بگەڕێنێتەوە[٣].

کـەچی بەریتانییـەکان لـەبری بـەدەمەوە هـاتنی داواکارییـەکانی شـێخی بـارزان، لـە ڕاپۆرتـەکانیان ڕێبـەری تەکیـەی بارزانیـان بـە نـانەوەی پەشـێوی و دروسـتکردنی دڵـەڕاوکێ لـەدەروونی خـەڵکی ناوچەکـە تۆمـەتبار کـرد بـەهۆی ئـەو پرۆژەیـەی کـە پەیوەسـت بـوو بەنیشتەجێ کردنی ئاشووریەکان لـە ناوچەکـەدا، هـەروەها تۆمـەتی ئەوەشـی درایـەپاڵ کـە ناوچەکەی کردۆتە پەناگەی هەموو ئەو کەسانەی کە لە یاسا دەرچوون [٤].

بێگومان ئەم هێزە بە ناچاری لە ناوچەی "بلێ" مۆڵگەی سەربازیان دامەزرانـد، هاوکـات لەگەڵ ڕووداوەکانی ناوچەی بارزان، لە ناوچەی سلێمانیش شێخ مەحموود بـەرزنجی تـەنگی بە هەڤاڵبەندییەکانی حکومەتی بەریتانی- عێراقی هەڵچنیبوو[٥]، هەر لەوساڵەدا "کۆمەڵـەی پشتیوانی کورد[٦]" دروست بوو، شێخ ئەحمەدی بارزانی دەبێتە سەرۆکی لقی ئەم کۆمەڵەیـە

(١) جەلیلی جەلیل و ئەوانی دیکە، شۆڕشەکانی ....، ل ٢٨٣.

(٢) بابە شێخ مەردۆخ ڕۆحانی (شیوا)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٣٣.

(٣) دیڤید مکدول، المصدر السابق، ص ٢٨٣.

(٤) پێ رەش، العراق دوله بالعنف (المقاومة الكردية ضد عملية الحاق كوردستان الجنوبيـة بـالعراق عـلى ضوء أرشيفات الحكومة البريطانية بين أعوام ١٩١٨- ١٩٣٧، (جنيف- ١٩٨٦)، ص ٤٠.

(٥) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٨.

(٦) کۆمەڵەی پشتیوانی کوردان لەلایەن ڕۆشنبیرانی کـورد لەشـاری بەغـدا لـە تـەمووزی ١٩٢٧ دامـەزرا لـە شوێن کۆمەڵەی پێشکەوتن، دەستەی کارگێڕی لە ماڵی (ئەحمەد خواجە) بڕیاری لەسەر درا کەپێکهاتوون، لەسەرۆك و دوو سکرتێر و نۆ ئەندام ئامانجی کۆمەڵەش یەك ڕیزی و ڕێکسـختنی کـورد بـوو بـۆ داکـۆکی کردن بـووە لـە بـەدیهێنانی مافەنەتەوەییـەکانی، هـەروەها ئامـانجی یەکخسـتنی کـورد بـوو لـە باشـووری

لەناو هۆزە کوردییەکانی لیوای مووسڵ بە هاوکاری پیاوەکانی خۆی وەك شەریف ئاغا و عەلی محی و خەلیل شەعبان کە نیوەندگیر بوون لەنێوان شێخ و ناوچە کوردییەکان[1]، لەو بارودۆخەدا "هنری دوبس" مەندووبی سامی نامەیەك ئاڕاستەی شێخ ئەحمەد بارزانی دەکات، تێیدا جەخت لەو دەکاتەوە کە پڕۆپاگەندەکان دەگەنە بەغدا بەوەی کە شێخی بارزان ئامادەکاری کردووە بە مەبەستی بەرنگاربوونەوەی حکومەت، لەهەمان کاتدا ئەوەشی خستبووە ڕوو کە حکومەت هیچ نیەتێکی دوژمنکارانەی نییە لە بەرامبەری[2].

پێدەچێت ئەو هەنگاوەی بەریتانییەکان بۆ ئارام کردنەوەی بارودۆخەکە بێت، چونکە بەرنگاربوونەوەی دوو بەرەی جەنگ کارێکی سەخت دەبێت لەسەر شانی بەریتانییەکان، جگە لەو ئاڵۆزییە سیاسیەی کە بەرۆکی حکومەتی عێراقی گرتبوو بەهۆی پەیماننامەی ساڵی ١٩٢٦.

مەندووبی سامی بۆ هێورکردنەوەی بارودۆخەکە لە ٣١ی شوباتی ساڵی ١٩٢٨ پشکنەری کارگێڕی مووسڵ "میجور ویلسۆن" ڕادەسپێرێت بۆ کۆبوونەوە لەگەڵ شێخ ئەحمەد بارزانی، کە کۆبوونەوەکە لە شوێنێك لە نزیك بارزان ئەنجام درا، لەم چاوپێکەوتنەدا "شێخ ئەحمەدی بارزان"داوایکرد مافی سەرپەرشتیاری و چاودێری پێبدرێت لەسەر گوندەکانی سەربە قەزای ڕەواندز، ویلسۆن پێی ڕاگەیاند کە حکومەتی عێراقی وەڵامی ئەم داوایەی ناداتەوە و پەسەندی ناکات، ڕێککەوتن لەسەر ئەوەی حکومەت بەرپرسیاریەتی چەند ناوچەیەك بە

کوردستان و کار و چالاکییەکاندا ئەم کۆمەڵەیە پەیڕەوی ڕێکخستنی نهێنی دەکرد و سەرچاوەی دارایی کۆمەڵەکەش بریتی بوو لەو ئابوونەوەیەی کە لە ئەندامەکان وەردەگیرا و ئەو یارمەتیانەی کە لەلایەنگرانی و کەسانی بەدەرامەت پێشکەشیان دەکرد و بەپێی بەڵگەنامەیەکی ئەفسەری هەواڵگری تایبەت لەشاری بەغدا تایبەت بەجموجۆڵی کۆمەڵەی پشتیوانی ئاماژە بە بڕی داهاتی مانگانەی کۆمەڵە بە (٢٥٠) ڕوپیە دەکات کە (ئەمین ڕواندزی) لێپرسراوی دارایی بووە، ئەندامانی کۆمەڵەکە پێکهاتبوون لە (مستەفا شەوقی "سەرۆك"، ڕەشید نەجیب "سکرتێری یەکەم"، ئەحمەد خواجە "سکرتێری دووەم"، خەلەف شەوقی داوودی، مەحموود جەودەت، عیزەتی تەل، عەلی عیرفان، حەفید جەودەت، ئەمین ڕواندزی، فائق کاکەئەمین، ڕەئووف بەگ جەلالی، بەشیر موشیر). بۆ زیاتر زانیاری بگەڕێتەوە بۆ: مەهدی محەمەد قادر، هەولێر لەساڵانی ١٩٢٦....، ل ل ٢٥٦-٢٦٣.

(١) *Air,٢٣/٤١٦/٦٠٨٨,(From S.S.O "Mosul" to Air staff. Intelligence Hinaidi)* ٦, *February,* ١٩٣٠.

(٢) *Iraq Administration Reports* ١٩١٤ – ١٩٣٢*, Vol(*٩*),*١٩٢٨ – ١٩٣٠*, P.*١٨؛

سروة اسعد صابر، كوردستان الجنوبية....، ص ٢٣٣.

شێخ بسپێرێت، بەمەش تاڕادەیەك ئارامییەکی کاتی لە ناوچەکە بەرقەرار بوو[(١)].

لەنێو ئەم ڕەوشە سیاسیەدا شێخ ئەحمەدی بارزانی لە نامەیەکدا بۆ شا فەیسەلی یەکەم داوای یەکبوونی هەوڵەکانی هەردوو نەتەوەی کورد وعەرەبی بۆ دەرکردنی بەریتانییەکان لە عێراق دەکات[(٢)].

سەبارەت بەو هێزەی کە لە بلێ مۆڵگەیان دامەزاندبوو، مستەفا بارزانی لەکاتی چاوپێکەوتنەکەی لەگەڵ موتەسەریفی مووسڵ لەسەر داوای شێخ ئەحمەدی بارزانی پێی ڕادەگەیەنێت کە ئەم هێزە بەریتانییە لە"بلێ"یە بێتە هەڵگرتن، ئەگەر بوونیان پێویستە لە شوێنی ئەوان فەوجێکی سوپای عێراق دابنرێت، لەکاتی گەڕانەوەی بۆ بارزان لە "بلێ" فەرماندەی بەریتانی دەبینێت و بە "مستەفا بارزانی" دەڵێت" لە سەرکردایەتی خۆمەوە فەرمانم دراوەتێ کە بەپێی داخوازیتان ئەم ناوچەیە بدەم بە فەوجێکی عێراقی، هیوادارم لەگەڵ برا مووسڵمانەکانتان بە خۆشی بژین، وا ئێمەی ئینگلیزی کافر ناوچەکەتان بەجێ دێلین، پاشتر خۆتان دەبیننەوە[(٣)]".

دیارە ئەم هەڵوێستە دواتر بەکردەوە دەچێتە بواری جێبەجێ کردن، چونکە هەر لە دوای کشانەوەی هێزە بەریتانییەکە لە بلێ لە ساڵی١٩٣٠ و هاتنی سوپای عێراق بۆ شوێنیان بە سەرکردایەتی "بەرقی سدقی" برای "بەکر سدقی[(٤)]" ڕەوشەکە بەرەو ئاڵۆزی دەچێت[(١)].

---

(١) *Ibid, P.١٨* ؛

حامد محمود عيسى، المشكله الكردية في الشرق الاوسط، (القاهرة- مكتبه المدبولى- ١٩٩٢)، ص ١٥٤.

(٢) مەهدی محەمەد قادر، هەولێر لەساڵانی ١٩٢٦....، ل ١٦٦.

(٣) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥.

(٤) بەکر سدقی شەوقی عەسکەری کە دەگەڕێتەوە بۆ دێی (عەسکەر)ی ناحیەی ئاغجەلەر، لەبنەماڵەیەکی کوردی لەدایك بووە، پاش تەواوکردنی قوتابخانەی ئامادەیی روشدیە، ساڵی ١٩٠٨ لەقوتابخانەی عەسکەری ئەستەمبوڵ دەرچووە و پاشان کۆلێژی ئەرکانی عوسمانی خوێندووە و لەبەرەکانی جەنگی جیهانی یەکەمدا بەشداری کردووە، دوای تەواوبوونی جەنگ چووەتە ناو سوپای سوریاوە پاشان گەڕاوەتەوە بۆ بەغدا و لە سوپای عێراقدا بە پلەی (ڕەئیس) وەرگیراوە، لەساڵی ١٩٢٨دا بووە بە (عقيد) و لەساڵی ١٩٣١دا پلەی زەعیمی وەرگرتووە و کراوەتە سەرکردەی سوپای باکوور، لەساڵی ١٩٣٢دا بووە بە (ئامر لیوا) و کراوەتە فەرماندەی باشوور، لەساڵی ١٩٣٦ یەکەمین کودەتای ئەنجامدا و حکومەتەکەی یاسین هاشمی ڕوخاند، تاماوەی نۆ مانگ و ٢٠ ڕۆژ بەڵام لە ئابی ١٩٣٧دا بە پیلانێك کوژرا. گەلێك کتێبی سەربازی داناوە. یاسین صابر ساڵح: ئینسکلۆپیدیای گشتی، (سلێمانی- بڵاوکراوەکانی دەزگەی چاپ و پەخشی سەردەم- ٢٠٠٥)، ل ٢٠١٤؛ محمد علی الصویرکی، معجم اعلام

تەوەری سێیەم:

«هەوڵە سیاسی و سەربازییەکان بۆ لاوازکردنی پێگەی شێخی بارزان»

بەریتانییەکان بەر لە شۆڕشی یەکەمی بارزان هەوڵەکانیان چڕ کردەوە لە گوشار خستە سەر حکومەت بە مەبەستی هێرشکردنە سەر بارزان، بە مەبەستی تەمبێ کردن و ڕاگواستنی خەڵکەکەی و جێگیرکردنی ئاشوورییەکان لە ناوچەکە[٢]، بەڵام هەڵوێستی سوپا بە شێوەیەکی گشتی لەوکاتدا پێچەوانەی خواستی بەریتانییەکان بوو، چونکە هەندێك لە ئەفسەرە عەرەبە نیشتمان پەروەرەکان هەستیان بەمەترسی هەڵگیرسانی جەنگی ناوخۆیی کرد، بۆیە ڕەتیانکردەوە هەڵسن بە ئەنجامدانی کردەی سەربازی، بەریتانییەکان نەیانتوانی پێداگری بکەن لەسەر فشارەکانیان، چونکە لە لایەك مەترسیان هەبوو لە هەڵگەڕانەوەی سوپا و ئاکامەکانی، لە لایەکی دیکەوە بەستنی پەیماننامەی ساڵی ١٩٣٠ لە ڕێگادابوو، بۆیە هێرشکردنە سەر بارزان بۆ کاتێکی دیکە دواخرا[٣].

هەرچەندە حکومەت لەوکاتەدا سەرقاڵی دامرکاندنەوەی شۆڕشی شێخ مەحموود بوو لە سلێمانی، بۆیە لەگەڵ ناوچەی بارزان کەوتە شەڕی دەروونی و پڕوپاگەندە، ڕایانگەیاند کە (شێخ ئەحمەد) وازی لە ئایینی ئیسلام هێناوە و خەڵك هان دەدات بۆ گاور بوون، بەریتانییەکان دەستێکی باڵایان هەبوو لە بڵاوکردنەوەی ئەم پڕوپاگەندانەدا لە ناو ڕیزەکانی خەڵکدا[٤].

دیارە "کۆلۆنیل لاین" ئەفسەری بەریتانی لەبەشی پەیوەندییەکان ڕۆڵی سەرەکی گێڕاوە

الكرد (فى التاريخ الاسلامى والعصر الحديث في كردستان و خارجها)، (السليمانية – بنكەی ژين – ٢٠٠٦)، ص ص ١٤٦ – ١٤٧.

(١) مەهدی محەمەد قادر، هەولێر لەساڵانی ١٩٢٦....، ل ١٦٧.

(٢) •*Edmund A. Ghareeb, Historical Dictionary of Iraq, (lanham- the scarecrow press, Inc – ٢٠٠٤), p. ٤١.*

(٣) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص ٤٥.

(٤) *Iraq Administration Reports* ١٩١٤ – ١٩٣٢ ،*Vol (١٠)*,١٩٣١ – ١٩٣٢, *PP.*٣٥٠ – ٣٥١ ؛
سەعدی عوسمان، بزاڤی رزگاریخوازی....، ل ١٠٨.

لەو بابەتە بەتایبەت لە کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٣٠ لەنێو هۆزەکانی دراوسێی بارزان دەستیکرد بە بڵاوکردنەوەی پڕوپاگەندەی بەربڵاوەکانی لە دژی تەکیەی بارزان و ڕێبەرەکەی[(١)]، ئامانجی بەریتانییەکان لە بڵاوکردنەوەی ئەم پڕوپاگەندانە هاندانی هۆزەکانی دەوروبەری ناوچەی بارزان بوو، بۆ دژایەتی کردنی خودی شێخ ئەحمەدی بارزانی، هەوڵەکانی بەریتانیا سەری گرت و ناکۆکی و ململانێ کەوتە نێوان بارزان و یەکێك لە هۆزەکانی دەوروبەری کە هۆزی برادۆست بوو[(٢)]، بە سەرۆکایەتی "شێخ ڕەشیدی لۆلان[(٣)]".

دەسەڵاتدارنی عێراقی بە پاڵپشتی بەریتانیا ویستیان لە گرتنەبەری ئەو شێوازە کارکردنە ڕاستی و دروستی شۆڕشە نوێخوازەکەی کورد بزر بکەن لەبەردەم ڕای گشتی و هەڵ بدۆزنەوە بۆ کپکردنی، هەربۆیە دەستیانکرد بە ڕێکخستنی پڕۆپاگەندە فراوانەکانیان دژ بە تەکیەی بارزان و لەکەدارکردنی ڕێزو پێگە ئایینییەکەیان، بۆ ئەم مەبەستەش گەڕان بەدوای هۆکارە ناوخۆییەکان بۆ لێکترازاندنی ڕیزە تۆکمەکەی شۆڕش، ئەویش وروژاندنی هۆزەکان بوو دژ بە شێخنشینی بارزان[(٤)].

لەوبارەیە بەریتانییەکان زۆر بە وریاییەوە مامەڵەیان لەگەڵ ئەم دۆسیەدا کردووە، ئەویش لە ڕێگای بزاوتنی هەستی ئایینی خەڵك، بە شێوەیەك ئایینی ئیسلامیان وەك چەکێك لەم پڕۆپاگەندەیە بەکارهێناوە بۆ بەرهەڵستیکردنی داواکارییە نەتەوەییەکانی کورد[(٥)].

لەم ڕووەوە لە ١٩ی ئابی ١٩٣٠ لە شاری سلێمانی لە ڕێگای بڵاوکراوەکانیان بەناونیشانی "المسلم الموحد الکردی" کە لەڕووی زاراوەوە ئاڕاستەیەکی ئایینی دەبەخشێت،

---

(١) حسین مەدەنی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٠.

(٢) سەعدی عوسمان، بزاڤی رزگاریخوازی....، ل ١٠٨.

(٣) سەبارەت بە "ڕەشید لۆلان "شێخی تەریقەتی سۆفیە لەناوچەی برادۆست، جگە لەکوردستانی باشوور ژمارەیەك موریدی هەیە لە بەشەکانی تری کوردستان بەتایبەت لە باکووری کوردستان و ڕۆژهەڵاتی کوردستان، لەمێژووی هاوچەرخی کوردستانی باشوور، ڕۆڵی هەبووە لەدژایەتی کردنی شۆڕشەکانی بارزان. بۆپتر زانیاری بڕوانە: مێڤان عارف عبدالرحمن بادی، الحرکە القومیة الکوردیة التحرریة في کوردستان العراق ١٩٥٨- ١٩٦٣، (اربیل- مطبعة وزارة التربیة - ٢٠٠٥)، ص ٧١ ؛

*Michael m. Gunter ،op.cit, pp.*١٩ -٢٠.

(٤) زبیر بلال اسماعیل، المصدر السابق، ص ١٠٣.

(٥) عزیز حسن عزیز البارزانی: الحرکە القومیة الکوردیة التحرریة فی کوردستان العراق ١٩٣٩-١٩٤٥، (دهۆك- دار سپیرێز للطباعة والنشر- ٢٠٠٢)، ص ٣٢.

تێیدا سەرکردەو ڕێبەرە نەتەوەییەکانی کوردیان لە ناوچە کوردنشینەکان لەکەدار دەکرد[١]، وەسفیان دەکردن بە"فەرامۆشکردنی ئاینی ئیسلام" یاخود "خاوەن هزری نابەجێ" و "تێکدەر"، هەروەها جەختیان لەوە دەکردەوە کە بۆ نوێنەرایەتی گەلی کورد ناشێن[٢].

لە لایەکی دیکەوە هەر بەمەش نەوستان، بەڵکو ئەمجارە هانایان بردە بەر تۆمەت بخشینەوە لەسەر ڕەفتار و کەسیەتی شێخ ئەحمەد بارزانی بەوەی کە لەڕووی دەروونییەوە نالەبار و نەشیاوە[٣]، ئەمەش ناڕاستە بەڵگەش ئەوەیە مێژووی ڕاپەڕینی بارزان ئەو ڕاستیە ڕوون دەکاتەوە، کە شێخ ئەحمەدی بارزانی وەك پێشینانی خۆی لە ڕێبەری کردنی گەل و عەشیرەتەکەی نەك هەر سەرکەوتوو بوو، بگرە بۆیەکەم جار لە سەردەمی ئەودا بەپێی فەرمانی ئەو چەندین دەستە لە جەنگاوەرانی بارزانی نێرداونەتە باکووری کوردستان بۆ هاوکاری یارمەتیدانی شۆشگێڕانی کورد دژ بەدەسەڵاتدارانی تورك، بێگومان ئەمەش کردەوە و بڕیارێکە لە مرۆڤێکی لەباری دەروونییەوە نالەبار ناوەشێتەوە[٤].

دەکرێت بڵێین لە دوای دامرکاندنەوەی شۆڕشەکەی شێخ مەحموود بەرزنجی ئاڵای خەباتی ڕزگاریخوازی لە بارزان هەر دەشکایەوە[٥]، لەگەڵ ئەوەشدا وەك قەڵایەکی پۆڵاین بوو لەبەردەم داگیرکەران و پەناگەیەك بوو بۆ هەموو ئازادیخوازێکی کورد لە هەموو پارچەکانی کوردستان، ئەمەش دەبێتە بەربەست لەبەردەم بەرژەوەندییەکانی بەریتانیا و حکومەتە دەستکردەکەی لە بەغدا، بۆیە هەموو هەوڵێکیان خستبووەگەڕ بۆ لەباربردنی، چ بەشێوازی سەربازی یاخود پڕوپاگەندەی ڕێکخراو، لەوبارەیەوە "ئەحمەد خەواجە" کۆی تۆمەتەکان کە خراونەتە پاڵ شێخی بارزان بە دروستکراوی بەریتانیا وەسف دەکات و بە بەڵگە دەیسەلمێنێت و دەڵێت " **کاتێك لە "ئاسەف ڕەئووف" نووسەری کاپتن "لاین"م پرسی، ئایا ئەوە ڕاستە کە شێخ ئەحمەد بارزانی لەئاینی ئیسلام وەرگەڕاوە؟ ئەویش دەڵێت "بەشەڕەفم، بەنیکاحم بارزانییەکان ئاگایان لەم قسانە نییە، هەمووی لەژووری**

---

(١) عبدالفتاح علي البوتاني، الحركه القومية.....، ص ص٨٠- ٨١.

(٢) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص ٣٢.

(٣) کریس کۆچێرا، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٣.

(٤) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٠.

(٥) *Gerad chaliand, op.cit, p.*٢٤٤.

"لاین"وە بڵاودەکرێنەوە"[١].

بەریتانییەکان توانییان لە هاندانی شێخ ڕەشیدی لۆلان لە دژی شـێخی بـارزان سـوود لـە پڕۆپاگەندەکانیان وەربگرن، لە ماوەی مانگـەکانی تـەمووز و تشرـینی دووەمـی سـاڵی ١٩٣١ چەندین بەرەنگاربوونەوە لەنێوانیان ڕوویدا، کە بەریتانییەکان ڕۆڵی سەرەکیان تێدا گێراوە[٢].

دیارە ڕاپۆرتی ئەفسەرێکی هەواڵگریی بەریتانی لە هەولێر دەرخەری ئـەو ڕاسـتیەن کـە بەریتانییەکان لەپشت پەردەوە هەوڵی گەورەکردنی ئەو نـاکۆکی پەشـێویانە دەدەن لـەنیوان هـەردوولا، وەك لـە ڕاپۆرتەکەیـدا دەڵێـت" **شـێخ ئەحمـەد لـە٢٩ی تـەممووزی سـاڵی ١٩٣١ نامەیەکی بۆ شێخ ڕەشیدی برادۆست دانیشتووی گوندی لـۆلان نـاردووە، داوای لێکـردووە بۆ سەر ئایینی تازە، لەوکاتەی شێخ ڕەشید ڕازی نەبووە، شێخی بـارزان هێزێکـی سـێ سـەد کەسی بەفەرماندەیی مستەفا بارزانی ناردووە بۆ ئەوەی بەزەبری هێز ملکەچیان بکات**[٣].

لـەم ڕاپۆرتـە بـە ڕوونـی دەردەکـەوێت کـە بەریتانییـەکان دەیانـەوێت دەستپێشـخەری ناکۆییەکان بخەنە ئەستۆی تەکییەی بارزان و بۆڕای گشتی نیشان بدەن کـە بارزانییـەکان لـە ڕێگای هێزەوە دەیانەوێت هەژموونی خۆیان بەسەر هۆزەکانی دیکـەی ناوچەکـە بسـەپێنن، لە ڕاستیدا ئەگـەر بارزانییـەکان دەستپێشـخەربن بـۆ هێرشـکردنی سـەر برادۆسـتەکان، ئـەی بۆچی شێخی بارزان داوا لـە حکومـەت دەکـات بـۆ هاتنـە نێـو کێشـەکە و ڕاگرتنـی دەسـت درێژییـەکانی ڕەشـید لـۆلان، بـەڵام داواکـەی هەرچەنـدە شـوێنی خـۆی نـەگرت[٤]، کـەچی سەلمێنەری ئەو ڕاستیەن کە برادۆستەکان سەرەتا هێرشیان کردووە.

سەبارەت بە پێشهات و ڕووداوەکانی نێوان شێخی بـارزان و شـێخ ڕەشـید، سـەرەتا شـێخ ڕەشیدی لۆلان بۆ وەستان لە دژی شێخ ئەحمەدی بارزانی بانگەشەی جیهادکردن بۆ سـەرۆك هۆزەکانی "سـورچی، خـەیلانی، باڵـەك و شـیوەزوی"دەکات، بـەڵام بانگەوازەکـەی لـە لایـەن سەرۆك هۆزەکان ڕەت دەکرێتەوە[٥].

---

(١) ئەحمـەد خواجـە، چـیم دی (شۆڕشـەکانی شـێخ مـەحموودی مـەزن)، (هـەولێر-دەزگـای چـاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس- ٢٠١٣)، ل ل ٢٩٥، ٢٩٧.

(٢) سروة اسعد صابر، كوردستان الجنوبية....، ص ٢٣٩.

(٣) عوسمان عەلی، چەندلێکۆڵینەوەیەك.....، ل ٢٣٩.

(٤) پێ رەش، العراق دوله....، ص ص ٣٧–٣٨.

(٥) مەهدی محەمەد قادر، هەولێر لەساڵانی ١٩٢٦....، ل ١٦٩.

دوا بە دوای ڕەتکردنەوەی بانگەوازەکەی شێخ ڕەشیدی لۆلان، برادۆستەکان دەستیانکرد بە هێرشکرنە سەر بەشی ڕۆژهەڵاتی سنووری بارزان، لە ڕاستیدا ئەو هەراو پێکدانانە ئەوەندە لەسەر بنەمای ڕکابەری دەسەڵات و ململانێی هۆزایەتی نەبوو، بە قەد ئەوەی ئەوەندەی پەیوەست بوو بە سیاسەتبازی و بوختانی حکومەتی عێراقی و بەریتانییەکان، کە هەوڵەکانیان چڕ کردبووەوە لەپێناو تێك بەردانی کوردان و لەکەدارکردن و کەمکردنەوەی کاریگەری ڕۆڵی هۆزی بارزانی ڕاپەڕیوو لە کاروانی ڕەهەندە نەتەوەییەکان[١].

لە هاوینی ساڵی ١٩٣١ برادۆستەکان پەلاماری هۆزی شێروانی ناوچەی بارزانیاندا و گوندەکانی "گرکال، کۆلەك و بابکێ"یان تاڵانکردو ماڵەکەنیان سوتاند، لە بەرامبەر ئەو شاڵاوەی برادۆستەکان "مستەفا بارزانی" لەگەڵ هێزێك شوێن تاڵانکەران کەوت و لە دەشتی "هێرت" پاش لێکدانێکی کتوپڕ ماڵ و ماڵاتی ئەو گوندانەی لێ سەندنەوە[٢].

دیارە مەبەستی شێخ ڕەشیدی لۆلان بۆ هێرشکردنە سەر هۆزی شێروان بە تایبەتیش گوندی "گرکال" دەگەڕایەوە سەر بیرکردنەوەکانی خودی شێخ ڕەشید کە دەیویست هەژموونی تەکیەی لۆلان بەسەر ئەو گوندە بسەپێنێت لە دەشتی هێرت کە دەکەوێتە ڕۆژئاوای ناوچەی برادۆست کە چووبوونە ژێرڕکێفی تەکیەی بارزان[٣].

جارێکی دیکە لە٢٥ تشرینی دووەمی هەمان ساڵ، برادۆستەکان پەلاماری ئەو ناوچەیان دایەوە، بەڵام بارزانییەکان بە سەرکردایەتی "وەلی بەگ" توانییان بەرەنگاریان ببنەوە و ناچار بە ڕاکردنیان بکەن، پاش ئەوەی ئەو سامانەی تاڵانیان کردبوو بە جێیان هێشت[٤].

دوا بە دوای شاڵاوی برادۆستەکان، حکومەت ڕۆڵی نێوەندگیری گێڕا بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی هەردوو لایەن، بۆیە لەسەرەتای تشرینی دووەمی ١٩٣١ لێژنەی نێوەندگیری کە پێك هاتبوون لە موتەسەریفی مووسڵ و هەولێر و قایمقامی ڕەواندز و زێبار لەگەڵ هەریەکە لە نوێنەری شێخی بارزان کە بریتی بوو لە "مستەفا بارزانی" و نوێنەری

(١) مستەفا جوندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١٦.

(٢) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨؛ عەلی زێباری، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٨–١٩.

(٣) زبیر بلال اسماعیل، المصدر السابق، ص ١٠٩.

(٤) مەنسوور شێخ ڕەئووف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٤؛ دیڤید مکدول، المصدر السابق، ص ص ٢٨٤-٢٨٥.

برادۆستەکان لە ئاکرێ کۆبوونەوە، بەڵام کۆبوونەوەکە هیچ دەرئەنجامێکی لێنەکەوتەوە[١].

بەگوێرەی ڕاپۆرتی ئەفسەری هەواڵگری تایبەت لە شاری هەولێر، شێخ ئەحمەدی بارزانی چاوەڕوانی ئەنجامەکانی لێکۆڵینەوەی لێژنەکە دەکات و لەهەمان کاتیشدا ئەوەش ڕادەگەیەنێت کە هیچ هێرشێك بۆ سەر ناوچەکانی برادۆست ئەنجام نەدرێت تا ئەنجامی لێکۆڵینەوەکە ڕادەگەیەنرێت، هەروەها ئەوەشی ڕاگەیاند ئەگەر دەرکەوت لێژنەکە بەرگری لە ڕاستی و مافەکان ناکات، ئەوە بەرگری لە پێگە و هەژمووغان لە ناوچەکە دەکەین[٢].

سەبارەت بە دوا دانیشتن لە لایەن هەردوولایەنی ناکۆك، خاوەن کتێبی "بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد" ئاماژە بە هەوڵەکانی قایمقامی زێبار"بلە" دەکات کە بەناوی حکومەتی عێراقەوە پەیوەندی بە شێخی بارزان دەکات، کە گوایە حکومەت حەز دەکات ناکۆکی لەنێوان بارزانییەکان و برادۆستەکان نەمێنێ، شێخ ئەحمەد ئەم داخوازیەی حکومەتی پەسند کرد، بە مەرجێ لایەنگرانە نەبێت، بۆ ئەم مەبەستەش "محەمەد سەدیق"ی برای وەك باوەڕپێکراوی خۆی ڕەوانەی ئەو کۆبوونەوەیە کرد، هاوکات لەگەڵ ئەم پێشهاتە "مستەفا بارزانی"لە دەرەوەی بارزان بوو[٣].

بێگومان دواتر دەردەکەوێت کە حکومەتی عێراقی و دەسەڵاتی بەریتانی بە هیچ شێوەیەك مەبەستیان چارەسەرکردنی کێشە و ناکۆکییەکان نەبوو، بەڵکو ئەم کارەیان زیاتر فێڵێکی سیاسی و سەربازی بوو، بۆ ئەوەی فەرماندە بەهێزەکانی بارزان لە ناوچەکە دووربخەنەوە، تا بەئاسانی بتوانن لە ڕێگای هێزی سەربازییەوە شێخنشینی بارزان لەناوبەرن[٤].

گوزارشتە دەرەکییەکانیش ڕەهەندێکی تری هەوڵەکانی بەریتانیا دەخەنەڕوو بۆ لاوازکردنی پێگەی تەکیەی بارزان، ئەویش لە ڕێگای باوەڕپێهێنانی حکومەتی عێراقی بەوەی کە تورکیا بەنهێنی هاوکاری شێخ ئەحمەدی بارزانی دەکات، چونکە تورکیا نیگەران و نارازی

---

(١) حسن مصطفى، البارزانيون وحركات بارزان ١٩٣٢–١٩٤٧، (بغداد- دار افاق عربية للصحافة والنشر- ١٩٨٣)، ص ٢٦.

(٢) مەهدی محەمەد قادر، هەولێر لەساڵانی ١٩٢٦....، ل ١٦٩.

(٣) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨.

(٤) أيوب بارزاني، المقاومة الكردية للاحتلال ١٩١٤–١٩٥٨، (فرنسا- دار نشر حقائق المشرق-٢٠٠٢)، ص ١٠٥.

بووە لە دانانی سەید تەهای نەهری وەك قایمقامی ڕەواندز[١].

لە بەرامبەریشدا حکومەتی تورکیا بە گومان بوو لە مەبەستی بەریتانیا لە نیشتەجێ کردنی ئاشوورییەکان لە ناوچەی بارزان، بەوەی بیکاتە نیشتمانێك بۆ ئاشوورییەکان و پێگەیەك بۆ بەریتانیا، لەهەمان کاتدا هەردوو حکومەتی تورکی و عێراقی لێك دابڕێ[٢].

هەواڵگری بەریتانیا لە لای خۆیەوە بە وردی چاودێری جووڵانەوەی شێخی بارزانی کردووە لە سنووری تورکیا، بۆ ئەم مەبەستە "عوسمان عەلی" ئاماژە بەنامەیەکی موتەسەریفی مووسڵ دەکات کە بۆ قایمقامی هەکاری ناردووە، تێیدا گلەیی کردووە لەوەی کە شێخ ئەحمەدی بارزانی چەکی کڕیووە لە شەمدینان و لەهەمان کاتدا پەیوەندی بە قایمقامی شەمدینان کردووە لە ئەگەری نوشست هێنانی شۆڕشەکەی دژ بەدەسەڵاتی عێراقی داڵدەی بدات، ئەم کارەش لە لایەن شەریف ئاغای زێباری ئەنجام دراوە کە لە لایەن شێخی بارزان ناردراوە و بەڵێنی بەدەستهێنانی چەك و تەقەمەنی لە حکومەتی تورکی وەرگرتووە[٣].

لە لایەکی دیکەوە حکومەتی تورکیا بە پێچەوانەی بۆچوونەکانی عێراقی و بەریتانی بەگومانەوە لە هەڵوێستەکانی شێخی بارزانیان ڕوانیووە، بە جۆرێك سووربوون لەسەر ئەوەی کە شێخ ئەحمەدی بارزانی هاریکاری کوردەکانی باکوور دەکات، لەهەمان کاتدا پێیانوابوو کە ناوچەی بارزان بووەتە شوێن و پەناگەی کوردە نەیارەکانی حکومەتی تورکیا[٤].

لە ئەیلوولی ساڵی ١٩٣٠ حکومەتی تورکیا لەکاتی سەردانیکردنی "نووری سەعید" سەرۆك وەزیرانی عێراق بۆ ئەم ولاتە، پێشنیاریان کرد بۆ ناوبراو کە شاڵاوێکی تەمبێ کردن لە هێزەکانی تورکیا و عێراق لە دژی شێخ ئەحمەد لەسەر زەوی عێراق بەرپابکرێت، بەڵام سەرۆك وەزیرانی عێراق بەم پێشنیارە ڕازی نابێت و لە وەڵامدا دەڵێت "**حکومەتەکەی نەخشەی سەربازی بەدەستەوەیە بۆ دەستبەسەراگرتنی شێخی بارزان**[٥]".

---

(١) عوسمان عەلی، کورد لە....، ل ٢٥٥.

(٢) سروة اسعد صابر، کوردستان الجنوبية....، ص ٢٣٥. عوسمان عەلی، چەندلێکۆڵینەوەیەك....، ل ٢٤٢.

(٣) عوسمان عەلی، چەندلێکۆڵینەوەیەك....، ل ٢٤٢.

(٤) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٠٩.

(٥) عوسمان عەلی، چەندلێکۆڵینەوەیەك....، ل ٢٤٣؛ بیلال ن. شمشیر، بەڵگەنامەکانی ئینگلیز لەبارەی کێشەی کوردی تورکیاوە (١٩٢٤-١٩٣٨) شۆڕشەکانی شێخسەعیدی پیران، ئاگری و دەرسیم، وەرگێڕان: سەلمان عەلی، (سلێمانی- چاپخانەو ئۆفسێتی ئاسا-٢٠٠٢)، ل ٤٧٦.

لەوبارەیەوە ڕاپۆرتێکی بەریتانی جەخت لەوە دەکاتەوە کە "عیسمەت ئینینۆ" لەکاتی سەردانیکردنی مەندوبی سامی"فرنسیس همفریز[1]" بۆ تورکیا، پێی ڕادەگەیەنێت **کە ئومێدەوار دەبێت بەوەی حکومەتی عێراقی بەپەلە کاربکات بۆ ئەوەی شێخی بارزان بخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆی، چونکە بە ئاشکرا سۆزدارییەکی تەواو لە لایەن خەڵکەوە بەرامبەر بە یاخیبوونی کوردی هەیە لەتورکیا**[2].

ئێرانیش هەمان هەڵوێستی تورکیای هەبووە، بەتایبەت لەکاتی سەردانەکەی مەلیك فەیسەل بۆ تاران لە ٢٨ی نیسانی ١٩٣١ لە کۆشکی گوڵستان کۆبوونەوەیەکی فراوان بەرێوەچوو لەنێوان هەریەکە لە فروغی و تەیمورتاش لە لایەنی ئێرانی و نووری سەعید و رۆستەم حەیدەر لە لایەنی عێراقی بە مەبەستی گفتوگۆ کردن لەسەر سێ کێشەی سەرەکی نێوانیان لەوانە کێشەی شەتولعەرەب و هاریکاری نەوتی لەنێوانیان و کێشەی کورد، سەبارەت بەکێشەی کورد لایەنی ئێرانی پێداگرییان لەوە کردەوە کە هەموو دەروازەیەك داخراو دەبێت لە بەرامبەر هەر داواکارییەکی کورد کە رەنگدانەوەی نەتەوەیی بێت و داواکاریش بوون کە عێراق وەك تورکیا لەو بارەیەوە لەگەڵیان هاوڕا بێت، بەڵام لەم کۆبوونەوەیەدا وەڵامێکی روونیان لە لایەنی عێراقی وەرنەگرت تەنها ئەوە نەبێت کە سیاسەتی عێراق لەو بارەیەوە بریتییە لە یەکگرتوویی خاکی عێراق و رێگا بەهیچ کەس نادەن یەکێتی عێراق تێکبدات[3].

هەڵوێستە نەتەوەییەکانی شێخی بارزان تەنها قەتیس نەبوو لە باشووری کوردستان، بەڵکو هەموو پارچەکانی دیکەی کوردستانی گرتەوە، لە نیسانی ساڵی ١٩٣١ لە بارزان کۆبوونەوەیەکی ڕێکخست بۆ سەرۆکە کوردەکان، کە تێیدا بەڵێنی دا بەناردنی چوارسەد

---

(١) فرنسیس همفریز لە٢٤ی نیسانی ساڵی ١٨٧٩ لەدایك بووە، کۆلێژی سەربازی تەواو کردو وەك کۆلۆنیل سەرەتای سەدەی بیستەم لەشەری ئەفریقادا بەشداری کردووە، ماوەیەکی زۆر لەهیندستان و ئەفغانستان کاری کردووە، کۆتایی جەنگی جیهانی یەکەم لەشەرگەکانی ئەوروپادا بەشداربووە، لەساڵی ١٩٢٩ بووەتە مەندوبی سامی بەریتانی لەعێراق، لەنێوان ساڵانی ١٩٣٢-١٩٣٥ هەر لەعێراق بوو بەباڵیۆزی بەریتانی، دوای لەچەند کۆمپانیایەکی گەورەی وڵاتەکەیدا کاری کردووە بەکۆمپانیای نەوتی عێراقیەوە، هەریەکە لە وڵاتانی عێراق لەساڵی ١٩٣٣ و ئەفغانستان لەساڵی ١٩٢٨ خەڵاتی فەرمی بەرزیان داوەتێ، رۆژی ٢٨ی ئابی ١٩٧١ مردووە. کەمال مەزهەر، کوردو کوردستان لە بەڵگەنامە ....، ل ١٨٩ .

(٢) بیلال ن. شمشیر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١٥؛ عەتا قەرەداغی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠٩.

(٣) توفيق السويدى، المصدر السابق، ص ص ٢٢٨ - ٢٢٩.

جەنگاوەر لەگەڵ ناردنی نامە بۆ سەركردە كوردەكانی ڕۆژهەڵاتی كوردستان لەنێویاندا "سەید موحسین" برای سەید تەها كە داوای لێكردن پشتیوانی لە شۆڕش بكەن لە كوردستانی ئێران بۆ تۆڵەسەندنەوەی خوێنی "سمكۆی شكاك"[١]، هەروەها ڕاپۆرتە بەریتانییەكان ئاماژە بەڕۆڵی شێخی بارزان دەكەن لە ناردنی سەد چەكدار بۆ پشتیوانی شۆڕشگێڕانی ئۆرەماری، هەروەها تیشك دەخاتە سەر ڕۆڵی شوێنكەوتووانی شێخی بارزان كە لەئابی ساڵی ١٩٣٠ دژی توركەكان جەنگاون[٢].

دەسەڵاتدارانی توركیا زۆر نیگەران بوون لە فراوانبوونی چوارچێوەی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی كورد، بەتایبەت لە باشووری كوردستان، بۆیە جارێكی دیكە یادداشتێكیان ئاڕاستەی حكومەتی عێراقی كرد، سەبارەت بە پاسەوانیی كردنی ناپێویستی سەر سنوور، لە یادداشتەكەدا ئاماژە بەوە دەكات كە كوردانی عێراق كۆمەك و هاوكاری پێشكەش بە كوردانی توركیا دەكەن و هەوڵ دەدەن لەو ئان وساتەدا كاری تێكدەرانە بۆ بەرژەوەندی هێزەكانی كورد لە ناوچەی "ئاڕاڕات[٣]" ئەنجام بدەن[٤].

سەبارەت بەڕاپەڕینی ئاڕاڕات، دیارە توركەكان دوای سەركوتكردنی ڕاپەڕینی شێخ سەعیدی پیران سیاسەتێكی توندیان بەرامبەر كوردەكانی باكوور لەنێوان ساڵانی ١٩٢٦-١٩٢٧ گرتەبەر، وەك پەیڕەوكردنی سیاسەتی بە تورك كردن و بێ بەشكردنییان لە مافە كانیان و چەوساندنەوەیان و دابەزینی ئاستی بژێوی ژیانیان، تەنانەت ژمارەیەكی زۆری كوردیان

---

(١) عوسمان عەلی، چەندلێكۆڵینەوەیەك....، ل ٢٤٥.

(٢) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٠٩؛ بيلال ن. شمشير، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٣٥٨، ٣٦١؛ نووری كەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧؛

Jack David Eller, frome culture to ethnicity to conflict: an anthropological persective on international ethnic conflict, (United States of America- ١٩٩٩), p.١٨٦.

(٣) ئاڕاڕات یاخود ئاگری داغ ناوچەیەكی شاخاوی سەخت و ناهەموارە، لوتكەی ئاڕاڕات بەهەردوو لوتكەیەوە ئاڕاڕاتی گەورە و بچووك قەڵایەكی سروشتیە بەپانتایی ٩٦٠كم چوارگۆشەیێك دەهێنێت، كە هەردوو لوتكەكە ١٢كم لێك دوورن، ئاڕاڕتی بچووك بە٣٣٩٦ مەتر و ئاڕاڕتی گەورەش بە ٥١٥٧ مەتر لەئاستی ڕووی دەریاوە بەرزن، كە هەردووكیان لەملەی "سەردار بولاكدا"كە ٢٤٤٥ مەتر بەرزە یەكانگیر دەبن: كریس كۆچێرا، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٤.

(٤) جەلیلی جەلیل و ئەوانی دیكە، شۆڕشەكانی .....، ل ٢٧٩.

ڕاگواستەوە بۆ ناوچەکانی ئەنادۆل[١].

پەیڕەوکردنی ئەم جۆرە سیاسەتانە لە لایەن تورکەکان، نەبوونە هۆکاری بێ دەنگ بوونی کوردەکان لە ئاست مافەکانیان، چونکە هەستی نەتەوایەتی لەناو کوردەکان ڕەگی داکوتابوو، بۆیە لە ئەنجامی ئەم چەوساندنەوە و سەرنەکەوتنی ڕاپەڕینی شێخ سەعیدی پیران، کوردەکان بەردەوام بوون لە هەوڵەکانیان لە ڕێگەی ڕاپەڕین و دامەزراندنی ڕێکخراو بۆ بەدەستهێنانی سەربەخۆیی کوردەکان، دەستیانکرد بە چالاکی نهێنی و ئاشکرا لە ڕێگای ڕێکخراوەوە بۆ کۆکردنەوەی کوردەکان تاکو ڕاپەڕینێکی شۆڕشگێڕی ئەنجام بدەن[٢].

دیارە"کۆمەڵەی خۆیبوون[٣]" کە لە ساڵی ١٩٢٧ دامەزرا ڕۆڵی گرنگی هەبوو لە بەرزبوونەوەی هەستی نەتەوایەتی لەناو کوردان و ئامادەکاری سیاسی و سەربازی بۆ ئەنجامدانی ڕاپەڕین لە ناوچەی ئاڕارات، بۆ ئەم مەبەستەش ئیحسان نووری پاشا (١٨٩٢–١٩٧٦) بۆ سەرکردایەتی کردنی ڕاپەڕین دەستنیشان کرد[٤].

دەسەڵاتدارانی تورکیا لەنێوان ساڵانی ١٩٢٨–١٩٢٩ هەوڵەکانی چڕ کردەوە بۆ

(١) م.س. لازاریف و ئەوانی تر، مێژووی ....، ل ل٣٧١–٣٧٢؛ حەسەن ئەرفەع، کوردەکان، وەرگێڕان: حامید گەوهەری، (هەولێر- چاپخانەی منارە- ٢٠٠٧)، ل ٧٥؛ م. ئە. حەسرەتیان، یاسا دەستووریەکانی تورکیا و کورد لەسەردەمی نوێدا، وەرگێڕان: دلێرئەحمەد، (سلێمانی- چاپخانەی مەڵبەندی کوردۆلۆجی- ٢٠٠٧)، ل ٢٩.

(٢) فاتح ڕەسووڵ، بنچینەی مێژووی بیرۆکەی چەپ، (سلێمانی- ٢٠٠٧)، ل ل ٦٧-٦٨.

(٣) ئەم کۆمەڵەیە لەئابی ساڵی ١٩٢٧ دامەزرا کەڕێکخراوەکانی تەعالی کوردستان و کۆمەڵەی ڕێکخراوە کوردییە کۆمەڵایەتییەکان و پارتی کۆمەڵەی سەربەخۆی کوردستان و کۆمەڵێك سەرۆك خێڵ و کەسانی نیشتمان پەروەر بەشداریان کرد تیایدا و ئەم کۆمەڵەیان دامەزراند بەیەکگرتوویی هەموو ڕێکخراوەکان، ئەم کۆمەڵەیە زیاتر سیاسی بوو، کەئامانجی دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ لە ڕێگەی تێکۆشان و دژی تورك، تەنانەت پەیوەندی لەگەڵ پارتی ئەرمەنی"تاشناق" دروستکرد، پاشان ڕۆڵێکی گرنگی بینی لەئامادەکاری بۆ سازدانی ڕاپەڕین لەئاڕارات و ئیحسان نووری پاشای وەك سەرکردەی ڕاپەڕین دەست نیشانکرد، هەروەها ڕۆژنامەیەکیان دەرکرد بەناوی "ئاگری" بۆ ئاگاداربوون لەڕوودا و پێشهاتەکانی ڕاپەڕینی ئاڕارات، سەبارەت بەکۆمەڵەکە چەند لقێکیان لەسوید و لوبنان و ژمارەیەکیان لەولاتانی ئەوروپا دامەزراند. بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی دروست بوونی ئەم کۆمەڵەیە بگەڕێنەوە بۆ: محمد ملا احمد، جمعية خويبون والعلاقات الكردية– الارمنية، (اربيل- من منشورات بنكەی كاوا-٢٠٠٠)، ص ص ٣٩–٤٩؛ زنار سلۆپی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١١٨-١٣٢.

(٤) حسین مەدەنی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٢٧٦–٢٧٧.

لەنێوبردنی جووڵانەوەكە، پاش ئەوەی نەیانتوانی لـە دانوسـتانەكان لەگـەڵ ئیحسـان نـووری پاشا كە چەندین جیاوكی زۆریان خستە بـەردەمی وەك پێـدانی پلـەی جـەنڕالی و بـڕینەوەی مووچەیەكی زۆر، لەهەمان كاتدا بەلێنیادا بەوەی كە دەیكەن بە مولحەقی سەربازی لە هـەر وڵاتێكی ڕۆژئاوا كە خۆی ئـارەزووی دەكـات[١]، بـەڵام ڕەتكـردنەوەی پێشـنیارەكان لـە لایـەن ناوبراو وایكرد توركەكان دەست بكەن بە سیاسـەتی توونـدوتیژی و ڕاوەدوونـانی كوردەكـان، بۆیە سـەرجەم هێزەكـانی كـورد لـە ناوچـە شـاخاوییەكانی ڕۆژهەڵات بەتایبـەت شـاخەكانی ئاراڕات جێگیر بوون و كردیان بە بنكەی سەرەكی شۆڕشگێڕان[٢].

ئیحسان نووری پاشا سەركردەی ڕاپـەڕین لـە ڕۆژنامـەی"ئـاگری" داوای لـە كـوردان كـرد هاوكاری ڕاپەڕینەكـە بكـەن، تـاكو لـە زوڵـم و سـتەمی تـورك ڕزگاریـان بێـت[٣]، هەرچەنـدە توركەكان لەو ماوەیەدا بۆ ئەوەی مەترسی فراوانبوونی ڕاپەڕینەكـە كـەم بكـاتەوە، هەنـدێك چاكسازی و ئاسـانكاری لـە ناوچـەكانی ڕۆژهەڵات ئەنجامـدا[٤]، بـەڵام لـە حـوزەیرانی سـاڵی ١٩٣٠ سـوپای توركیـا بـە سـەركردایەتی "سـاڵح پاشـا" بـە هـەموو پێداویسـتیە جەنگییـەكان ڕووبەڕووی هێـزی ڕاپـەڕین دەبێـتەوە لـە دەشـتی زیـلان لـە بـاكووری ئـەرجیس، كـە تێیـدا كوردەكان شكستیان خوارد و بە ناچـاری ڕوویـانكردە ناوچـە شـاخاوییەكانی نێـوان توركیـا و ئێران[٥].

هەرچەندە لەو ماوەیەدا لە كوردستانی باشوور هێـزی یارمـەتی گەیشـتە شۆڕشـگێڕان و ڕاستەوخۆ لەگەڵ توركەكان بەرەنگاری یەكتربوونەوە، بەڵام یارمەتییـەكانی سـۆڤیەت و ئێـران بۆ سوپای توركیا، تەرازووی هێزی زیـاتر لاسـەنگ كـرد، بەمـەش لـە ئـەیلوولی ١٩٣٠ سـوپای توركیا پەلاماری ناوچە شاخاوییەكانی ئاراڕاتی دا، توانییان كۆتایی بە ڕاپەڕینەكە بهێـنن، پـاش ئەوەی ئیحسان نووری پاشا و ژمارەیەك لـە سـەركردەكانی ڕاپـەڕین پاشەكشـەیان كـردە نـاو خاكی ئێران[٦].

(١) كریس كۆچێرا، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٦.

(٢) م. س. لازاریف و ئەوانی تر، مێژووی ....، ل ٣٧٢.

(٣) فاتح ڕەسووڵ، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٠.

(٤) م. ئە. حەسرەتیان، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٥.

(٥) م. س. لازاریف و ئەوانی تر، مێژووی....، ل ٣٧٤؛ عەبدولڕەحمان قاسملوو، سەرچاوەی پێشوو، ل٦١.

(٦) كریس كۆچێرا، سەرچاوەی پێشـوو، ل ١٢٦؛ جـەلیلی جـەلیل و ئـەوانی دیكـە، شۆڕشـەكانی....، ل ٢٧٠؛ حەسەن ئەرفەع، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٠.

شیاوی باسکردنە یەکێك لە کارە هەرە دیارەکانی شێخی بارزان لە ڕۆژگاری شۆڕشی ئاراڕات لە سێدارەدانی نوح بەگی برای مووسا بەگ بوو کە بکوژی کورحسێن و پیاوەکانی بوو، دیارە نوح و برازاکەی مەدنی کوڕی مووسا بەگ هاوسەفەری کورحسێن و پیاوەکانی بوون لەکاتی ڕۆیشتنیان بۆ ناو ڕیزەکانی شۆڕشگێڕانی ئاراڕات، لە شەودا مەدەنی و پیاوەکانی هەستان بە کوشتنی کورحسێن، کاتێك شێخی بارزان بەمەی زانی دەستیکرد بە لێکۆڵینەوە و بۆی دەرکەوت کە نوح بە نهێنی پەیوەندی لەگەڵ تورکیا هەبوو، لە تۆڵەی ئەو خیانەتەدا شێخی بارزان نوح بەگی گرت و لە سێدارەی دا دواتریش مەدەنی لە لایەن نەوەی کوڕی حسێن بە ناوی بەهران دەکوژرێت و تۆڵەی باپیرەی خۆی کردەوە[(١)].

لە لایەکی دیکەوە لە بەرامبەر یارمەتی و هاوکارییەکانی شێخی بارزان بۆ ڕاپەڕینی ئاراڕات، حکومەتی تورکیا نارەزایەتی خۆی دەربڕی بۆ حکومەتی عێراق، لە وەڵامدا دەسەڵاتدارانی عێراق ڕایدەگەیەنێت کە هیچ دەسەڵاتێکی بەسەر ناوچەی بارزان و کەسایەتی شێخ ئەحمەدی بارزانی نییە[(٢)].

لە ڕاستیدا هەڵوێستە نەتەوەییەکانی شێخی بارزان و چالاکییەکانی و فراوانبوونی هەژموونی تەکیەی بارزان، مەترسیەکانی دەسەڵاتدارانی عێراقی و بەریتانی زیاتر کردووە، کە لە ڕاپۆرتەکانی حکومەت بەڕوونی دەردەکەوێت، وەك ئەوەی فەرماندەی سەربازگەی غەزلانی"ئیبراهیم فەهیم" **کە ئاگاداری دەسەڵاتدارانی عێراقی دەکاتەوە کە جووڵانەوەکانی شێخی بارزان نیشانە و هێمایە بۆ دوژمنایەتی کردنی حکومەت، بۆیە پێشنیار دەکات بۆ دەسەڵاتدارانی عێراقی کە لە لایەن سوپاوە پەلامار بدرێت**[(٣)].

لە بەرامبەردا حکومەتی تورکیا لە تشرینی یەکەم ساڵی ١٩٣٠ هێزێکی چەکداری ڕەوانەی سنووری قەزای ئامێدی و زێبار دەکات، لەوکاتەدا شێخی بارزان هەڵدەستێت بۆ خۆ ئامادەکردن و بەرگری کردن، بۆ ئەم مەبەستەش کۆبوونەوەیەك ئەنجام دەدات لەگەڵ سەرۆك هۆزە کوردییەکانی ناوچەکە، پاشان هێزێکی ١٥٠٠ کەسی ئامادە دەکات کە ٣٠٠

---

(١) بیرەوەریەکانی ئیحسان نووری پاشا، وەرگێڕان: وریا قانع، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠١)، ل ل ٧٦-٧٧.

(٢) عەلی تەتەر نێروەیی، نەتەوە و نیشتمان....، ل ٦٦.

(٣) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٠٦-١٠٧.

کەسیان بارزانی بوون[١].

سەرەڕای ئەو ڕووداوانەی سەرەوە، کاربەدەستانی بەریتانی بێ دوودڵی کەوتنە هانـدانی حکومەتی عێراقی لە ڕێگای ئەو ڕاپۆرتانەی کە لە لایەن ئەفسەرانی سیاسییەوە دەردەکـرێن، بەتایبەت ئەو ڕاپۆرتەی کە لـە لایـەن ئەفسـەری خزمـەتگوزاری بـەریتانی لـە مووسـڵ تێیـدا جەخت لەوە دەکاتەوە کە شێخ ئەحمـەدی بـارزانی بـە بـەردەوامی نامـەی پـێ دەگـات لـە ناوچـەکانی زاخـۆ و ڕەوانـدز دەربـارەی سـەربەخۆیی کـورد[٢]، ئەوەی زیـاتر مەترسـیەکانی حکومەتی عێراقی قووڵتر کردەوە ئەو ڕاپۆرتانە بوون کە باسـی لـە هەوڵـەکانی هەریەکـە لـە شێخی بارزان و شێخ مەحموود بوو لە پەیوەنـدیان لەگـەڵ فەرەنسـا لـەپێناو بەدەسـتهێنانی پشتگیری دژ بەحکومەتی عێراقی[٣].

دیارە پاش هەموو ئەو هاندانانـە سرووشـتییە حکومـەتی عێراقـی بیـر لەوە بکـاتەوە بـە هاوکـاری بـەریتانیا لـە داڕشـتنی پـلان بـۆ سـەپاندنی هـەژموونی خـۆی بەسـەر ناوچەکـە و نەهێشتنی شێخنشینی بارزان.

---

(١) عەلی تەتەر نێروەیی، نەتەوە و نیشتمان....، ل ٦٦.

(٢) سروة اسعد صابر، كوردستان الجنوبية....، ص ٢٣٣.

(٣) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص٣٧. سەبارەت بەو بابەتە سەرچاوەکان باس لەوە دەکەن کەحکومەتی فەرەنسا لەو ماوەیەدا وای دەبینـی کۆتـایی هێنـان بـە مانـدێتی بـەریتانیا لـەعێراق مـەترسی هەیەلەسەر بەرژەوەندییەکانی فەرەنسا لەسوریا، چونکە لەسـوریاش داوای هەڵوەشـاندنەوەی سیسـتەمی ماندێت دەکرێت، کە هەردوو وڵات لەیەك کاتـدا سیسـتەمی مانـدێتیان بەسـەردا سـەپێندرابوو، لـەڕووی مەنتیقـەوە مایـەی قبـولکردن نیەکـە خـەلکی سـوریا لـە ڕووی ڕۆشـنبیری و زانسـیەوە زۆر لەعێراقیـەکان باڵاتربوون داوای لابردنی ئەو سیستەمە نەکەن، پێدەچێ هەر ئەمەش وایکردبێت کە فەرەنسـا هەوڵـەکانی چڕ بکاتەوە بۆ دروسـتکردنی پەشـێوی نـاجێگیری لـەعێراق بۆئـەوەی ئـەو مەرجـە دەسـتەبەر نـەبێت بـۆ ڕزگاربوونی عێراق لەسیستەمی ماندێت کە تێیدا جەخت لـەو مەرجـە دەکرایـەوە کەپێویسـتە ئـەو ولاتـە توانای پارێزگاری سیستەم و ئاسایشی ـ گشـتی هـەبێت لەهـەموو بوارەکانـدا. عبـدالرزاق الحسـني، تـاريخ الوزارات العراقية، الجزء الثالث، (بـيروت- منشـورات مكتبـه اليقظـة العربيـة- ١٩٨٢)، ص ص ١٩١-١٩٢؛ فاضل حسين، تاريخ العراق المعاصر، (بغداد- ١٩٨٠)، ص ٨٠.

تەوەری چوارەم:

«ڕەوشی بارزان لە (٩ تا ١٢)ی کانوونی دووەمی ١٩٣١»

شۆڕشی شێخ عەبدولسلام بارزانی، یەکەم هەنگاو و دوا هەنگاوی بارزانییەکان نەبوو لە ئاڕاستە نەتەوەییەکان، بەڵکو ئەوان خۆیان بەداکۆکیکەرو بەرگریکار ئەزانی لە مافە کانی کورد لە هەموو ناوچە و پارچەکانی کوردستان، هەر بەو تێڕوانین و دیدگایەوە بارزانییەکان نەك لە شۆڕشدا تەنها هاوکاری شۆڕشەکانی خۆیان بوون، بەڵکو هاوپشتی شۆڕشە یەك لە دوایەکەکانی تریش بوون، بە هانای شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران و سمکۆی شکاك و شێخ مەحموود چوونە[1].

بارزانییەکان لە لێدان و سەرکوتکردنی نەیارەکانی دۆزی گەلی کورد و پیاوە دۆست و بەکرێگیراوی وڵاتانی دەورووبەری کوردستان قەد دەستیان نەپاراستووە، ئەو هۆزانەی چوونەپاڵ دەوڵەتی عێراق دوای دامەزراندنی ئەو دەوڵەتە بۆ لێدانی دەسەڵات و هەژموونی بارزانییەکان، تواناو هێزەکانی خۆیان لە دەست دا بەهۆی ئەو گورزانەی لەسەر دەستی بارزانییەکان بەریان کەوت لە ساڵی (١٩٣٢ز).

دەرکەوتنی دۆزی کورد لە گۆڕەپانی سیاسی نێودەوڵەتی لە کۆنگرەی(سیڤەر) کە لە ١٠ئابی١٩٢٠ز، ئەنجامدرا ئومێدێکی بۆ کورد دروست کرد[2]، دواتریش کە کۆنگرەی (لۆزان[3]) لە ٢٤ تەمووزی ١٩٢٣ز، ڕێکخرا ئەو ئومێدەی کوردی لەباربرد[4].

کۆنگرەی سیڤەر کە لە ساڵی ١٩٢٠ز، لەنێوان وڵاتانی هاوپەیمانانی سەرکەوتوو و لەجەنگی یەکەمی جیهانی و دەوڵەتی عوسمانیدا ڕێکخرا، بە گوێرەی ئەم پەیمانە تورکیا

---

(١) کارزان شاکری: شۆڕشی ئەیلوول شۆڕشێك لە پێناو مانەوە و سەربەخۆبوون، گۆڤاری سەفین (سیاسی و مێژووی وکۆمەڵایەتی گشتیە)، ژمارە (٦٢)، (هەولێر-ئابی ٢٠١٥)، ل ١١.

(٢) محمد ساڵح عەقراوی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥.

(٣) پەیمانی لۆزان: بە پێی ئەم پەیمانە پەیمانی سیڤەر هەڵوەشایەوە و تورکیای کەمالی هەموو وڵاتەکەی بۆمایەوە و باسی هیچ مافێکی کورد نەهاتە کردن. مسعودبارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٢-٦٣.

(٤) جەمال نەبەز، کوردستان و شۆڕشەکەی، وەرگێڕان: کوردۆ، (ئەڵمانیا- چاپخانەی نوکسەوە-١٩٧٢)، ل ٧. ٧.

چووە ژێرباری کۆمەڵێ بەڵێنی زۆر قورسەوە[١]، کە برگەی (٦٤، ٦٣، ٦٢) دا، بەشی کوردی چەسپاندبوو لە چوارچێوەی قەوارەیەکی سەربەخۆ دوور لە دەسەڵاتی دەوڵەتی عوسمانی[٢]، بەڵام بەرژەوەندی ئابووری و سیاسی وڵاتانی زلهێز بەهۆی هاتنە پێشەوەی چەند ڕووداوێکی سیاسی لە دەوڵەتی عوسمانی بەهۆی گۆڕانکاری لە سیاسەتی ئەو وڵاتانە، دواجار لە تێروانینیان بۆ دۆزی کورد کە بوونە هۆی فەرامۆشکردنی مافە نەتەوەییەکانی کورد لەکۆنگرەی(لۆزان) لە ساڵی ١٩٢٣ز[٣].

هۆکارەکانی پاشگەزبوونەوەی هاوپەیمانان لە بەڵێنەکانیان بەکورد دەگەڕێتەوە بۆ چەند خاڵێك لەوانە: پێشکەوتنی بزووتنەوەی نیشتیمانی تورکیا کە مستەفا کەمال ئەتاتورك سەرکردایەتی دەکرد و بەستنەوەی ناوچە کوردیەکانی ئەنادۆڵ بە کۆمارە نوێیەکەی کە ئەم ناوچەیە بەشێك بوو لەو ناوچەیەی کە لە پەیمانی سیڤەر بڕیاری لەسەر درابوو وەك ناوچەیەکی خۆبەڕێوەبردن، هەروەها تورکیا ڕەتیکردەوە بە هیچ شێوەیەك ناوی کورد یاخود ئەرمەن لە پەیمانی لۆزان باس نەکرێت کە ئەم پەیماننامەیە شوێنی پەیمانی سیڤەری گرتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا کێشەی ویلایەتی موسڵ داواکارییەکانی هەریەکە لە تورکیا و عێراق لە لایەك و بەریتانیا لە لایەکی دیکەوە، بەرژەوەندییە نەوتییەکانی بەریتانیا لە عێراق بەتایبەت لە ناوچەی موسڵ وایکرد بەریتانیا پاڵپشتی داواکارییەکانی عێراق بکات لە لکاندنی ئەم ویلایەتە بە عێراقی عەرەبی، هەروەها نزیکبوونەوەی تورکیا لە یەکێتی سۆڤیەت هۆکاریکی دیکە بوو بۆ زیاد بوونی دڵەراوکێی بەریتانیا و ئارەزوو کردنی لە بنیادنانی پەیوەندییەکی باش لەگەڵ تورکیا و دوورکەوتنەوەی لە بیرۆکەی پاڵپشتی کردن لە دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی[٤].

لە لایەکی دیکە کۆنگرەی قاهیرە کە لەپێناو باسکردنی دۆزی عێراق لە ساڵی ١٩٢١ز

---

(١) نەوشیروان مستەفائەمین، کوردوعەجەم مێژووی سیاسی کوردەکانی ئێران، چ٣، (سلێمانی- چاپخانەی ڕوون-٢٠٠٧)، ل ٢٩٥.

(٢) برهان ابابکر یاسین، کوردستان في سیاسة القوی العظمی ١٩٤١ - ١٩٤٧، ترجمة: هوراس، (دهوك – مطبعة هاوار- ٢٠٠٢)، ص ٤١. بۆ زانیاری زیاتر لەسەرکۆنگرەی سیڤەر و برگەکانی کۆنگرەکە سەبارەت بەکورد بڕوانە: سەلام ناوخۆش، بەندەکانی کۆنگرەی سیڤەر و خوێندنەوەیەکی تر، چ٣، (هەولێر- چاپخانەی منارە- ٢٠٠٩).

(٣) جرجیس فتح الله، المصدر السابق، ص ص ٢٣٤-٢٣٥.

(٤) برهان ابابکر یاسین ، المصدر السابق، ص ص ٤١ - ٤٢.

ئەنجامدرا، نەیتوانی داخوازیەکانی گەلی کورد لـە چوارچێـوەی عێـراق بسـەلمێنێت، بـەهۆی پێنەگەشتنی هزری نەتەوەیی و یـەك نـەبوونی داخـوازی و خواسـتی جـەماوەری کوردسـتان لەسەر مەسەلە نەتەوایەتیەکانی، هەموو ئەمانە و پاشان هاتنە پێشەوەی کێشەی مووسڵ لـە ساڵی ١٩٢٥، ئـەم ڕووداوانـە بـوون کـە پاڵیـان بـە نـەتەوەی کـورد بـە شـێوەیەکی گشـتی و بارزانییەکان بەتایبەتی جارێکی دیکە کار بکەن لەمەڕ گـۆڕینی تێڕوانینـی ئـەو وڵاتانـەی کـە کوردستانیان بەسەر دابەشـکرابوو، یـان گـۆڕینی تێڕوانینـی وڵاتـانی زلهێـزی جیهـانی لەسـەر مافەکانی گەلی کورد بەتایبەتیش لە باشووری کوردستان[١].

بۆیە دەبینین کاتێك شیخ مەحموودی حەفید لە ساڵی١٩٣٠ز، ڕاپەڕینی بەرپا کـرد وەکـو پەرچەکردارێك لە بەرامبەر هەڵوێسـتی حکومـەتی عێراقـی و بـەریتانی و پشـتگۆێ خسـتنی مەسەلە نەتەوەییەکان، ئەوە بوو بارزانییەکان هێزێکیـان بـە سـەرکردایەتی (مـەلا مسـتەفای بارزانی) لەسەر ڕاسپاردە و پێشنیازی (شێخ ئەحمەدی بارزانی)، بۆ هاوکاری هێزەکانی شـێخ مەحموود ڕەوانەی ناوچەکە کرد، بەڵام بەر لەگەیشتنی هێزەکە ڕاپەڕینەکە سەرکوتکرا[٢].

بارزانییەکان لـە بیـرە نەتەوەییـەکانیان پەشـیمان نـەبوونەوە، بـەڵکو هەمیشـە بـە دوای گەڕاون بۆ ئەنجامدانی ڕاپەڕین و هەڵگەڕانەوە لە دژی دەسەڵات، ئەو هەوڵە جارێکی تر بۆ بارزانییەکان ڕەخسا بۆئەوەی بڕیاری هەڵگیرسانی شۆڕشی یەکـەمی بـارزان بـدەن لـە سـاڵی (١٩٣١- ١٩٣٢ز) بە ڕابەرایـەتی (شـێخ ئەحمـەدی بـارزان ١٨٩٦-١٩٦٩ز) [٣]، یـەکێك بـوو لـە سەرکردەکانی باشووری کوردستان کە لـە مێـژەوە دژایـەتی بـەریتانیا و دواتـریش حکومـەتی عێراقی کردووە بۆ بەدەستهێنانی مافە نەتەوایەتیەکانیان[٤]. لە ڕاستیدا ئەم ماوەیەی شۆڕشـی بـارزان گرنگـی و تایبەتمەنـدی خـۆی هەیـە بـەهۆی ڕووداوەکـانی و کاریگـەریان لەسـەر

---

(١) واحید عومەر محیـەدین، دانوسـتانەکانی بزووتنـەوەی رزگـاریخوازی نەتـەوەی کـورد و حکومەتـەکانی عێراق (١٩٢١-١٩٦٨)، (سلێمانی- ٢٠٠٦)، ل ٤٨.

(٢) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢.

(٣) •*Jacqueline s. Ismael, Tariq y. e and Glenn perry: Governments and politics of conternporary middle East :continuity and change, (London, Routledge-٢ edition), ٢٠١٦, p. ٢٣٣.*

(٤) سەعدی عوسمان هەروتی، بزاڤی رزگاریخوازی....، ل ١٠٧؛

Edmund A. Ghareeb, op.cit, p.٤١.

کوردستان بەگشتی و ناوچەی شۆڕشەکە بەتایبەتی[١].

بەریتانیا لە ساڵی ١٩٣٠بڕیاریدا ئینتدابی خۆی لە عێراق کۆتایی پێبهێنێت، لەسەر ئەو بنەمایەی عێراق گەیشتوتە ئەو ئاستەی دەتوانێ خۆی بەڕێوە ببات و لە بوارەکانی ئابووری و ڕامیای و مافەکانی مرۆڤ بەرەو پێش چووە[٢]، ئەمەش بووە هۆکار و بیانوویەکی باش بۆ حکومەتی عێراقی بۆئەوەی زیاتر پشت لە بەڵێنەکانی خۆی بکات سەبارەت بە کورد کە دەبوایە بەپێی ڕاسپاردەی کۆمەڵەی گەلان مافەکانی بۆ کورد دەستەبەر بکردبایە[٣].

بە واژووکردنی پەیماننامەی ساڵی ١٩٣٠ کێشەی کورد سەریهەڵدایەوە لەکاتی گفتوگۆکردن دەربارەی پەیماننامەکە، ناوچەکانی کوردستان بە گشتی گرژی تێکەوت[٤]، لەبەرئەوەی لەو پەیماننامەیەدا هیچ ئاماژەیەك بە مافەکانی کورد نەکرابوو کە چاوەڕوان دەکرێ، لە ئەنجامدا ناڕەزایی کوردەکان سەریهەڵدایەوە و چەندین شێوەی وەرگرت و چەندین چالاکی لە کوردستان ئەنجام درا[٥]، لەم ڕووەوە حکومەتی عێراقی پێی وابوو (تۆفیق وەهبی)[٦] ڕۆڵی سەرەکی هەیە لە هاندانی خەڵکی سلێمانی بۆ بەشداری نەکردن لەو هەڵبژاردنەی بەنیاز بوون بۆ پێکهێنانی پەرلەمانی نوێ لە عێراقدا ئەنجامی بدەن، حکومەتی عێراقیش ئەو هەڵبژاردنەی زۆر لا مەبەست بوو، چونکە پەرلەمان هەڵوەشێندرا بووەوە، دەبوایە لە ماوەی دوو مانگدا پەرلەمانی نوێ هەڵبژێردرێت، لەو بەرئەنجامەدا و بەپێی بڕیاری (٨٩٦) لە ٢٨ ی ئابی ١٩٣٠ تۆفیق وەهبی لەسەر کار لادراو بانگ کرایە بەغدا

(١) حسین مەدەنی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٧.

(٢) اسماعیل عبدالله اسماعیل، ڕاپەڕینی ٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠ بەردەرکی سەرای سلێمانی هۆکار و دەرئەنجامەکانی، گۆڤاری مێژوو، ژمارە (١٣)، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات-٢٠١٠)، ل ٧٩.

(٣) نەوشیروان مستەفائەمین، کوردستانی عێراق لەسەردەمی قەلەم و موراجەعات (١٩٢٨-١٩٣١)، چ١، (سلێمانی- چاپخانەی ئۆفسێتی دەزگای سەردەم- ١٩٩٩)، ل ٥٠.

(٤) حمد الحمدانی، چەند لاپەڕەیەك دەربارەی مێژووی نوێی عێراق، وەرگێڕان: شەماڵ ئەحمەد، (سلێمانی- چاپخانەی چوارچرا- ٢٠١٢)، ل ٢٥ .

(٥) ئاکۆ عبدالکریم شوانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٣

(٦) تۆفیق وەهبی، کەسایەتیەکی دیاری خەڵکی سلێمانیە، یەکێکەلە کوردپەروەرانی ئەوسەردەم و زۆر دژی دژی تورك بووە، ناوبراو ئەفسەر بووە لە سوپای عێراقی و ماوەیەکیش فەرماندەی قوتابخانەی جەنگی بووە لە بەغدا. محەمەد ڕەسوڵ هاوار، سەرجەمی بەرهەم: وتارە کوردیەکان، ئامادەکردنی: ڕەفیق ساڵح، بەرگی ٤، (سلێمانی- چاپخانەی شڤان-٢٠٠٨)، ل ١٦٦ .

[1]، لە شوێنی ئەو (گاون)ی موتەسەریفی بەریتانی دانرا، ئەمەش بووە هۆی ناڕەزایی خەڵك و دۆخەکەی ئاڵۆز کرد و خەڵکی داوای گەڕانەوەی تۆفیق وەهبیان دەکرد[2].

حکومەتی عێراقی سووربوو لەسەر ئەنجامدانی هەڵبژاردن و ئیمزاکردنی پەیماننامەی بەریتانی _ عێراقی، لە (٦ ی ئەیلوولی١٩٣٠) هەڵبژاردن بۆ نوێنەرانی پەرلەمانی عێراق لە سلێمانی دەستی پێکرد [3]، بۆ ئەو مەبەستە حکومەتی عێراق و ئینگلیزەکان لە سلێمانی نزیکەی (٣٠) کەسیان کۆکردەوە بەناوی کەسایەتییە ناسراوەکانی کورد لە ناو سەرای سلێمانی، بۆئەوەی هەڵیانبژێرن بۆ پەرلەمانی عێراق بە ناوی شاری سلێمانی و ناوچەکانیانەوە، لەم کاتەدا زۆربەی دانیشتوانی سلێمانی و ناوچەکانی دەورووبەری بە کۆی دەنگ بایکۆتی هەڵبژاردنەکەیان کرد، لە بەردەم بارەگای موتەسەریف کۆبوونەوەیەکیان لەژێر دروشمی (بڕوخێ ئیستعمار) و (ئازادی بۆ کوردستان) سازکرد [4].

لە دواتردا جەماوەر بە هەموو چین وتووێژەکانییەوە دەستیان کرد بە خۆپیشاندان و دەربڕینی ناڕەزایی و هێرشکردنە سەر سەرای سلێمانی بۆ بەردبارانکردنی ئەو کۆمەڵە خۆفرۆشەی کە لەوێ کۆبووبونەوە[5]، لە ئاکامی ئەمەدا شەڕو بەیەکدادان ڕوویدا پیاوانی حکومەت تەقەیان لە خۆپیشاندەران کرد و دەیان کەس کوژران و بریندارکران و ژمارەیەکی زۆری خەڵکیش زیندانی کران[6]، ئەو ڕۆژە لە سەرچاوە مێژووییەکان ناونرا بە (ڕۆژی ڕەشی ئەیلوول)[7].

لەو هەلومەرجەدا دەڤەری بارزان لە داواکردنی مافی کوردان بەدەر نەبوو، بەتایبەت

---

(١) نەوشیروان مستەفا ئەمین، کوردستانی عێراقلەسەردەمی....، ل ٦١؛ ئاکۆ عبدالکریم شوانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٤.

(٢) م. ر.هاوار، شێخ مەحموودی.....، بەرگی دووەم، ل ٧١٤.

(٣) نەجم سەنگاوی، خەباتی چەکداری و ڕامیاری نەتەوایەتی کورد (١٨٨٠-١٩٩٤)، (سلێمانی- چاپخانەی پەیوەند-٢٠٠٩)، ل ٥٥ .

(٤) نەجم سەنگاوی، کوردستان و سەرکردە و......، ل ٣٨٨؛ جەلیلی جەلیل و ئەوانی تر، شۆڕشەکانی....، ل ٦٢.

(٥) نەجم سەنگاوی، کوردستان و سەرکردە و ......، ل ٣٨٨.

(٦) سەعدی عوسمان حسێن، ڕاپەڕینەکانی....، ل ٦٥٧؛

Jamal jalal Abdulla, the kurds on the way to statehood, published by: author house, ٢٠١٢, p. ٩٢.

(٧) کەمال مەزهەر ئەحمەد، کورد و کوردستان لە بەڵگەنامە......، ل ١٤٧.

شێخی تەكیەی بارزان لە نیسانی ١٩٣١ داوای لە كۆمەڵەی گەلان كرد ئۆتۆنۆمی یاخود سەربەخۆیی بدات بەكورد[١]، لە بەرامبەردا حكومەتی عێراقی لە دەسپێكی وەرگرتنی سەربەخۆیی هەوڵیدا توانا و دڕندەیی خۆی نیشانی كورد و سەركردەكانی بدات، بەڵام شێخ ئەحمەد بارزانی یەكێ لەو ڕێبەرە دیارانەی كورد كە ئامادە نەبوو سەر دانوێنێت بۆ دەسەڵاتی عێراقی، بۆیە حكومەت لە ڕێگای داڕشتنی چەندین پیلان سەرەتا لە ڕێگای هۆزەكانی دەورووبەر پاشان ئەنجامدانی لەشكركێشی لە ٩ی كانوونی یەكەم ساڵی ١٩٣١ بۆ سەر بارزان لەژێر سەركردایەتی سەرهەنگ بەرقی بەگ[٢].

دوا بە دوای چەند لە یەكگیربوونێك لەنێوان بارزان و برادۆستەكان كە لەپێشوودا باسمان لێوە كردووە، حكومەتی عێراقی گەیشتە ئەو ڕایەی كە بەتەواوی بچێتە مەیدانەوە لەگەڵ ئەوەش نەیدەتوانی ڕاستەوخۆ و بەبێ هۆ سوپا بنێرێتە سەر ناوچەكە، لەبەرئەوە كەوتە بیانوو گرتن، لەو كاتەشدا "باجی مەڕوماڵات" وەردەگیرا ساڵانە ناوچەی بارزان لە گۆترە هەندێ پارەی دەدا بە حكومەت لە جیاتی هەموو ئەو مەڕوماڵاتەی كە لە ناوچەكەدا هەبووە، بەڵام حكومەت پێداگری دەكرد لەسەر سەرژمێری تەواوی مەڕوماڵات و پارەكە بە گوێرەی ئەو سەرژمێرییە بدرێت[٣].

شێخ ئەحمەدی بارزانی بەم كارەی حكومەت ڕازی نەبوو، دەیگوت "**بارزان بە بارودۆخی تایبەتدا تێپەڕیوە، بەهۆی كۆچی بەردەوامی شوانكارە و دانیشتوان ژمارەی پێویست مەڕوماڵات لە ناوچەكەدا نییە، ئەمە پێچەوانەی ئەو نەریتەیە كە لە كۆنەوە لە ناوچەی بارزان پیادەكراوە، پێشەكی باجێكی دیاریكراو دراوە بەناوی باجی سنووردار**[٤]"

لە لایەكی دیكەوە پاڵەپەستۆی حكومەتی توركیا بەسەر حكومەتی عێراقی بەگوێرەی پەیماننامەی سێ قۆلی نێوانیان، كە لە یەكێك لە بەندەكانی هاتبوو هەردوولا ڕێگە نەدەن بە چالاكییەكانی كورد لەسەر سنوور، ئەمەش وایكردووە حكومەتی عێراقی هەوڵەكانی چڕ بكاتەوە بۆ سەپاندنی دەسەڵاتی بەسەر ناوچەكە و بەستنەوەی بە دەسەڵاتی ناوەندی لە بەغدا و كۆتایی هێنان بەو دەسەڵاتە خۆجێییەی كە لە ناوچەكە لەژێر دەسەڵاتی شێخی

(١) *Jamal jalal Abdulla, op.cit, p.* ٩٢.

(٢) عەلی تەتەر نێروەیی، نەتەوە و نیشتمان....، ل ٦٧.

(٣) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٥٢-١٥٣.

(٤) عوسمان عەلی، چەندلێكۆڵینەوەیەك.....، ل ل ٢٣٦-٢٣٧.

بارزان بەڕێوە دەبردا[١].

جگە لەمانەش ئارەزووی ئیدارەی بەریتانی یەکێکی تر بووە لە هەوڵەکان بۆ هێرشکردنە سەر بارزان، ئەویش بە بیانووی مەشق پێکردنی سوپای عێراقی بوو لە ناوچە شاخاوییەکان، چونکە نوێنەری باڵای بەریتانی و ئەفسەرانی ئینگلیز ویستوویانە بەر لە ساڵی ١٩٣٢ سوپای عێراقی مەشقی پێویستی کردبێت[٢]، چونکە حکومەتی عێراقی بە مەبەستی باشکردنی توانا و شارەزایی سەربازی ئەفسەرەکانی لە ١ی کانونی دووەمی ساڵی ١٩٢٨ قوتابخانەیەکی سەربازی دامەززاند بوو لەسەر شێوەی کۆلێژی ئەرکانی بەریتانی کە تێیدا پەرە بە تواناکانی ئەفسەرانی عێراقی دەدرا لەسەر شێواز و ڕاهێنانی سەربازی بەریتانی[٣].

لەوبارەیەوە مەسعود بارزانی ئاماژە بە کتێبەکەی "هاملتۆن" بە ناونیشانی "طریق فی کوردستان" دەکات و بۆچوونەکەی دەگێڕێتەوە کە دەڵێت" **کاتێ ساڵی ١٩٣١ حکومەت سوپای نارده سەر شێخ ئەحمەدی بارزان، ئەم بیانووەیان بۆ من هێنایەوە: باشە ئێمە چی لەم سوپای عێراقە بکەین کە پارەیەکی زۆرمان لەچەك و سازکرنیدا خەرج کراوە، ئەگەر نەینێرینە ڕێگەی ڕەواندز کە هونەری شەڕکردن فێر ببێ، یا لەم شەڕەی دژی کوردا فێرە شەڕ بێت، ئەو وەڵامەکەی بە پێکەنینەوە وەرگرتەوە: نزیکتر لەم ناوچەیە بۆ بەغدا و مووسڵ سنوورێکی بەرفراوانی بیابانی چۆل هەیە کە هی عێراقە بۆ تاقیکردنەوەی تۆپ و تفەنگ و بە گەڕخستنی تانك و فرینی فرۆکە و تەقاندنی تۆپ شتی چاکە، لەوێ تاقی بکەنەوە کە بەر کەسیش ناکەوێت، بەڵام مەینێرن بۆ کوردستان، چونکە ئێرە عەرەبیشی لێیە نەوەکو بەریان بکەوێ**[٤]".

دیارە لەو ماوەیەدا بەتایبەت لە نیسانی ١٩٣١ هێزی ئاسمانی پاشایەتی عیراق دامەزا، کە لە لایەن بەریتانیاوە فرۆکەی بۆ ئامادە کرا و فرۆکەوانەکانیشی لەو قوتابیانە بوون کە لە قوتابخانەی سەربازی پاشایەتی دەرچوو بوون، هەرچەندە لە سەرەتای دروست بوونی ئەم هێزە بە دەست کەمی کەسانی شارەزاوە دەینالاند، لەگەڵ ئەوەش یەکەمین کردەی سەربازیان لە باشووری کوردستان بەتایبەت ناوچەی بارزان تاقیکردەوە لەنێوان ساڵانی

---

(١) عمر محمد محمد کریم، القضیة الکردیة في سیاسة الحکومات العراقیة ١٩٣٢–١٩٤٦، (السلیمانیة- مطبعة شظان- ٢٠٠٩)، ص ص ٧٣-٧٤.

(٢) عوسمان عەلی، چەندلێکۆڵینەوەیەك.....، ل ل ٢٣٦-٢٣٧.

(٣) ابراهیم محمد العقیدی، المصدر السابق، ص ٥٢.

(٤) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٢.

١٩٣١ – ١٩٣٢[١].

لە ڕاستیدا ئەم بیانوانەی حکومەت بۆ هێرشکردنە سەر بارزان تەنها بەهانەی شاراوە بوو، سەرەڕای بوونی هۆکاری تریش لەپشتەوە کە لە لایەن بەریتانییەکان پشتگیری دەکرێ، ئەویش دانانی ئاشوورییەکان بوو لە ناوچەکانی دەوروبەری بارزان[٢]، بەڵام حکومەت ئاڵۆزی و ناکۆکییەکانی نێوان بارزان و برادۆستەکانی لە بەرژەوەندی خۆی بەکارهێنا و کردی بە بیانوویەکی ڕاستەوخۆ بۆ هێرشکردنە سەر دەڤەری بارزان[٣].

دیارە لەکاتی هەوڵەکانی قایمقامی زێبار"بلە" بۆ نێوەندگیری لەنێوان تەکیەی بارزان و برادۆستەکان کە لە پێشوودا ئاماژەمان پێکردووە، ئاگادارییەك لە حکومەتی عێراقەوە دەگاتە سەرهەنگ"بەرقی بەگ" کە پەلاماری بارزان بدات، چونکە بارزان چۆڵە و تەنها چەند پاسەوانێکی کەم نەبێت کەس لای شێخ ئەحمەدی بارزانی نییە، ئەمەش هەڵێکی زێڕینە کە هاتوتە پێش بۆ دەستگیرکردنی شێخی بارزان[٤].

بەرقی بەگ بەپێی فەرمانی باڵاوە لە بەرەبەیانی ٩ کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٣١ لە ئۆردوی "بلە"ی مەرکەزی قەزای زێبار کە ١٠کم لە بارزانەوە دووربوو بەرەو ئەو ئامانجەی کە بۆی دانرابوو سوپاکەی جووڵاند، بە نیازی ئابلوقەدانی بارزان و دەستگیرکردنی شێخ و بڵاوەپێکردنی دارودەستەکەی[٥]، دوا بە دوای گەیشتنی ناوبراو بە دەوروبەری بارزان، خێرا هێزەکانی دابەش کرد، تا دڵنیابوو لەوەی کە گوندەکە بە تەواوتی ئابلوقەدراوە، لەوکاتەدا شوانێك لە گوندەکە دەردەچێت و لە لایەن هێزەکە دەستگیر دەکرێت و بەرەو بارەگای بەرقی بەگ دەیبەن، لەوێش نامەیەکی هەڕەشە ئامێزی پێ ڕەوانە دەکەن بۆ شێخ ئەحمەدی بارزانی کە تێیدا داوای لێ دەکەن خێرا و بێ قەید وشەرت خۆی بەدەستەوە بدات[٦].

سەبارەت بەو نامەیەی کە بۆ شێخی بارزان ناردرابوو، لە سەرەوەی نامەکە ئاماژە بە

---

(١) F. O. ٣٧١/ ٩١٦٥٩ –EQ١٢٠١/٤, notice on the Iraqi army ١٩٥١, prepared by the general staff, the war office.

(٢) *Edgar O'balance, op.cit, p. ٢٠.*

(٣) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص ٥٣.

(٤) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٩.

(٥) محمد بریفکانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧.

(٦) مەنسوور شێخ ڕەئووف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٦.

ئایەتێکی قورئانی پیرۆز کرابوو "**یاایها الذین امنوا اطیعوالله واطیعوا الرسول و اولی الامر منکم**"، لەژێرەوەی نامەکەشدا نووسینێك کە بەشێوازی دەربڕینێکی هەڕەشە ئامێزبوو تێیدا جەختی دەکردەوە لە ملکەچ بوونی شێخی بارزان وەك هاتبوو"**واباشترە خۆت ڕادەستی حکومەت بکەیت**" بەڵام ئەم شێوازە بە هیچ شێوەیەك لەگەڵ شێخی بارزان سەرکەوتوو نەبوو، چونکە شێخ ئەحمەدی بارزانی زۆر باش ئینگلیزەکانی دەناسی کە ئایین بۆ چەوساندنەوەی گەلان بەکاردەهێنێت[١].

بێگومان ئەم دیاردەیە زۆر بەڕوونی لە حکومەتەیەك لە دوا یەکەکانی عێراق دەردەکەوێت بۆ کپکردن و لەناوبردنی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد کە"ئاین"یان کردوتە سەرمەشقی ئەنجامدانی کارەکانیان دژ بە کورد، وەك شاڵاوی بەدناوی ئەنفال، کە سوودیان لەناوی سورەتێکی قورئان وەرگرتووە بۆ جینۆسایدکردنی گەلی کورد و چەندان کاری لەم جۆرە.

لەبارەی پلانی حکومەت بۆ دەستگیرکردنی شێخی بارزان "ناجی شەوکەت[٢]" کە ئەوکات وەزیری ناوخۆ بوو، لە یادداشتنامەکەیدا دەڵێت "**بڕیاردرا هێزێك ئامادە بکرێت بۆ دەستگیرکردنی شێخ و پاشان گواستنەوەی بۆ شاری مووسڵ، دوای ئەوەی کە زانرا لایەنگرانی بەهۆکاری هەندێ کاروبار لەدەورووبەری نین، وەزارەتی بەرگری فەرمانی دەرکرد بۆ "بەرقی بەگ" فەرماندەی ناوچەی مووسڵ بۆ ئەنجامدانی ئەم ئەرکە سەربازییە، بەڵام جێگای سەرسووڕمانە ئەم فەرماندەیە بۆ ئەنجامدانی ئەم ئەرکە گرنگە دەستەیەکی سەبازی"سریە العسکریە" ڕاسپارد کە ئەفسەرەکەی کورد بوو، بەر لەوەی ئەرکەکەی جێبەجێ بکات ئاگاداری بۆ شێخی بارزان نارد کە خۆی ڕادەست بکات، ئەمەش بۆ شێخ**

(١) عزیز حسن عزیز البارزانی، المصدر السابق، ص ٣٨.

(٢) ناجی شەوکەت کوڕی شەوکەت پاشا سەرۆکی پۆلیسی۔ بەغدا لەساڵی ١٨٩٣ لە کوت لەدایك بووە، یاسای خوێندووە لەجەنگی جیهانی یەکەم پەیوەندی بە سوپای عوسمانی کردووە لەساڵی ١٩١٧ لەلایەن ئینگلیزەکان بەدیل دەگیرێت، پاشان پەیوەندی دەکات بەجووڵانەوەکەی شەریفی مەککە، لەماوەی فەرمانرەوایەتی پاشایەتی لەعێراق یەك جار بووەتە سەرۆکی کابینەی حکومەت لە ١٩٣٢/١١/٢٠ تا ١٩٣٣/٣/١٨، لە حکومەتی بەرگری نیشتمانی ساڵی ١٩٤١ لەپۆستی بەرگری کاری کردووە، پاشان لەساڵی ١٩٤٥ لەئیتالیا دەستگیر دەکرێت و ڕادەستی حکومەتی عێراقی دەکرێتەوە، بۆ ماوەی ١٥ ساڵ فەرمانی زیندانی بەسەردا سەپێنرا، دواتر مانەوەی زۆرەملێ بەسەردا سەپێندرا لەساڵی ١٩٤٧ بەڵام ساڵێك دواتر بەر لێخۆشبوونی گشتی کەوت، ناوبراو لەساڵی ١٩٨٠ کۆچی دوایی کردووە. عبدالوهاب حمید رشید، المصدر السابق، ص ١٨٥.

ئەحمــەدی بــارزانی دەرفــەتێك بــوو کــە لایــەنگرانی کۆبکــاتەوە و بــەرەنگاری دەســتە سەربازییەکە ببێتەوە[١].

دیارە حکومەتی عێراقی وا گومانی بردبوو، ئەگەر بـەنهێنی لـە شـەودا گـەمارۆی بـارزان بـدات، پاشـان هێرشـی لـەناکاو ئـەنجام بـدات کاریگـەری دەبێـت لەسـەر ڕووخـانی ورەی بارزانییـەکان، کـە ئەنجامەکـەی خۆبەدسـتەوەدانیان دەبێـت بـە هێزەکـانی عێـراق[٢]، بـەڵام فەرماندەی ناوچەی مووسڵ لە گەڕانەوەی "مستەفا بارزانی" و جەنگاوەرەکانی بۆ ناو بـارزان لە ئێوارەی ڕۆژی ١٩٣١/١٢/٨بێ ئاگابوو[٣].

شێخ ئەحمەدی بارزانی پاش گەیشتنی نامـە هەڕەشـە ئامێزەکـەی فەرمانـدەی ناوچـەی مووسـڵ، دەسـت بـەجێ جـەنگاوەرانی نـاو بـارزانی کـۆکردەوە، پـاش ڕاوێژکـردن لەسـەر پێشهاتەکان بڕیاردرا بەرگری بکـەن تـا دوا دلـۆپی خوێنیـان، بۆیـە لـە بەرامبـەردا نامەیـەکی توندی بۆ بەرقی بەگ ناردەوە و پێی ڕاگەیاند"**تۆ و هێزەکەت هاتوونەتە سەر مـاڵی ئێمـە، بەرگریکردنیش مافی ڕەوای ئێمەیە، لەبەرئەوە ئێمە پارێزگاری لە خۆمـان دەکـەین و تـۆش چیت لەدەست دێت بیکە**[٤]".

لەو هەلومەرجە ناهەموارەدا کە ڕووبەڕووی بارزان دەبـوویەوە، کـەچی شـێخ ئەحمـەد لە بیری ڕزگارکردنی ئەو قوتابیە گەنجانەوە بوو کە لە ئامێدی و هۆرەماری و ناوچـەکانی تـر ڕوویان کردبووە تەکیەی بارزان بە مەبەستی خوێندن لەسەر دەستی مەلا سەعید ئاکرەیی[٥]، بێگومـان ئەمـەش ئەوە دەسـەلمێنێ کـە شـێخانی تەکیـەی بـارزان لـە ڕۆژگـارە سـەخت و ناخۆشەکاندا هێزی گەنجی خوێندەوار و خـاوەن زانسـتیان بـە سـەرمایەی میللـەت زانیـووە، بۆیە بەر لە بیرکردنەوە لە گیانی خۆیان، هەوڵیانداوە گیانی ئەم توێژە پارێزراو بێت.

سەبارەت بەشەڕ و پێکدادانەکەی نێوان بارزان و سـوپای عێـراق لـە بەرەبـەیان دەسـتی پێکرد تاکو ئێوارە بەردەوام بوو، کە هێزی بارزانییەکان لە ٨٠ جەنگاوەر تێنەدەپەڕی توانییـان فەوجێکی سەربازی سوپای عێراق تێکبشـکێنن، کـە فرۆکەیـەکی جـەنگی بـەریتانی پاڵپشـتی

---

(١) ناجی شوکت، سیرة وذکریات ثمانین عاما، (بیروت- ١٩٧٥)، ص ١٩٩.

(٢) أیوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٠٥.

(٣) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٩.

(٤) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠.

(٥) أیوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٠٦.

دەکردن[١]، پاش تێکشکانی سوپای عێراق، فەرماندەی ناوچەی مووسڵ و ژمارەیەکی کەمی ئەو هێزەی بەشداری کردبوو لە شاڵاوەکە توانییان خۆیان لە چنگی جەنگاوەرانی بارزان دەرباز بکەن و خۆیان بگەیەننە بارەگای فەوج لە بلە[٢]، پاش ئەوەی نزیکەی ١٢٦ لاشەی سەربازی کوژراو و بەشێکی زۆر لە چەك و جبەخانەیان لە مەیدانی جەنگ جێهێشت، لە بەرامبەریشدا تەنها پێنج جەنگاوەری بارزانی گیانیان لە دەستدا[٣]، هەرچەندە بارزانییەکان بەهۆی ڕووخانی ورەی سەربازانی عێراقی دەیانتوانی دەست بگرن بەسەر "بلە" سەنتەری قەزای زێبار، بەڵام شێخی بارزان فەرمانیدا بە وەستاندنی پێشڕەوییەکانی جەنگاوەرانی بارزان[٤].

حکومەتی عێراقی پاش شکستە سەربازییەکەی بەرامبەر تەکیەی بارزان بەیاننامەیەك لە ١٦ی کانوونی یەکەمی ١٩٣١بڵاودەکاتەوە بۆ پەردەپۆشکردنی شکستەکەی و سەرلێشێواندنی ڕای گشتی عێراقی کە تێیدا هاتووە" **لەم دواییەدا شوێنکەوتووانی شێخ ئەحمەدی بارزانی دەست درێژیان کردۆتە سەر دێهات و دانیشتوانی دراوسێکانیان و کاری سووتاندن و کوشتنیان تێیدا ئەنجام داوە، بۆیە حکومەت فەرمانی بەو فەوجەی کە لە"بلە"یە کردووە بۆ هەڵسان بە هەندێ ڕێوشوێنی پێویست، لە ئەنجامی ئەودا ڕووبەڕووبوونەوە ڕوویدا لەنێوان مەفرەزەیەکی فەوجەکە و پەیڕەوانی شێخ لە بەرەبەیانی ٩ی کانوونی یەکەم کە بوتە هۆی کوژرانی ١٣ سەرباز لەگەڵ ئەفسەرێك و برینداربوونی ٩ کەس لە سوپا و پۆلیس، هەروەها کوژرانی نزیکەی ٢٠ کەس و برینداربوونی ٣٠٠ کەسی تر لە چەتەکان، حکومەتیش جدییە لە وەرگرتنی ڕێوشوێنی کاریگەر بۆ لە ڕیشە دەرهێنانی ئەو خراپەکارانەی کە ئاسایش دەشێوێنن و ئاسوودەیی دانیشتوان تێکدەدەن**[٥].

لێرەدا پێویست بە هەڵوەستەیەك دەکات بۆ دەرخستنی ڕاستی بەیانەکەی حکومەتی عێراقی، ئەویش ئەو زیادەڕەوییە لە کەمکردنەوەی زیانەکانی حکومەت و نیشاندانی

---

(١) وریا رەحمانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٠.

(٢) مەنسوور شێخ رەئووف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٧.

(٣) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٩.

(٤) ناجی شوكت، المصدر السابق، ص ١٩٩.

(٥) مەعرووف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٥٣-١٥٤؛ ئەحمەد خواجە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠١ .
.

ژمارەیەکی گەورە لە زیانەکانی جەنگاوەرانی بارزان[١]، بەڵام ئەگەر سەیری سەرچاوەکانی ئەو سەردەمە بکەین دەبینین جیاوازی زۆر لەنێوان سەرچاوەکان بەدی دەکرێت لە ژمارە و زیانەکانی سوپای عێراق، وەك ئەوەی"ناجی شەوکەت"ی وەزیری ناوخۆ لەکاتی ڕووداوەکە لە یاداشتنامەکەیدا ئاماژە بە کوژرانی زیاتر لە ٥٠ سەرباز دەکات، کەچی بەیانەکەی حکومەت تەنها ئاماژە بە١٤ کوژراو دەکات[٢]، بێگومان جیاوازی باسکردنی ژمارەی زیانەکان دەرخەری ئەو ڕاستیەن کە بەیانەکەی حکومەت دوورە لە ڕاستی و تەنها بۆ پەردە پۆشکردنی ڕاستی و دروستی ڕووداوەکەیە.

دوای شکستخواردنی سوپای عێراق بەرامبەر بارزانییەکان، هێزە ئاسمانییەکانی بەریتانیا لەسەر داوای حکومەتی عێراق بۆ ڕۆژی دووەم بۆردومانی گوندی بارزانیان کرد[٣]، هاوکات لەگەڵ ئەو بارودۆخەی کە بارزان پێدا تێدەپەری، محەمەد سەدیق وەك نوێنەری شێخی بارزان لەسەر ڕاسپاردەی قایمقامی زێبار بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانیان لەگەڵ برادۆستەکان چووبوو بۆ گفتوگۆ و دانوستاندن، بەڵام لەگەڵ بیستنی هەواڵەکانی بارزان دەستیکرد بە دەستگیرکردنی قایمقام و پیاوەکانی[٤].

محەمەد سەدیق گەیشتە ئەو بڕوایەی کە هیچ هەوڵێك لە ئارادا نییە بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان، بەڵکو نەخشە و پیلانی حکومەتە بۆ دوورخستنەوەی ژمارەیەکی زۆری چەکدارە بارزانییەکان لە بارزان بۆ ئەوەی بە ئاسانی داگیری بکات و شێخی بارزانیش دەستگیر بکات یاخود لەناوی ببات[٥]، بۆیە لە ١١ی کانونی یەکەم محەمەد سەدیق بەیاوەری هێزەکەی و قایمقام و پاسەوانەکانی گەیشتنە بارزان، ڕۆژێك دواتر شێخی بارزان فەرمانیدا بە ئازادکردنی قایمقام و پاسەوانەکانی لەگەڵ هەموو ئەو دیلانەی کە لە شەڕی بارزاندا دەست بەسەرکرابوون[٦]، لەگەڵ بەڵێندان بە گەڕاندنەوەی ئەو چەك و جبەخانەیەی کە لە لایەن جەنگاوەرانی بارزان لەکاتی شەڕەکەدا دەستی بەسەردا گیرابوو[٧].

---

(١) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ١١٢.

(٢) ناجی شوکت، المصدر السابق، ص ١٩٩.

(٣) سروة اسعد صابر، كوردستان الجنوبية....، ص ٢٤١.

(٤) پێ رەش، العراق دوله....، ص ٥٤.

(٥) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٠٦.

(٦) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل٣١.

(٧) حسن مصطفى، المصدر السابق، ص ٣٠.

هـەر لـەم ڕووەوە شـێخی بـارزان پـەیامێکی بـە قایمقـامی دەستبەسـەرکراو نـارد بـۆ بەرپرسانی حکومەت و داخی خۆی بۆ ئەم ڕووداوە پیشاندا تـا ئاشـتی و ئـارامی بگەڕێتـەوە ناوچەکـە[١]، هـەروەها جـەختی کـردەوە لەوەی کـە هـیچ ویسـتێکی نییـە بـۆ دووبـارە هەڵگیرساندنەوەی شەڕ[٢]، لە بەرامبەردا حکومەت لەبـەر چەنـدین هۆکـار وای نیشـاندا کـە داخوازی شێخ ئەحمەدی بارزانی بە دڵە، لەوانە خەریك بوونی هێـزە سـەربازییەکانی عێـراق بە شۆڕشی شێخ مـەحمود کـە لـەپیرانەوە بـەرەو سـلێمانی هـاتبوو[٣]، لـە لایـەکی دیـکەوە بەسەرداهاتنی وەرزی زستان کە نەدەتوانرا لە ناوچەکەدا کـردەی سـەربازی ئـەنجام بـدرێت تاکو وەرزی بەهار، ئەمەش دەرفەت بوو بۆ حکومەت تـا لـەو ماوەیـەدا نەخشـە و پلانێکـی سەربازی وورد و پێشکەوتوتر دابڕێژێت[٤].

جگە لەمانەش حکومەتی عێراقی لەو ئاگربەستە کاتییەدا دەیویست سـوود لـەو ماوەیـە وەربگرێت بۆ کۆکردنەوە و ڕاکێشانی ئاغا و دەرەبەگ و سەرۆك هۆزەکانی ناوچەکـە کـە دژ بە تەکیەی بارزان بوون لە ڕێگای پڕ چەککردنیان و هەروەها ئامادەکاری کـردن بـۆ میلیشـیا ئاشوورییەکان و بەکارهێنانیان دژ بە بارزانییەکان[٥].

هـەروەها بـەهۆی ئـەو بەرگریکردنـە سـەختەی بارزانییـەکان نوانـدیان ئـەو دەرسـە واتابەخشـەی بـە فەرمانـدەی ناوچـەی مووسـڵیاندا لـە ٩ی کـانوونی یەکەمـدا دڵنیـابوونی دەسەڵاتداران لە نـەتوانینی هەڵسـانی فەوجی"بلـە" بـە شـاڵاوێکی دیکـە بـێ ئەوەی چەنـد هێزێکی زیاتر خاوەن چەکی باشتر یارمەتی بدات، ئەم هۆیانە پاڵیان بە حوکمەتەوە نا کە بە شێوەیەکی کاتی لە هەڵوێستی خۆی پاشگەز ببێتەوە و ئامـادەیی و ئـارەزووی خـۆی پێشـان بدات بۆ لە یەکگەیشتن لەگەڵ شێخی بارزان[٦].

دیـارە دوای سـەرنەکەوتن و هەرسـهێنانی پلانـی حکومـەت لـە داگیرکردنـی بـارزان، قەیرانێکی گەورەی خوڵقاند لە ناوەندە فەرمییەکانی دەسەڵات لە بەغدا، بەتایبـەت لـەنێوان "نووری سەعید" کە ئەوکات سەرۆك وەزیران بوو لەگەڵ "ناجی شەوکەت"ی وەزیری نـاوخۆ،

(١) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣١.

(٢) سروة اسعد صابر، كوردستان الجنوبية....، ص ٢٤١.

(٣) مەعرووف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٤.

(٤) حسن مصطفى، المصدر السابق، ص٢٩؛پێ ڕەش، العراق دوله....، ص ٥٤.

(٥) سروة اسعد صابر، كوردستان الجنوبية....، ص ص ٢٤١-٢٤٢.

(٦) مەنسوور شێخ ڕەئووف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٩.

كار گەیشتە ئەوەی كە سەرۆك وەزیران داوای دەست لە كاركێشانەوەی وەزیری ناوخۆی لە "شا فەیسەل" كرد، بەڵام وەزیری ناوخۆ ڕەتیكردەوە و تكای لە فەیسەل كرد فەرمان بدات بە ئامادەبوونی لەبەردەم دادگا لەگەڵ "جەعفەر عەسكری[١]" وەزیری بەرگری، پاشان شا فەیسەل و نووری سەعید لە داواكەیان پاشگەزبوونەوە[٢].

لە دوای ئەم ڕووداوە وەزیری ناوخۆی عێراق داوا لە "كورنوالیس[٣]"ی ڕاوێژكاری وەزارەتی ناوخۆ دەكات، بە یارمەتیدانی هێزە ئاسمانییەكانی بەریتانیا بۆسوپای عێراقی بە مەبەستی تەمبێ كردنی شێخنشینی بارزان، لە بەرامبەر داواكاریەكەی وەزیری ناوخۆ، پاش دوو ڕۆژ كۆرنۆالیس وەڵامێكی ئەرێنی پێدەدات[٤].

دوای ئاگربەستەكەی بارزان، حكومەت سەرقاڵی دامركاندنەوەی شۆڕشەكەی شێخ مەحموود دەبێت لە سلێمانی، سەبارەت بە شۆڕشەكەی شێخ مەحموود كە هاوكات بوو

---

(١) جەعفەر عەسكەری: (١٨٨٥- ١٩٣٦)، سەرۆك وەزیرانی پێشوو و یەكەم وەزیری بەرگری عێراق بوو محمد جەعفەركوڕی مستەفا كوڕی مەلا عبدالرحمن عەسكەرییە، لە ١٥ ی ئەیلوولی ١٨٨٥ لە شاری بەغدا دایك بووە، سەرەتایی و دوا ناوەندی لەبەغدا تەواو كردووە، دواتر دەچێتە ئەستانەلەوێ قوتابخانەی سەربازی تەواو دەكات بەپلەی ملازمی دووەم، دواتریش لە سوپای عوسمانی خزمەتی كردووە، هەروەها بەشداری كردووە لە شۆڕشی عەرەبی بەسەركردایەتی شەریف حسین، پاشان دەبێتە حاكمی حەلەب لەنێوان ساڵانی (١٩١٩-١٩٢٠)، دواتر دەگەڕێتەوە عێراق و دەبێتە وەزیری بەرگری. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: حسن لطیف الزوبیدي، موسوعة الاحزاب العراقیة، (بیروت- مؤسسة المعارف للمطبوعات-٢٠٠٧)، ص ٤٦٥

(٢) عبدالرزاق الحسني، المصدر السابق، ص ١٨١.

(٣) سێر كینهان كۆرۆنوالیس لە ١٩ی شوباتی ساڵی ١٨٨٣ لەنیۆیۆرك لەدایك بووە، باوكی نووسەر و ڕۆژنامەنووسێكی ناسراو بوو، زانكۆی ئۆكسفۆردی تەواو كردووە، زمانی عەرەبی خوێندووە و ساڵی ١٩٠٦ لەسودان، وە دوای ئەوە لەمیسرو عەرەبستان كاری كردووە، لەشەڕەكانی وڵاتەكەیدا دژی لەشكری عوسمانی لەسوریا و فەلەستین بەشداری كردووە، لەساڵی ١٩١٦ بووتە كۆلۆنێل و كراوەتە بەڕێوەبەری بیرۆ (مەكتەبی) عەرەبی بەناوبانگ لەساڵی ١٩١٩ەوە پەیوەندی نزیكی لەگەڵ مەلیك فەیسەلی یەكەمدا هەبووە و حوزەیرانی ساڵی ١٩٢١ لەگەڵیدا هاتووتەعێراق، لەوساوە بۆماوەی ١٥ ساڵان بووەتە ڕاوێژكاری وەزارەتی ناوخۆی عێراقی، ساڵی ١٩٣٥ خۆی خانەنشین كردووە و بەو بۆنەیەوە مەلیك غازی ویسامی رافیدەینی داوەتێ، لەگەڵ بەرپابوونی جەنگی دووەمی جیهانی گەڕاوەتەوە سەر كار و لەنیسانی ساڵی ١٩٤١ تا ئازاری ساڵی ١٩٤٥ بووەتە باڵیۆزی بەریتانی لەعێراق، ڕۆژی ٣ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٥٩ لە لەندەن مردووە. كەمال مەزهەر، كوردو كوردستان لە بەڵگەنامە.......، ل ١٧٩.

(٤) زبیر بلال اسماعیل، المصدر السابق، ص ١١٤.

لەگـەڵ شۆڕشـی یەکـەمی بـارزان، مەترسـییەکی گـەورەیان لەسـەر حکومـەتی عێراقـی و دەسەڵاتی بەریتانی لە عێـراق دروسـت کـرد، دیـارە شـێخ مـەحموود لـە سـاڵی ١٩٢٧ لـەژێر گوشـاری ئینگلیـز بـە ناچـاری بـەوە ڕازی بـوو لـەناو خـاکی کوردسـتانی ئێـران بمێنێـتەوە و دەستیش نەخاتە ناو کاروباری باشووری کوردستان[1]، بەڵام دوای کوشتاری شەشی ئەیلوول و هانابردنی کەسوکاری کوژراوەکان بۆ شێخ مەحموود سەرلەنوێ دەستی دایەوە چـەك و ئـەو پەیمانەی شکاند کە دابووی بە مەندووبی سامی بەریتانی و حکومەتی عێراق [2] .

لەو بارودۆخەدا حکومەتی عێراق و بەریتانیا ترسێکی زۆریـان لاپەیـدا بـوو لەوەی شـێخ دووبارە دەسبکاتەوە بە شۆڕش و ڕاپەڕینەکانی، هەر لە چوارچێوەی ئەم مەبەسـتەدا لـە١٠ی ئەیلوولی ١٩٣٠ "جەمیل مەدفەعی[3]" وەزیری ناوخۆی عێراق، نامەیەکی بۆ شـێخ مـەحموود نارد و داوای سەرپێچی نەکردنی ئەو پەیماننامەی لێکرد کە لەگـەڵ حکومەتـدا مـۆریکردووە لە ساڵی١٩٢٧[4]، بەڵام شێخ مەحموود گوێی پێنەدا کەوتە خۆئامادەکردن، لـەوبارەیەوە شـێخ سەلامی شاعیری بە نهێنی ناردە بەغدا بۆ بەدەستهێنانی پشـتگیری ئـەو ئەفسـەرە کوردانـەی کە پشتی پێدەبەستن، بۆیە ژمارەیەك لەو ئەفسەرانە هەڵاتن و خۆیاندایە پاڵ شـێخ مـەحمود و کەوتنە خۆئامادەکردن بۆ ڕاپەڕینی داهاتوو[5].

شێخ مەحموود هێزێکی زۆری لەدەور کۆبووەوە لەو بەرئەنجامەدا بڕیاریـدا دەسـت بـە هێرش بکات، لێرەدا هێزەکەی کردە دووبەش، بەشێکی بۆ دەورووبەری پێنجوێن و شـارباژێر و بەشـەکەی تریشـی بۆپشـدەر نـارد[6]، بـەریتانیا و حکومـەتی عێـراق مەترسـیەکی زۆریـان

---

(١) کەمال مەزهەر، کوردو کوردستان لە بەڵگەنامە......، ل ١٩٦.

(٢) نەجم سەنگاوی، کوردستان و سەرکردە.....، ل ٣٨٨ .

(٣) جـەمیل کـوڕی محەمـەد عـەباس لەسـاڵی ١٨٩٠ لەمووسـڵ لـەدایك بـووە، لەقوتابخانـەی سـەربازی خۆێندوویەتی، دواتر لەساڵی ١٩١١ بەئەفسەری تۆپهـاوێژ لەئەنـدازەی سـەربازی لەئەسـتانە دەردەچێـت، بەشداری جەنگی جیهانی یەکەمی کردووە لەسوپای عوسـمانی، لەسـاڵی ١٩٢٣ گەڕاوەتـەوە عێـراق پۆسـتی جۆراجۆری وەرگرتووە، لەساڵی ١٩٥٨ لەبەغدا کۆچی دوایی کردووی. ئەحمەد حەمەدئـەمین، سـەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٦.

(٤) م. ر. هاوار، شێخ مەحموودی......، بەرگی دووەم، ل ٧٥٤.

(٥) کـەمال مەزهــەر، چەندلاپەڕەیــەك لــە.....، بــەرگی دووەم، ل ١٠١. ئەفســەرەکان بریتــی بــوون لــە (مەحموودجەودەت، حامد جەودەت، ملازم کامل حەسەن). نەوشیروان مسـتەفائەمین، کوردسـتانی عێـراق لەسەردەمی......، ل ١٤٥.

(٦) جەمال بابان، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧٨-١٧٩.

لێنیشتبوو لەوەی شێخ مەحموود و چەکدارەکانی پەلاماری سلێمانی بدەن، بۆیە نەخشەیەکی وردیان بۆبەرگریکردن لە سلێمانی دانا بەناوی (پڕۆژەی بەرگری کردن لە سلێمانی)[١]، بەڵام ئەمە مەترسییەکانی کەم نەکردەوە، هەر بۆیە بە پاساوی نائارامی بارودۆخ بەپێی بڕیارێك، ئەنجوومەنی وەزیرانی عێراق لە ٢٤ئاداری١٩٣١حوکمی عورفی لە سلێمانی ڕاگەیاند وبڕیاردرا کاروباری سەربازی و مەدەنی بدەنە فەرماندەیەکی سەربازی لێهاتوو تاکو باری نائارامی لە شارەکەدا نەهێڵێت[٢].

پاشان لە ٥ی نیسانی ١٩٣١ ڕاپەڕینی ئاوباریك[٣]ڕوویدا، فڕۆکەکانی ئینگلیز و سوپای سوارە و پیادەی حکومی دریغیان نەکرد لە بۆردومانکردنی سەنگەری شۆڕشگێڕان[٤]، ئەمانە لە لایەك و لە لایەکی تریشەوە خیانەتی هەندێك لە عەشایەرە کوردەکانی ئەوناوچەیە و ڕێککەوتنیان لەگەڵ دوژمناندا لەکاتێکدا شێخ هیوایەکی هەرە گەورەی بەوان هەبوو، هەروەها ناهاوسەنگی لە هێزی هەر دوولادا، وایکرد شێخ مەحموود لەم هەوڵەشی شکست بهێنێ[٥].

دوای شکستەکەی شێخ مەحموود لە ئاوباریك هەوڵیدا بپەڕێتەوە بۆ ناو سنوورەکانی ئێران، بەڵام ئێرانیش ئامادە نەبوو داڵدەی بدات، بەڵکو هەردوو حکومەتەکە بە فیتی ئینگلیزەکان ڕێککەوتن لە ١٣ی مایس هێرشی هاوبەش دەستپێبکەن دژی شێخ مەحموود، بەم جۆرە شێخ ناچاربوو دەست لە خەباتی چەکداری هەڵگرێت لە١٤ی مایسی ١٩٣١ڕوویکردە ناوشار و خۆی ڕادەستی حکومەت کرد[٦].

لە دوای دامرکاندنەوەی شۆڕشەکەی شێخ مەحموود بەرزنجی ئاڵای خەباتی

---

(١) ئاکۆ عبدالکریم شوانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤٧.

(٢) م. ر. هاوار، شێخ مەحموودی......، بەرگی دووەم، ل ٧٥٧.

(٣) ئاوباریك شوێنێکە لە نزیك کەرکووك.

(٤) عومەر مەعرووف بەرزنجی، مەحموود خانی دزڵی– شۆڕشگێڕی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، (سلێمانی-٢٠٠٠)، ل ١٢٣.

(٥) جەمال بابان، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧٩.

(٦) حەسەن جاف، گرینگی شەڕی ئاوباریك ١٩٣١ لەمێژووی شۆڕشەکانی شێخ مەحموودی حەفیددا، گۆڤاری مێژوو، ژمارە(٦)، (هەولێر- چاپخانەی منارە-٢٠٠٨)، ل ١٠٧؛ تاريخ وقائع الشهر في العراق وماجاورة في.....، ص ٦٤٣.

ڕزگاریخوازی لە بارزان هەر دەشکایەوە[١]، بۆیە جارێکی دیکە حکومەت بەخۆی کەوتەوە بۆ ئەوەی بەدڵنیایی و بێ ترس ئاورٍ لە پەلاماردانی بارزان بداتەوە[٢]، کەهەردەم وەك قەڵایەکی پۆڵاین بوو لەبەردەم داگیرکەران و پەناگەیەکیش بوو بۆ هەموو ئازادیخوازێکی کورد لە هەموو پارچەکانی کوردستان، ئەمەش بەربەستێك بوو لەبەردەم دەسەڵاتدارانی عێراقی لە لایەك و بەرژەوەندییەکانی بەریتانیا لە لایەکی دیکەوە.

(١) *Gerad chaliand, op.cit, p. ٢٤٤.*

(٢) فاخر عالی عابکر، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١.

تەوەری پێنجەم:

«خامۆشکردنی شۆڕشی یەکەمی بارزان و دەرئەنجامەکانی»

دوای شکستخواردنی سوپای عێراق بە سەرکردایەتی بەرقی بەگ لە ٩ی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٣١، ڕەوشی ناوچەی بارزان تا بەهاری ساڵی ١٩٣٢ ئارام بوو، بەڵام ئەم هێمنییە تا سەر بەردەوام نەبوو، چونکە هەر لە بەرهاری هەمان ساڵ ئاگاداری گەیشتە شێخی بارزان کە حکومەت نیازی خراپە و خەریکە لە ناوچەکانی ڕواندز و ئاکرێ و ئامێدی هێزی زۆر کۆدەکاتەوە بە هیوای پەلاماردانێکی گەورە بۆ سەر ناوچەکە[١].

بەپێی بەڵگەنامەیەکی بەریتانی لە٣١ی کانوونی دووەمی ١٩٣١، کە تێیدا حاکمی مووسڵ ئاگادارکراوەتەوە کەوا شێخی بارزان بە جیدی خۆی ئامادە دەکات بۆ هێرشگەلی نوێ، چونکە دەسەڵاتدارانی عێراقی هێزەکانی خۆی کۆدەکاتەوە کە زۆر پێ دەچێت بەرەو دهۆك بڕۆن، لە مووسڵیش تەواوی هێزەکانی بارزان نازانرێت و بەهۆی خراپی کەشوهەواوە فرۆکەوانی بەریتانی مەحاڵە بتوانن سووسەی ناوچەکە بکەن[٢]. ئەمەش دەرخەری ئەو ڕاستیەن کەوا شێخی بارزان ئاگاداری نیاز خراپی حکومەت بووە، لە ئەنجامدانی شاڵاوێکی گەورە بۆ سەر دەڤەری بارزان.

بێگومان لەسەر حکومەت پێویست بوو چاو بە پلانەکانی خۆیدا بگێڕێتەوە، چونکە ئەو بەرگرییە سەخت و بوێرانەی کە لە شەڕی بەرقی بەگ تووشی سوپاکەی هاتبوو پێی سەلماند کە پەلاماردانی بارزان پێویستی بە نەخشەیەکی ورد و هێزێکی زۆرتر هەیە[٣]، لەوبارەیەوە حکومەتی عێراقی بەر لە دەسپێکردنی شاڵاوەکانی بۆ سەر بارزان، داواکارییەکی فەرمی لە ١٨ی شوباتی ١٩٣٢ ئاڕاستەی تورکیا دەکات، کە ڕێگا بگرێت لە چوونی شێخی بارزان و

---

(١) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٢.

(٢) ڕاپەڕینەکانی بارزان لەبەڵگەنامە نهێنییەکانی هەردوو حکوومەتی....، ل ٤١.

(٣) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٢.

لایەنگرەکانی بۆ ناو خاکەکەی[١].

حکومەتی عێراقی لە ١٠ی ئازاری ١٩٣٢ ئاگادارییەك ئاڕاستەی شێخ ئەحمەدی بارزانی دەکات بۆئەوەی لەبەردەم قایمقامی زێبار"بله" ئامادەبێت و لەهەمان کاتدا پێیان ڕاگەیاند کە حکومەت بە نیازە بە دامەزراندنی بنکەی حکومەتی لە ناوچەی بارزان[٢]، بۆ ئەم مەبەستەش ماوەی دوو ڕۆژیان بۆ شێخی بارزان دیاریکرد تا ڕازی بوونی خۆی سەبارەت بەو بابەتە ڕابگەیەنێت، واتای ئەمەش کۆنترۆڵکردن و دەست بەسەرداگرتنی تەواوە بەسەر ناوچەکە و بەرگریکردنە لە جووڵانەوەی هێزەکانی بارزان[٣].

شێخی بارزان ئەم وریاکردنەوەی فەرامۆشکرد، چونکە بە تەواوەتی نیازی حکومەتی دەزانی، هەر بگاتە ئەوێ دەستگیری دەکەن[٤]، بۆیە حکومەت پاش ئەوەی بۆی ڕوون بوویەوە کە شێخ ئەحمەدی بارزانی نایەتە ژێر باری داواکارییەکانیان، دەستی کرد بە خستنەڕووی بەڵێنی بریقەدار بۆ خودی شێخی بارزان، لەوانە ئەگەر شێخ ملکەچی خۆی بۆ حکومەت دەرببڕێت ئەوە لە بەرامبەردا حکومەت بەڵێنی سەلامەتی دەداتێ و پێشیان ڕاگەیاند با لەمووسڵ نیشتەجێ بێت و بە ئازادانە هەڵسوکەوت لەگەڵ ناوچەکەیدا بکات[٥].

بەپێی بەڵگەنامەیەکی بەریتانی لە٢٤ی شوباتی ١٩٣٢ موتەسەریفی هەولێر "جەلال بابان" لە لایەن حکومەتی عێراقی ڕادەسپێردرێت بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ شێخی بارزان، بۆ ئەم مەبەستە لە ٢٧ی شوبات سەردانی ئامێدی دەکات و لە ڕێگای نامەیەك داوای دیدەنی شێخ ئەحمەد بارزانی دەکات، وەك دەردەکەوێت لە نامەکەدا بەناوی حکومەتەوە پێشنیاری کۆمەکێکی زۆری بۆ کردووە، بەرامبەر وازهێنان لە شۆڕشەکەی[٦].

لە بەرامبەر پێشنیارەکەی حکومەت، شێخی بارزان وەڵامی موتەسەریفی هەولێر دەداتەوە و دەڵێت" **بەوانە بڵێ کە دەیانبینی کەوا من بۆ فرۆشتن نیم و هەموو زێڕی**

---

(١) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٠٩.

(٢) فاضل البراك، مصطفى البارزاني الاسطورة والحقيقة، (بغداد- دار الشؤون الثقافية العامة-١٩٨٩)، ص ص ٧٦–٨٢؛ نیسان حسن رۆستم، کورد و دەسەلاتە یەك لەدوای یەکەکانی عێراق ١٩١٦–١٩٦٨، (سلێمانی- خانەی چاپ و پەخشی ڕێنما–٢٠١٧)، ل ٥٥.

(٣) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٥.

(٤) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦.

(٥) عبدالعزيز العقيلي، تاريخ حركات بارزان الاولى ١٩٣٢، (بغداد- مطبعة الشباب- ١٩٥٥)، ص ٢٧.

(٦) مەهدی محەمەد قادر، هەولێر لەساڵانی ١٩٢٦....، ل ١٧٠.

حکومەت ناتوانێ مـن بکـڕێ، مـن شـێخی بـارزانم و هـەر بـە شـێخی بـارزان و سـەرۆکی شۆڕشـگێڕانی کـورد دەمێـنمەوە کـە خـەبات دەکـات بـۆ ئـازادی گەلەکـەی و بڕیـاری مـن گەڕانەوەی لێ نییە"[١].

لە لایەکی دیکەوە مەنـدووبی سـامی "فرنسـیس همفریـز" نامەیـەك بـۆ شـێخی بـارزان دەنێرێت و تێیدا داوا لە شـێخ ئەحمـەدی بـارزانی دەکـات بـە مەرجـەکانی حکومـەت ڕازی بێـت[٢]، لەهـەمان کاتـدا وەزیـری نـاوخۆی عێـراقیش جـەختی لەوە دەکـردەوە لـە ئەگـەری ڕەتکـردنەوە شـێخی بـارزان بـە داواکارییەکـەی حکومـەت، ئـەو بـە یـاخی و دەرچـوو لـە دەسەڵاتی حکومەت هەژمار دەکرێت و چاوەڕێی سزای توونددبێت[٣].

دوا بە دوای ڕەتکردنەوەی داواکارییەکانی حکومـەت لـە لایـەن شـێخی بـارزان، بڕیـاری لەنێوبردنی شۆڕشەکەی بارزان درا لـە ڕێگـای هێـزی سـەربازی عێراقـی بـە پاڵپشـتی هێـزی ئاسمانی بـەریتانی[٤]، چونکـە حکومـەتی عێراقـی و دەسـەڵاتی بـەریتانی مەترسـی ئەوەیـان هەبوو لە بەرفراوانبوونی بڵێسەی شۆڕش و ناکۆکییەکان بۆ ناوچەکانی دیکـە[٥]، لـەوبارەیەوە بەڵگەنامەیەکی بەریتانی بە ڕوونی هەوڵ و ئامادەکارییەکانی حکومەتی عێراقی دەخاتـەڕوو بۆ دەسـتگرتن بەسـەر ناوچـەی بـارزان کـە تێیـدا هـاتووە " **لـەم سـاڵدا بڕیـاردرا لەکاتێکـدا کەشوهەوا لەباربێت و پێداویستییەکان ئامادەکاری بۆ کرابێـت، هێزێکـی گـەورەی سـوپای عێراقی بە قۆناغ بنێردرێت بۆ داگیرکردنی تەواوی ناوچەی بارزان، پـاش زاڵ بـوونی سـوپای عێراقیش بەسەر تەواوی ناوچەی بارزان، ئیدارەی مەدەنی تێیـدا دابمـەزرێت، بـە پاڵپشـتی هێزێکی لێهاتوو، هەروەها لەسـەر داواکـاری حکومـەتی عێراقـی، هێـزی هـەوایی پاشـایی بەریتانی تەواوی ڕەزامەندی خۆی نیشانداوە بە بەشداریکردن لەگەڵ هێزەکانی عێراقی بـۆ جێبەجێ کردنی ئەم کردە سەربازییە"**[٦].

هاوکات لەگەڵ جمووجۆلە سەربازییەکانی حکومـەتی عێراقـی، شـێخی بـارزان هەسـتی بەوە کرد کە پێویستە دەسـت بـە ئامادەکاریـەکان بکـات بـە مەبەسـتی بـەرگریکردن، بۆیـە

(١) ڕاپەڕینەکانی بارزان لەبەڵگەنامە نهێنییەکانی هەردوو حکوومەتی...، ل ٤٦.

(٢) محمود الدره، القضية الكردية، (بيروت- منشورات دار الطليعة- ١٩٦٦)، ص ١٩٩.

(٣) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٠٨.

(٤) محمود الدره، المصدر السابق، ص ١٩٩.

(٥) فاضل البراك، المصدر السابق، ص ٧٦.

(٦) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٠٨.

لەیەکەم هەنگاویدا دەستیکرد بە دابەشکردنی ئەو هەزار جەنگاوەرەی خۆی بۆ سەر سێ بەره[١]، کە هێزی سەرەکی بە سەرکردایەتی "مستەفا بارزانی" کە ئەرکەکەی بریتی بوو لەبەرگریکردن لە قۆڵی (مێرگەسور- شێروان)[٢]، بەرامبەر هێرشی لیوای عێراقی هێرشبەر بەناوی "دای"، هەروەها هێزێکی دیکە بە سەرۆکایەتی محەمەد سەدیق بارزانی بە یاریدەدەری حاجی تەها ئاکرەیی بۆ بەرەی (باڵندە- ئامێدی)، بەرامبەر بە ڕەتلی (بۆل)، شێخی بارزانیش هێزێکی لەژێر سەرپەرشتی خۆی هێشتەوە بەرامبەر ئەو فەوجەی کە لە"بلە"ی نیمچە گەمارۆدراو بۆ ڕێگەگرتنی پیرس لەو هێزە یەدەگەی کە لە (ئاکرێ)وە دەهات[٣].

سەبارەت بە پێکهاتەی سوپای عێراقی لەو شاڵاوەدا بریتی بوون لە (٢٥٠) ئەفسەر و (٤٤٣٧) پلەداری جۆراوجۆر و (٦) تیپی پیادە و دوو تۆپخانەی چیایی و کەتیبەیەکی سوارە، لەگەڵ هەندێك یەکەی خزمەتگوزاری دیکە، کە ئەوکات نیوەی سوپای عێراقیان پێکدەهێنا، جگە لەمانەش حکومەتی عێراقی توانی سەرۆك هۆزەکانی دەوروبەری بارزان بەلای خۆیدا ڕابکێشێت و هێزێکیان لێ پێکبهێنێت بۆ پاڵپشتیکردنی سوپای عێراقی لەکاتی ئەنجامدانی شاڵاوە سەربازییەکەی بەهۆی شارەزابوونیان لە جوگرافیای ناوچەکە[٤].

سوپای عێراقی لە ١٥ی ئازاری ١٩٣٢ بەپێی پلانێکی پێشتر نەخشە بۆ دارێژراو لە هەرسێ قۆڵی قەزاکانی (ڕواندز و ئاکرێ و ئامێدی)یەوە بە یارمەتی هێزی کرێگرتەی هەندێ لە هۆزەکان دەستکرا بە ئامادەکاری بۆ هێرشێکی بەربڵاوی گەورە بۆ سەرناوچەکانی بارزان[٥].

یەکەم جەنگیش لە ١٨ی ئازاری هەمان ساڵ ڕوویدا لە دەوروبەری گوندی "کورکێ" لە ڕۆژهەڵاتی مێرگەسۆر، یەکەکانی هێزی "دای" پێشڕەوییان کرد بە ئاڕاستەی ئەو شەڕگەیەی بەرامبەریان، هێزێکی بارزانییەکان بە فەرماندارییەتی "ئەحمەد نادر" لە دوای شەڕێکی

(١) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٠.

(٢) هوشیار مظفر علي امين، المصدر السابق، ص ٣٢.

(٣) عوسمان عەلی، چەندلێکۆڵینەوەیەك.....، ل ٢٤٨.

(٤) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ص ١٠٨-١٠٩. سەبارەت بەووردەکاری نەخشەی سوپای عێراق بۆ پەلاماردانی بارزان کە لەلایەن فەرماندەی ئەرکانی سوپا و وەزارەتی ناوخۆ لە ١٩٣٢/٣/١٥ دارێژرابوو بگەڕێتەوە بۆ: مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٣٤-٣٥.

(٥) مستەفا جوندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١٨؛ *Edmund A. Ghareeb*، *op.cit*، p.٤١.

سەخت، توانیان هێزەکەی "دای" بشکێنن و پاشەکشەیان پێبکەن بەرەو مێرگەسۆر، پاش ئەوەی ژمارەیەك لاشە و تەقەمەنی لە دوای خۆیان جێهێشت[١]، لە تۆڵەی ئەم شکستە و بۆ بەرزکردنەوەی ورەی گیانی ئەوانەی مابوون، هێزی ئاسمانی بەریتانی (R.A.F) لە ڕۆژی ١٩ی ئازای ١٩٣٢ هاتە مەیدان و شاڵاوی توونددی هێنایە سەر دەڤەری بارزان، بەتایبەت گوندی بارزان کە شاڵاوە ئاسمانییەکانی هێزی هەوایی بەریتانی بە شەو و ڕۆژ نەدەپسایەوە، بە شێوەیەك شەڕی سەر زەوی تەنیا ببوو بە وردە تەقەی کەم بایەخ، ئەم بارودۆخەش تا دوای مانگی ئازار درێژەی کێشا[٢].

بەریتانییەکان لە ڕێگای ئەم بۆردومانە سەختانەی کە ئەنجامی دەدا، دەیانویست بە هەرشێوەیەك بێت بە خێراترین کات شۆڕشەکەی بارزان خامۆش بکەن، بۆئەوەی کێشە بۆ عێراق دروست نەبێت بەهۆی زڕاندنی ناوبانگییەکەی لەکاتی چوونی بۆ ناو کۆمەڵەی گەلان، لەوبارەیەوە "جەواهیر لال نەهرۆ" بە ڕوونی تیشك دەخاتە سەر دڕندەیی هێزی هەوایی بەریتانی و دەڵێت" **هەوڵیاندا کۆتایی بەم شۆڕشە بهێنن بەهێزی ئاگر، بە شێوەیەك ئەم هێزە ببوو بەهێزێکی پۆلیسی**[٣]"، لە ڕاستیدا وابوو چونکە بەبێ ئەوەی بەزەییان بە ژن و منداڵ و پیر و پەککەوتەدا بێتەوە ناوچەکەیان دووچاری بۆردومانێکی سەخت کردەوە[٤].

لەسەرەتای مانگی نیسانی ١٩٣٢ هێزی "دای" بە سەرکردایەتی عەقید "حاج سری ئەحمەد" شاڵاوێکی فراوان و توونددی کردە سەر ئەو بەرەیەی کە گوندەکانی نێوان مێرگەسۆر و شێروانی دەگرتە خۆ، بە پاڵپشتی هێزی ئاسمانی بەریتانی، لە ٣ی نیسانی هەمان ساڵ بارزانییەکان لە ڕێگای پیادەکردنی تەکتیکێکی سەربازی بە تەواوەتی ئەو دۆڵەیان واڵا کرد بۆ حکومەتی عێراقی کە درێژ دەبوویەوە بەرەو بێرسیاڤ و خۆیان لە بەرازاییەکان قایم کرد، هێزەکانی حکومەت وا گومانیان برد کەوا بەبێ بەرگری توانیویانە مەبەستەکانیان بپێکن لە داگیرکردنی ناوچەکە، بەڵام خۆشیەکانی حکومەت بوو بە کارەسات و دۆڕاندن، چونکە "مستەفا بارزانی" دوای کۆکردنەوەی هێزەکانی لەو قۆڵەدا هێرشێکی توند و پێچەوانەی ئەنجامدا، کە تێیدا توانی ئەو هێزەی گەیشتبووە بیرسیاڤ لە هێزەکانی

(١) عوسمان عەلی، چەندلێکۆڵینەوەیەك....، ل ٢٤٩.

(٢) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٧.

(٣) کاوس قفطان، المصدر السابق، ص ٥٤.

(٤) جەلیلی جەلیل و ئەوانی دیکە، شۆڕشەکانی....، ل ٢٨٤.

تری بەرەکە دایببڕێت[١].

مستەفا بارزانی بە یاوەری جەنگاوەرەکانی لە شەڕێکی دەستەویەخەدا توانیان شکست بەو هێزەی "دای" بهێنن و جگە لە ژمارەیەکی کەم کەسیان لێ دەرنەچوو، ژمارەی کوژراوان گەیشتە "٢٥٣" و برینداریکی زۆر و ژمارەیەکیش بەدیل گیران، لەگەڵ دەست بەسەرداگرتنی هەموو ئەو کەلوپەلە سەربازیانەی کە هەبوو، ئەم مەیدانداریە بە شەڕی "دۆڵا ڤاژی[٢]" ناودەبرێت[٣].

جێگای ئاماژەپێکردنە هێزەکانی بارزان پاش ئەوەی توانیان هێڵی گواستنەوەی نێوان هێزی دای و مێرگەسۆر لە یەك دابڕن، ئەوکاتەی کاروانێکی سەربازی بە سەرکردایەتی پشکنەری گشتی سوپای عێراقی "رۆبنسۆن" بەرەنگاری هێزی شۆڕشگێران دەبێتەوە و لە ئاکامدا کاروانی سوپای عێراقی تووشی شکست دەبێتەوە و پشکنەری گشتیش بە برینداری پاشەکشە دەکات بەرەو مێرگەسۆر[٤].

هەواڵی ئەم نەبەردییە وەك کوتکێك بوو کە بەسەر ئینگلیز و پیاوەکانی کەوت، هەرچەندە هێزی نوێیان لە کەرکووك و بەغدا هێنا، بەڵام نەیانتوانی پەلامارێکی دیکە لەو ناوچەیە ساز بکەن، بۆیە هەموو توانستی خۆیان خستە سەر هێزی ئاسمانی کە بەشەو و ڕۆژ بە چەشنێکی دڕندانە بۆردومانیان دەکرد[٥].

"حەسەن مستەفا" لەکتێبەکەیدا کە پڕاوپڕ تێروانینەکانی بەلای حکومەتدا دەشکێنێتەوە سەبارەت بەشەڕی دۆڵاڤاژی دەنووسێت" **پاش سەرکەوتنی بارزانییەکان بووە هۆکارێك بۆ بەرزبوونەوەی ورەیان و باش بوونی بارودۆخیان لە دەستەبەرکردنی خۆراك و زیادبوونی چالاکی و کردە سەبازییەکانیان، بەڵام دوای یەك ڕۆژ لە شەڕەکەدا، ڕەتلی "دای" بە یارمەتی هێزی ئاسمانی بەریتانی توانیان گەرووی "مامسیك" و ناوچەی زازوك پاك بکەنەوە لە چەکدارانی بارزانی پاش ئەوەی هەندێك لە دێهاتەکانی ناوچەکەیان وێرانکرد، زیانی زۆریان بە دوژمن "مەبەستی بارزانییەکانە" گەیاند، کە ژمارەی کوژراو و بریندارەکانیان زیاتر بوو لە ١٢٥ چەکدار، لە بەرامبەردا هێزەکانی عێراق تەنها ٣ کوژرا و ٤**

(١) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص١٢٠.

(٢) شەڕی دۆڵاڤاژی لەسەرچاوەکان بە شەڕی "مامیسك" هاتووە.

(٣) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨.

(٤) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص١١١.

(٥) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨.

برینداریان هەبووە[1]".

بێگومان دەکرێت بڵێین تێڕوانینەکانی "حەسەن مستەفا" لەڕووی لۆژیکەوە دوورە لە ڕاستی، چونکە بەپێی یاسا گشتییەکانی سەربازی، هەمووکات ئەو هێزەی کە هێرشبەرە زیانی زیاترە لەوەی کە لەسەنگەری بەرگریدایە، دیارە ناوبراو هەوڵی داوە لە ڕێگای باسکردنی ئەو بابەتە ڕاستی زیانە گەورەکانی سوپای عێراقی بشارێتەوە.

شیاوی باسکردنە شەڕ تەنها لە بەرەی مێرگەسۆر– شێروان قەتیس نەبوو، بەڵکو لە هەموو بەرەکاندا بارزانییەکان بەرەنگاری سوپای عێراقی دەبوونەوە، لەم ڕووەوە هێزەکانی ڕەتلی ئاکرێ لە بەرەی بارزان– ئاکرێ سەرکەوتوو نەبوون لە داگیرکردنی شاخی پیرس کە لە کۆتایی مانگی ئازاری ١٩٣٢ هەوڵی بۆ درابوو، لە سەرەتای مانگی نیسانی هەمان ساڵدا جارێکی دیکە هەوڵەکە دووبارە کرایەوە، بەڵام هیچ ئەنجامێکی نەبوو، بۆیە فەوجی "بلێ" هەر لەو شوێنەی خۆی بە ئابلوقەدراوی بێ جووڵە مایەوە، هەرچەندە هەموو هەوڵێك درا لە لایەن حکومەتی عێراقی بە پاڵپشتی و یارمەتی سەرۆك هۆزە کوردیە بەکرێگیراوەکان بۆ گەیاندنی یارمەتی بۆیان[2].

دیارە هەوڵەکانی حکومەت لە چڕکردنەوەی شاڵاوەکانی بۆ"بلێ" زیاتر بۆ گوشار دروستکردن بوو لەسەر شۆڕشگێڕان لە بەرەی باشوور، بۆیە حکومەتی عێراقی دەستی کرد بە پێکهێنانی ڕەتلێکی نوێ بە ناوی ڕەتلی "باز" لەژێر سەرکردایەتی عەقید "ئیسماعیل نامیق" کە پێکدەهات لە بارەگای ڕەتڵ و سێ فەوجی پیادە و کەتیبەیەکی سوارە و چەند دەستەیەك لە تەلگراف، تەندروستی، بەیتەرە و گواستنەوە، ئەرکی ئەم ڕەتڵە بریتی بوو لە داخستنی هەموو ئەو ڕێڕەوانە لەڕووی جەنگاوەرانی بارزانی بەتایبەت لەسەر زێی گەورە[3].

سەبارەت بە هێڵی بالندە– ئامێدی، سەرۆك هۆزی ڕێکانی پاڵپشتی حکومەتی عێراقی دەکرد لەم قۆڵەدا کە جێگای مەترسی بوو لەسەر بارزان، بەڵام نەیانتوانی هیچ پێشڕەوییەك لەم بەرەیەدا بکەن، ئەوەی زیاتر بووە مایەی نیگەرانی بارزانییەکان ڕەفتاری "سەدیق ئاغای ئۆرەماری" بوو کە بەر لە شاڵاوەکانی حکومەت لە دەست ڕێکانییەکان ڕایکردبوو، لە لایەن بارزانییەکان پەنادرابوو، بەڵام ناوبراو لەو بارودۆخەدا خیانەت دەرحەق بە بارزانییەکان

---

(١) حسن مصطفى، المصدر السابق، ص ص ٣٨-٤١.

(٢) مەنسوور شێخ ڕەئووف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١.

(٣) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ١٢٢.

دەکات، لە بەرامبەر خەڵاتێکی کەمی ئینگلیزەکان هەڵدەستێ بە گرتنی ٢٥ بارزانی و ڕادەستکردنیان بە هێزەکانی حکومەت لەئامێدی[١].

بە شێوەیەکی گشتی دوای سەرنەکەوتنی سوپای عێراق لە هەموو قۆڵەکان لە بەرامبەر هێزەکانی بارزان، وایکرد هێزە ئاسمانییەکانی بەریتانیا بخزێتە ناو شەڕەکان بە شێوەیەکی چڕ و بەرفرەوان، بۆ ئەم مەبەستە فرۆکە بەریتانییەکان ڕۆژانە دە جار بۆردومانی گوندەکانی دەڤەری بارزانیان دەکرد، لەم ڕووەوە لە ٢٧ی نیسانی ١٩٣٢ "باڵەفرێکی بەریتانی[٢]" لە باشووری ناوچەی شێروان لە لایەن بارزانییەکانەوە دەخرێتە خوارەوە، پاش دەستگیرکردنی "فرۆکەوانەکە و یاریدەدەرەکەی[٣]"، شێخی بارزان داوای ناردنی پزیشکی کرد، بە مەبەستی تیمارکردنیان[٤]، هەرچەندە شێخی بارزان بە وتەی دوژمنەکانی کە تاوانی بێ دینی خرابووە پاڵ، بە میهرەبانی ئیسلامی و ئینسانییەوە لەگەڵیان جووڵایەوە، هەوڵیدا بە لە بەرچاوگرتنی هەلومەرجی تەنگژاویی دەڤەری بارزان و نابەرابەری و ناهەوسەنگی هێز لەو ڕێگایەوە کۆتایی بە شەڕەکە بهێنێت[٥].

دیارە کەوتنەخوارەوەی فرۆکە بەریتانییەکە بۆ ماوەیەك شەڕ و بۆردومانەکانی وەستاند، لەو بارەیەوە بەریتانییەکان هەر زوو بەدەم داواکارییەکەی شێخی بارزان چوون، لە ناردنی پزیشك بە یاوەری کاپتن"هۆلت" سکرتێری باوەڕپێکراوی بەریتانی و وەرگێڕێك، لە ٣ی ئایاری ١٩٣٢ کاپتن "هۆلت" چاوی بە شێخی بارزان دەکەوێت، لەم دیدەنییەدا شێخ ئەحمەدی بارزانی بۆچوونی خۆی و ئەو دەست درێژی و زۆردارییەی بەسەر بارزان دەکرێت بۆی ڕوون کردەوە[٦].

پاشان ڕێککەوتن لەسەر ئەوەی کە فرۆکەوانەکان ئازاد بکرێن لە بەرامبەردا کاپتن هۆلت بە ناوی حکومەتی بەریتانیا بەڵێنیدا بە ئازادکردنی ئەو ٢٥ بارزانییەی کە "سەدیق ئاغای ئۆرەماری" ڕادەستی حکومەتی کردبوون لە ئامێدی، هەروەها بڕیاردرا شەڕ ڕابگیرێت و دەست بکرێت بە وتوویژ بۆئەوەی تەناهی و ئاشتی بگەڕێتەوە و سوپا بگەڕێتەوە

---

(١) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٨٢-٨٣.

(٢) فرۆکەکە لەجۆری (Wapiti) بوو.

(٣) ناوی فرۆکەوانەکە (J.Wells) و یاریدەدەرەکەی (G.Vans) بوو.

(٤) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١١٢؛ نیسان حسن رۆستم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٧.

(٥) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٤.

(٦) مەنسوور شێخ رەئووف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٢.

بنکەکانی پێشووی خۆیان و ناوچەکە ئاوەدان بکرێتەوە و تەنها فەرمانگە و بنکەی پۆلیس بهێلدرێتەوە، لەگەڵ دەرکردنی لێبووردنی گشتی[١].

کاپتن "هۆلت" بەڵێنەکانی خۆی بردەسەر، هەر بە گەیشتنەوەی بە شاری هەولێر، ئەو ٢٥ بارزانییە ئازاد کران و فرۆکەوانەکانیش گەڕاندرانەوە، بەڵام ئاشتی زۆر درێژ خایەن نەبوو، چونکە ئەو ڕێککەوتنەی پێشوو کە ڕەزامەندی لەسەر درابوو لە لایەن حکومەتی عێراقی ڕەتکرایەوە، بەڵکو بەغدا دەیویست بە گشتی دەڤەری بارزان و شێخنشینەکەی لەناو ببات، بۆیە داوای دانانی چەکی بەبێ مەرج لە بارزانییەکان کرد[٢].

بۆ ئەم مەبەستە حکومەتی عێراقی لە کۆتاییەکانی مانگی ئایاری ١٩٣٢ "شێخ نوورەدین بریفکانی" ڕادەسپێرێت بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ شێخی بارزان بە مەبەستی گەیاندنی داواکارییەکانی حکومەت لە دەست پێکردنەوەی وتووێژەکان، هەرچەندە شێخی بارزان ڕازی بوونی خۆی نیشاندا بۆ "شێخ نوورەدین بریفکانی" بە ئەنجامدانی گفتوگۆ لەگەڵ لایەنی عێراقی- بەریتانی[٣]، کەچی لایەنی عێراقی- بەریتانی جەختیان دەکردەوە لە ئەنجامدانی گفتوگۆ لە گوندی هۆستان کە ئەوکات فەوجێکی تەواوی سوپای عێراقی تێیدابوو، شێخی بارزان باوەڕی بە ئینگلیزەکان نەبوو، بۆیە ئەم مەرجەی قبوڵ نەکرد، داوای کرد کۆبوونەوەکە لە شوێنێك دوور لە بارەگای هێزە عێراقییەکان ئەنجام بدرێت و چەندیش دەیانەوێت با چەکدار لەگەڵ خۆیاندا بهێنن، لە حالەتێکیشدا ئەم دوو پێشنیارەیان ڕەتکردەوە جارێکی تر گوێ لە مەرجەکانیان ڕاناگیرێت[٤].

لە لایەکی دیکەوە شێخی بارزان بە شێخ نوورەدین بریفکانی ڕاگەیاند" **ئەگەر چەکەکانمان فڕێ بدەین ئینگلیز وازمان لێ ناهێنێت، ئەوان دەیانەوێت ئێمە مافمان نەبێت و بیروڕا دەرنەبڕین، ئەوان داگیرکەری خاکی ئێمەن و دوژمنی دینمانن، من باش دەزانم کە هۆزێکی بچووکی وەك ئێمە ناتوانێت بەربەرەکانی ئینگلیز بکات، بەڵام ژیان بریتییە لە وەستانەوەی بە شەڕەفانە، ئینگلیز دەتوانێت هەموو گوندەکانی ئێمە بسوتێنێ و دەرمان**

(١) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١.

(٢) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٣.

(٣) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ١٢٥.

(٤) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٤٣-٤٤.

بکات و بمانکوژێت، بەڵام ناتوانێت بمانکاتە لایەنگری خۆی"[(١)].

نووسەری کتێبی"پەنجەکان یەکتری ئەشکێنین" لەبارەی دیدارەکەی شێخی بارزان و شێخ نوورەدین بریفکانی ئاماژە بەوە دەکات **کە داواکارییەکانی شێخ ئەحمەدی بارزانی هیچ خواستێکی سیاسی یاخود نەتەوەیی لە حکومەت نەبووە، بەڵکو دەیویست حکومەت لێی ببورێت و وازیان لێ بهێنێت لە شوێنی خۆیان بژین، حکومەت دەست وەرنەداتە کاروباری ناوچەکەیانەوە، لە ناکۆکی ئەوان و عەشیرەتەکانی تردا بەلای دوژمنەکانیدا دانەشکێنێت**[(٢)].

لەوبارەیەوە دەکرێت تیشك بخەینە سەر چەند بەڵگەیەکی مێژوویی کە دەرخەری ئەو ڕاستیەن کە شێخی بارزان هەمووکات مەبەستە نەتەوایەتییەکەی لا گرنگ بووە لەوانە:

١-سەرەڕای نەبوونی ڕێکخستنێکی سیاسی لەو سەردەمەدا بۆ پاڵپشتی کردنی شۆڕشەکە لە لایەك و بڵاوبوونەوەی نەخوێندەواری و نەزانی لە لایەکی دیکەوە هۆکارێك بوون بۆ لاوازبوونی هوشیاری سیاسی، لەگەڵ ئەوشدا شێخی بارزان و شۆڕشەکەی ڕێگایان خۆشکرد بۆ بنیادنانی هوشیارییەك لەبارەی کێشەی کورد لە کوردستانی عێراق.

٢-داواکارییەکانی شێخی بارزان ناوچەگەرایی نەبووە، چونکە بۆ لەنێو بردنی ئەم شۆڕشە و شێخنشینی بارزان هەریەکە لە وڵاتانی تورکیا و عێراق و ئێران لەگەڵ پاڵپشتییەکانی هێزی ئاسمانی بەریتانی بەشدارییان تێیدا کردووە، هەر ئەمەش وایکرد لە ٨ی تەمموزی ساڵی ١٩٣٧ ڕێککەوتنامەی "سەعد ئاباد" لە تارانی پایتەختی ئێران ببسترێت بۆ لەنێوبردنی هەر بزاڤێکی شۆڕشگێڕی کورد لە هەر پارچەیەکی کوردستان.

٣- جگە لەمانەش شێخی بارزان هەر جووڵانەوەیەکی شۆڕشگێڕی لە هەر پارچەیەکی کوردستان هەبووایە، ئەوە بێ دوودڵی جەنگاوەرانی خۆی ڕەوانە کردووە، لەوانە بۆ یارمەتیدانی شۆڕشەکەی شێخ سەعیدی پیران، هەروەها شۆڕشەکەی شێخ مەحموود بەرزنجی و شۆڕشەکەی ئاگری داغ و ئەنجامدانی کۆبوونەوە لە بارزان بە مەبەستی پاڵپشتی کردن لە شۆڕشگێڕانی کوردستانی ڕۆژهەڵات بۆ تۆڵەکردنەوە لە خوێنی سمکۆی شکاك، هەموو ئەمانە دەرخەری ئەو ڕاستیە نین کە شێخی بارزان چەند پێداگری کردووە لە مافە نەتەوییەکان.

---

(١) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ١٢٥.

(٢) نەوشیروان مستەفائەمین، پەنجەکان یەکتری ئەشکێنین (دیوی ناوەوەی ڕووداوەکانی کوردستانی عێراق ١٩٧٩-١٩٨٣، (بێ شوێنی چاپ- ١٩٩٧)، ل ٤٤.

٤- چه‌ندین بار ده‌سته‌واره‌ی زۆری پێدراوه له لایه‌ن حكومه‌تی عێراقی بۆ ئه‌وه‌ی واز له شۆڕشه‌كه‌ی بهێنێت، به‌ڵام وه‌ڵامه‌كه‌ی بریتی بوو له‌وه‌ی كه "هه‌موو زێڕه‌كانتان ناتوانێت من بكڕێت" ئه‌مه‌ش به‌ڵگه‌یه‌كی ڕوونه له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی كه شێخی بارزان هیچكات به دوای پله‌وپایه و سامان نه‌بووه، به‌ڵكو هه‌موو ئاره‌زووه‌كانی بۆ به‌ده‌ستهێنانی ئازادی و مافه‌ڕه‌واكانی گه‌لی كورد بووه.

دوو ڕۆژ پاش گه‌ڕانه‌وه‌ی "شێخ نووره‌دین بریفكانی" ژماره‌یه‌كی زۆر فرۆكه‌ی ئینگلیزی و به شه‌پۆڵی یه‌ك له دوای یه‌كدا ڕوویانكرده سه‌ر ناوچه‌ی بارزان، هه‌ر شتێكیان له خواره‌وه به‌رچاو كه‌وتبایه بۆردومانیان ده‌كرد، ته‌نانه‌ت بۆمبی دانراو (القنابل الموقوته) له‌و ناوچه‌یه به‌كارهێنرا كه منداڵێكی زۆری كوشت، چونكه له بۆمبه فڕێدراوه‌كان كۆده‌بوونه‌وه و له پڕێكدا ده‌ته‌قیه‌وه و له‌ناوی ده‌بردن[١]، بێگومان ئه‌مه‌ش ده‌رخه‌ری ئه‌و راستییه كه هێزه‌كانی ئاسمانی به‌ریتانی رۆڵێكی شه‌رمه‌زاریكه‌ری بینیووه له كپكردنی شۆرش و ده‌نگه نارازییه‌كانی گه‌لی كورد به شێوه‌یه‌كی دڕندانه[٢].

له ئه‌نجامی بۆمبارانكردنی سه‌ختی ناوچه‌ی بارزان به گشتی و گوندی بارزان به تایبه‌ت، له لایه‌ن فرۆكه به‌ریتانییه‌كان له‌كاتی ڕۆژدا، وایكرد دانیشتوانی دێهاته‌كان په‌نا ببنه به‌ر چیاكان و ئه‌شكه‌وته‌كان[٣]، له‌هه‌مان كاتدا دانیشتوانی گونده‌كان له شه‌ودا ڕوویان له دێهاته‌كانییان ده‌كرده‌وه به مه‌به‌ستی دابینكردنی خوارده‌مه‌نی و پێداویستییه تایبه‌تیه‌كانی ژیانیان، به‌ڵام به‌هۆی بۆمبه فڕێدراوه كاتییه‌كان له كتوپڕیدا به‌هۆی ته‌قینه‌وه‌كان ماڵه‌كان وێران ده‌بوون و زیانی گیانی و ماددی زۆری به دوای خۆیدا ده‌هێنا[٤].

ئه‌م بارودۆخه ناهه‌مواره بارزانییه‌كانی ناچار كرد شه‌و و ڕۆژ له ئه‌شكه‌وته‌كان بمێننه‌وه و دێهاته‌كانیان چۆڵ بكه‌ن[٥]، چونكه زیانی گیانی خێزانه‌كان زۆر زیاتر بوو له زیانی چه‌كداره شه‌ڕكه‌ره‌كان[٦]، به جۆرێك له‌و ماوه‌یه‌دا فرۆكه به‌ریتانییه‌كان نزیكه‌ی ٧٩ گوندیان وێران كرد، له كۆی ٢٣٨٢ خانوو له‌و ده‌ڤه‌ره ١٣٦٥ خانوو به‌هۆی بۆمبارانكردنی فرۆكه‌وه

(١) مه‌سعود بارزانی، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ٤٥.

(٢) ماجد عبدالرضا، القضية الكردية في العراق، (بغداد – منشورات الطريق الجديدة - ١٩٧٥) ، ص ٦٨.

(٣) ئه‌حمه‌د خواجه، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ٣٠٢.

(٤) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص ٥٥.

(٥) وه‌دیع جوه‌یده، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ٤٨٦.

(٦) مه‌سعود بارزانی، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ٤٢.

ڕوخێنران و سوتێنران، سەرەڕای ئەوەش بەکارهێنانی "مین" کە پێشێل کردنێکی ڕوون بوو لە"پەیماننامەی هیگ[١]"ی ساڵی ١٩٠٧ و پەراوی یاسای سەربازی بەریتانی ساڵی ١٩١٤، کەچی لەو ناوچەیە بەکارهات و زیانێکی گەورەی گیانی لەنێو خەڵکی سڤیل دروست کرد[٢].

دوا بە دوای ئەو تووندوتیژیانەی دەرحەق بە بارزانییەکان ئەنجام درا، بە هیچ شێوەیەك ویژدانی جیهانی پێشکەوتووخواز نەجووڵا بە لۆمەکردن بێت یاخود ڕەخنەیەك لە هەڵسوکەوتەکانی بەریتانیا و دەسەڵاتدارانی عێراقی، هەر ئەمەش هۆکاربوو بۆ ئەوەی دەستی بەریتانیا واڵا بێت بۆ هەر کارێك بخوازێت ئەنجامی بدات لە سوتاندن و وێرانکردن و لەناوبردن، بۆ ئەم مەبەستە "ویلسۆن" حاکمی سیاسی بەریتانی لە عێراق لە دوای جەنگی جیهانی یەکەم دەڵێت "**بارودۆخی کەمینەکان لە عێراق جیاوازە لەوانی دیکە، بەهۆی نەبوونی ئەندام یاخود نوێنەر لەکۆمەڵەی گەلان بۆ ئەوەی دەنگیان بگەیەنێتە جنێف**"[٣].

لەو بارودۆخەدا ڕۆژنامە فەرمییەکانی بەریتانیا پڕ بوون لە بابەتی هەمەلایەنە دەربارەی پێشکەوتنەکانی عێراق و جەخت کردنەوە لە خۆشگوزانییەکانی، هەرچەندە لەکاتی وەرگیرانی عێراق لە کۆمەڵەی نەتەوەکان لە بەیاننامەیەکدا پێداگری کرابوو لە دانپێدانانی عێراق بە مافی کەمە نەتەوایەتییەکان و دابینکردنی مافی ژیان و ئازادی ئاینی، بەلام ئەوەی جێگای سەرنج بوو دەزگاکانی ڕۆژنامەوانی بەریتانی هیچ دەرفەتیکیان لەدەست نەدەدا، بەلکو هەر زوو ڕۆڵ و کاریگەری ئینگلیزیان بە گوێی دەسەڵاتدارانی عێراقی دەچرپاند لە نەهێشتنی مەترسی کوردی(الخطر الكوردي) لەسەر سیستەمی حوکم لە عێراق، لەو بارەیەوە ڕۆژنامەی " تایمز" دەنوسێت " **هەنگاونانی عیراق بە ئاراستەی سەربەخۆیی زۆر خێرا بوو بەتایبەت پاش ئەو ڕێوشوێنانەی کە دوو سال لەمەوبەر کاری لەسەر کردبوو بە**

(١) لەبەشی دووەمی پەیماننامەکە بەناونیشانی کردەسەربازییەکان و بەندی یەکەمی ئەم بەشەش جەخت دەکاتەوە لە بەکارهێنانی ئەوکەل وپەلانەی کە زیان بە بەرامبەر دەگەیەنێت لەگەڵ ئابلوقەدان و بۆمبارانکردن، بەجۆرێك لەمادەی ٢٢ی ئەم بەندە هاتووە لایەنە شەڕکەرەکان مافی ڕەهایان نیە لەهەڵبژاردنی ئەوکەل و پەلە سەربازیانەی کەزیان بەبەرامبەرەکەی بگەینێت، لەماددەکانی ٢٣ و ٢٥ تیشك دەخاتەسەر ڕێگا پێنەدراوەکان، بەتایبەت ئەوچەکانەی کەزیانی گیانی زۆر بگەینێتە هاولاتی سڤیل و هەروەها ڕێگاگرتن لە هێرشکردن و بۆمبارانکردنی شار و گوند و ماڵی نەپارێزراو بەهەموو شێوەیەك. بۆ زانیاری زیاتر بگەڕێتەوە بۆ: اتفاقية هيغ ١٩٠٧/١٠/١٨ الاتفاقية الخاصة باحترام قوانين واعراف الحرب البرية، www.icrc.org/ara/resources(international **committee of the red cross)**

(٢) ديڤيد مكدول، المصدر السابق، ص٢٨٦؛ جەمال گردەسۆری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢.

(٣) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص ٥٦.

مەبەستی جێگیر کردنی پایەکانی دەسەڵاتی پاشایەتی، بەلام ئەوەی جێگای پرسیارە بەر لە ١٢ مانگ بابەتی حوکمرانییە لە بارزان، ئایا شێخ ئەحمەد بارزانی دەسەڵاتداری بارزانە یاخود پاشا و کابینەی حکومەتەکانی"[١]. دیارە ئەم نووسینە وەك بیرخەرەوەیەکە بۆ دەسەڵاتدارانی عێراقی کە بەبێ بەریتانیا پایەی دەسەڵات لە عێراق هیچ کات جیگیر نەدەبوو.

شێخی بارزان لە یەکی حوزەیرانی ١٩٣٢ هەموو لێپرسراوانی هۆزی بارزانی وەکو "وەلی بەگ، خەلیل خۆشەڤی، ئەحمەد نادر، عەبدوللا کرکەموی و حەسەن محەمەد ئەمین"ی بانگ کرد، پاش وتوویژ کردن لە بارودۆخی ناوچەکە لەڕووی سیاسی و سەربازییەوە بڕیاریاندا پەنا ببنە بەر تورکیا و بە شێوەیەکی ڕێك وپێك و بەردەوام بن لە داکۆکی کردن و داپۆشینی کشانەوە، هەر کە شوێنێکیان بەجێ دەهێشت، هێزەکانی سوپا پێش دەکەوتن بۆ داگیرکردنی[٢].

لە ١٠ی حوزەیران خێزانە بارزانییەکان لە دۆڵی "زێت" و گوندەکانی دەوروپشتی کۆبوونەوە بۆ چوونە ناو تورکیا، بەڵام شێخی بارزان پاش کۆبوونەوەی لەگەڵ لێپرسراوە بارزانییەکان بڕیار لەسەر چەند خاڵێك درا لەوانە: کەمترین ژمارەی خێزان بچێتە ناو تورکیا، هەروەها ئەو خێزانانەی کەمەترسیان لەسەر نییە بگەڕێنەوە گوندەکانیان[٣] و خەریکی ژیانی ئاسایی خۆیان بن، لەگەڵ بردنەوەی چەکی کۆن لەگەڵ خۆیان بۆ ڕادەستکردنەوەی بە حکومەت، تەنیا ئەو خێزانانە بچن بۆ تورکیا کە مەترسیان لەسەرە، لەگەڵ مانەوەی (٢٠٠–٣٠٠) چەکدار بە فەرماندەیی"وەلی بەگ، خەلیل خۆشەڤی، ئەحمەد نادر، عەبدوڵلا کرکەموی و حەسەن محەمەد ئەمین "لەسەر سنوور لەنێوان گوندەکانی "گەردی"، بە جۆرێك چەکی زیادە لای ئەوان بێت تا لەکاتی پێویستدا کەڵکی لێ وەربگرن[٤].

شێخ ئەحمەدی بارزانی لە٢٠ی حوزەیرانی١٩٣٢ هەریەکە لە محەمەد سەدیق و حاجی تەها ئامێدی ڕەوانەی گوندی گرانە کرد، کە گوندێکی گەردیەکانە دەکەوێتە ناو خاکی تورکیا، بە مەبەستی ڕاوێژ کردن لەگەڵ دەسەڵاتدارانی حکومەتی تورکیا بۆ ڕێکخستنی

---

(١) شاكرو خدو محوى، المسألة الكوردية في العراق المعاصر، ترجمة: عبدي حاجى ، (دهوك ، دار سبيريز للطباعة والنشر- ٢٠٠٨) ، ص ٩٢.

(٢) مەنسوور شێخ ڕەئووف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٩.

(٣) نیسان حسن ڕۆستم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٨.

(٤) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٦.

ڕێوشوێنە تایبەتییەکان بۆ چوونە ناوەوەی خێزانە بارزانییەکان بۆ ناو تورکیا[١]، پاشان حکومەتی تورکیا ڕەزامەندی خۆی نیشاندا بەوەی کە خێزانە بارزانییەکان وەك پەناهەندە وەربگرێت، بەو مەرجەی لە گوندی گرانە چەکەکانیان بە دەستەوە بدەن و لە ڕاستیدا بارزانییەکان بۆ دوورکەوتنەوە لە سازکردنی هەر گیروگرفتێك لەگەڵ تورکەکان هەندێك لە چەکەکانیان ڕادەستی حکومەتی تورکیا کرد، بەمەش خێزانە بارزانییەکان دەستیانکرد بە پەڕینەوە لەسنوور و چوونە ناو گوندی گرانە[٢].

شێخی بارزان لە ٢٢ی حوزەیرانی ١٩٣٢ خاکی عێراقی بە جێهێشت و ڕوویکردە ناو خاکی تورکیا، پاشان تورکەکان شێخ ئەحمەدی بارزانی بە یاوەری هەریەکە لە حاجی تەها ئامێدی و عەلی مح بارزانی گواستەوە بۆ ئەنقەرە و ئەوانی تریشی لەگەڵ مستەفا بارزانی و محەمەد سەدیق گواستەوە بۆ ئەرزرووم، زیاتر لە ١٠٠ بارزانی بە بیانووی بەشداری کردنیان لە شۆڕش لە دژی حکومەتی تورکیا لە سێدارەدران و ماڵباتێکی زۆریشی ڕادەستی حکومەتی عێراقی کردەوە[٣].

سەرەڕای خۆڕاگری لایەنگرانی شێخ ئەحمەدی بارزانی، بەرامبەر هێرشەکانی سوپای عێراقی کە لە لایەن هێزی ئاسمانی بەریتانی پاڵپشتی لێدەکرێ[٤]، لەگەڵ نەبوونی یەکسانی هێز و چەك، هەروەها لەگەڵ بوونی چەند فاکتەرێکی ناوخۆیی و دەرەکی کە بوونە کۆسپێکی گەورە لەبەردەم چالاکییەکانی شێخی بارزان و ڕێرەوی شۆڕشەکەی لە سەرکەوتن بەرەو هەرسهێنان برد[٥]، چونکە نەبوونی یەکسانی لەڕووی ژمارەی سەرباز وچەك و تەقەمەنی، کە بە شێوەیەکی فراوان لاسەنگی دورست کردبوو، بە شێوەیەك ژمارەی جەنگاوەرانی بارزان لە هەزار چەکدار تێنەدەپەری، کە پشتیان بەو چەکانە دەبەست کە لەکاتی شەڕەکاندا دەستیان دەکەوت[٦]، لە بەرامبەردا سوپای عێراق ئامادە کرابوو بە چەکی

(١) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ١٢٦.

(٢) مەنسوور شێخ رەئووف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٠.

(٣) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٥؛ تلار علی امین، المصدر السابق، ص ٨٣.

(٤) *Wallace Lyon, op. cit, p. ٤٢.*

(٥) *nadar entessar ،Kurdish politicsin the middle east, (lanham - rowman and littlefield publishers – ٢٠١٠), p. ٧٣.*

(٦) عوسمان عەلی، چەندلێکۆڵینەوەیەك.....، ل ٢٤٨.

نوێ و خزمەتگوزارییە سەربازییەکان، لەڕووی ژمارەی سەربازەوە کە بەشدار بوون لەو کـردە سەربازیەدا نیوەی سوپای عێراقی ئەوکاتەیان پێکدەهێنا(١).

لە مانگی ئایاری ١٩٣٣ پەیامنێری گۆڤارێکی فەرەنسی لە بەغـدا ڕایگەیانـدووە کـە (١٠) هەزار سەرباز و پۆلیسی عێراقی بە پاڵپشـتی فرۆکـەکانی بـەریتانیا توانیـان هێزەکـانی شـێخ ئەحمەدی بارزانی بشکێنن(٢)، بۆ ئەم مەبەستە بەڵگەنامەیەکی بەریتانی ئاماژە بەوە دەکـات کە بەریتانییەکان (٣٦) فرۆکەیان بۆ پاڵپشتی کردنی سوپای عێراق هێنـاوە، بـە ئامـانجی بـە دواداچوونی ئۆپراسیۆنەکان لە دەڤەری بارزان، کە بارەگای گشتی لە"دیانە" بووە(٣).

هەرچەندە ئینگلیزەکان سوپای عێراقی پڕچەك کردبوو بە هـەموو جـۆرە چـەکێك، بـەڵام ئەوەی لە شەڕەکانی کوردستان ڕۆڵـی سـەرەکی گێـڕا هێـزی ئاسـمانی بـەریتانی بـوو نەوەك سـوپای عێـراق(٤)، هـەر ئەمـەش وایکـرد هاوسـەنگی هێـز بـۆ بەرژەوەنـدی سـوپای عێـراق بگۆڕدرێت(٥)، سەرەڕای ئەوەش زۆر ئاساییە ناوچەیەکی بچووکی وەك بـارزان بـە تواناییـەکی زۆر کـەمی مـاددی و ڕێکخسـتنەوە بتوانێـت لەوە زیـاتر خـۆی ڕابگرێـت، کـە لـە هـەموو لایـەکەوە گـەمارۆدرابوو، تـەنها پشـتیان بـە خۆیـان بەسـتبوو لـەپێناو بـەدیهێنانی مافـە نەتەوایەتییەکاندا(٦).

سەبارەت بە پڕۆپاگەندە ڕێکخراوەکانی هەریەکە لـە دەسـەڵاتی بـەریتانی و حکومـەتی عێراقی کەکاریگـەریان هـەبوو لەسـەر ڕەوت و پەرەسـەندنەکانی شۆڕشـی یەکـەمی بـارزان، بەتایبـەت هەوڵـدانی بـەریتانیا بـۆ لێـدانی پێگـەی ئـایینی شـێخی بـارزان بـە هەڵبەسـتی پڕۆپاگەندەی ڕێکخراو لەسەری کە گوایـە لـە ئـایینی ئیسـلام لایـداوە و بووەتـە مەسـیحی و خـواردنی گۆشـتی بـەرازی حـەڵال کـردووە، بەمـەش تـا ڕادەیـەك سـەرکەوتوو بـوون لـە دروستکردنی ناکۆکی لەنێوان بەشێك لە هۆزە کوردییەکان دژ بە بارزان بەناوی ئایینەوە(٧).

سەرەڕای ئەوەش لە بەڵگەنامەیەکی بەریتانیـدا هـاتووە کـە حکومـەتی عێراقـی لـەکاتی

---

(١) مستەفا جوندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١٨.

(٢) جەلیلی جەلیل و ئەوانی دیکە، شۆڕشەکانی....، ل ٢٨٥.

(٣) ڕاپەڕینەکانی بارزان لەبەڵگەنامە نهێنییەکانی هەردوو حکوومەتی....، ل ٦٠.

(٤) حسێن مەدەنی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٩١.

(٥) جەلیلی جەلیل و ئەوانی دیکە، شۆڕشەکانی....، ل ٢٨٦.

(٦) حسێن مەدەنی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٩١؛ جەلیلی جەلیل و ئەوانی دیکە، شۆڕشەکانی....، ل ٢٨٦.

(٧) حسێن مەدەنی، سەرچاوەی پێشوو ، ل ٣٨٩؛ مستەفا جوندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١٥.

شەڕدا لە ١٠ی نیسانی ١٩٣٢ لە ڕێگای بەیاننامەیەکدا ڕایگەیاندووە کە زۆر لە پیاوەکانی شێخی بارزان وازیان لە چەکداری هێناوە و گەڕاونەتەوە ناو خێزانەکانیان، تەنها ژمارەیەکی کەمیان لای شێخ ئەحمەدی بارزانی ماوە، ئەمە بە پێچەوانەوە بوو هیچ دابڕانێك لەناو ڕیزەکانی لایەنگرانی شێخی بارزان ڕووی نەدابوو[١]. بێگومان ئەمانە هەر هەمووی پێداگری کاربەدەستانی عێراقی و بەریتانی بووە بۆ لاوازکردن و نەهێشتنی دەسەڵاتی شێخی بارزان.

لە لایەکی دیکەوە نەبوونی هەستی نەتەوایەتی لە لای بەشێك لە سەرۆك هۆزەکانی کورد و چوونە پاڵ حکومەت وەك ئاغاکانی ڕێکانی و زێبار و سورچی وشێخ ڕەشیدی برادۆستی لە دژی شێخی بارزان، هەرچەندە هۆزەکانی مزووری و هۆرەماری و گەردی و بەشێك لە هەرکی و برادۆستەکان چوونە پاڵ شێخی بارزان[٢].

هەروەها لاوازی هەماهەنگی نێوان شۆڕشی بارزان و هۆزەکانی ناوچەی سلێمانی و کەرکووك، زیاتر دەگەڕایەوە بۆ گوشارە توندەکانی حکومەتی عێراقی و بەریتانی، کە لە دوای دامرکاندنەوەی شۆڕشەکەی شێخ مەحموود خستبوویانە سەر ئەو ناوچەیە، سەرەڕای ئەوەش هیچ سەرچاوەیەك باس لە هاوکاری ئەندامانی کۆمەڵەی پشتیوانی کورد ناکەن بۆ شۆڕشەکەی شێخ ئەحمەد بارزانی، کە خودی شێخی بارزان ئەندامێکی دیاری کۆمەڵەکە بووە لە ناوچەی لیوای مووسڵ[٣].

شیاوی باسکردنە فاکتەرە دەرەکییەکانیش ڕۆڵی سەرەکیان گێڕاوە لە دامرکاندنەوەی شۆڕشی یەکەمی بارزان، بەتایبەت هەریەکە لە وڵاتانی ئێران و تورکیا، بۆ ئەم مەبەستە حکومەتی عێراقی لە ڕێگەی کۆمیسیۆنی خۆی لە تارانەوە لە ١٨ی حوزەیرانی ١٩٣٢ داوا لە حکومەتی ئێران دەکات کە هاوکاری عێراق بکات لە گرتن و دەست بەسەرکردنی شێخی بارزان و لایەنگرەکانی ئەگەر هانای هێنایە بەر خاکی ئێران، وەزیری دەرەوەی ئێران هەڵوێستی ولاتەکەی بۆ نوێنەری عێراق لە تاران ڕوونکردەوەو پێی ڕاگەیاند کە داخوازییەکەی لاپەسندە و هیوای سەرکەوتنی بۆ حکومەتی عێراقی خواست دژی کورد و ئاواتەخوازی خۆی دەربڕی بەرامبەر گەڕانەوەی ئارامی و هێمنی ناوچە سنوورییەکان بە

(١) ڕاپەڕینەکانی بارزان لەبەڵگەنامە نهێنییەکانی هەردوو حکوومەتی....، ل ٥٤.

(٢) *nadar entessar,op.cit, p ٧٣؛*

سروة اسعد صابر، کوردستان الجنوبیة....، ص ٢٤٢.

(٣) عەبدولخالید سابیر کەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٤٩٦-٤٩٧.

قازانجی وڵاتانی هاوسێوه[١]، هه‌روه‌ها حكومه‌تی عێراق به‌هۆی لێپرسراوی سیاسی خۆی له ئه‌نقه‌ره داوای هاریكاری له حكومه‌تی توركیا كرد كه سنووری وڵاته‌كه‌ی له‌ڕووی بارزانییه‌كان دابخات، نه‌وه‌ك له‌وێوه (كوردستانی باكوور) پشتیوانی و چه‌ك و ته‌قه‌مه‌نیان بۆ بێت، له‌م ڕووه‌وه حكومه‌تی توركیا داخوازییه‌كه‌ی حكومه‌تی عێراقی جێبه‌جێ كرد، له ترسی ئه‌وه‌ی نه‌وه‌ك پرۆشكی شۆڕش بپه‌رێته‌وه ناو ولاته‌كه‌یان، بۆ ئه‌م مه‌به‌سته توركیا هێزێكی جه‌ندرمه‌ی نارده سه‌ر سنوور له كه‌ناری ڕووباری "حاجی به‌گ" كه سنووری سرووشتی عێراق و توركیا پێكده‌هێنێت له باكووری ناوچه‌ی بارزان[٢].

به شێوه‌یه‌كی گشتی ڕاسته شێخ ئه‌حمه‌دی بارزانی نه‌یتوانی بگاته ئامانج و مه‌به‌سته سه‌ره‌كییه‌كانی شۆڕشه‌كه‌ی خۆی، به‌ڵام شۆڕشه‌كه‌ی زه‌مینه‌ساز و ڕێگه‌خۆشكه‌ر بوو بۆ ئه‌وه‌ی دواتر وێرای هه‌موو هه‌وراز و نشێوه‌كان"مسته‌فا بارزانی"برا بچووكه‌كه‌ی به ده‌رچوون و خۆده‌ربازكردنی مێژوویی خۆی كۆت و به‌ندی دیلی و دووره وڵاتی پساند و بزووتنه‌وه كپ كه‌وتووه‌كه‌ی كوردی گه‌شانده‌وه و درێژه‌ی پێدا و خه‌باتی نه‌ته‌وه‌یی و گشتگیری له ماوه‌ی نزیك به (٥٠) ساڵدا ڕێبه‌رایه‌تی كرد[٣].

---

(١) ڕۆژ عه‌بدوڵڵا عادل ئه‌رگوشی، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ٤٥.

(٢) محمد بریفكانی، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ل ١٧-١٨.

(٣) فه‌ره‌یدوون نووری، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ل ١٢٧-١٢٨.

لیستی سەرچاوەکان

یەکەم / أ- کتێبە بەڵگەنامەییەکان

- **بەزمانی کوردی**

- بیلال ن. شمشیر، **بەڵگەنامەکانی ئینگلیز لەبارەی کێشەی کوردی تورکیـاوە(١٩٢٤–١٩٣٨) شۆڕشەکانی شێخ سەعیدی پیران، ئاگری و دەرسیم**، وەرگێـران: سـەلمان عـەلی، (سلێمانی– چاپخانەو ئۆفسێتی ئاسا– ٢٠٠٢).
- **ڕاپەڕینەکانی بارزان لـە بەڵگەنامـە نهێنییـەکانی هـەردوو حکوومـەتی فەرەنسـا و بــەریتانیادا ١٩٣١– ١٩٤٩**، وەرگێــران: نــەجاتی عەبــدوڵڵا، بــەرگی یەکــەم، دەزگــای بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٠.
- کــەمال مەزهــەر، **کــورد و کوردســتان لــە بەڵگەنامــە نهێنییــەکانی حکومــەتی بەریتانیادا**، بەرگی یەکەم، چاپخانەی گرین گلۆری، بەیروت، ٢٠٠٩.
- **کورد و کوردستان لە بەڵگەنامە نهێنییـەکانی وەزارەتـی دەرەوەی بـەریتانیا ١٩٢٠-١٩٢٢**، وەرگێران: شیرکۆ فەتحوڵا، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٢.
- **کۆمەڵــەو ڕێکخــراوە کوردییــەکان(١٩١٨- ١٩٣٣) لەبەڵگەنامــەکانی هــەردوو وەزارەتـی دەرەوەی بـەریتانیا و فەرانسـادا**، وەرگێران:نـەجاتی عەبـدوڵڵا ، چاپخانـەی شیڤان، سلێمانی، ٢٠٠٧.
- محەمــەد ســاڵح عــەقراوی، **کــوردو دەوڵــەتی ســەربەخۆ بــەپێی بەڵگەنامــە نێودەوڵەتییەکان**، چاپخانەی خانی، دهۆك، ٢٠٠٧.
- ولید حمدی، **کورد و کوردستان لە بەڵگەنامـەکـانی بـەریتانیا**، وەرگێـران: موحەمـەد نوری تۆفیق، سلێمانی، ١٩٩٩.
- ئەفراسـیاو هـەورامی، **کـورد لـە ئەرشـیفی ڕووسـیا و سـۆڤیەت دا**، پێـداچوونەوە: مستەفا غەفوور، دەزگای توێژینەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر، ٢٠٠٦.

- **بەزمانی عەربی**

- خليل علی مراد، عبدالفتاح علی البوتـانی، **صـفحات مـن تـاريخ الكـرد و كوردسـتان الحديث فی الوثائق العثمانية (١٨٤٠-١٩١٥)**، مطبوعـات الاكاديميـة الكورديـة، أربيـل، ٢٠١٥.

- نجده فتحی صفوه، **العراق فی الوثائق البريطانييهة سنه ١٩٣٦**، من منشورات مركـز دراسات الخليج العربی بجامعة البصرة، جامعة البصرة، ١٩٨٣.

- **بەزمانی فارسی**

- و. همدی، **كردستان و كـرد در اسـناد محرمانـه بريتانيـا**، ترجمـة: بهـزاد خوشـحالی، (همدان- انتشارات نور علم-١٣٥١هـ.ش).

ب- بڵاوكراوە حكومييەكان(بەریتانی)

- ١٩٣٢ – ١٩١٤ ***Iraq Administration Reports***، ***Vol (٩)***، **١٩٢٨ – ١٩٣٠.**

- ١٩١٤-١٩٣٢ ***Iraq Administration Reports***، ***Vol (١٠)***، **١٩٣١ – ١٩٣٢.**

دووەم/ دەست نووس (بڵاونەكراوە)

- صالح محمود البارزانی، **رواية محەمەدأمين أبو زيد البارزانی خادم الشـيخ الخـاص**، نسخه خطيه بحوزه (ئـ د. ئـ)، رقم الملف (p.٣).

سێیەم / یاداشتەكان

أ / بەزمانی كوردی

- ئەحمەد خواجە، **چيم دی(شۆڕشـەكانی شـێخ مـەحموودی مـەزن)**، دەزگـای چـاپ وبڵاوكردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٣.

- ئەحمەد تەقی، **خەباتی گەلی كـورد لەياداشـتەكانی ئەحمـەد تەقيـدا**، ڕێكخسـتن و

ئامادەکردنی:جەلال تەقی، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی، ٢٠١١ .

- **بیرەوەریـەکانی ئیحسـان نـوری پاشـا**، وەرگێـران: وریـا قـانع، (هـەولێر-چاپخانـەی وەزارەتی پەروەردە-٢٠٠١).

- مێجەر نوئێل، **یاداشتەکانی مێجەر نوئێل لـە کوردسـتان**، وەرگێران:حسـین ئەحمـەد جاف، حسین عپمان نیرکسە جاری، بەغدا، ١٩٨٤.

ب/ بەزمانی عەربی

- توفيق السويدى، **مذكراتي(نصف قرن من تاريخ العراق والقضية العربية)**، (لنـدن – دار الحكمة – ٢٠١١).

- ناجى شوكت، **سيره وذكريات ثمانين عاما**، بيروت، ١٩٧٥.

ج/ بەزمانی ئینگلیزی

- ***Wallace*** Lyon,***(kurds ،arabs and britions)the memoir of wallace lyon in Iraq (١٩١٨ – ١٩٤٤), edited and with an introduction by: david k. Fieldhouse, (I .b.tauris publishers, london – ٢٠٠٢).***

چوارەم / نامەی زانکۆیی

أ/ دکتۆرا

- **بە زمانی کوردی**

- حسێن اسماعیل عزیز، **ژیانی کۆمەلایەتی لیوای سلێمانی لە نێوان ساڵانی (١٩٢١ – ١٩٥٨)**، تێزی دکتۆرا پێشکەش کراو بە کۆلێژی ئەدەبیات- زانکۆی سەلاحەدین/ هەولێر، ٢٠١٤.

- **بەزمانی عەرەبی**

- شكرى محمود نديم، **أحوال العراق فى مرحلة المشروطية الثانية(١٩٠٨_١٩١٨)**، اطروحة الدكتوراه، جامعة بغداد، بغداد، ١٩٨٥.
- عبدالمجيد كاكل التكريتى، **الملك فيصل ودوره فى تأسيس الدولة العراقية ١٩٢١-١٩٣٣**، اطروحة الدكتوراه، جامعة بغداد، ١٩٩٠.

ب/ ماستەر

- **بەزمانی کوردی**

- تەلار علی امین: **سیاسەتی کەمال و بزاڤی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد لە باکووری کوردستان (١٩١٨ـ١٩٣٨)**، نامەی ماستەر پێشکەش کراو بە کۆلێژی ئەدەبیات- زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ٢٠٠٠.
- ڕۆژ عەبدوڵلا عادل ئەرگوشی، **ناوچەی بارزان لەنێوان ساڵانی (١٩٣١- ١٩٤٦)**، نامەی ماستەر پێشکەشکراو بە کۆلێژی ئەدەبیات- زانکۆی سەلاحەدین، ٢٠١٠.

- **بەزمانی عەرەبی**

- ابراهیم خلیل احمد، **ولایه الموصل دراسه فی تطورها السیاسی ١٩٠٨-١٩٢٢**، رسالة ماجستیر، قدمت لكلية الاداب، جامعة بغداد، ١٩٧٥.
- خليل مصطفى عثمان، **كوردستان الجنوبيه/العراق فى سنوات الاحتلال والانتداب البريطاني ١٩١٨-١٩٣٢**، رسالة ماجستير، كلية اداب، جامعه دهوك، ٢٠٠٥.

پێنجەم / کتێبەکان

أ / بەزمانی کوردی

- ب. ن. ن: **کوردستان لەچاپکراوە عوسمانییەکاندا**، وەرگێران: فەیسەڵ دەباخ، هەولێر، ٢٠٠٤.

- بابە شێخ مەردۆخ ڕۆحانی(شیوا)، **مێژووی ناودارانی کورد**، وەرگێران: ماجد مەردۆخ ڕۆحانی، بەرگی سێیەم، ئەکادیمیای کوردی، هەولێر، ٢٠١٢.
- **بازیل نیکتین و کوردناسی**، وەرگێران: نەجاتی عەبدوڵڵا، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٤.
- بهمن کاك عبدالله احمد، **دۆزی کورد لە ڕێککەوتننامەو پەیماننامە نێودەولەتییەکان لە سایکس بیکۆ تا جەزائیر ١٩١٦-١٩٧٥**، (هەولێر- چاپخانەی هاوسەر- ٢٠١٧) .
- بەیارمستەفا سەیفەددین، **سیاسەتی بەریتانیا بەرامبەر تورکیا و کاریگەرییەکانی لەسەر کوردستان**، وەرگێران: سەرمەند ئەحمەد، چ١، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، ٢٠١٠.
- پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، **لەژێر ئاڵای کوردستاندا ژیان و ڕێبازی مەلا مستەفا بارزانی**، خانەی موکریانی بۆچاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر، ٢٠١٤.
- پشکۆ حەمە تاهیر ئاغجەلەری، **شاری کەرکووك١٩١٧- ١٩٢٦**، دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی، سلێمانی، ٢٠٠٧.
- جەرجیس فەتحوڵڵا، **وریابوونەوەی کورد مێژوویێکی سیاسی(١٩٠٠_١٩٢٥)**، وەرگێران:حەسەن جاف، ب١، چاپخانەی خانی، هەولێر، ٢٠٠٩.
- جەعفەر عەلی، **سۆفیزم و کاریگەری لە بزووتنەوەی ڕزگاری خوازی نەتەوەی گەلی کورددا(١٨٨٠-١٩٢٥)**، هەولێر، ٢٠١٣ .
- جەلادەت عالی بەدرخان، **شەریف پاشای خەندان بیرەوەریەکانی بەرهەلستێك بەربەرەکانی کۆمەڵەی ئیتیحاد و تەرەقی**، وەرگێران: زریان ڕۆژهەڵات ی، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٦.
- جەلیلی جەلیل وئەوانی دیکە، **شۆڕشەکانی کورد لە سەردەمی نوێدا**، وەرگێران:بەهادین مستەفا، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، ٢٠١٣.
- جەلیلی جەلیل، **ڕاپەڕینی کوردەکان ١٨٨٠**، وەرگێران:کاوس قەفتان، بەغداد، ١٩٨٧.
- جەمال بابان، **سلێمانی شارە گەشاوەکەم**، بەرگی١٢، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠١٢.

- جەمال گردەسۆری، **بارزانی نەمر رابەرێك لە سەدەی بیستەم**، (هەولێر – چاپخانەی زانكۆی سەلاحەدین – ٢٠١٢).
- جەمال نەبەز، **كوردستان و شۆڕشەكەی**، وەرگێران: كوردۆ، چاپخانەی نوكسەوە، (١٩٧٢، ئەڵمانیا).
- حامید گەوهەری، **ئیدریس مستەفا بارزانی و بارزانییەكان باشتر بناسین**، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٤.
- حەسەن ئەرفەع، **كوردەكان**، وەرگێران: حامید گەوهەری، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٧.
- حەمید بۆز ئەرسلان، **مێژووی توركیای هاوچەرخ**، وەرگێران:نەجاتی عەبدوڵڵا، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٩.
- حسین مەدەنی، **كوردستان و ستراتیژی دەولەتان**، بەرگی یەكەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، ٢٠٠٩.
- حمد الحمدانی، **چەند لاپەڕەیەك دەربارەی مێژووی نوێی عێراق**، وەرگێران، شەماڵ ئەحمەد، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠١٢.
- خالد مەحمود كەریم، **دەوڵەتی عوسمانی و عەشیرەتە كوردەكان لە كوردستانی باشوور (١٨٦٩-١٩١٤)**، بڵاوكراوەكانی ئەكادیمیای هوشیاری و پێگەیاندنی كادیران، سلێمانی، ٢٠١٢.
- خەلیل اسماعیل محەمەد، **بارزان لەنێوان ئاڕاستەكانی ئاین و هوشیاری نەتەوەیدا**، كۆنفرانسی یەكەمی بارزان: سەدەیەكە بارزان پێشەنگی مرۆڤایەتی و ژینگەپارێزیە، هەولێر ٢٠١٠.
- دلێر شاوێس، **هۆكارەكانی سەركردایەتیكردنی بارزانییەكان بۆ بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نیشتمانی كوردستان**، كۆنفرانسی یەكەمی بارزان: سەدەیەكە بارزان پێشەنگی مرۆڤایەتی و ژینگەپارێزیە، هەولێر ٢٠١٠.
- ڕەمزی قەزاز، **بزوتنەوەی سیاسی و ڕۆشنبیری كورد لە كۆتایی چەرخی نۆزدەهەمەوە تا ناوەراستی چەرخی بیست**، چاپخانەی ژین، سلێمانی، ١٩٧١.

- رفیق سابیر، **ئیمپراتۆریای لم (دەربارەی ئیسلام، خێڵ و ناسیۆنالیزم)**، لە بڵاوکراوەکانی رابوون، سوید، ١٩٩٨.
- ڕۆهات ئەلاکۆم، **کوردەکانی ئەستەمبۆلی کۆن(١٤٥٣-١٩٢٥)**، وەرگێران: ئەحمەد تاقانە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٥.
- رێبوار رەمەزان بارزانی، **رەهەندە کۆمەڵایەتییەکانی سیاسەتی ڕاگواستنی بارزانییەکان بۆ باشووری عێراق لە سەردەمی بەعسدا**، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٩.
- رێبین سەعید مەلا، **سەید تەهای نەهری**، (هەولێر–چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین–٢٠١٦).
- رێکارێ مزویری، **سەربۆرا تراژیدیایێن بارزانییان**، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٣.
- زنار سلۆپی، **دۆزی کوردستان**، وەرگێران: فیزوڵلا برایم خان، بارزان وەهاب، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بیر، ٢٠٠٧.
- سامی شۆڕش: **بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی ئیدریس بارزانی نمونەیەك**، وەرگێران:ڕزگار، چاپخانەی زانا، دهۆك، ٢٠٠٥.
- سەعد بەشیر ئەسکەندەر، **سەرهەڵدان و ڕووخانی سیستەمی میرنشینی لە کوردستان**، وەرگێران:جەوهەر کرمانج، چاپخانەی داناز، سلێمانی، ٢٠٠٤.
- سەعدی عوسمان هەروتی، **بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی(سەرهەلدان و قۆناغەکان و نمونەیەك)**، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٦.
- سەعدی عوسمان هەروتی، **چەند لایەنێکی مێژووی رامیاری و کۆمەڵایەتی و ئابووری کوردستان لە سەردەمی عوسمانیدا**، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٣.
- سەلام ناوخۆش، **بەندەکانی کۆنگرەی سیڤەر و خوێندنەوەیەکی تر**، چ٣، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٩.
- سەلام ناوخۆش، **شێخ محمود و سێ ئەفسەرەکەی داگیرکەران**، چ١، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠١٠.

- سەید محەممەد تاهیر سەید زادەی هاشمی، **مەولانا خالید و تەریقەتی نەقشبەندی**، وەرگێران لە فارسیەوە: دلێر میرزا، چاپخانەی قانع، سلێمانی، ۲۰۰٤.
- سیامەند محمود سێلکی، **کاروانێ سەرفرازیێ**، هەولێر، ۲۰۰٦.
- شەعبان عەلی شەعبان، **هەندێك زانیاری سیاسی و مێژوویی**، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، ۲۰۱۳.
- چارلز تریب، **چەندلاپەڕەیەك لە مێژووی عێراق**، وەرگێران: محەمەد حوسێن و عەبدولقادر کەلهور، چ۲، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، ۲۰۱۱.
- عبدالخالید سابیر کەریم، **بیری نەتەوەیی لەپەیڕەو و ئامانجەکانی جەمعیەت و حزبە کوردییەکان(۱۹۱۹-۱۹٤٥)**، چاپخانەی کەمال، سلیمانی، ۲۰۱۳.
- عبدالرحمان قاسملوو، **کوردستان و کورد**، وەرگێران:عبدالله حسن زادە، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، چ۸، هەولێر، ۲۰۱٤.
- عبدولحمید بەرزنجی، **دادپەروەری و کۆمەڵایەتی لەڕوانگەی بارزانەوە**، کۆنفرانسی یەکەمی بارزان: سەدەیەکە بارزان پێشەنگی هزرا مرۆڤایەتی وژینگەپارێزییە، چاپخانەی ئاراس– هەولێر، ۲۰۱۰.
- عەبدولڕەحمان مەلا حەبیب ئەبوبەکر، **عەشیرەتی بارزان لەنێوان (۱۹۳۱–۱۹۹۱)**، چ۱، هەولێر، ۲۰۰۱.
- عەبدوڵڵا عەلیاوەیی، **کوردستان لە سەردەمی دەوڵەتی عوسمانی دا (لەناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەمەوە تا جەنگی یەکەمی جیهان)**، خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاوێر، ۲۰۰٤.
- عەبدولمونعیم غولامی، **سێ قوربانییەکە (شێخ سەعید بەرزنجی، شێخ عەبدولسەلام بارزانی، شێخ زاری ئەلزەوبەعی)**، وەرگێران: ئیحسان ئیروانی، بڵاوکراوەی ئاراس، هەولێر، ۲۰۰٤.
- عەتا قەرەداخی، **گوتاری ناسیۆنالیستی کوردی**، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی، ۲۰۰۷.
- عەدالەت عومەر ساڵح، **بارزانییەکان لەڕاگواستنەوە تاکو جینۆساید بەپێی بەڵگەنامەکان فەرمی و مێژووییەکان**، کۆنفراسی جینۆساید لەناسنامەوە بۆ پرۆژە،

چەمچەماڵ، ٢٠١٦.

- عەلائەدین سەجادی، **شۆڕشەکانی کوردو و کوردو کۆماری عێراق**، ئەتلەس چاپ، تاران، ٢٠٠٥.
- عەلی تەتەر نێرەوەی، **بزاڤا سیاسی ل کوردستانێ (١٩٠٨-١٩٢٧)**، چاپخانەی وەزارتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٢.
- عەلی تەتەر نێروەیی، **(سەرهەلدان وگەشەکرنا ژیانا حزبایەتی و کۆمەڵە و ڕێکخراوێن سیاسی ل کوردستانی و دەوری شێخ عەبدولسەلامێ بارزانی تێدا)**، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، کۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی نەمر، بەشی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٣ .
- عەلی تەتەر نێروەیی، **نەتەوە و نیشتمان د بزاڤێن بارزاندا**، کۆنفرانسی یەکەمی بارزان: سەدەیەکە بارزان پێشەنگی مرۆڤایەتی و ژینگەپارێزیە، هەولێر ٢٠١٠.
- عەلی زێباری، **کەسایەتیا بارزانی و سرووشتێ وی یێ خەباتێ**، (دهۆك–چاپخانەپارێزگەها دهۆکێ– ٢٠١٣).
- عەلی سەیدۆ گەورانی، **لە عەمانەوە بۆئامێدی گەشتێك بە کوردستانی باشوور**، وەرگێران: تالیب بەرزنجی، سلێمانی، ٢٠٠٠.
- عزیز شەمزینی، **جوڵانەوەی ڕزگاری نیشتیمانی کوردستان**، وەرگێران:فەرید ئەسەسەرد، چاپخانەی شەهید ابراهیم عەزو، چ٢، ئەیلولی ١٩٨٥.
- عقید عبدالواحد، **کوردو نیشتیمانەکەیان**، وەرگێران: حەمە صالح حاجی مەلا، سلێمانی، ٢٠٠٠.
- علی محەمەد الصلابی، **دەوڵەتی عوسمانی**، وەرگێران:أحمد عبدالرحمن أحمد و نهاد جلال حبیب الله، دارالمعرفە، بیروت، ٢٠٠٧.
- عوسمان عەلی، **بزاڤی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی " لێکۆڵینەوەیەکی بەڵگەنامەییە لەهۆکارە ناوخۆیی و هەرێمیەکاندا"**، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، کۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی نەمر، بەشی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٣.
- عوسمان عەلی، **چەند لێکۆڵینەوەیەك دەربارەی بزاڤی هاوچەرخی کورد**،

وەرگێران:کامەران جەمال بابان زادە، بەرگی یەکەم، چاپخانەیڕێ نوێ، سلێمانی، ٢٠١٠.

- عومەر مەعروف بەرزنجی، **مەحمود خانی دزڵی-شۆڕشگێری ڕۆژهەڵاتی کوردستان**، سلێمانی، ٢٠٠٠.
- فاتح ڕەسول، **بنچینەی مێژووی بیرۆکەی چەپ**، سلێمانی، ٢٠٠٧.
- فاضل حسین، **کێشەی ویلایەتی موسڵ**، وەرگێران: محەمەد نانەکەلی، چاپخانەی الرابطە، بەغداد، ١٩٥٥.
- فائق ئەبو زێد، (**دەرخستنی واتاکانی ژیان لە ژیانی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی**)، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، کۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی نەمر، بەشی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٣ .
- فەریدوون نوری: **بزاڤی بارزانی**، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٧.
- فیبی مار، **مێژووی نوێی عێراق**، وەرگێران: حەمەشەریف حەمە غەریب، چ١، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، ٢٠١٠.
- قاموسئەعلامی شەمسەدین سامی، **کورد و کوردستان لەیەکەم ئەنسکلۆپیدیای تورکی**، وەرگێران:ئەحمەد تاقانە، چ٢، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠١٠.
- کەمال بورکای، **کورد و کوردستان لە سەردەمی باستانەوە تا کۆتایی جەنگی جیهانی یەکەم**، وەرگێران: علی فەتحی، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٨.
- کەمال مەزهەر ئەحمەد، **چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی کورد**، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠١.
- کریس کۆچێرا، **کورد لە سەدەی نۆزدەو بیستدا**، حەمە کەریم عارف، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، چ٦، هەولێر، ٢٠١١.
- کۆمەڵەی خۆیبوون، **قەتلوعامی کورد لە تورکیا**، وەرگێران:نەجاتی عەبدوڵڵا، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٧.
- کۆمەڵێك نووسەر، **عوسمانییەکان**، وەرگێران:سەلام عبدالکەریم، چ٤، چاپخانەیگەنج،

سلێمانی، ٢٠١٣.

- م. ڕسوڵ هاوار، **كوردو باكووری كوردستان لە سەرەتای مێژووە هەتا شەڕی دووەمی جیهان**، بەرگی یەكەم، چاپخانەی خاك، سلێمانی، ٢٠٠٠.
- م. ئە.حەسرەتیان، **یاسا دەستوورییەكانی توركیا و كورد لە سەردەمی نوێدا**، وەرگێران: دلێر ئەحمەد، چاپخانەی مەڵبەندی كوردۆلۆجی، سلێمانی، ٢٠٠٧.
- م.ر.هاوار، **شێخ مەحمودی قارەمان و دەوڵەتەكەی خوارووی كوردستان**، ب١، چاپكراوی بلاك رۆز، لەندەن، ١٩٩٠.
- م.س لازاریف و ئەوانی تر، **شۆڕشەكانی كورد لە سەردەمی نوێدا**، وەرگێران: بەهادین جەلال مستەفا، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، ٢٠١٤.
- م.س لازاریف و ئەوانی تر، **مێژووی كوردستان**، وەرگێران: هوشیار عبدالله سەنگاوی، ، دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی ڕۆژهەڵات ، .
- م.س.لازاریف، **كێشەی كورد**، وەرگێران:كاوس قەفتان، ب١، چاپخانەی الجاحظ، بەغداد، ١٩٨٩.
- مارتن ڤان برۆنسن، **ئاغا و شێخ و دەوڵەت**، وەرگێران:كوردۆ عەلی، ب٢، سلێمانی، ٢٠٠٣ .
- مالمیسانژ، **جڤاتا هێڤی تەلەبەیێ كوردان(١٩١٢-١٩٢٢)**، وەرگێران:زریان ڕۆژهەڵات ی، بنكەی ژین، چاپخانەی شیڤان، سلێمانی، ٢٠٠٨.
- مالمیسانژ، **جەمعیەتی تەعاون و تەرەقی كورد و ڕۆژنامەكەی**، وەرگێران: زریان ڕۆژهەڵات ی، دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی حەمدی، سلێمانی، ٢٠٠٧.
- مامخان شێروانی، **بارزان و ڕەچەڵەكی بارزانیان (لێكۆلینەوەیەكی مەیدانی و مێژووی یە لەسەر بارزان تا بەهاری ١٩٧٤)**، لەندەن، ١٩٧٤.
- مەسعود بارزانی، **بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی كورد (١٩٣١-١٩٥٨)**، هەولێر، ٢٠١٢.
- مەسعود عبدالخالق، **ناسنامەی حزبە كوردستانییەكان**، چاپخانەی هێڤی، ٢٠١٢.

مەعروف چیاووك، **کارەساتی بارزانی زوڵملێکراو**، وەرگێران: ئەبوبکر ساڵح ئیسماعیل، چاپخانەی رۆشنبیری و لاوان، هەولێر، ٢٠٠٩.

مەعروف قەرەداغی، **بارزان و نهێنییەکانی**، چاپخانەی معاریف، بەغدا، ١٩٥٩.

مەلا ئەیوب، **پێداچونەڤەك ل مێژوویا بارزان ١٨٢٠-١٩١٤**، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠٠٧.

مەنسور شێخ رەئووف بەرزنجی، **چەند ڕاستییەکی مێژوویی لەبارەی شۆڕشی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی و شۆڕشەکانی دیکەی بارزان تا ١٩٤٥**، چاپخانەی خەبات، دهۆك، ٢٠٠١.

مەنسور عبدالحکیم، **مستەفا کەمال ئەتاتورك**، وەرگێران:شەویار حەسەن، چاپخانەی ڕۆژهەلات ، هەولێر، ٢٠١١.

مەهدی محەمەد قادر، **هەولێر لە سالآنی ١٩٢٦-١٩٣٩**، لە بلآوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی، هەولێر، ٢٠١٣ .

مەهدی محەمەد قادر، **هەولێر لەنێوان سالآنی ١٩١٤-١٩٣٠**، چاپخانەی ڕۆژهەلات ، هەولێر، ٢٠٠٨.

محەمەد رەسول هاوار، **سەرجەمی بەرهەم: وتارە کوردیەکان**، ئامادەکردنی: رەفیق صالح، بگ٤، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٨.

محەممەد سوهەیل تەقوش، **عوسمانییەکان لە دامەزراندنی دەوڵەتەوە تا کودەتا بەسەر خەلافەتدا**، وەرگێران:نەریمان خۆشناو و مستەفا سەید مینە، چاپخانەیڕۆژهەلات ، هەولێر، ٢٠٠٩.

محەمەد بریفکانی، **چەند راستی یەکی مێژوویی لە بارەی بارزانی یەکان**، وەرگێران: چەپەر، بەغدا، ١٩٥٣.

محەمەد ئەمین زەکی بەگ، **خولاصەیەکی تأریخی کورد و کوردستان**، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٦.

مستەفا جوندیانی، (**هەلدانەوەی چەند لاپەرەیەك لە ڕاپەڕینەکەی خەلیل خۆشەوی)**، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، کۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی

نەمر، بەشی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٣ .

- ملا خالید فریزی، **پوختەی مێژووی کورد**، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٠٣.

- موجتەبا بورزوویی، **بارودۆخی سیاسی کوردستان(١٨٨٠-١٩٤٦)**، وەرگێران: نازناز مەحەمەد عبدالقادر و ئەوانی تر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەوێر، ٢٠٠٥.

- میر بەسری، **ناودارانی کورد**، وەرگێران: عەبدول خالق عەلائەدین، دەزگای چاپ وپەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٢.

- میر شەرەف خانی بدلیسی، **شەرەفنامە "مێژووی ماڵە میرانی کوردستان"**، وەرگێران: مامۆستا هەژار، پەخشانگای پانیز، تاران، ٢٠١٠.

- نەجم سەنگاوی، **خەباتی چەکداری و ڕامیاری نەتەوایەتی کورد (١٨٨٠-١٩٩٤)**، چاپخانەی پەیوەند، سلێمانی، ٢٠٠٩.

- نەجم سەنگاوی، **کوردستان و سەرکردە و ڕاپەڕین و شۆڕشەکانی لە(١١٦٩-١٩٩٤)**، چ١، بێ شوێن، ٢٠١٤.

- نەوشیروان مستەفا ئەمین، **پەنجەکان یەکتری ئەشکێنین(دیوی ناوەوەی ڕووداوەکانی کوردستانی عێراق ١٩٧٩ – ١٩٨٣**، بێ شوێنی چاپ، ١٩٩٧.

- نەوشیروان مستەفا ئەمین، **کوردستانی عێراق لە سەردەمی قەڵەم و موراجەعات (١٩٢٨١٩٣١)**، چ١، چاپخانەی ئۆفسێتی دەزگای سەردەم، سلێمانی، ١٩٩٩.

- نەوشیروان مستەفائەمین، **کوردوعەجەم مێژووی سیاسی کوردەکانی ئێران**، چ٣، چاپخانەی ڕوون، سلێمانی، ٢٠٠٧.

- نوری کەریم، **پانۆرامای دیرۆکی کورد ٤٠٠پ ز–١٩٧٥ز، کورد(نەتەوە، نیشتمان، ناسنامە، کولتور)**، بەرگی دووەم، (سلێمانی– چاپخانەی چوارچرا– ٢٠١٧) .

- نیسان حسن رۆستم، **کورد و دەسەڵاتەیەك لە دوای یەکەکانی عێراق ١٩١٦–١٩٦٨**، (سلێمانی- خانەی چاپ و پەخشی ڕێنما– ٢٠١٧).

- هاشم شێروانی، **دەڤەرا بارزان(جوگرافیا، دیرۆك، کلتور)**، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٨.

- هاوکار کریم حمە شریف، **شۆڕشی ئەیلوول "لێکۆڵینەوەیەکە لە ڕێکخستن و چالاکییە سەربازییەکان ١٩٦١-١٩٧٠"**، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ٢٠١٢.
- هەژاری موکریانی، **بارزانی**، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٨.
- هیوا عەزیز سەعید، **ناسیۆنالیزمی کوردی ١٨٨٠ - ١٩٣٩**، سلێمانی، ٢٠٠٣.
- واحیّد عمر محێدین، **دانوستانەکانی بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەی کورد و حکومەتەکانی عێراق(١٩٢١-١٩٦٨)**، سلێمانی، ٢٠٠٦.
- وەدیع جویدە، **جووڵانەوەی نەتەوەی کورد و بنەماو پەرەسەندنی**، وەرگێران:یاسین سەردەشتی، چاپخانەی سیما، سلێمانی، ٢٠٠٨.
- وریا رەحمانی، **کوردستان و کورد لەروانگەی نەخشەوانییەوە**، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، ٢٠٠٩.
- یاسین صابر ساڵح: **ئینسکلۆپیدیای گشتی**، لە بڵاوکراوەکانی دەزگەی چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٥.
- ئاکۆ عبدالکریم شوانی، **شاری سلێمانی (١٩١٨-١٩٣٢)**، چاپخانەی زانست، سلێمانی، ٢٠٠٢.
- ئەحمەد باڵایی، **سەرهلدانا شێخ عەبدولسەلام بارزانی ١٩٠٧–١٩١٤**، بەرلین، ٢٠٠٣.
- ئەحمەد عوسمان ئەبوبەکر، **کێشەی کورد لە سەردەمی ئاشتی و دوای جەنگی یەکەمی جیهانی**، چ١، چاپخانی سلێمانی، ٢٠١٢.
- ئەحمەد حمەد ئەمین، **چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی نوێی هاوچەرخی عێراق**، هەولێر، ٢٠١٠.
- ئەلبێرت عیسا، **ناسیۆنالیزمی عەرەبی لە ئیمپراتۆریەتی عوسمانییەوە بۆ عێراقی سەردەمی فاشیزم (وێنەیەك لە رابردوو کە نایەوێت راببورێت)**، (سلێمانی – دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم – ٢٠٠٩).
- یوسف ئەحمەد، **بەدرخانییەکان مالباتێکی خەباتکەر**، چاپخانەی منارە، هەولێر،

.٢٠٠٥

- ئومێد حەمە ئەمین، **شێخ مەحمودی حەفید ١٩٢٢-١٩٢٥**، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠٠٨.

- ئیریك جەی زۆجەر، **مێژووی هاوچەرخی تورکیا**، وەرگێران:یاسین سەردەشتی، چاپخانەی سیڤار، سلێمانی، ٢٠٠٩.

ب/ بەزمانی عەرەبی

- إبراهيم خليل احمد و جعفر عباس حميدى، **تاريخ العراق المعاصر**، دار الكتب للطباعة والنشر، ١٩٨٩، الموصل.

- ابراهيم محمد العقيدى، **الجيش العراقي والسياسة ١٩٤١ – ١٩٥٣**، (بغداد – مكتبة النهضة العربية للطباعة والنشر والتوزيع – ٢٠١٧).

- أحمد عثمان ابوبكر، **اكراد الملى و ابراهيم باشا**، مطبعة دارالجاحظ، بغداد، ١٩٧٣.

- احمد عثمان ابوبكر، **الاثار الكاملة**، الجزء الثاني، اعداد: ازاد عبيد صالح، مؤسسة ژين، السليمانية، ٢٠١٠.

- أحمد محمد أحمد، **أكراد الدوله العثمانية "تاريخهم الاجتماعي والاقتصادي والسياسي(١٨٨٠–١٩٢٣)"**، مطبعة حجى هاشم، اربيل، ٢٠٠٩.

- أرنست أ.رامزور، **تركية الفتاة و ثورة ١٩٠٨**، ترجمة:صالح أحمد العلي، بيروت، ١٩٦٠.

- انور المائي، **الاكراد فى بهدينان**، الموصل، ١٩٦٠.

- أيوب بارزانى، **المقاومة الكردية للاحتلال ١٩١٤–١٩٥٨**، دار نشر حقائق المشرق، فرنسا، ٢٠٠٢.

- برهان ابابكر ياسين، **كوردستان في سياسة القوى العظمى ١٩٤١ - ١٩٤٧**، ترجمة: هوراس، (دهوك – مطبعة هاوار- ٢٠٠٢).

- **تاريخ وقائع الشهر فى العراق وماجاوره فى (مجلة لغه العرب البغداديه: يوليو ١٩١١– اكتوبر ١٩٣١م)**، تحقيق: ابراهيم حامد الخالدى، (بيروت–جداول للنشر

والترجمة والتوزيع- ٢٠١٤).

- تلار علي امين، **موقف تركيا من القضية الكردية في العراق ١٩٣٧-١٩٧٥**، (السليمانية- مطبعة بينايي-٢٠١١).
- توماس بوا، **تاريخ الاكراد**، ترجمة: محەمەد تيسير ميرخان، دارالفكر المعاصر، دمشق، ٢٠٠١.
- پى رەش، **العراق دولة بالعنف (المقاومة الكرديەضد عملية الحاق كوردستان الجنوبيه بالعراق على ضوء أرشيفات الحكومة البريطانية بين أعوام ١٩١٨-١٩٣٧**، جنيف، ١٩٨٦.
- پى رەش، **بارزان وحركة الوعى القومي الكوردي(١٨٢٦-١٩١٤)**، دون مكان الطبع، ١٩٨٠.
- جاوان حسين، **الكورد و دورهم فى جمعية الاتحاد والترقي**، دارالزمان، دمشق، ٢٠١٢.
- جرجيس فتح الله، **يقظة الكرد(تاريخ سياسى ١٩٠٠-١٩٢٥)**، دار ئاراس للطباعة والنشر، اربيل، ٢٠٠٢.
- حامد محمود عيسى، **المشكلة الكردية فى الشرق الاوسط**، مكتبة المدبولى، القاهره، ١٩٩٢.
- حسن لطيف الزوبيدي، **موسوعة الاحزاب العراقية**، مؤسسة المعارف للمطبوعات، بيروت، ٢٠٠٧.
- حسن لطيف الزبيدى، **موسوعة السياسة العراقية**، الطبعة الثانية، النجف، ٢٠١٣.
- حسن مصطفى، **البارزانيون وحركات بارزان ١٩٣٢-١٩٤٧**، بغداد، ١٩٨٣.
- خليل على مراد، **دراسات فى تاريخ الاوروبى الحديث والمعاصر**، دارالكتب، موصل، ١٩٨٩.
- دبليو.أى.ويگرام، ادگار.تى.أى.ويگرام، **مهد البشرية"الحياة فى شرق كردستان"** ترجمة:جرجيس فتح الله، دار ئاراس للطباعة والنشر، اربيل، ٢٠١٠.
- دبليو.ئار.هى، **سنتان فى كوردستان**، ترجمة: فؤاد جميل، ط١، ج٢، بغداد، ١٩٧٣.

- دونالد ولبر، **ايران ماضيها وحاضرها**، ترجمة: عبدالنعيم محه‌مه‌د حسنين، مراجعة، ابراهيم امين الشواربي، القاهره، ١٩٥٨م .
- ديفيد مكدول، **تاريخ الاكراد الحديث**، ترجمة: راج ال محه‌مه‌د، دارالفارابى، بيروت، ٢٠٠٤.
- رجاء حسين الخطاب، **عبدالرحمن النقيب، حياته الخاصة وآراءه السياسية وعلاقاته بمعاصريه**، بغداد، ١٩٨٤.
- رشيد كريم خان عقراوى، **التجربه البارزانييه تقويمها وسبل تطويرها**، (دهوك– مطبعة زانا– ٢٠٠٢).
- **رواية محمد أمين أبو زيد البارزانى خادم الشيخ الخاص، معركه قوره بگ**، نسخه خطيه بحوزة كاتب البحث.
- زبير بلال اسماعيل، **ثورات بارزان ١٩٠٧–١٩٣٥**، وزاره الثقافة، اربيل، ١٩٩٨.
- ستيفن هيمسلى لونگريك، **العراق الحديث من سنه ١٩٠٠ الى سنه ١٩٥٠**، ترجمة: سليم طه التكريتى، الجزء الاول، بغداد، ١٩٩٨.
- سروه أسعد صابر، **كردستان من بدايه الحرب العالمية الى نهاية مشكلة الموصل (١٩١٤_١٩٢٦)**، مطبعة وزارة التربية، اربيل، ٢٠٠١.
- سروه أسعد صابر، **كوردستان الجنوبيه ١٩٢٦-١٩٣٩**، ط١، مطبعة حمدى، السليمانية، ٢٠٠٦.
- سعدى عثمان هروتى، **كوردستان والامبراطورية العثمانية(١٥١٤_١٨٥١)**، مطبعة خانى، دهوك، ٢٠٠٨.
- شاكرو خدو محوى، **المسألة الكوردية في العراق المعاصر**، ترجمة: عبدي حاجى، (دهوك، دار سبيريز للطباعة والنشر- ٢٠٠٨).
- صالح البياتى، **الشيخ محمود الحفيد البرزنجى**، ط٢، مطبعة شفان، السليمانيه، ٢٠٠٧.
- صديق الدملوجى، **امارة بهدينان الكردية**، مطبعة الاتحاد، الموصل، ١٩٥٢.
- عباس العزاوى، **عشائر العراق الكردية**، بغداد، ١٩٤٧.
- عباس العزاوى، **تاريخ العراق بين احتلالين**، بغداد، ١٩٥٦.

- عبدالرحمان ادريس صالح، **الشيخ محمود الحفيد البرزنجى والنفوذ البريطانى فى كردستان العراق حتى عام١٩٢٥**، مطبعة شفان، السليمانييه، ٢٠٠٧.
- عبدالرزاق الحسنى، **تاريخ الوزارات العراقية**، الجزء الثالث، منشورات مكتبة اليقظة العربية، بيروت، ١٩٨٢.
- عبدالعزيز العقيلى، **تاريخ حركات بارزان الاولى ١٩٣٢**، مطبعة الشباب، بغداد، ١٩٥٥.
- عبدالفتاح على البوتانى، **ملا مصطفى البارزانى قائد الثورة الكوردية وملهمها**، مطبعة جامعة دهوك، ٢٠١٣.
- عبدالفتاح على البوتانى، **الحركة القومية الكوردية التحررية" دراسات و وثائق"**، (اربيل– مطبعة وزارة التربية-٢٠٠٤).
- عبدالفتاح على البوتانى، **الحياة الحزبية فى الموصل ١٩٢٦–١٩٥٨**، (اربيل-مطبعة وزارة التربية–٢٠٠٣).
- عبدالوهاب الشعرانى، **الانوار القدسية فى معرفة قواعد الصوفية**، بيروت، ١٩٦٢م.
- عبدالوهاب حميد رشيد، **العراق المعاصر**، دارالمدى للثقافة والنشر، دمشق، ٢٠٠٢.
- عرفات كرم ستونى، **الحياة الدينية من نهرى الى بارزان**، مطبعة اراس، اربيل، ٢٠١٠.
- عزيز الحاج، **القضية الكردية فى العشيرينات**، ط٢، مطبعة الانتصار، بغداد، ١٩٨٥ .
- عزيز حسن عزيز البارزانى: **الحركة القومية الكوردية التحررية فى كوردستان العراق ١٩٣٩-١٩٤٥**، دار سپيريز للطباعة والنشر، دهوك، ٢٠٠٢.
- علاء جاسم محەمەد، **رجال العراق الملكي**، لندن، ٢٠٠٤.
- عمر محمد محمد كريم، **القضية الكردية فى سياسة الحكومات العراقية ١٩٣٢–١٩٤٦**، مطبعة شڤان، السليمانية، ٢٠٠٩.
- غانم محمد الحفو و عبدالفتاح على البوتانى، **الكورد والاحداث الوطنية فى العراق خلال العهد الملكي ١٩٢١-١٩٥٨**، مطبعة وزارة التربية، اربيل، ٢٠٠٥.
- فاضل البراك، **مصطفى البارزانى الاسطورة والحقيقة**، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٨٩.
- فاضل حسين، **مشكلة الموصل دراسه فى الدبلوماسية العراقية– الانكليزيه– التركية**

وفى الرأى العام، بغداد، ١٩٧٧.

- فاضل حسين و كاظم هاشم نعمه، **التاريخ الأوروبى الحديث ١٨١٥ -١٩٣٩**، دار الكتب للطباعة والنشر، جامعة الموصل، ١٩٨٢.
- فاضل حسين، **تاريخ العراق المعاصر**، بغداد، ١٩٨٠.
- فريدأسسرد، **أصول العقائد البارزانية**، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، السليمانية، ٢٠٠٨.
- فؤاد صالح السيد، **اعظم الاحداث المعاصرة ١٩٠٠–٢٠١٤**، مكتبة حسن العصرية، بيروت، ٢٠١٥.
- كاوس قفطان، **الانتفاضات البارزانية (صفحات من تاريخ الحركة التحررية الكردية فى النصف الاول من القرن العشرين)**، دار ئاراس للطباعة والنشر، اربيل، ٢٠٠٣.
- كمال مظهر احمد، **كردستان فى سنوات الحرب العالمية الاولى**، ترجمة: محمد الملا عبدالكريم، دار اراس للطباعة والنشر، اربيل، ٢٠١٣.
- ل.ن. كوتلوف، **ثوره العشرين الوطنين التحررية فى العراق**، ترجمة: عبدالواحد كرم.
- ماجد عبدالرضا، **القضية الكردية في العراق**، (بغداد – منشورات الطريق الجديدة - ١٩٧٥).
- متى عقراوى، **العراق الحديث**، تعريب: مجيد خدورى، بغداد، ١٩٣٦.
- محمد على حاج يوسف، **ايجاز البيان عن سيره فضيلة الشيخ رمضان (حياه لاموت فيها وموت لا حياه فيه)**، تقديم: محمد شريف الصواف، محمد سميح دعدوش، دمشق، ٢٠١٢.
- محمد على الصويركى، **معجم اعلام الكرد (فى التاريخ الاسلامى والعصر الحديث في كردستان و خارجها)**، (السليمانية – بنكەی ژین – ٢٠٠٦).
- محمد ملا احمد، **جمعيه خويبون والعلاقات الكرديه-الارمنييه**، من منشورات بنكەی كاوا، اربيل، ٢٠٠٠.
- المس بيل، **فصول من تاريخ العراق القريب**، ترجمة:جعفرالخياط، بيروت، ١٩٧١.
- مصطفى عبدالقادر النجار و اخرون، **تاريخ الخليج العربى الحديث والمعاصر**، مطبعة جامعة البصره، ١٩٨٤.
- مير بصرى، **اعلام السياسة فى العراق الحديث**، الجزء الاول، الطبعة الاولى، دار

الحكمه، لندن، ٢٠٠٥.

- مێڤان عارف عبدالرحمن بادی، **الحركة القومية الكوردية التحررية في كوردستان العراق ١٩٥٨- ١٩٦٣**، (اربيل- مطبعة وزارة التربية - ٢٠٠٥).
- هوشيار مظفر على امين، **الزعيم مصطفى البارزانى**، (اربيل–مطبعة الثقافة–٢٠١٣).

ج / بەزمانی فارسی

- سعيد نفيسى، **تاريخ اجتماعى و سياسى ايران در دوره معاصر(از اغاز سلطنت قاجار تا پايان جنگ نخستين با رووسيه)**، جلد اول، (تهران- ناشر شرق- ١٣٤٤هـ ش) .
- محمد على سلطانى، **اوضاع سياسى اجتماعى تاريخى ايلى بارزان**، چاپ دوم، انتشارات سازمان اسناد وكتابخانه ملى جمهورى اسلامى ايران، تهران، ١٣٨٤هـ.ش.

د / بەزمانی ئینگلیزی

- **Bernard Lewis, the Emergence of modern turkey, London, ١٩٦١.**
- **EdgarO'balance, theKurdishstryggle١٩٢٠– ٩٤, Londone, ١٩٩٥.**
- **Edmund A. Ghareeb, Historical Dictionary of Iraq, (lanham- the scarecrow press, Inc – ٢٠٠٤).**
- **Gerad chaliand, a people without a country: the kurds and Kurdistan, translated by: Michael pallis, zed book ltd, Londone, ١٩٨٠.**
- **H. Hourani ،minorities in the Arab world, Londone, ١٩٤٧.**
- **Jacqueline s. Ismael, Tariq y. Ismael and Glenn perry: Governments and politics of conternporary middle east: continuity and change, (London ،Routledge-٢ edition), ٢٠١٦.**
- **Jack David eller, frome culture to ethnicity to conflict: an anthropological persective on international ethnic conflict, (United States of Amerca– ١٩٩٩).**

- **Jamal jalal Abdulla, the kurds on the way to statehood, published by: author house, ٢٠١٢.**
- **Karen dabrowska ،Geoff hann, Iraq a then and now: A Guide of the country and its people, (London – ٢٠٠٨).**
- **Michael m. Gunter ،the A to Z of the kurds, (published by scarecrow prees, United Kingdom – ٢٠٠٩).**
- **Nadar entessar, Kurdish politicsin the middle east, (lanham - rowman and littlefield publishers – ٢٠١٠).**

شەشەم / توێژینەوە و وتار

أ / بەزمانی کوردی

- اسماعیل عبدالله اسماعیل، **ڕاپەڕینی٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠ بەردەرکی سەرای سلێمانی هۆکارو دەرئەنجامەکانی**، گۆڤاری مێژوو، ژمارە(١٣)، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، ٢٠١٠.
- حەسەن جاف، **گرینگی شەڕی ئاوباریك ١٩٣١ لە مێژووی شۆڕشەکانی شێخ مەحمودی حەفید دا**، گۆڤاری مێژوو، ژمارە(٦)، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٨.
- سەعدی عوسمان حسێن، **ڕاپەڕینەکانی کوردستانی باشوور(١٩١٤-١٩٤٥)**، گۆڤاری زانکۆ، ژمارە(٢٥)، هەولێر، ٢٠٠٥.
- سەدیق صالح، **بەڵگەنامەیەکی دووەم حکومەتی کوردستانی باشوور**، گۆڤاری هەزارمێرد، ژمارە(٦)، سلێمانی، ١٩٩٨.
- عبدولحمید بەرزنجی، **بارزانی نەمر: کەسایەتی و دادپەروەری کۆمەڵایەتی**، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە (١٥)، هەولێر، ٢٠٠٠.
- عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی، **بزاڤی شێخ عەبدولسەلام بارزانی لە هەردوو باری سیاسی و پێشمەرگایەتی دەستپێکی خەباتی کوردانە**، سەنتەری برایەتی، ژمارە (٩)، هەولێر، ١٩٩٨.

- عومەر مارف بەرزنجەیی، **مەحمود خانی دزلی ولاپەڕەیەك لە مێژووی كورد**، گۆڤاری ڕۆژی كوردستان، ژمارە (٤)، بغداد، ١٩٧٣.
- فاخر عالی عابكر، **مێژووی بارزان و ڕاپەڕینەكانی لە نیوەی یەكەمی سەدەی بیستەم دا**، گۆڤاری مێژوو، ژمارە (٢٧)، ساڵی حەوتەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، هاوینی ٢٠١٣.
- كارزان شاكری، **شۆڕشی ئەیلوول شۆڕشێك لەپێناو مانەوە وسەربەخۆ بوون**، گۆڤاری سەفین(سیاسی و مێژووی وكۆمەڵایەتی گشتیە)، ژمارە(٦٢)، هەولێر، ئابی ٢٠١٥.
- كەریم شارەزا، **شۆڕشگێڕی كورد شێخ عەبدولسەلامی بارزانی (١٨٨٧-١٩١٤)**، گۆڤاری K٢١، ژمارە(٤)، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، ٢٠٠٩.
- مەهدی مەحەمەد قادر، **هەولێر و پەیماننامەكانی نێوان عێراق و بەریتانیا**، گۆڤاری ئەكادمیای كورد، ژمارە(١٨)، هەولێر، ٢٠١١.
- نیشتیمان محەمەد ئەمین، **مێجەر سۆن و كوردناسی**، گۆڤاری كەوانە، ژمارە(٢٤)، سلێمانی، ٢٠١٣.
- ئەحمەد شەریفی، **بارزانی یەكان لە زانستنامەی دنیای ئیسلام دا**، گۆڤاری هەولێر، ژمارە(٧)، هاوینی ٢٠٠٧.
- ئیمان ئیبراهیم صالح، **شێخ مەحمود و هەڵویستی نیودەوڵەتی لە بەرامبەر شۆڕشەكانی لەنێوان ساڵانی(١٩١٨-١٩٢٧)**، گۆڤاری مێژوو، ژمارە(٢٠)، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، ٢٠١٣.

ب/ بەزمانی عەرەبی

- ف. نیكیتین، **العائلة البارزانیة**، ترجمة: كاوس قفطان، مجلە شمس كردستان، العدد(٥)، السنة الثانیة، بغداد، ١٩٧٣.

حەوتەم / ئینتەرنێت

- حبيب تومى، **الاستاذ مسعود البرزانى واستراتيجيه اقامه الدوله الكرديه**، متاح على الموقع الالكترونى:

Http: // al – nnas. Com / article/ htomi / ٢٧bvz.htm.

- عبدالعزيز المفتى، **محاضره التبعيه السياسيه للكورد**، متاح على الموقع الالكترونى:

Http: // algadenia. Com

- لقمان شرف، **البارزانييه(الجغرافيه والتاريخ والخصال الاصليه)**، متاح على الموقع الالكترونى:

Http: // ciwanen – Kurdistan. Com

- انور باشا /ar /www.wikiwand.com
- محمود شوكت باشا /www.marefa.org/index.php
- اتفاقيه هيغ www.icrc.org/ara/resources

پاشکۆکان

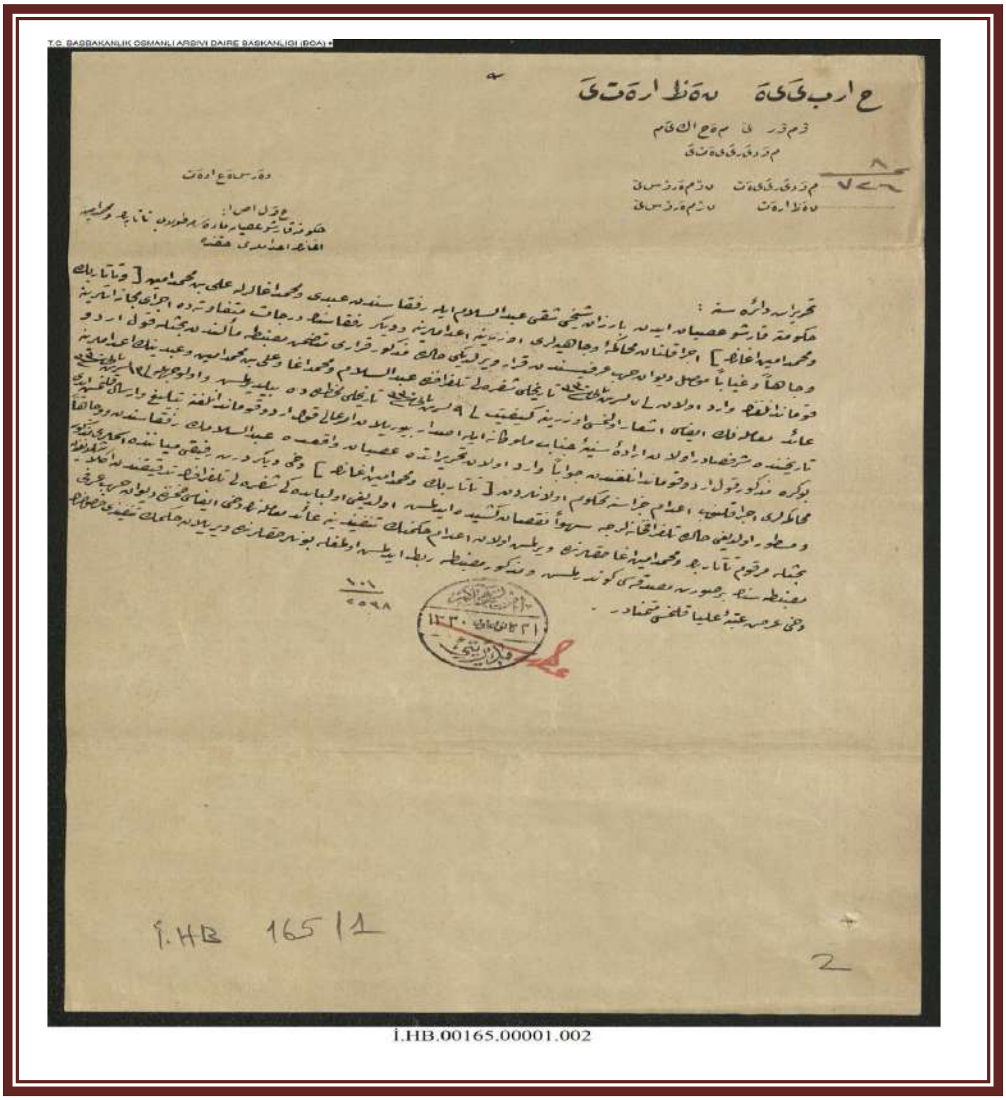

پاشکۆی ژمارە(۱)

بەڵگەنامەیەکی عوسمانی (بلاو نەکراوە)

کە تێیداجەختکراوەتەوە لەسەر لەسێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام بارزانی و سێ لەشوێنکەوتووانی.

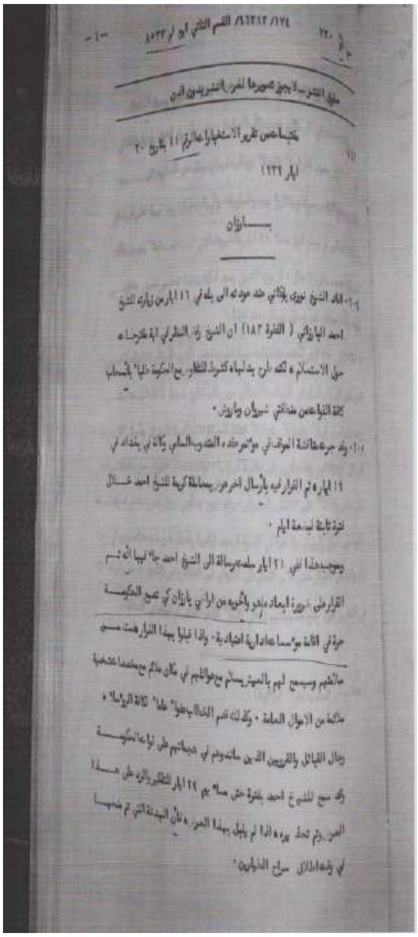

٢٢٠ / ١٧٤/ ٦،٦٢١٢/ القسم الثاني او ل ٣٠٢٢ -١-

ملحق التقرير – لايجوز تصويرها لغير المشتركين

مقتبس من تقرير الاستخبارات المرقم ١١ بتاريخ ٢٠ ايار ١٩٣٢

بارزان

٢٠٤ – افاد الشيخ نوري بريفكاني عند عودته الى بلده في ١٦ ايار من زيارة الشيخ احمد البارزاني (الفقرة ١٨٣) ان الشيخ رفض السفر الى الموصل لاجراء البحث حول الاستسلام ولكنه ابدى استعداده كشرط للتفاوض مع الحكومة عليا" بانسحاب كافة القوات عن منطقتي شيروان ومزوري.

٢٠٥ – وقد جرت مناقشة الموقف في مؤتمر عقد في المكتب السياسي وكان في بغداد في ١٨ ايار وتم القرار فيه بارسال آخر مراسلة كتابية للشيخ احمد خلال فترة ثابتة لبعض الهدنة.

وبموجب هذا ففي ٢١ ايار سلمت رسالة الى الشيخ احمد جاء فيها انه تم القرار على ضرورة ابعاده هو واخوته من اراضي بارزان كي تمنح الحكومة حرية في اقامة مؤسسات ادارية اعتيادية. واذا قبلوا بهذا القرار فستمنح عائلتهم ويسمح لهم بالعيش بسلام مع عوائلهم في مكان ملائم مع مخصصات شخصية ملائمة من الاموال العامة. وكذلك تمنح الحكومة عفوا" عاما" لكافة الرؤساء ورجال القبائل والقرويين الذين ساندوهم في حركاتهم على قوات الحكومة. وقد سمح للشيخ احمد بفترة حتى مساء يوم ٢٩ ايار للتفكير والرد على هذا العرض وتم تحذيره اذا لم يقبل بهذا العرض فان الهدنة التي تم منحها في وقتها [illegible]

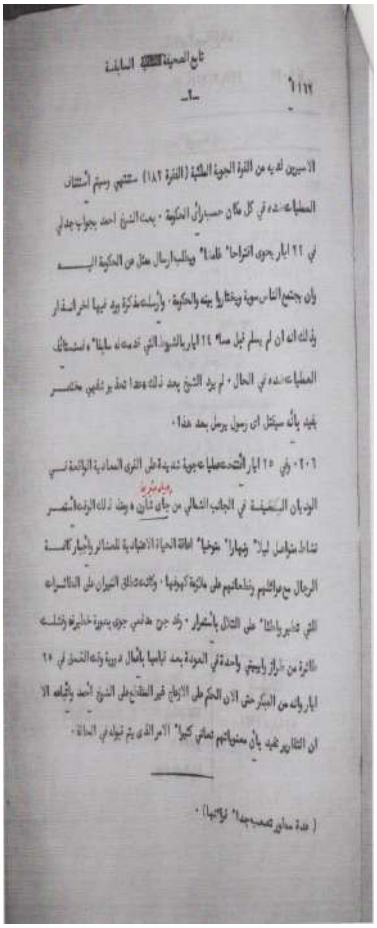

تابع الصحيفة السابقة

١٦٢ -٢-

الاسيرين لديه من القوة الجوية الملكية (الفقرة ١٨٢) ستنتهي ويتم استئناف العمليات ضده في كل مكان حسب رأي الحكومة. بعث الشيخ احمد بجواب جدلي في ٢٢ ايار يحوي اقتراحا" عاما" ويطلب ارسال ممثل من الحكومة اليه وان يجتمع الناس سوية ويختاروا بينه والحكومة. وأرسلت مذكرة يرد فيها اخر انذار بذلك انه ان لم يصل قبل مساء ٢٤ ايار بالشروط التي قدمت له سابقا" فستستأنف العمليات ضده في الحال. لم يرد الشيخ بعد ذلك وهذا تحذير شفهي مختصر يفيد بانه سيقتل اي رسول يرسل بعد هذا.

٢٠٦ – وفي ١٥ ايار اتخذت عمليات جوية شديدة على القرى المعادية الواقعة في الوديان السحيقة في الجانب الشمالي من جبل شيرين ومنذ ذلك الوقت استمر نشاط متواصل ليلا" ونهارا" متوخيا" اعاقة الحياة الاعتيادية للعشائر واجبار كافة الرجال مع عوائلهم وقطعانهم على مغادرة كهوفها. وكانت تحلق الطيران على القرى التي [illegible] على التلال باستمرار. وقد جرح مدفعي جوي بصورة خطيرة وتضررت طائرة من طراز [illegible] واحدة في العودة بعد قيامها باعمال دورية وتم التصليح في ١٩ ايار وانه من المبكر حتى الان الحكم على الاوضاع غير المشجعة على الشيخ احمد واتباعه الا ان التقارير تفيد بان معنوياتهم تعاني كثيرا" الامر الذي يتم تقبله في الحالة.

(عدة صور تصعب جدا" قراءتها).

پاشکۆی ژمارە(٢)

بەڵگەنامەیەکی (بلاو نەکراوە)

ڕاپۆرتێکی هەواڵگری بەریتانی لەسەربارزان ٣٠ ئایاری ١٩٣٢

دائرة السجلات العامة

المرجع
جو سي او ٧٣٠   ١٧٤/٩٦٣٩٣/ القسم الثاني   ايج ام ٨٥٣٣

حقوق النشر ـ لايجوز تصويرها لغرض النشر بدون اذن.

٤٢ مقتبس من جريدة العراق الرقم ٣٠ بتاريخ ٣٢/٦/٢٤
(الاصل في ٣٢/٩٦٣٥٣٠ العراق).
٥٠٦

(ارادة ملكية الرقم ١٢٩).

٢٨١. نحن اصدرنا هذه ارادتنا الملكية.

بناء على الاقتراح الذي قدمه وزير الدفاع وكالة.

لمنح انواط الشجاعة للضباط وضباط الصف والجنود ورجال الشرطة التالية اسماؤهم:
للشجاعة النادرة التي اظهروها اثناء العمليات العسكرية الاخيرة في منطقة بارزان :

الرتبة	الرقم	الاسم	الوحدة
عقيد		عبد الحميد ابن ابراهيم الشالجي	الفوج الثالث
عقيد		احمد رشدي ابن الحاج محمد	الفوج الثاني
م. ثاني		عبد القادر بن جميل الخطيب	الفوج الثالث
طبيب المدفعية الملكية		محمد زكي بن محمود الوهمة	صنف الطبابة
رئيس		سلمان ابن عباس الجنابي	مساعد الفوج الثالث
م. اول		سيد حميد ابن السيد طه	الفوج الثالث
م. اول		علي غالب بن الحاج عثمان	= =
م. اول		قاسم بن يحيى	= =
م. ثاني		شليمون بن ميخائيل	= =
م. ثاني		سيد عبد الله بن الشيخ محمد	= =
رئيس		عباس حلمي بن طه	الكتيبة الثالثة
رئيس		عمر موفق ابن طه	البطرية الجبلية الثانية
م. ثاني		نعمان ثابت بن عبد اللطيف	سرية الخيالة الثالثة
م. اول		طاهر ابن علي رضا	الفوج الثالث
م. اول		عبد الحميد ابن احمد	الفوج الثالث
م. ثاني		الشهيد محسن بن الشهيد فرق	الفوج التاسع

الرقم	الاسم	الوحدة
	رفعت ابن احمد توفيق	الفوج الثاني
	توفيق ابن الحاج عيسى	الفوج الثاني
	رؤوف ابن صالح	قوة الشرطة السيارة
	حميد بن عصار	الفوج الثاني
٣٦١	عذر ابن صالح	الفوج الثاني
٥٤٤٨	شلش ابن خليل	الفوج الثاني
٢١٠٥	مجيد ابن عبد الله	= =
١٨٧٦٢	بستان ابن عطا نور	= =
٧٥١	جمعة بن شكور	= =
١٩٩٢٤	حسين بن رشق	= =
١٨٥٥٩	جواد بن عبد	= =
٩٤٦٦	محمود ابن سلطان	= =
٢٣٣٨٧	شلال ابن طاقي	= =
٢٤٣٧٠	جابر ابن خاشي	= =
١٥٠٢	مناتي ابن عيدان	= =
٢٥٠١١	شعلان ابن منكور	= =
٢٥٤٩٤	ساجت ابن حسين	= =
١٢١	سعيد بن عبد القادر	الفوج الثالث
١٤٧٠	شعين ابن عريبي	الفوج الثالث
٢٢٠٧١	عبد ابن خطاب	الفوج الثالث
٦١٨٩	علي ابن كريم	= =

پاشکۆی ژمارە (٣)

بەڵگەنامەیەکی(بلاو نەکراوە)

پێدانی مەدالیا بە ئەفسەر و سەرباز و پۆلیسی عێراقی کەبەشداربوون
لەشەڕی بارزان

ژمارەی بەڵگەنامە: ٣٠ لە ١٩٣٢/٦/٢٤

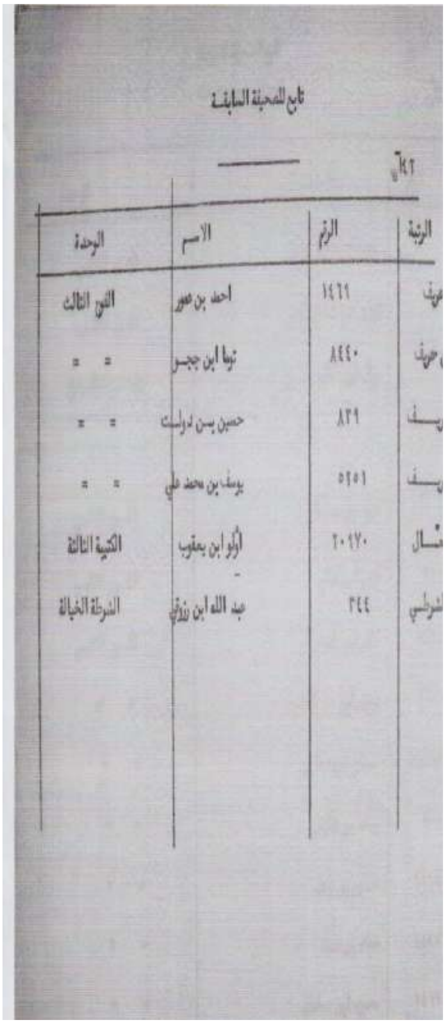

تابع للصحيفة السابقة

١٤٢

الرتبة	الرقم	الاسم	الوحدة
…عريف	١٤٦١	احمد بن عمر	الفوج الثالث
…ي حريف	٨٤٤٠	توما ابن ججو	= =
…ف	٨٣٩	حسين بن دولت	= =
…ف	٥٤٥١	يوسف بن محمد علي	= =
…ال	٢٠١٧٠	اوكو ابن يعقوب	الكتيبة الثالثة
…شرطي	٣٤٤	عبد الله ابن رزاق	الشرطة الخيالة

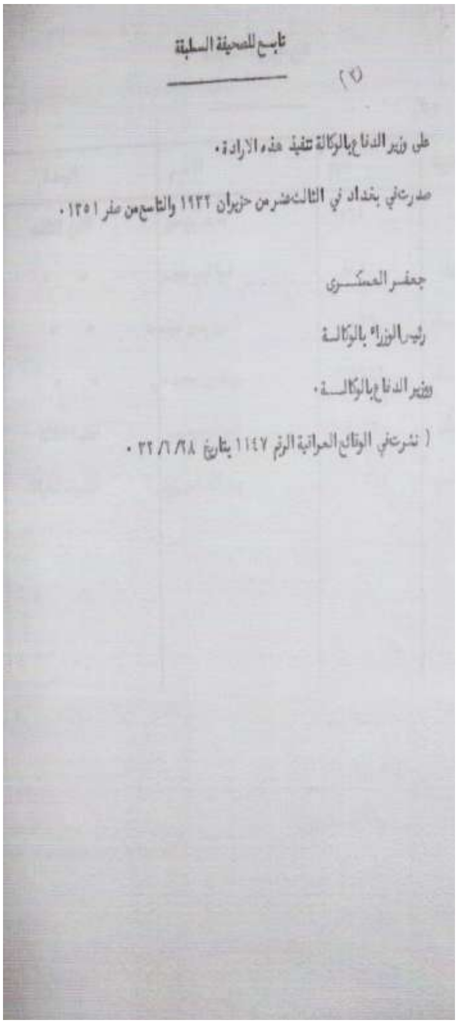

تابع للصحيفة السابقة

(٢)

على وزير الدفاع بالوكالة تنفيذ هذه الارادة .

صدرت في بغداد في الثالث عشر من حزيران ١٩٣٢ والتاسع من صفر ١٣٥١ .

جعفر العسكري

رئيس الوزراء بالوكالة

وزير الدفاع بالوكالة .

(نشرت في الوقائع العراقية الرقم ١١٤٧ بتاريخ ٢٨/٦/٣٢ .

پاشکۆی ژمارە(٣)

بەڵگەنامەیەکی(بلاو نەکراوە) / تەواکەری بەڵگەنامەی پێشوو

پێدانی مەدالیا بەئەفسەر وسەرباز وپۆلیسی عێراقی کەبەشداربوون لەشەڕی بارزان

ژمارەی بەڵگەنامە: ٣٠ لە ١٩٣٢/٦/٢٤

دائرة السجلات العامة

المرجع

جو سي او ٧٣٠ ١٢٤/٩٦٣٩٣/ القسم الثاني ايج ام ٨٥٣٣ .

حقوق النشر ـ لايجوز تصويرها لغرض النشر بدون اذن

البلاط الملكي الرقم ٢١/وای ائی

الديوان

بغداد ٢٦ حزيران ١٩٣٢

عزيزي السير فرانسس

بمناسبة استسلام الشيخ احمد الى قائد القوات التركية

نتيجة لتعاون الجيش العراقي مع القوات الجوية العراقية يسرني جداً لأعبر عن امتناني لفخامتكم ولقائد الجو وضباطه وجنوده على المساعدة القيمة التي قدموها وساعدت على اخماد الحركة السيئة التي قام بها الشيخ واعوانه.

ان هذه المساعدة التي اعبر فيها عن امتناني لكم ليست الاولى من نوعها. ان الجهود المشتركة التي تمت ممارستها حتى هذا الوقت في ادامة السلم تركت في نفوسنا انطباعاً "عميقاً" وانني مسرور لارى بأن هذه الجهود تكللت بالنجاح في الوقت الذي اصبح العراق على ابواب الدخول الى عصبة الامم.

ويسرني جداً لو تفضلتم بنقل امتناني لحكومة صاحب الجلالة البريطانية ولوزير الطيران.

صديقكم المخلص

فيصل

فخامة السير فرانسس همفريز

المندوب السامي لصاحب الجلالة البريطانية.

بغداد.

پاشكۆی ژمارە(٤)

بەلگەنامەیەکی(بلاو نەکراوە)

دەقی نامەی شا فەیسەلی یەکەم بۆ مەندوبی سامی بەریتانی لەعێراق

بەبۆنەی کۆتایی هاتنی شۆرشی یەکەمی بارزان

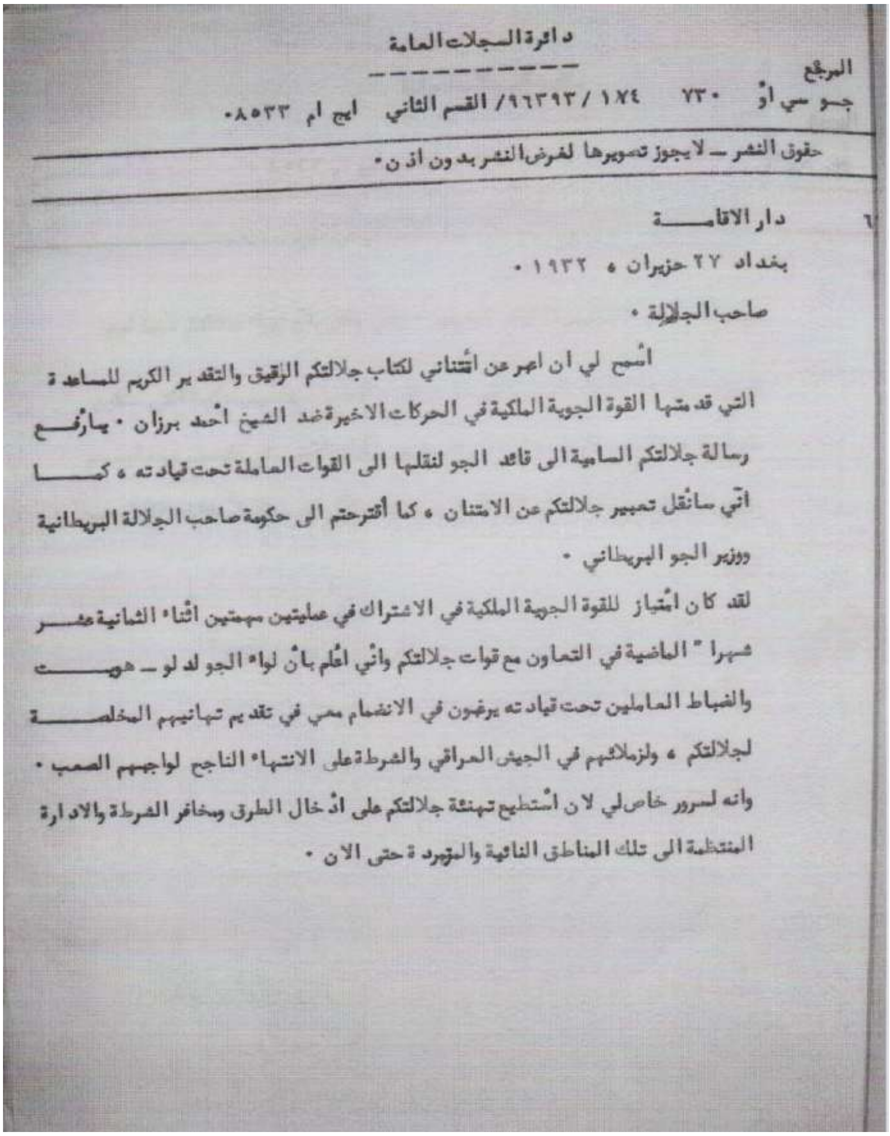

دائرة السجلات العامة

المرجع

جـو سي اوْ ٧٣٠ ١٧٤ / ٩٦٣٩٣/ القسم الثاني ايج ام ٨٥٣٣٠

حقوق النشر ــ لايجوز تصويرها لغرض النشر بدون اذن ٠

٦

دار الاقامـــة

بغداد ٢٧ حزيران ، ١٩٣٢ ٠

صاحب الجلالة ٠

اسمح لي ان اعبر عن امتناني لكتاب جلالتكم الرقيق والتقدير الكريم للمساعدة التي قدمتها القوة الجوية الملكية في الحركات الاخيرة ضد الشيخ احمد برزان ٠ بـارفـــع رسالة جلالتكم السامية الى قائد الجو لنقلها الى القوات العاملة تحت قيادته ، كمـــا انني سانقل تعبير جلالتكم عن الامتنان ، كما اقترحتم الى حكومة صاحب الجلالة البريطانية ووزير الجو البريطاني ٠

لقد كان امتياز للقوة الجوية الملكية في الاشتراك في عمليتين مهمتين اثناء الثمانية عشـــر شهرا " الماضية في التعاون مع قوات جلالتكم واني اعلم بان لواء الجو لدلو ــ هيـــت والضباط العاملين تحت قيادته يرغبون في الانضمام معي في تقديم تهانيهم المخلصـــة لجلالتكم ، ولزملائهم في الجيش العراقي والشرطة على الانتهاء الناجح لواجبهم الصعب ٠ وانه لسرور خاص لي لان استطيع تهنئة جلالتكم على ادخال الطرق ومخافر الشرطة والادارة المنتظمة الى تلك المناطق النائية والمتمردة حتى الان ٠

پاشکۆی ژمارە (٥)

بەڵگەنامەیەکی(بڵاو نەکراوە)

وەڵامی مەندوبی سامی بەریتانی لەعێراق بۆ شا فەیسەڵی یەکەم

ناسنامەی
پرۆژە

پرۆژەی دەستەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان، لە پێناو ناساندن، کۆکردنەوە، بە دیکۆمێنتکردن و بڵاوکردنەوەی مێژووی پڕ لە سەروەریی کار و خەباتی پارتی دیموکراتی کوردستان، لەسەر پێشنیازی ڕێزدار مەسرور بارزانی، ئەندامی مەکتەبی سیاسی پارتی دیموکراتی کوردستان، لە ساڵی٢٠١٤ دامەزراوە.

ئەم بەرهەمەی بەردەستی بەڕێزتان بەشێکە لە هەوڵ و ئامانجەکانی ئەم پرۆژەیە.

P.D.K ENCYCLOPEDIA